

Az áhítat nem hivatalos alkalmai és formái
az 1800 előtti Magyarországon

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Tanszék

és az

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő
Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon

Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon

Szerkesztette
Bogár Judit

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Piliscsaba, 2013

Készült
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karának
Magyar Irodalomtudományi Tanszékén
és az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban

Megjelent a TÁMOP–4.2.2/B–10/1–2010–0014 támogatásával
(Tehetségtámogatás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
kilenc tudományágában)

Lektorálta
Ajkay Alinka

A kötet a Lelkiségtörténeti Műhely negyedik konferenciájának
(Piliscsaba, 2011. április 29–30.) előadásait tartalmazza

A borítón:
Paul Juvenel: *II. Ferdinánd látomása*
(A pozsonyi vár egykori mennyezetképéről készült rézmetszet részlete)

ISBN 978-963-308-102-0

ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2013

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem

© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Felelős kiadó: Szuromi Szabolcs rektor

Tördelte: Finta Gábor

A sorozat címlapterve: Szentés Éva

Tartalom

A piliscsabai Lelkiségtörténeti Műhely 2011. április 29–30-án tartott negyedik konferenciájának programja	7
BÁRTH DÁNIEL	
„Félhivatalos” benedikciók a kora újkori Magyarországon A zivatar visszaverésének változatai	11
BOGÁR JUDIT	
A vallásosság mozzanatai egy evangélikus lelkész életében a 18. század elején.....	21
FARMATI ANNA	
A kolozsvári Nepomuki Szent János Társulat áhítatgyakorlatai.....	31
FRAUHAMMER KRISZTINA	
„Máriát ájtatosan tisztelő híveknek vigasztalásokra intézett tsekély igyekezet...” (A kegyhelyismertető mint az áhítatkeltés forrása).....	41
GUITMAN BARNABÁS	
A „szent fejedelem”, II. Ferdinánd vallásgyakorlatának elemei.....	55
GYÖNGYÖSSY ORSOLYA	
Historia Vexillorum Céhzászlók a csongrádi Nagyboldogasszony templomban.....	71
HUBERT ILDIKÓ	
Az irodalom vidékein – Baróti Szabó Dávid Krisztus- és Péter-siralom fordítása Egy hagyományba illeszthető fordítás	81
ILKÓ KRISZTINA	
Szent Zoerard-András (Szórád) ikonográfiája a 17–18. századi grafikák tükrében.....	93

H. KAKUCSKA MÁRIA	
Hitélet az Orczyak körében és a velük rokon családokban.....	109
KILIÁN ISTVÁN	
Karácsony és vízkereszt néhány jezsuita templomban	
a 18. században.....	119
KÓNYA FRANCISKA	
„Nincs nagyobb szükség az halálnál; de nagyobb barátság sincsen	
abban való szolgáltnál.”	
Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében	133
KŐVÁRI RÉKA	
Halottas énekek Bukovinában és Moldvában	
Nyomatott énekeskönyvek és népi kéziratok kapcsolata	145
PETRŐCZI ÉVA	
Szentség és köznapiság –	
néhány tanúság Felvinczi Sándor verses laudációja nyomán	159
SZÁRAZ ORSOLYA	
„Ninive paenitentem videre te crederes”	
A penitenciális népmissziók egy típusa	
a 18. századi Magyarországon.....	167
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században.....	203
VOIGT VILMOS	
Lang János „Kateketika Beszédjei”.....	219
Személynévmutató	227
Inhalt	237

*A piliscsabai Lelekiségtörténeti Műhely
2011. április 29–30-án tartott negyedik konferenciájának
programja*

BÁRTH DÁNIEL, hab. egyetemi adjunktus, ELTE BTK Néprajzi Intézet,
Folklore Tanszék (Budapest)

„Félbivatalos” benedekciók a kora újkor Magyarországon

SZIGETI JENŐ, professor emeritus, ME BTK (Miskolc)

A protestáns parasztecclesiológiák puritán olvasmányai

SZÁRAZ ORSOLYA, PhD, tudományos munkatárs, DE Magyar Irodalom-
és Kultúratudományi Intézet (Debrecen)

*„Niniven poenitentem videre te crederes.” – A penitenciális népmissziók egy típusa a
18. századi Magyarországon*

VOIGT VILMOS, professor emeritus, ELTE (Budapest)

Lang János „Kateketika Beszédjei”

SZELESTEI N. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, PPKE BTK Magyar Irodalomtu-
dományi Intézet (Piliscsaba)

Magyarok Nagyaszonya Társulat a győri jezsuitáknál a 17. században

KÓNYA FRANCISKA, doktoranda, BBTE BTK (Kolozsvár)

*„Nincs nagyobb szükség az halálnál; de nagyobb barátság sincsen abban való
szolgálathnál.” – Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében*

FARMATI ANNA, PhD, irodalomtörténész, szerkesztő (Kolozsvár)

A kolozsvári Nepomuki Szent János társulat ábítatgyakorlatai (1741)

PETRÓCZI ÉVA, intézetvezető docens, KRE Puritanizmuskutató Intézet
(Budapest)

Szentség és köznapiság – Néhány tanúság Felvinczi Sándor verses laudációja nyomán

HUBERT ILDIKÓ, irodalomtörténész (Budapest)

Az irodalom vidékein – Baróti Szabó Dávid Krisztus- és Péter-síralom fordítása

ILKÓ KRISZTINA, egyetemi hallgató, ELTE BTK (Budapest)

Szent Zoerard-András (Szórád) ikonográfiája a 17–18. századi grafikák tükrében

SZILÁGYI ANNA RÓZSIKA, doktoranda, BBTE BTK (Kolozsvár)

„Edes ötsém, Lucza, miért kérned tőlem, a’ mit te adhatsz a’ te Anyádnak?” – A legenda mint az ábítatkeltés műfaja

GUITMAN BARNABÁS, PhD, egyetemi tanársegéd, PPKE BTK Történettudományi Intézet (Piliscsaba)

II. Ferdinánd vallásossága

BOGÁR JUDIT, PhD, egyetemi adjunktus, PPKE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézet (Piliscsaba)

A vallásosság mozzanatai egy evangélikus lelkész életében a 18. század elején

H. KAKUCSKA MÁRIA, PhD, irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet, Könyvtár (Budapest)

Hűtlet az Orszyak körében és a velük rokon családokban

MUNTAGNÉ TABAJDI ZSUZSANNA, doktoranda, ELTE BTK (Budapest)

A katolikus és protestáns filiák helyzete a 18. századi váci egyházmegyében

KILIÁN ISTVÁN, professor emeritus, ME BTK (Miskolc)

A járszolállítás szokása néhány 18. századi jezsuita templomban

BARNA GÁBOR, igazgató, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE Bálint Sándor Vallástudományi Intézet, GFHF (Szeged)

Barokk szentsírok és 19–20. századi továbbélésük Magyarországon

KÓVÁRI RÉKA, DLA, tudományos munkatárs, MTA Zenetudományi Intézet
(Budapest)

*Halottas énekek Bukovinában és Moldvában – Nyomtatott énekeskönyvek és népi
kézíratosok kapcsolata*

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA, PhD, tudományos munkatárs, SZTE Bálint Sándor
Vallástudományi Intézet, GFHF (Szeged)

Céhzászlók sorsa a csongrádi Nagyboldogasszony templomban

FRAUHAMMER KRISZTINA, PhD, tudományos munkatárs, SZTE Bálint
Sándor Vallástudományi Intézet, GFHF (Szeged)

*„Máriát ájtatosan tisztelő híveknek vigasztalásokra intézett tsekély igyekezet...” (A
kegyhelyismertető, mint az ábítatkeltés forrása)*

FORGÓ ANDRÁS, PhD, egyetemi adjunktus, PPKE BTK Történettudomá-
nyi Intézet (Piliscsaba)

Eszterházy Károly és az egri egyházmegye búcsújáró helyei

HORVÁTH SÁNDOR, PhD, néprajzkutató, Vas Megyei Múzeumok Igazgató-
sága, Savaria Múzeum (Szombathely/Narda)

Búcsújárás Nyugat-Magyarországon a 18. században

BÁRTH DÁNIEL

„Félhivatalos” benedikciók a kora újkori Magyarországon

A zivatar visszaverésének változatai

Az egyházi liturgikus áldás- és átokgyakorlat szöveges kifejeződéseinek számító benedikciók és exorcizmusok történeti kutatása európai szinten komoly múltra tekint vissza.¹ Magyarországon a két világháború közötti liturgiátörténet éppen csak belekezdett a hazai forrásanyag feltárásába és elemzésébe, amikor az 1950 utáni politikai-ideológiai milióban hosszú időre visszaszorultak az efféle módszeres vizsgálatok.² Az 1980-as években – szórványos előzmények után³ – a néprajzi szakirodalomban támadt föl a gazdag szöveganyag iránti érdeklődés, amelyet elsősorban a paraszti ráolvasások történeti kérdéseinek tisztázása motivált.⁴ A hazai néphitkutatás vezető kutatói felismerték a népi szómágia alapszövegeinek és az egyházi benedikcióknak genetikus összefüggéseit: mára tisztázódott, hogy a magyarországi ráolvasások korpuszának több mint fele ilyen jellegű egyházi szövegekre vezethető vissza.⁵ A fő kérdést az átadás-átvétel útjainak tisztázása jelentette, amellyel kapcsolatban – középkori forrásaink végeessége folytán – a kora újkori benedikciók és exorcizmusok feltárása tűnt a legfontosabbnak. Több mint egy évtizede megkezdett kutatómunkám során e hiány pótlását tűztem ki

¹ A témakör gazdag szakirodalmából csak két középkorral foglalkozó művet, egy több mint száz esztendőös klasszikus német monográfiát és egy egészen friss francia kötetet emelek ki: Adolph FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, Freiburg im Breisgau, 1909, I–II; Florence CHAVE-MAHIR, *L'exorcisme des possédés dans l'Église d'Occident (X^e–XIVe siècle)*, Turnhout, Brepols, 2011.

² Különösen a liturgiátörténet bencés kutatói (Zalán Menyhért, Radó Polikárp) emelhetők ki ebből a szempontból.

³ Bálint Sándort elsősorban a szentelmények történeti néprajzi vizsgálata felől érdekelte e forrásanyag: BÁLINT Sándor, *Sacra Hungaria: Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*, Kassa, 1944, 99–128.

⁴ PÓCS Éva, *Egyházi benedikció – paraszti ráolvasás = Történeti antropológia*, szerk. HOFER Tamás, Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1984, 109–137; UÓ., *A „gonoszűzés” mágiikus és vallásos szövegei = „Mert ezt Isten hagyta...”: Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, szerk. TÜSKÉS Gábor, Bp., Magvető, 1986, 213–251.

⁵ PÓCS Éva, *„Én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájós”: Egyházi benedikció – paraszti ráolvasás = P. É., Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa batárán*, Bp., L'Harmattan, 2002, 173–211.

célul. A 2010-ben napvilágot látott forráskiadvány reprezentatív válogatást közöl a magyarországi kiadású, 16–18. századi hivatalos és „félhivatalos” szertartáskönyvek benedikciós rítusaiból.⁶ A körülbelül százhatvanféle benedikciós szertartásrend (ordó) valóságos „arzenálként” jelenítődik meg előttünk, amely a szentségi gyakorlat mellett a római katolikus egyház egyik legfontosabb „fegyvertárát” jelentette a konfesszionalizáció időszakában.

Jelen tanulmányban e gazdag kollekciónak mindössze egy típuscsaládot választottam ki, amelyen keresztül kellőképpen megvilágíthatók a forrásanyag lelkiség-történeti tanulságai. Az önkényesen (ám tudatosan) kiragadott példa szándékaim szerint egyúttal a korabeli egyházi mentalitás eltérő rétegeinek elkülönítéséhez is hozzájárul.

Tudományos közlemények esetében kissé szokatlannak tűnhet a felszólítás, ám dolgozatom argumentációja szempontjából mégiscsak szükségszerű, hogy rögtön az elején egy izgalmas időutazásra invitáljam az olvasót. Fantáziánk és olvasmányaink segítségével repüljünk vissza képzeletben jó két és fél évszázadot, mondjuk a 18. század közepére! Tegyük fel, hogy 1750 nyarának egy napján járunk, amikor sűrű gomolyfelhőzet, viharos széllel járó zivatar közeleg Magyarország felé. A mezőgazdaságból élő emberek érthető módon segítséget várnak, mégpedig elsősorban a Mindenhatóval létesítendő kommunikáció legfontosabb letéteményeseitől: az egyház képviselőitől. Lássuk, milyen kínálattal rendelkeznek világi papjaink és szerzetesrendjeink, amelynek segítségével a hívek szükségletei megfelelő módon kielégíthetők! Utazásunk térben öt helyszínt érint, amelyek egyúttal az egyházi benedikciós gyakorlat eltérő mintáit reprezentálják. A helyszínek kiválasztásánál a meghatározó jelentőségű szertartáskönyveink kiadásának helye volt irányadó.

1. Esztergom

Az esztergomi világi papság kissé eszköztelenül, mondhatni tehetetlenül szemléli a közelgő felhőket. Hivatalos szerkönyvében, amelynek Tridentinum utáni változatát Pázmány Péter adta ki 1625-ben,⁷ nincs igazán „ha-

⁶ BÁRTH Dániel, *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*, Bp., L'Harmattan, 2010.

⁷ A nagy jelentőségű rituále kiadásáról és tartalmáról: BÁRTH, *i. m.*, 51–53.

tékony” leírás (rítus) arra vonatkozóan, mit tehet ilyenkor a pap. A *Rituale Strigoniense* összeállítójának legfontosabb célja éppen az volt, hogy a mintaadó római szertartáskönyv (*Rituale Romanum*, 1614) nyomdokain a honi szentségi liturgia is csatlakozzon az egységesítő törekvésekhez, kiszorítva lapjairól az esetleges középkorias oldalhajtasokat, helyi jellegzetességeket. A hajdani (véltetően) gazdag hazai középkori benedikciós hagyományból így mindössze féltucat olyan ordó kapott helyet a megújított esztergomi szerkönyv lapjain, amely a római mintában nem szerepelt. Mivel a zivatar elhárítására szolgáló szertartásrend nem tartozik ezek közé, ezen a téren meglehetősen szegényes kínálattal rendelkeztek az esztergomi rituálét használó papok. Az időjárás befolyásolhatóságát óvatosan kezelő római (tridentí) szemléletnek megfelelően erre az eshetőségre csupán néhány visszafogott megoldási lehetőséget találunk. A szerkönyv három efféle ordót villant fel, amelyek valójában nem is benedikciók, hanem ünnepélyes körmenetek (processziók).⁸ A szárazság esetén esőért, fenyegető felhők esetén derült égért vezetett processzió mellett egy rövid szertartás a zivatarfelhők imákkal történő visszaverését célozza meg.⁹ Utóbbi rítus bevezetőjében megjegyzik, hogy húzzák meg a harangokat is, és a litániában kétszer ismételik meg a helyzetnek megfelelő könyörgés sorát („a fulgure et tempestate libera nos domine”). A 147. *zsoltság* után rezponzórium, majd négy rövid oráció következik. Utóbbiak az Istent szólítják meg, akinek haragja megnyilvánulásaként értelmezik a villámokat és a vihart. Egy rövid imádság Jézus Krisztushoz szól, aki annak idején látványosan parancsolt a szélnek és a tengernek. A szertartás egy pontján a pap a kereszt jelét rajzolja a levegőbe, és szenteltvizet is hint a zivatarfelhők irányába. Magának a körmenetnek a lefolytatásáról az előírások nem túl beszédeseek.¹⁰

⁸ *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae publicis functionibus*, jussu, et autoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini Petri PAZMANY, Archi-Episcopi Strigoniensis, nunc recenter editum, Posonii, 1625.

⁹ Az ordók szövegére lásd: BÁRTH, *i. m.*, 178–181.

¹⁰ *Rituale Strigoniense...*, *i. m.*, 245–247.

2. Kalocsa

Annak érzékeltetésére, hogy a kora újkori hivatalos egyházmegyei szerkönyvek kínálata is különbözött egymástól, a Patachich Gábor érsek által 1738-ban kiadott *Rituale Colocense* példányába lapozunk bele. Az első újkori kalocsai rituále összeállítói az Esztergomtól való függetlenséget hangsúlyozták, ám összességében csekély eltérést tartalmaznak a Pázmány-féle mintához képest.¹¹ Témánk szempontjából nem elhanyagolható, hogy a kalocsai érsekség papsága számára valamivel több lehetőség állt rendelkezésre a közelgő viharral történő szembeszálláskor. Az imént bemutatott processzió mellett ugyanis egy önálló ordó is helyet kapott a rituáléban *Benedictio aëris* címmel. A levegő megáldásának szertartását – az alcím tanúsága szerint – nyáron, vásár- és ünnepnapokon a szentmise előtt vagy után a plébánia-templomokban szokták végrehajtani. A rezponzóriumból és három orációból álló rövid ordó Isten, Szűz Mária és Jézus Krisztus mellett a „szent angyalok, patriarkák, próféták, apostolok, mártírok, hitvallók, szűzek és özvegyek, valamint minden szentek” közbenjárását kéri a tomboló elemek lecsillapítására. Mindhárom könyörgés Istent szólítja meg, akinek hatalma a vihar feltámasztására és lecsillapítására egyaránt kiterjed.¹²

3. Nagyszombat

A közelgő zivatarfelhők láttán a nagyszombati jezsuita templomban több mint valószínű, hogy az ottani Jézus Társaságiak által 1739-ben kiadott *Fasciculus triplex* című gyűjtemény megfelelő fejezetét lapozták fel.¹³ Az egyik legfontosabb hazai kiadású benedikciós könyv összeállítói már a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén (február 2.) megáldott gyertyák hatékony-

¹¹ Vö. BÁRTH, *i. m.*, 54.

¹² *Rituale Romano-Colocense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum et caeteris ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda. ac in usum Colocensis, et com-provincialium dioecesium accomodata, et utilibus additamentis aucta, autoritate, opera, et impensis Reverendissimi P. D. Gabrielis Hermannii Dominici miseratione divina Metropolitanae Colocensis, et Bacsensis canonice unitarum ecclesiarum Archi-Episcopi, Budae, 1738.* – A szöveg közlése: BÁRTH, *i. m.*, 190.

¹³ A jezsuita benedikciós kínálatra lásd: BÁRTH, *i. m.*, 69–75.

sága kapcsán említik, hogy az ördög által támasztott vihar, villámlás és égi-háború esetén használható.¹⁴ Az első fasciculus 18. fejezete egy az egyben e témakörnek szentelődött. A *De benedictionibus et exorcismis tempestatum* című fejezet bevezetője elterjedt és dicséretes szokásként említi meg, hogy nyaranként vasárnap a pap sokféle csendes időért imádkozik vagy úgy, hogy keresztel a kezében a templom tornácahoz vonul, vagy úgy, hogy az oltárnál marad, és ott mondja el az imákat. Mindeközben elmaradhatatlan a folyamatos harangszó, amely különösen hasznos ebből a szempontból.¹⁵ A benedikciós kötet összeállítója ezeket a szertartásokat ajánlja jó szívvvel és a következő érveléssel: „ha ugyanis a démonok és a rontások ereje eltávolítható a dolgokból, így az épületekből és a lakásokból is, akkor miért ne lehetne akár a levegőt is megtisztítani tőlük?” Argumentációja folytatásaként arról értekezik, hogy Istent igenis meg lehet kérni, hogy tartsa távol tőlünk a rontó hatalmakat. Két bekezdésben példákkal támasztja alá, hogy az ilyen jellegű szertartásoknak bibliai alapokon is van létjogosultsága. A névtelenségbe burkolózó szerző vitába száll azokkal, akik tagadják, hogy a démonok vagy azok segítői (varázslók, rontók, boszorkányok) zivatart tudnának támasztani. A másik oldalról azonban óva int bizonyos speciális vihar elleni exorcizmusoktól, amelyek a közvetlenül fenyegető vagy már jelen lévő zivatarra irányulnak. Ezek esetében nagyon oda kell figyelni, „nehogy valami babonáság csússzon be” a szertartásba („ne quid superstitionis irrepat”). Fontos kitétel, hogy Isten szolgálói csak olyan formulát használjanak, amelyet az egyház előljárói, kiművelt személyiségei hivatalosan jóváhagytak, és már ki is nyomtattak.

A *Fasciculus triplex*ben szereplő ordó a *János-evangélium* initiumával kezdődött, majd a mindenszentek litániája után két zsoltár (50., 129.) következett. A rövid oráció és a megáldó formula a hivatalos gyakorlatból ismert, könyörgő stílusban kéri Isten segítségét, miközben a pap szenteltvizet hintett a négy égtáj felé.¹⁶

Mialatt a nagyszombati jezsuiták a vihar elleni áldások létjogosultságán morfondíroztak, és gyűjteményükben a középkori elemektől jelentősen

¹⁴ *Fasciculus triplex exorcismorum, et benedictionum in Romano-Catholica Ecclesia usitatorum, ex variis auctoribus approbatis collectus et historicis, ac exemplis subinde illustratus [...]*, Tyrnaviae, 1739, 24–26.

¹⁵ A harangok használatáról ugyanitt önálló fejezetben értekeztek: *Fasciculus triplex...*, i. m., 64–67.

¹⁶ *Uo.*, 56–64. A szöveget közli: BÁRTH, i. m., 181–182.

„megtisztított” szöveget közöltek, a „konkurens” szerzetesrendek egész másfajta kínálatot nyújtottak híveiknek.

4. Pannonhalma

A kora újkori bencés benedikciós gyakorlat hazai változata legkiválóbb tükrének az 1697-ben Pannonhalmán összeállított *Sacra arca benedictionum* című kéziratos szertartáskönyv tekinthető.¹⁷ Az értékes gyűjteményt korábbi, feltehetően késő középkori eredetű szórványos szertartásleírásokból állította össze az apátság egyik névtelenségbe burkolózó szerzetese.¹⁸ A kéziratos könyvet a 18. században a monostor falai között használták. Számunkra most a gyűjtemény *Exorcismus contra imminentem tempestatem fulgurum et grandinem* című ordója emelkedik ki jelentőségében, amelynek címe is jelzi, hogy használatára a már (villámokkal és jégesővel) fenyegető zivatar ellen került sor. A szertartás a templomban a húsvéti gyertya meggyújtásával és általános imádságok elmondásával kezdődik, majd egy oráció keretében Krisztus hatalmának előhívásával, vihart lecsendesítő példájának megidézésével folytatódik. A pap ezt követően fordul a felhők felé, és elmondja az alábbi klasszikus, hármas szerkezetű, felszólító módban megfogalmazott imádságot. A „parancsoló” jellegű szöveg elmondása alatt összesen kilencszer rajzol keresztet a zivatarfelhők irányába.

*Circumdet te nubes Deus Pater +, circumdet te + Deus Filius, circumdet te Spiritus Sanctus +.
 Destruat te Deus Pater +, destruat te Deus Filius +, destruat te Deus Spiritus Sanctus +.
 Comprimat te deus pater +, comprimat te Deus Filius +, comprimat te Deus Spiritus Sanctus +.
 Amen.*

Ezután következik a négy evangélista segítségül hívása a négy égtáj megtisztításának szándékával összefüggésben. Majd a szertartás csúcspontjaként a pap által egyes szám első személyben megfogalmazott exorcizmus hangzik el, amelyben – helyi jellegzetességként – a Szent Benedekre, Mártonra, Istvánra, Lászlóra és Imrére történő hivatkozás is helyet kapott. Ebben az erőteljes szövegben Isten szolgája „jóllehet méltatlanul, de Isten és a legfőbb

¹⁷ *Sacra arca benedictionum magni fundatoris religionum divi patriarchae Benedicti* (kézirat). Lelőhelye: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BKA 6.

¹⁸ A bencés benedikciós gyakorlat forrásainak bemutatása: BÁRTH, *i. m.*, 56–61.

parancsoló, Jézus Krisztus erejével és hatalmával megerősítve” már közvetlenül a felhőket és zivatarokat támasztó tisztátalan lelkekhez (immundissimi spiritus), illetve azok ellen beszél, miközben Krisztus életének eseményeire, valamint Mária és az említett szentek érdemeire hivatkozik. Az exorcizmus magába foglalja a zivatarfelhők erdő, puszta, lényegében lakatlan helyekre történő elküldését is, ahol nem árthatnak az embereknek, állatoknak, gyümölcsöknek, növényeknek és fának. Az ördögűző imádság Krisztus hatalmának szekvenciaszerű felsorolásával zárul, hatszor ismételve meg az „Ipse vobis imperat” kezdetű parancsoló formulát. Ezt követően a keresztes felmutatásával és a rá való hivatkozással („Ecce signum sanctissimae crucis +, fugite partes adversae”) adja meg a zivatarfelhőknek a kegyelemdőfést. A szertartás a négy égtáj szenteltvízzel történő meghintésével és a litánia eléneklésével zárul.¹⁹

5. Csíksomlyó

Képzletbeli időutazásunk utolsó stádiumaként a ferences lelkiség egyik 18. századi keleti fellegvárába, a csíki klostromba érkezünk el. A korszakban egyértelműen a franciskánusok rendelkeztek a „félhivatalos” benedikciók és exorcizmusok legnagyobb tárházával.²⁰ A helyi barátok 1750 nyarán, a közelgő viharfelhők láttán minden bizonnyal azt a gyűjteményt vették kézbe, amelyet éppen náluk nyomtattak ki egy évvel azelőtt *Fasciculus benedictionum* címmel.²¹ Ez a kisalakú, 72 oldalas kötet kimondottan zivatar elleni ordók kézikönyveként aposztrofálja magát a címlapon, ahol arra is utal, hogy nem ez az első kiadása (reimpressum), ám azt nem árulja el, hogy valójában egy 18. század eleji velencei kiadás szó szerinti utánnyomásának tekinthető. A „superiorum permissu” megjelöléssel ellátott gyűjtemény kiadását csupán a tartomány provinciálisa engedélyezte. A vihar elleni szertartásrendek 45 oldalon sorakoznak egymás után. Az összeállító különféle egyházmegyei rituálékából és többségében európai félhivatalos kézikönyvekből merítette

¹⁹ *Sacra arca benedictionum...*, i. m., ff. 28r–32v. – A teljes szöveg közlése: BÁRTH, i. m., 182–190.

²⁰ Erről összefoglalóan: BÁRTH, i. m., 61–69.

²¹ *Fasciculus benedictionum, exorcismorum, et validissimarum conjurationum ad effugandas aëreas tempestates [...]*, Csíksomlyó, 1749. – Vö. BÁRTH, i. m., 62.

szöveganyagát.²² A kötetet használó somlyói ferences alakjában a hívek egy igen kitartó papot láthatnak maguk előtt, aki hosszú időn keresztül, a szabad ég alatt, nekifeszülve az elemek tombolásának, szembeállva a szélviharral, villámokkal és jégesővel, fennhangon exorcizmusok, konjurációk és adjurációk hosszú sorában fenyegeti, parancsokkal utasítja, kényszeríti a levegőben rejlő démoni erőket, alvilági, fekete angyalokat, hogy távozzanak el a tenger fenekére vagy a sivatagba, ahol nem árthatnak az embereknek és javaiknak. A gyűjtemény első szertartásrendjeiben még a pannonhalmi ordó párhuzamai tűnnek fel, majd fokozatosan változnak, erősödnek meg a szövegek. Az összeállító gyakorlatilag a 16–17. századi európai ördögűző kézikönyvek vonatkozó ordóit fűzte egymás után, azzal a felhanggal, hogy ha még mindig nem csillapodott le a vihar, akkor folytasd ezzel, ha még akkor sem, akkor ezzel, és így tovább. A gyűjtemény forrásműveinek egy része a 18. század derekára már a Vatikánban a tiltott könyvek listájára (*Index*) került. Általában „superstitiosus” szövegeket tartalmazó könyvekként bélyegezték meg őket.

*

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy a liturgikus szövegeket bemutassa az erőteljesség, a hatékonyság és a mágikus jelleg hármias dimenziójában. A néprajzi irányultságú kutatás már korábban tisztázta, hogy a zivatart elküldő exorcizmusok és az ugyanilyen célzatú paraszti ráolvasások között konkrét, egyértelmű szövegpárhuzam mutatható ki.²³ A nyilvánvalóan genetikusan szövegegyezés hátterében egy felülről lefelé irányuló folklorizálódási folyamat képzelhető el. Ennek során a latin nyelvű imádságokat a késő középkor, kora újkor folyamán bizonyos egyházi személyek (köztük éppen a ferencesek) vulgáris nyelvre fordították le, majd azok beépültek a népi szóbeli mágia eszköztárába. Nyilván nem véletlen, hogy éppen az ilyen jellegű exorcizmusok mutatkoztak alkalmasnak a zökkenőmentes beépülésre, a későbbi egyértelmű mágikus felhasználásra, hiszen – miként azt korábban

²² Vö. BÁRTH, *i. m.*, 23–42.

²³ PÓCS Éva, *Ráolvasás = Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988 (Magyar Néprajz, 5 – Folklor, 1), 633–691.

kimutattuk – főként az automatizmusukba vetett hit révén e szövegek már az egyházi használatban is a vallás és mágia keveredését eredményezték. A zivatar elleni benedikcióknak és exorcizmusoknak a hazai bencés és ferences gyakorlatban kimutatott obskúrus, középkorias mintapéldái az ún. egyházi „fehér mágia”²⁴ leglátványosabb megnyilvánulásai közé sorolhatók. A pap egyes szám első személyű (ego) szerepét és az égiek által ráruházott hatalmát előtérbe helyező, kifejezetten a gonosz, démoni hatalmakkal kommunikáló, azokat kiűző, fenyegető és a bibliai csodák felemlegetésével ijesztgető szövegek alapvető szerkezetükben különböznek az Istenhez szóló, kérő-könyörgő imádságoktól.²⁵ Ugyancsak e szövegekben tűnik föl a zivatarfelhőkben lakozó sötét erők (démoni hatalmak, tisztátalan lelkek stb.) képzete, amelyekkel itt fizikai mivoltában is szembehelyezkedik a pap: keresztet tart feljűk, vagy a kereszt jelét rajzolja a levegőbe, meghinti őket szenteltvízzel, kiabál irányukba, és így tovább. Ez a megoldás tulajdonképpen nem is áll olyan távol a vihar felé baltát hajító 19–20. századi parasztember motivációjától...

Ha már a tárgyaknál tartunk, feltétlenül említést kell tennünk arról, hogy a viharelhárítás kora újkori egyházi gyakorlatának vannak jellegzetes tárgyi aspektusai is. A harangok közismert viharelhárító funkciója és a február 2-án, Gyertyaszentelőkor megáldott gyertyák általános használata mellett ide tartoznak például a bácskai német falvakban a 18–20. században folyamatosan használatban maradt ún. vihargyertyák (Wetterkerzen) is, amelyeket a helyi plébánosok Szent János és Pál vértanú napján (június 26.), külön erre a célra szolgáló, kéziratban terjedő szertartásrend keretében részesítettek benedikcióban.²⁶ A szentelmény fennmaradásában kézzelfoghatóan a lokális „népi igények” játszottak kiemelkedő szerepet. Magyarországon csak szórványos nyomai vannak a különféle vallásos amuletteknek, amelyek az időjárás befolyásolása kapcsán is apotropeikus karakterrel rendelkeztek. Keveset tudunk a pápa által megáldott viaszmedálok (Agnus Dei) ilyen jellegű felhasználásáról. Még kevésbé adatolt az ún. Agnus Marianus nevű démonelhárító amulettek hazai használata, amelyek korong alakú, fémborítású,

²⁴ A fogalom elsősorban a protestáns szerzők szóhasználatában szerepel. A kifejezéshez vö. MAKKAI László, *A középkori magyar hitvilág problematikájához*, Ethnographia, 1983, 106–116; Keith THOMAS, *Religion and the Decline of Magic*, New York, Scribner, 1971, különösen: 25–50.

²⁵ Vö. BÁRTH, *i. m.*, 91–100.

²⁶ *Uo.*, 66–68.

nyakba akasztható változatait a latin szóhasználatban *breve*, Bajorországban Breverl néven említik.²⁷ Utóbbiak egyik speciális válfaja a *Wettersegen* nevű amulett-gyűjtemény, amelyek legszebb példáinak fényképeit legutóbb a müncheni Kriss-gyűjteményből adták közre.²⁸ Óvó-védő, viharelhárító szentelmények tucatjai zsúfolódnak ezekben, a szövegektől kezdve a kicsiny ereklyéken át egészen a megáldott növényekig. Az efféle tárgyi emlékek hazai felmérése és bemutatása még várat magára.

Remélem, hogy a fenti rövid és szükségszerűen vázlatos bemutatásból is egyértelműen érzékelhető volt, hogy a 17–18. századi katolikus lelkiségtörténet vizsgálatakor érdemes az egyházon belüli különbségekre is odafigyelni, amelyek néha csupán árnyalatnyi eltérésekben, finom rezdülésekben érhetőek tetten. Láthattuk, hogy ugyanazon cél érdekében egy időben, egymástól lényegileg vagy kevésbé, de mindenképpen eltérő szertartásmodellek éltek egymás mellett, amelyek egyúttal a vallási kínálat sokszínűségét, a különféle papi attitűdök egyidejű párhuzamos megjelenését is dokumentálják.

²⁷ *Uo.*, 316–336.

²⁸ Christoph KÜRZEDER, *Als die Dinge heilig waren: Gelebte Frömmigkeit im Zeitalter des Barock*, Regensburg, Schnell und Steiner, 2005.

BOGÁR JUDIT

*A vallásosság mozzanatai egy evangélikus lelkész életében
a 18. század elején**

A 18. század elejének egyik rendkívül sokoldalú, s majd' harminc éven keresztül vezetett naplójának¹ köszönhetően a korabeli mindennapokról rengeteg információval szolgáló alakja ifj. Buchholtz György (1688–1737). A két kötetes, összesen közel háromezer oldalnyi latin nyelvű kéziratban 1709. május 9. és 1737. július 25. között minden egyes napról szerepel valamilyen feljegyzés, ha más nem, legalább annyi, hogy aznap semmi említésre méltó nem történt. Szerencsére az ilyen jellegű beírásból csak kevés akad, a többiből – bár azok is meglehetősen tömörek, szűkszavúak – kirajzolódik a napló gazdájának, a nagypalugyai, majd késmárki rektornak, evangélikus lelkésznek, polihisztornak, Buchholtz Györgynek alakja, élete, mindennapi tevékenysége. Vallásosságának is számos aspektusa tükröződik diáriumában: lelkészi munkája, részvétele a felföldi evangélikusság életében, kapcsolata a pietizmussal és a másvallásúakkal, a hit személyes és közösségi megélésének mozzanatai otthon, a templomban és az iskolában, imádságai, érdeklődése a lutheranizmus történeti emlékei iránt.

Apai felmenői generációkra visszamenően evangélikus lelkészek voltak, ő maga is teológiát tanulni ment ifjúkorában Greifswaldba. Útközben, amíg a pestisjárvány okozta karantén miatt hetekig a hajón vesztegeltek, prédikált társainak.² Egyetemi éveiben vasárnaponként gyakran több templomba is elment, olykor azt is lejegyezte, miről szólt a prédikáció,³ s mindig megemlítette, ha Úrvacsorához járult. Az egyik professzortól tanulmányai végén kapott testimonium szerint szerénység, kegyesség, szorgalom, a világi hívsá-

* A tanulmány az OTKA K100446 sz. pályázat támogatásával készült. A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ Jelenleg Turócszentmártonban, a szlovák nemzeti könyvtár levéltárában (Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia; korábban Matica slovenská) őrzik, jelzete C 24/1–2. – A naplóra a továbbiakban *Diar*: rövidítéssel hivatkozom.

² *Diar*. I, 60, 62, 87.

³ Pl. *Diar*. I, 130–131.

goktól való idegenség jellemezte.¹ Hazatérése után, miközben titkár és házi-tanító lett Lányi Pál gömöri alispánnál Rozsnyón, hamarosan lelkészi jellegű feladatokat is ellátott: 1711. november 30-án először prédikált templomban (előtte napokig készült rá), s ezt követően, noha nem rendszeresen, de többször hívták prédikálni Késmárkra, Poprádra, Berzétére. Később Nagypalugyán is tartott néhány beszédet.² 1715 őszén Sartorius késmárki lelkész halála után Bohus György és Lányi Dániel mellett Buchholtz is az utódjelöltek között volt, próbapredikálása azonban közepesen sikerült, s végül Lányi Dániel kapta meg a tisztséget.³

Rendszeres lelkészi tevékenységet csak később, Késmárkon folytatott, ahová a gimnázium vezetésére és a szlovák diakonátusra kapott meghívást 1723. február 27-én.⁴ Itt eleinte többször előfordult, hogy mások prédikáltak helyette, főként a nyelvi nehézségek miatt; ő maga május 6-án beszélt először: „*Laus Deo, prima vice Slavice concionatus sum.*”⁵ A következő hetekben még hálát adott Istennek a naplóban, hogy szerencsésen alakult a szlovák prédikáció,⁶ azután „belejött”. Néha kisegített a német templomban, még a ruzsbachi fürdőben is magyarázta az evangéliumot, őhelyette pedig nemegyszer nagyobb diákjai prédikáltak, gyakorlatban is kipróbálván a retorikából tanultakat. Olykor említi, hogy beteget látogatott, közreműködött temetéseken,⁷ a lelkészi munka egyéb területeiről azonban nem beszél, és ordinációról sem szól a naplóban.⁸

Tanárként az iskolában a napot imádsággal, bibliaolvasással kezdte; a hit-tan- és egyháztörténet-órák mellett rendszeresek voltak a teológiai tárgyú disputációk, többek között Luther meghívásáról és a reformáció jogosságáról, a purgatórium ellen, a pokolról, poligámiáról, ördögűzésről, szerzetesi fogadalmakról. Húsvét előtt Buchholtz minden évben Krisztus szenvedé-

¹ Tiszolci evangélikus levéltár (Archív Ev. a. v. farského úradu v Tisovci), 53. kötet: „Dn. Georgius Buchholtzius Scepusio-Hungarus, quamdiu apud nos commoratus est, quod fere biennium est, ita vixit, ut sua modestia, pietate ac in studiis assiduitate omnium in se amorem facile concitaret. Namque a vanitatibus, quibus vulgus studiosorum addictum esse solet, plane alienus, sua egit impense, idque unice operam dedit [...]”.

² *Diar.* I, 516, 523, 534, 982.

³ *Diar.* I, 869, 872.

⁴ *Diar.* II, 108.

⁵ *Diar.* II, 125.

⁶ *Diar.* II, 127, 130.

⁷ Pl. *Diar.* I, 870; II, 605, 661, 853, 1167.

⁸ Csepregi Zoltán tájékoztatása szerint az ordinációs anyakönyvekben sem szerepel.

sének, karácsonykor születésének történetét magyarázta a diákoknak, akik a nagyheti passióéneklésben is részt vettek. Az ünnepek előtt közösen járultak Úrvacsorához (Buchholtz mindig feljegyezte, összesen hányan), bár Késmárkon egyik részük a német, a másik a szlovák templomban tette ezt. Ünnepekhez kapcsolódóan gyakran osztott ki vallásos szövegű verseket a diákoknak, bizonyára azért, hogy azzal köszöntsék a környékbeli előkelőket, az iskola patrónusait. Néhány ilyen verset naplójába is feljegyzett, köztük kilenc magyar nyelvű is van: három húsvétra, egy pünkösdre, öt pedig karácsonyra készült.⁹ Többször található utalás a naplóban egyes – főleg egyházi – énekek kinyomtatására, ezeket azonban nem ismerjük.¹⁰

Az iskolai életnek számos vallási ünnephez kapcsolódó szokás is szerves része volt, Buchholtz azonban néha – nem indokolja a naplóban, hogy miért – megtiltotta diákjainak a balázs-, illetve gergelyjárást, gyakran pedig a táncot. Utóbbi megszegéséért nemegyszer meg is büntette őket, például elzárással, vagy akár kizárással is – de aztán két nap múlva nyilvános bocsánatkérést követően visszavette a bűnösöket.¹¹ Mindennek oka biztosan nem a világiasság egyértelmű elítélése: ő maga is táncra perdült, énekelt, játszott, mulatott, fürdőre ment nemegyszer. Nagypalugyán otlíte alatt minden karácsony előtt több ezer ostya sütéséről gondoskodott, amelyeket diákjai vittek el a környező településekre. Az ostyahordás (hostiatio) régi szokás, karácsony előtt kezdetben a lelkész, később a tanító süttetett ostyát, amelyet az iskolás gyermekekkel küldtek el a családoknak. Minden házhoz annyit vittek, ahányan laktak benne, s mielőtt átadták, énekeltek, verset mondtak.¹²

⁹ Buchholtz magyar nyelvű verseiről, szövegkiadással: BOGÁR Judit, *Iffj. Buchholtz György magyar nyelvű köszöntőversei*, Magyar Könyvszemle, 1998, 390–397.

¹⁰ Varga Imre 1983-as tanulmányában így ír: „Nyomtatásban előbb is jelenhetett már meg egyházi éneke. Enélkül nehéz megérteni, hogy 1719 húsvét vasárnapján a templomban énekét közreadták vagy kifüggesztették.” Idézi Buchholtz 1719. április 9-i bejegyzését: „Cantio mea promulgata.” (VARGA Imre, *Buchholtz György (1688–1737) és az iskolai színjátás*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1983, 215.) Az eredetiben azonban nem cantio, hanem cantatio szerepel, vagyis nem Buchholtz versét függesztették ki a templomban, hanem a húsvét utáni adománygyűjtést hirdették ki.

¹¹ Pl. *Diar.* I, 1115, 1167; II, 186, 192, 1243, 1318.

¹² *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, IV, Bp., Akadémiai, 1981, 119–120; *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, X, Bp., Szent István Társulat, 2005, 261–262.

Néhányszor a késmárki gyülekezet, illetve a lőcsei egyházkerület életéből is említ eseményeket diáriumában Buchholtz: különféle tanácskozásokat, templomépítési, -szépítési, -javítási munkákat, Schwartz János superintendens temetését, új tisztségviselők megválasztását, egyházon belüli vitás ügyeket.¹³ 1729. március 4-én a patrónusok püspökválasztásra gyűltek össze, „cui electioni contradicimus”¹⁴ – nem derül ki azonban, hogy kik tiltakoztak Buchholtzcal a választás ellen, és mi volt a kifogásuk az új elöljáróval szemben. A késmárki gyülekezet többször is vele íratva leveleit, őt küldte követként hivatalos ügyekben Lőcsére.¹⁵

Az evangélikusokat ért külső támadásoknak nem sok nyomát találjuk a naplóban. Néhányszor utal Buchholtz apja, a szintén lelkész idősebb Buchholtz György (1643–1723) száműzetésére, iskolai ellenőrzésekre, bizonyos személyek elleni „inquisitio”-ra, utóbbiak azonban általában nem felekezeti indíttatásúak voltak.¹⁶ Nem említi név szerint a Carolina Resolútiót sem (hajdani diákja, Fábri Gergely 1731-ben az egész rendelkezést bemásolta naplójába¹⁷), csupán két rövid megjegyzést tesz 1734-ben, amelyek valószínűleg ezzel kapcsolatosak: augusztus 20-án levelet kapott Pozsonyból az iskola dolgában, szeptember 3-án pedig megérkezett a királyi tanács végzése arról, hogy az iskolát megerősíti jelen állapotában. „Laus Deo” – kommentálta Buchholtz a hírt.¹⁸

Előfordult, hogy diákjai csínytevései miatt vagy más okból vitába keveredett a késmárki pálosokkal vagy a katolikus oldal valamely más képviselőjével,¹⁹ komolyabb ellentétekről azonban nem olvashatunk; általában nyitott volt más felekezetek tagjai felé, érdeklődött szokásaik és különösen művészeti alkotásaik iránt. Utazásai során felkereste a katolikus és református templomokat éppúgy, mint a zsinagógákat. Jóban volt a Vörös kolostor kamalduli szerzetesével és a podolini piaristákkal, többször meglátogatták egymást; előbbiek még laterna magicát nézni is eljöttek hozzá, és feljegyezték, amikor utóbbiak szolgája belefúladt az árvízbe. Feleségével gyakran

¹³ Pl. *Diar.* I, 541, 987, 1080, 1099; II, 495, 666.

¹⁴ *Diar.* II, 678.

¹⁵ Pl. *Diar.* II, 694, 719, 733, 914.

¹⁶ Pl. *Diar.* I, 602, 756, 1337; II, 282.

¹⁷ PAYR Sándor, *Fábri Gergely naplója*, Theológiai Szaklap, 1903/2, 131.

¹⁸ *Diar.* II, 1142, 1143.

¹⁹ Pl. *Diar.* II, 356–358.

látogatták meg Ábrahámfalván Görgei Márton páttert, és nemegyszer említi, hogy katolikus papok vagy református lelkészek jártak nála, vagy éppen ő vacsorázott náluk.²⁰ Egyszer részt vett egy zsidó gyermek körülmetélésén, máskor egy Isaac nevű zsidó meghívta „Bacchanalia sua celebrans”.²¹ Érdeklődött más egyházak, felekezetek élete és tanítása iránt, számos ilyen témájú könyvet olvasott (például a keleti egyházak hitvallásáról, a pápaság, a konklávék, a jezsuiták történetéről, vagy magyarországi katolikus műveket). Természetesen a vitairatokat sem kerülte el, és ha szükséges volt, hite védelmére kelt, alapvetően azonban nem volt hitvitázó típus – a napló alapján legalábbis. Protestantizmusa nem jelentett Habsburg-ellenességet: az iskolában és a templomban imádkozott diákjaival a császárért, a könyvek és könyvtárak dicséretéről szóló darabjában pedig Isten áldását kérte a királynőre és férjére.²²

Naplójában sokszor említi ünnepeket, és ezek között a szentek emléknapjai, Mária-ünnepek és Mindenszentek is előfordulnak, csakúgy, mint a diákok számára írt csízijában. Beszél rorátéről és szentségimádásról is. A szepességi evangélikusok vallásgyakorlatában sokáig megmaradtak katolikus szokások; az 1707-es rózsahegyzi zsinat még számos szent ünnepének megtartásáról rendelkezett.²³ Buchholtz a csillagok állására is figyelt: kislánya születésekor feljegyezte az újszülött horoszkópját, csízijában egyes hónapok kapcsán a csillagjegyeket is megemlítette.²⁴

Élénken érdeklődött mindenféle egyháztörténeti emlék és egyházművészeti alkotás (templomok, egyéb épületek, könyvek, kéziratok, tárgyi emlékek) iránt. Mindig feljegyezte, ha templomban volt, vagy éppen csak látott egy templomot, s azt is, hogy volt-e tornya a templomnak, ha igen, mennyi és milyen; mekkorák és milyen régiek a harangok. Néhány tornyot le is rajzolt.²⁵ Mindenféle felekezethez tartozó templomot meglátogatott, a nem evangélikusok azonban elsősorban mint építészeti alkotások, illetve zenei rendezvények színhelyei érdekelték. Nemcsak azt említette gyakran, hogy

²⁰ Pl. *Diar.* I, 544, 1110; II, 478, 486, 606, 607, 626, 699, 857, 909, 1200.

²¹ *Diar.* I, 1260, 1349.

²² *Diar.* I, 1108; VARGA Imre, *Buchholtz György drámája a könyvek megbecsüléséről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1984, 193.

²³ WEBER Samu, *A protestáns elv lassú haladása különös tekintettel a Szepességre*, Protestáns Szemle, 1906, 481.

²⁴ *Diar.* I, 905, 798–800.

²⁵ *Diar.* I, 111–113.

templomokban zenét hallgatott, hanem ő maga is orgonált, társaival muzsikáltak, énekeltek; néha zenét is szerzett.

Mindig felírta, ha Luther Mártonnal kapcsolatos bármilyen dolgot látott vagy hallott, mint például Greifswaldban általa írt leveleket vagy Mártonnapon Mayer professzor róla szóló prédikációját.²⁶ Még egy kronosztichonos disztichont is írt el nem égett képéről: „Efflges IntaCta Manet tVa sanCte LVthere / Vrget VVLCanVs; neC noCet ArterIae 1634.”²⁷ Wittenbergi tartózkodása idején beszámolt a vártemplom kapujáról és Luther személyes tárgyairól. Később az iskolában részletesen tanította életét, munkásságát.

Napi olvasmánya volt a *Biblia*, erről azonban általában csak akkor írt, ha a végére ért, és kezdte újra előlről. Nem derül ki egyértelműen, hogy milyen nyelven olvasta (valószínűleg latinul vagy németül), utal viszont különböző nyelvű – latin, német, görög, héber, cseh, szlovák – változatokra, valamint különféle fordításokra – például Bézaiéra, Lutherére –, amelyeket megvásárolt, végigböngészett, barátainak vagy ismerőseinek küldött. A protestáns *Szentírás*ban nem szereplő deuterokanonikus részeket is elolvasta, 1709 októberében például *Judit*, *Tóbiás*, a *Bölcsesség*, *Sirák fia* és *Báruk könyvét*, később *Eszterét* is.²⁸ Nemcsak a *Biblia* szövegét tanulmányozta, hanem hozzá írott segédkönyveket, kommentárokat is. (Az egyes bibliai könyveket, azok meghatározott helyeit magyarázó szerzőkről, illetve műveikről – a konkrét lapszám feltüntetésével – külön jegyzéket készített.)²⁹ A *Biblia* mellett gyakran olvasott teológiai, vallásos tárgyú műveket, főként evangélikus szerzők írásait. A tudományosabb írások mellett gyakran említ elmélkedéseket, prédikációkat, ima- és énekeskönyveket, például Christian Scriver meditációit, a Transcius-féle énekeskönyvet, Johann Arndt *Paradies-Gärtlein*jét, vagy a Kempis Tamásnak tulajdonított *Imitatio Christi*.³⁰

Bensőséges, személyes vallásosságának a már említetteken kívül is számtalan jelét adta naplójában. A rendszeres bibliaolvasás mellett sokat elmélkedett, imádkozott, olykor böjtölt is. A hónapokat és éveket többnyire

²⁶ Pl. *Diar.* I, 92, 238, 447.

²⁷ *Diar.* I, 400.

²⁸ *Diar.* I, 79, 446.

²⁹ Tiszolci evangélikus levéltár (Archív Ev. a. v. farského úradu v Tisovci), 9. kötet

³⁰ *Diar.* I, 251–252; II, 683, 977, 1230.

imádsággal kezdte és zárta diáriumában (a korszak naplóirodalmában számos példát találhatunk erre, így tett többek között Károlyi Sándor, Czegei Vass György és László, Keczer Ambrus és Cserei Mihály is³¹), de máskor is gyakran adott hálát, könyörgött, fohászkodott röviden. Sűrűn előfordul a „Laus Deo”, betegségben a „Domine Jesu juva” kifejezés a szövegben. Elhunyt családtagjait Isten kegyelmébe ajánlotta.

Imádságainak stílusa nem különösebben egyedí, a jól ismert gondolatokat, kifejezéseket használta. 1718. január 1-jén például ezt írta: „Tibi sit laus Christe Redemptor, qui praesentem etiam annum me cum meis salvum attingere sinis: largire ut praesens sit corpori et animae prosper, remitte praeteriti veteris delicta, et si placuit, hoc me anno liberet ex hoc corpore mortis docendum ad aeviterna caelestis gloriae gaudia. Amen!”³² Az évet pedig így zárta le: „Laus tibi Christe pro totius anni beneficiis. Amen”.³³

18. század eleji evangélikus rektorról, lelkésztől szólván megkerülhetetlen a pietizmus kérdése. Buchholtz Györgyöt általában nem említi a szakirodalom a magyar pietisták között, bár Johann Lipták a késmárki liceum múltjáról szóló cikkében a pietista realizmus képviselőjének nevezi.³⁴ Buchholtz naplójában nem sokat árul el álláspontjáról, csak néhányszor írta le a szót. Levelezést folytatott, kapcsolatokat ápolt mindkét oldal képviselőivel.

Egy egyetemi órán Toppertzer Péter Pálnak, „qui jam pietistica spirat”, diáktársához, Gally Simonhoz írott levelét olvasta, majd unalmában versi-

³¹ Gróf KÁROLYI Sándor *önéletrésze és naplójegyzetei*, kiad. SZALAY László, Pest, 1865, I–II; CZEGEI VASS György és VASS László *naplói 1659–1739*, közli NAGY Gyula, Bp., 1896 (Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Írók, 35 – Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, 3); KECZER Ambrus *naplója*, közli TASNÁDI NAGY Gyula, Bp., 1894 (Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Írók, 33 – Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, 2); TÓTH Zsombor, *Műfaj vs. íráshasználat? Történelmi antropológiai megjegyzések a XVIII. századi emlékirat-irodalomhoz: Cserei Mihály kalendáriumi. Esettanulmány* = T. Zs., *A történelmem terbe: Antropológiai szempontok a kora újkori magyar íráshasználat textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2006 (Ariadné Könyvek), 333–405.

³² *Diar.* I, 1104.

³³ *Diar.* I, 1160.

³⁴ Johann LIPTÁK, *Aus der Vergangenheit des evangelischen Lyzeums in Käsmarck* = J. L., Roland STEINACKER, *Das deutsche evangelische Schulwesen in der Slowakei*, Stuttgart, 1957, 42.

kéket írt, egyet a pietistákról is.³⁵ Megvásárolt és elolvasott pietista és pietizmus-ellenes könyveket is. Greifswaldból hazafelé Boroszlóban például megvette a pietizmus elindítójának, Philipp Jacob Spenernek *Pia desideriját*, de csak jóval később, 1721 augusztusában kezdte el olvasni.³⁶ Második peregrinációja során mindössze egyetlen alkalommal, Jénában említette a pietizmust: „In lecto sine cessatione de Pietistis disseruimus.”³⁷ Néhány nappal később Wittenbergben feljegyezte, hogy Lányi Dánieltől Spener és Francke írásait tartalmazó kis könyvecskét kapott.³⁸ Halléban, a pietizmus fellegvárában egy szót sem ejtett a kérdésről, bár személyesen találkozott August Hermann Franckével, testimoniumot is kapott tőle.³⁹

Buchholtz Magyarországra való visszatérése után sincs túl sok utalás a naplóban a pietizmusra. Az egyetlen egyértelműnek tűnő állásfoglalása a kérdésben, amikor 1730. szeptember 30-án anti-pietista téziseket adott a diákoknak.⁴⁰ Áruklódó lehet, hogy peregrináló diákjainak többsége az orthodox Wittenbergbe ment tanulni. Elolvasott néhány chiliazmus- és Petersen-ellenes művet is. 1723 szeptemberében a chiliazmusról vitatkozott Schwartz superintendenssel („qui millenarium terminative asseruit”), másnap disputációt tartott az iskolában „adversus Annuum Millenarium”, és folytatta a vitát a püspökkel az inspektorok jelenlétében.⁴¹

A magyar pietizmus érdemeinek tulajdonított tevékenységekből – a gyermeknevelés fontossága, a nép és a gyülekezetek gondozása, a tudományok művelése termékeny irodalmi munkássággal – Buchholtz is kivette a részét, s a pietizmus elvei közt fontos helyet betöltő felekezeti türelmet, beteglátogatást, rendszeres bibliaolvasást⁴² is gyakorolta, ez azonban kevés ahhoz, hogy a pietisták közé soroljuk. A nagypalugyai, illetve késmárki isko-

³⁵ „Impia qu[.] pietas tenuit pietista docendus, Antiphraasi dictus, qua[.] sine luce lucens: Ut pannosa cohors sine panno vestibus expers, Dicitur, inde itidem: qui impius, ille pius.” (*Diar.* I, 328.)

³⁶ *Diar.* I, 499, 1385.

³⁷ *Diar.* I, 655.

³⁸ *Diar.* I, 669.

³⁹ *Diar.* I, 671–672.

⁴⁰ *Diar.* II, 830.

⁴¹ *Diar.* II, 155–156.

⁴² PAYR Sándor, *Magyar pietisták a XVIII. században = Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monographiák*, I, Bp., 1898, 128; CSEPREGI Zoltán, *Magyar pietizmus 1700–1756: Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*, Bp., Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 36), 13.

lában tanított tárgyak közt találunk ugyan olyanokat, amelyek vélhetőleg hallei hatásra szerepelnek a szokásosnál jóval nagyobb súllyal vagy jelennek meg a tananyagban (pl. különféle reáltárgyak: fizika, ásványtan, földrajz, sőt katonai építészet⁴³), ám a késmárki líceumban már Buchholtz elődje, Bohus György is fontos szerepet tulajdonított a természettudományos és földrajzi-történeti vizsgálódásoknak, a gyakorlati foglalkozásoknak, s Bél Mátyás ösztönzésére reformokat is bevezetett⁴⁴ – Buchholtz pedig valószínűleg őket követte módszereivel, nem pedig közvetlenül Franckét.

Úgy tűnik tehát, hogy nyitott, érdeklődő emberként megismerkedett a kegyességi mozgalom tanításával, de mint általában, ez esetben is az arany középutat követte. Átvette, alkalmazta a gyakorlati életet jobbá tevő elemeit, de túlzásokba nem esett, s került a komoly vitákhoz, összecsapásokhoz vezető elméleti állásfoglalást.

Buchholtz tudományos és teológiai képzettsége és tevékenysége mellett szemmel láthatóan érdeklődött olyan témák iránt is, mint a sárkányok, boszorkányok, vámpírok, lidércek léte és cselekedetei, vagy a sátán megjelenése. Naplójában csak néhány ilyen esetet említett röviden, a boroszlói Sammlung című folyóiratban azonban hosszasan is beszámolt hasonlókról. Könyveket olvasott a démonológiáról, mágiáról, vámpírokról.⁴⁵ A babonákban, különféle hiedelmekben, úgy tűnik, nem hitt, szolgálóját is megszidta babonás cselekedetek miatt.⁴⁶ Azt viszont kételyeinek megfogalmazása nélkül írta 1716. június 23-án, hogy Bodefalván a sátán éjszaka kiráncigált valakit az ablakon, de mivel az illető Istenhez fohászzkodott, a falun kívül végül elengedte. Az eset kapcsán további ördögös históriákat is említett.⁴⁷ 1733 májusában vámpírokról szóló könyvet olvasott; 1734 júliusában az ördögtől való megszállottságról tartott órát az iskolában.⁴⁸

⁴³ VARGA, *Buchholtz György (1688–1737)...*, i. m., 215–216.

⁴⁴ Vö. BÉL Mátyás *Levelezése*, s. a. r. SZELESTEI N. László, Bp., Balassi, 1993 (Magyarországi tudósok levelezése, 3), 87–88: Bél Mátyás Bohus Györgynek (1721. március 22.): „Ludum vestrum litterarium reformatum iri, lubens audio.”

⁴⁵ *Diar.* I, 590; II, 11, 1047.

⁴⁶ *Diar.* I, 1117.

⁴⁷ *Diar.* I, 946–947.

⁴⁸ *Diar.* II, 516, 776, 1047, 1134.

Ágostoni vallomásokat, misztikus lángolást, mély bűnbánatot, Istennel való személyes beszélgetést, netán vitatkozást hiába is keresnénk Buchholtz naplójában: benne szinte kizárólag külső események objektív leírásáról van szó, érzései, érzelmei, gondolatai a legritkább esetben jelennek csak meg. Emiatt vallásosságának különféle mozzanatai közül leginkább csak a külsőleg is megnyilvánulólag ragadhatók meg naplója alapján, ám talán így sem érdektelen, hogy miképpen élte mindennapjait egy evangélikus lelkész a 18. század eleji Magyarországon.

FARMATI ANNA

*A kolozsvári Nepomuki Szent János Társulat
áhítatgyakorlatai*

A kolozsvári Nepomuki Szent János Társulat 1741-es alapítása és működése egyértelműen abba a jól átgondolt folyamatba illeszkedik, amely a kora újkori Nepomuki Szent János-tiszteletet az egész monarchia területén elterjesztette. Erre részletesen nem térek ki, hiszen Tüskés Gábor és Knapp Éva ilyen irányú kutatásai ezt kellő részletességgel ismertették, beleértve nemcsak a helyi társulatok, hanem a kiadványok feltérképezését is, ugyanakkor jelzik, hogy a részletkérdések tisztázásához tudományközi megközelítésre van szükség, illetve az eredmények szintén több tudományág számára szolgáltathatnak fontos információkat.¹

Ilyen részletkérdésnek tekintem a helyi kiadványok és a bennük olvasható szövegek vizsgálatát, amire tudomásom szerint nem került sor, csupán a kiadványok jellegzetes tartalmi-műfaji összetételét jelezték az eddigi kutatók (ugyanis általában ugyanazok a szövegműfajok fordulnak elő a társulati kiadványokban, csupán a sorrend változik).

A Nepomuki-tisztelettel kapcsolatban a kutatók megfelelő német nyelvű szakirodalomra hivatkozva kidomborítják annak nyilvánvaló politikai célzatát: az osztrák uralkodóház propagandája állt mögötte, a kezdetben csupán Csehországban tisztelt szentet a Habsburg Birodalom legtávolabbi területein is igyekeztek megkedveltetni az abszolút hatalomhoz való hűség garanciájaként.² Természetesen ott volt ebben a törekvésben a rekatolizációs indíttatás, illetve a missziós beállítottság is,³ hiszen a gyónási titok szentje, vértanúja a kérdésessé tett bűnbánat szentségének tekintélyét is hivatva volt visszaállítani. A társulatok, valamint kiadványaik elterjedése a magyar nyelvterületen világosan nyomon követhető a róluk készült kataló-

¹ TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők*, Bp., Osiris, 2001, 43. – A felsorolt tudományágak – történettudomány, irodalom- és művészettörténet, néprajz és folklóriztika – mellé még odatehetjük a pásztorálteológia-történetet is.

² *Uo.*, 202–203.

³ *Uo.*, 203.

gus segítségével.¹ Ennél a szintnél mélyebbre azonban nem bocsátkoznak a kutatók a jelenség elemzésében – szobrok tekintetében természetesen ez nem is indokolt.

Érdeemes viszont a kiadványok szövegeibe is beleolvasni, és az általuk sugalmazott lelkiség mélyebb rétegeit is megismerni, ami – ahogyan látni fogjuk – egyáltalán nem csak erre a politikai és hitvitázó propagandára van kielévezve, bár nyilván ez is kiolvasható belőle.

Előtte azonban röviden essék szó magáról a kolozsvári kiadványról és a helyi tisztelet közvetlen szorgalmazójáról.

A kolozsvári helyi tisztelet kialakulása és a kiadvány

A szóban forgó kiadvány² szöveganyaga nem kifejezetten kolozsvári ihletésű, először ugyanis Kassán jelent meg 1725-ben az ottani társulat kézikönyvében. Az általában jezsuiták által felkarolt Nepomuki-tiszteletet Kassán a domonkosok szorgalmazták, az ő irányításuk alatt működött a társulat.³ A könyv valamelyik eredeti, kassai példányát eddig sajnos nem sikerült megnézni. Kolozsváron sem a jezsuiták működtették a társulatot, hanem a ferencesek, a könyvet magát pedig a csíksomlyói ferences nyomda adta ki, több más hasonló kiadvánnyal együtt. Ez nem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az erdélyi provincia a 18. században a virágkorát élte, a társulatok, kongregációk működtetése új lendületet vett ezekben az években. A kolozsvári ferencesek a középkori gyakorlatot tudatosan élesztették újjá, és összesen tíz társulatot működtettek a 18. században.⁴ De annak, hogy éppen ferencesek működtették, amint majd látni fogjuk, más okai is lehettek.⁵ A kolozsvári Akadémiai Könyvtár ferences állományában talál-

¹ KNAPP Éva, *Pietás és irodalom*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9), 190–298.

² Teljes címe: *Nepomuceni Szent Jánoshoz Minden-Napi Aitatósság, Mely Költ-vel 1725-dik Etsztendőben [!] Kassán; Most újjobban Tisztelendő Pater Franciscanusok Kolozsvárott O-Vári Havi-Bóldog Asszony Templomában, Tizen-negyedik Szentséges BENEDEK Pápa engedelméből állattatott, s' Búcsúkkal ajándékozott, és a' nevezett dicsőséges Nepomuceni Szent János Titulussa-alatt lévő Gyülekezethek Fündátora.*

³ TÜSKÉS, KNAPP, *i. m.*, 303.

⁴ P. BENEDEK Fidél, *Ferences kolostorok és templomok*, II, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008, 284.

⁵ A kolozsvári ferences kolostor levéltári állománya az Állami Levéltárban található, egyelőre nem kutatható – állítólag feldolgozatlansága miatt.

ható példány is egy olyan kolligátum, amely a Nepomuki Szent János Társulat kézikönyve mellett a Szent Antal Társulatét is tartalmazza. Szerencsés egybekötésnek mondható, mert ebből fény derül a már nagyobb múltra visszatekintő Szent Antal-kultusszal szembeni különbségekre is.

A kiadvány természetesen tartalmazza ebben az esetben is a helyi egyházi használatra vonatkozó engedélyeket és ajánlásokat. Az a XIV. Benedek pápa adta a búcsúengedélyeket, aki mint advocatus diaboli volt jelen – Prospero Lorenzo Lambertini bíborosként – Nepomuki János szentté avatási perén, és a legtöbb akadályt gördítette oltárra emelése útjába. A búcsúengedélyeket tartalmazó leiratot Domenico Silvio Passionei bíboros jegyzi közvetlenül a gyulafehérvári egyházmegyéhez címezve, majd ezt követi Kastal Jánosnak, gróf Kornis Zsigmond egykori udvari káplánjának, a kiadás évében nagyprépostnak és általános helynöknek⁶ az engedélye, az ő áldásával bocsátották használatra.

Világi támogatóként Thoroczkay János Joachim báró és kincstárnok neve tűnik föl az első oldalakon, aki nemcsak a könyv kiadását támogatta, hanem előzőleg oltárt is emeltetett a ferences templom egyik kápolnájában, 1737-ben. Ún. privilégiumos oltárról van szó, amit ez a bulla erősít meg.⁷

Ma ez az oltár a Szent József titulust viseli, és ennek megfelelően egy 1901-ből származó Szent József-szobor látható rajta, az oltár feletti keretben pedig Keresztelő Szent János képe.⁸ Valószínű, hogy a felső kép az eredeti oltár maradványa, ugyanis a társulat saját ünnepei közé a többi Szent János ünnepét is felveszi (Kastal János vikárius jelöli ki Keresztelő Szent János, Szent János evangélista, Szent István király és Szent György mártír ünnepét a társulat számára). Thoroczkay később ez elé az általa emelt oltár elé temetkezett.

⁶ 1716-tól van ismét megyéspüspöke az egyházmegyének. Ebben az évben Zetényi báró Klobusiczky Ferenc dr. (1741–1748) követi Alsómecencéfi báró Sorger Gergelyt (1729–1739). Mária Terézia nem bízik meg az erdélyi papokban, nem választ közülük püspököt. Vö. BÍRÓ Vencel, *Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyházmegyében*, Erdélyi Múzeum, Új Folyam, 1930, 251.

⁷ „[...] valamikor valamely világi vagy szerzetes pap halottak napján, és az utána következő hét napokon, és esztendő által minden héten egy nap, melyet a püspök fog rendelni, a' nevezett Gyülekezetnek akár mellik Attyafia lelkiért, mely Isten kedvében múltki é Világból, a' fentebb említett Oltaron Sz. Míse, annak lelke az Anyaszentegyház kincсібől segítettvén, bocsánatot nyerjen.” (*A' congregatio Búcsúírói* – oldalszám nélkül.)

⁸ Leírását l. SAS Péter, *A kolozsvári ferences templom*, Kolozsvár, Szent István királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, 1999, 168–169.

Thoroczkay János annak a torockószentgyörgyi Thoroczkay családnak a sarja, amely katolizálván az unitáriusokkal szemben a katolikus restauráción dolgozott, és rezidenciájára ennek érdekében ferences szerzeteseket telepített; a család második ágából származó Thoroczkay György és neje, Pekri Krisztina 1727-ben kolostort és kápolnát is építtetett számukra.⁹ Ezzel is magyarázható tehát a Nepomuki-tisztelet ferencesek által történő szorgalmazása. Valószínű, hogy nem a ferencesek kezdeményezték, hanem a Thoroczkayak. Az ajánlás is egyértelműen sugallja, hogy a kiadvány Mária Terézia és a Gubernium rekatolizáló céljait kívánja szolgálni. A társulati tagok Thoroczkayhoz szóló ajánlása erre nem tesz utalást, de kifejezetten kiemeli a szenttiszteletet szorgalmazó főúr ilyen érdemét: „Bölcsen szívébe szállott Excellentziádnak a Koronás Próféta-által énekeltetett, s minden Népek eleibe terjedett intése a’ Sz. Léleknek: tudni-illik, hogy dicsírnék az Urat Népek az ő Szenteiben (Psal. 150).”¹⁰ Ezen felül jelzi az ajánlás szövege, hogy Thoroczkay isteni parancsot teljesít, amikor az óvári templomban felállítja a Nepomuki Szent János-oltárt és kongregációját, és némi büszkeséggel dicséri a buzgóságot, az ilyen társulatok gyarapodását, amiben Erdély elől jár Magyarországhoz viszonyítva. A tisztelet okát pedig abban látja az ajánlás megfogalmazója, hogy „a két élű kard Nepomuki Szent János kezében még inkább ott van, hogy bosszút álljon a rágalmazó nemzetségeken.” Nepomukit pedig éppen a jó hírnév védelmezőjeként tünteti fel.

Az áhítatgyakorlat szövegei

A kiadványt bevezető szövegeknek nyilvánvalóan elsősorban politikai és egyházpolitikai, illetve egyházi jelentőségük van. Érdeemes viszont megnézni, hogy ezzel együtt vagy ezzel szemben mit mondanak el maguk a szövegek.

A kolligátum maga is arról árulkodik, hogy bár a társulati kiadványok valóban hasonló műfajú szövegeket tartalmaznak változó sorrendben, felépítésük, stílusuk, üzenetük nagyon is különböző lehet. Az 1747-es kiadású

⁹ ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása*, XVIII. fejezet, <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/203.html> [2011. 04. 27.]

¹⁰ *Nepomuceni Szent Jánoshoz...*, i. m., 2.

Szent Antal Solosmája egyértelműen középkori ferences hagyományokra megy vissza, a Nepomuki Szent János Társulat kézikönyve viszont modernebb hangot üt meg, és szövegei sokkal inkább igazodnak a kora újkori egyházi szemlélet követelményeihez. A csodákra való hivatkozás és a csodakérés helyett ugyanis a kegyességnek egészen más, sokkal gyakorlatibb és a közélettel, a jó erkölccsel kapcsolatos vonatkozásait hangsúlyozza, mint látni fogjuk, meglehetősen egyoldalúan.

A kiadvány kifejezetten áhítati részének a felépítése: Nepomuki Szent János élete – vagyis legendája –, utána következik a *Rövid tudósítás az Atyafiakhoz, a' kik ebben a gyülekezetben vannak, vagy lesznek iratva* – tehát a szabályzat a követelményekkel –, majd imádságok következnek a Szentháromsághoz, utána Nepomuki Szent János kis zsolozsmája, litánia, útmutató lelkiismeretvizsgálathoz és kilenced, majd néhány különféle alkalmakkor mondható ima. A kiadványnak nincs tartalomjegyzéke (a *Szent Antal Solosmájának* ellenben van). A kiadvány maga egyébként elég szedett-vedett, az egyes részei más szedéssel, hiányzó vagy követhetetlen lapszámozással készültek.

Vegyük szemügyre tehát az egyes fejezeteket, részeket.

A szabályzati rész

Általános elemeket is tartalmaz: napi három *Miatyánk* és *Üdvözlégy* a szent tiszteletére, a kötelezettség mértéke (aki elvégzi, kegyelemben részesül, de aki elmulasztja, nem vétkezik), jócselekedetek ajánlása – ami sajátos és lelkiiséget teremtő: a rágalmazás és a megszólás kerülése, illetve a felebarát megvédése ilyen esetekben: „Alhatatos fel tött szándékok légyen az éhségtől szorongattatott felebaráttokot segitni, a' rágalmazást kerülni, másoknak titkos vétkeket el fedezni: ha ezeknek ki nyilatkoztatására, s büntetésére magok hivatalyokol nem köteleztetnek.” Vagy: „Minden nyomorultaknak tehetségek szerént szoval, és cselkedettel segítséggel legyenek, és magok felebarátyát minden ragalmazók, hamisan vádolók, patvarkodók, gyalázók ellen oltalmazni ügyekezenek” (*Rövid tudósítás* [...], új oldalszámozással).

Ez az, ami jellegzetes ebben a Nepomuki-tiszteletben, ennek a kiadványnak a tükrében, ami nem olyan magától értetődő, mert a népi vallásosság például sok helyen másra élezi ki az áhítatgyakorlatot: Délvidéken vízi

szentként vagy Bohémiában agrárszentként tartják számon, de a pestis ellen is segítségül hívták, és a Bánát védőszentjeként is tisztelték. Bár a kassai kiadást nem sikerült megtalálni egyelőre, az 1735-ös nagyszombati könyvecskék – amelyek egyébként nem mind társulati kézikönyvek – hasonló lelki iskolát állítanak fel a Nepomuki-tisztelők számára, és azt sejtethetjük, hogy ez egy sajátosan nemesi ihletettséggű lelki iskola.¹¹ Lényege a becsület és jó hírnév megőrzése, illetve a nyelv bűneinek (pletyka, megszólás, rágalmazás, szóval történő becsületsértés, titkok kibeszélése) kiirtása.

Az életrajz-legenda

A szentéletrajz nyilván kötelező eleme ezeknek a kiadványoknak, Nepomuki Szent János esetében erre különösen is szükség volt, hiszen kultuszát mintegy mesterségesen újították fel az 1729-es szentté avatás idején. Már jóval korábban megírt élettörténete ennek az eseménynek az apropóján került forgalomba. Egy cseh jezsuita, Bohuslav Balbinus (1621–1688) írta 1670-ben.¹² Az újrakiadás idején még nincs szó a későbbi, a szent kilétét, sőt egyáltalán a létét is támadó kontroverz vitákról. A legenda az összeállító szerint ennek az életrajznak egy rövidített változata: „Ezeket az elő hozott dolgokat, keveset vévén ki, mind Bohuslaus Balbinus, a Jesus Társaságból való Szerzetes, a’ régi Cseh-országi Monumentumoknak és faragott írásoknak tudója 1682-ben *Bohemia sancta* nevű könyvében írta.” (Más hasonló kiadványokban még ennél rövidebb kivonatot is találunk.) Ugyanitt történik utalás Beczkowsky János keresztes szerzetesre, aki 1708-ban Prágában kiadta ezt az életrajzot, ódával, zsolozsmával és litániával együtt.¹³

Az életrajz alapján alakultak ki tiszteletének hangsúlyai is. Köztudomású, hogy Nepomuki hivatalos attribútumai a tökéletes gyóntató és az eretneksegek kiirtója, a papság példaképe – ezért is lett a jezsuiták második védő-

¹¹ Az egyik ilyen kiadvány: *Nepomuki Szent Jánosnak, a jó hír s név veszedelmében forgó oltalmazójának, és a Gyónás gyakorlásában bús lelki ismeretű hívek vigasztalójának. Kilenz szerdára rendeltetett ájtatossága, melly most ujonnan öszve szedetett, és magyar nyelven ki bocsáttatott egy nemes Rév Komárom Városában lakó Nepomuki Szent János tisztelőnek kegyes költségével*, Nagyszombat, 1735, 1761.

¹² Egyik újrakiadása: *Vita B. Joannis Nepomuceni martyris, authore p. Bohuslao Balbino Soc. Jesu conscripta, nunc denuo edita, et iconismis praecipua Beati acta exhibentibus illustrata, scalpro et sumptibus Joannis Andreae Pfeffel, caesarei chalcographi, Augustae Vindelicorum*, 1725.

¹³ *Nepomuceni Szent Jánoshoz...*, i. m., 117.

szentje. Minden mást a népi tisztelet tett hozzá még jóval a szentté avatás előtt: 16. századi eredetű a jó hírnév védőszentjeként való tisztelet, ezt sírfelirata és himnuszai is igazolják.¹⁴ A 18. században ez az összetevő felerősödik a kiadványokban: Rómában pl. A Jó Hírnév Társulata néven nemesek – akik számára a becsület a legfőbb erényt jelentette – társulatokba szerveződtek, és így harcoltak a becsületsértések ellen, kiálltak a rágalmazottakért.¹⁵

Az imádságok

Az ilyen típusú kiadványoknak használat szempontjából a legfontosabb szövegei az imádságok, hiszen a társulati tagok mindenekelőtt ezek végzésére, átméltatására és gyakorlatba ültetésére tettek elhatározást, amikor a társulatokba felvételüket kérték. Azt vizsgáljuk, hogy a kötetben lévő szövegek a szent tiszteletének mely aspektusait domborítják ki, illetve milyen magatartást és mentalitást dolgoznak ki használójukban.

A kötet elején található, a Szentháromság egyes személyeihez intézett imádságok következetesen a jó hírnév megőrzéséért, a gyalázattól való megmenekülésért könyörögnek, ehhez biblikus argumentációt is beépítenek, így nem pusztán a szent érdemeire hivatkozik az imádkozó. Ugyanerre a témára hangolódik az imádságokat követő himnusz, ami hagyományos értelemben egyáltalán nem tekinthető himnusznak, még hórás himnusznak sem: kegyes, jámbor énekről van szó, a cím előző korok maradványa, a szöveg már nem felel meg a műfaj követelményeinek.

Az első imádság valójában egy gyónásra felkészítő ima és a lelkiismeretvizsgálatot elősegítő kis elmélkedés (*Nepomuceni Szent Jánoshoz edgy igaz Paenitentia tartó hív Tisztelőjének imádsága*).¹⁶ Ez tartalmazza a patrónussá fogadás aktusát, a szent felkérését arra, hogy az imádkozót segítse egy bizonyos, az imádkozó által megnevezett bűn leküzdésében. A szöveg ugyanakkor a bűnök megvallásához szükséges bátorságért való könyörgést is tartalmazza, valamint a bánat és erős fogadás szavait. Tekinthető akár gyónást előkészítő imádságnak is. Ezt követi a *Mindennapi Lelki ismeretiinknek meg vizsgálása, a Krisz-*

¹⁴ Paule LEROU, *Le culte de Saint Jean Nepomucène*, Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée, 1991, 284.

¹⁵ *Uo.*

¹⁶ *Nepomuceni Szent Jánoshoz...*, i. m., 38.

tus Jesus ött sebeihez rendeltetve. Ennek a résznek a felépítése nagyon emlékeztet a jezsuita examen particulare gyakorlatára – az imádság szemléletesen az egyes lépéseket (hálaadás, a világosság kérése, számvetés a bűnökkel, azaz a tulajdonképpeni lelkiismeret-vizsgálat, bűnbánat, jófeltétel) Jézus öt sebe megcsókolásának gesztusához rendeli. Ennél a mozzanathoz például nagyon is találkozni látjuk a jezsuita lelkiséget a gyónás szentjének tiszteletével.

A bűnbánati imádság után a nagykilenced következik. A könyörgő novénák altípusába tartozó kilenced elvégzésének módjáról külön tanítást találunk. Az imádság napja a szerda – egy másik kiadványból tudjuk, hogy azért, mert szerdán halt meg a szent. Az 1. pont tehát kilenc szerdát irányoz elő, de engedményként más napot is lehetővé tesz. A 2. pont a bűnöktől való még buzgóbb tartózkodást, illetve szentgyónást, a 3. a szentáldozást, a 4. a meghatározott imádságok közül legalább egynek az elmondását, az 5. szerdánként az officium, litánia (akik nem tudnak olvasni, azok számára *Miatyánk, Üdvözlégy*) elimádkozását, a 6. pont a másokért mondott imát, a jócselekedeteket szorgalmazza. A 7. pont egy tanítás a kérő imádságról, a meghallgatásról, majd egy buzdítás következik az imádságra, mindig meghagyva a kellő szabadságot a mennyiség és a gyakoriság tekintetében, hiszen a társulati tagok jogilag nem kötelezettek ezeknek végzésére, de ezekkel az imákkal „ha nem gyakrabban is; de-legalább nyavalyáidban, szübbeli fájdalmadnak felindítására gyümölcsössen élhetsz.”¹⁷

Mind a kilenc imádság elsősorban bűnbánati ima, némely közülük zsol-társorokat illeszt össze, illetve evangéliumi versekre épül. Ezekre azonban sehol sem találunk hivatkozást. Egységes a szerkezetük: az imádságok záradéka (az első kivételével) mindig egy Nepomuki Szent Jánoshoz intézett fohász. Az imádságsorozat végen külön könyörgés áll. Az utolsó imádság fohász beszédes számunkra: „Oh Nepomucéni szent János a’ poenitancia tartóknak bátorságos óltalom helye” – a kérés tárgya pedig a töredelmes szív. Egyértelmű tehát, hogy ezekben az imádságokban mint a gyónás, a bűnbánattartás szentjét állítja a kézikönyv a társulati tagok elé. Ezekben a szövegekben viszont nincs hangsúlyos szerepe a szentnek, a megszólított az Atya vagy Jézus, csupán a szent érdemeire való hivatkozás vagy rövid fohász erejéig fordul a szenthez az imádkozó. A novénákkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy ezek gyakran egyféle „hétköznapok lelkigyakorlata”-ként működtek és működnek, szövegeik elmélkedéseket is tartalmaz-

¹⁷ *Uo.*, 58.

tak, ilyen értelemben a könyörgés, az imára serkentés mellett értékrendet közvetítettek és gyakoroltattak be használójukkal.

Találunk azonban ezt követően olyan szövegeket is, amelyek a már említett jó hírnév szentjét idézik: „Oh irgalmassának Istene ki nekünk minyájunknak, kiváltképpen a’ kik böcsülletekben, jó hírekben s’ nevekben gyaláztatnak dicsőséges Nepomucéni Sz. János Martyrt, nagyérdemü szószóllonknak és oltalmazónknak rendelted [...]”.¹⁸ Öt olyan imádság következik ezután, amely kifejezetten az igazságosságért, a becsületért, a jó hírnév megtartásáért könyörög a szent életrajzához kapcsolható allúziókkal. Majd hét imádság olvasható a jó meghalásért és Szűz Máriához, valamint a pogányok fogságában szenvedő rabokért – ezek nincsenek összefüggésben a társulat jellegével, az általános áhítati formákra emlékeztetnek.

Egyébként a társulati kiadványokat sokszor arra is felhasználták, hogy az adott társulat sajátosságaitól eltérő jellegű imákat vagy tanításokat is beépítsenek a kötetbe, és ezáltal a hívek kezébe általánosan használható tanítást adjanak. Ez a Szent Antal Társulat könyvének esetében még nyilvánvalóbb: tartalmazza például a mise követésének módját, magyarázatát, imádságait.

Az itt elemzett kiadvány szövegei egyértelmű irányultságot adnak a Nepomuki Szent János-tiszteletnek: az erénygyakorlatokra történő buzdítás mellett erősítik a katolikus öntudatot, és a jó hírnév oltalmáért imádkozót különösen a nyelv bűneinek kerülésére ösztönzik – emiatt neveztem kicsit egyoldalúnak. De talán éppen e speciális vonások miatt volt az, hogy olykor egy ember több társulathoz is tartozott párhuzamosan.¹⁹ Ami a szövegek irodalmi minőségét illeti, az imaszövegek általában jól szerkesztettek, zsol-tárfordulatokat és a liturgikus imák fordulatait őrzik helyenként, de kegyességi formulák is feltűnnek bennük. Kifejezetten rossz szövegnek ebben a kiadványban csak a már említett kegyes ének mondható. A kis zsolozsma himnuszai nem – ezek egyébként minden kiadványban azonosak, hivatalosak, a litánia ezekben az években úgyszintén (a következő században azonban annak a szövege is megváltozik). A kegyes énekek viszont az általam megnézett Nepomuki-könyvekben nem mindig azonosak.²⁰ Egyik-másik egészen „eredeti” megoldásokat hoz.

¹⁸ *Uo.*, 92.

¹⁹ Benedek Fidél Apor Pétert hozza példának: BENEDEK, *i. m.*, 285.

²⁰ Példa erre a kolozsvári piaristák által a 19. században kiadott litánia és himnusz. A jezsuiták egykori templomában ők emeltek oltárt a szentnek.

Lehet, hogy nem is annyira egyformák ezek a kiadványok, mint amennyire gondolnánk. Éppen ezért az alapvető fontosságú feltérképezés után érdemes ezeket a kiadványokat a szövegük/szövegek szempontjából is szemügyre venni, hiszen ebben az esetben is láthattuk, hogy sok érdekes adalékhoz juthatunk hozzá akár a kiadásuk és a társulatok körüli események, akár a mentalitás- és lelkiségtörténet szempontjából – és ez csupán egy igen szerény példa volt.

FRAUHAMMER KRISZTINA

„Máriát ájtatosan tisztelő híveknek vigasztalásokra intézett tsekély igyekezet...”

(A kegyhelyismertető mint az áhítatkeltés forrása)*

Dolgozatomban a szeged-alsóvárosi ferences templom és kegyhely 19. századi kegyhelyismertetőjét és annak az egyéni és búcsús áhítatra gyakorolt hatásait szeretném bemutatni. Szeretnék kitérni a mű áhítatgyakorlaton kívül eső, ám arra indirekt módon jelentős hatást gyakorló aspektusaira is: a helytörténetben, a ferences és a helyi alsóvárosi identitás erősítésében játszott szerepére. Véleményem szerint ezek olyan fontos szempontjai a mű hatás-történetének, amelyek az egyéni áhítat elmélyítésében és ébren tartásában is fontos szerepet kapnak.

A kegyhelyismertető 1831-ben jelent meg, Ordinánsz Konstantin ferences szerzetes munkájának köszönhetően a következő cím alatt: *A' Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa, avagy Nemes, Szabad, Királyi Mező-Szeged Városnak Havi Boldog Aszszony tisztelőtére szenteltetett Királyi Templomában hajdani időktől-ólta ájtatos tiszteletben tartatott, és Segítő Boldog Aszszonynak neveztetett Kegyelmes Képnek történeti lerajzolása, mellyet Szerafikus Szent Ferentz Szerzetébéli, és Üdvözítőnktől neveztetett Provinciájában lévő Alsó Mező-Szegedi Klastromnak régi Ok-leveleiből egybe szerkesztetett, és az Isten szülő Szűz, Nagy Aszszonyunk ájtatos tisztelőinek lelki vigasztalásokra ki adott P. Ordinánsz Konstantin Sz. Ferentz Szorosabb Rendtartását követő Szerzetes, és Aldozó Pap.*

A szerzőről és kilétéről nagyon szűkösek az adataink. Első feltételezhető említése P. Kőnig Kelemennél olvasható a szécsényi ferencesekről írott munkájában. Eszerint 1791-ben jelentkezett egy Ordináncz József nevű fiatalember a rendbe. A szerzetes feljegyzése szerint „régbben akart már a rendbe lépni, de noviciát nem volt”, így közben kántori és tanítói állást töltött be több helyen.¹ A következő adatunk 1806-ból van Konstantinról,

* A dolgozat megírását az OTKA 12550 K511-es Alapvetési Pályázata, valamint a Bolyai Ösztöndíj tette lehetővé.

¹ P. KÖNIG Kelemen, *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932*, Vác, 1931, 274.

amikor megjelent egy Gyöngyösön elhangzott szentbeszéde.¹ Vélhetőleg ezekben az években a rendnek ebben a házában tartózkodott, és hitszónokként tevékenykedett, amit igazol, hogy az itteni 1808-as kézirat-katalógusban fel vannak tüntetve szentbeszédei és jegyzetei.² A későbbiekben a ferences szalvatóriánus tabulák³ adatai, valamint Reizner János Szeged-története⁴ szerint Ordinánsz Konstantin 1818 és 1821, majd 1830 és 1831 között gvárdián, azaz előljáró a szegedi ferences kolostorban, majd Kecskemétre kerül, ahol concionator secundariusként (második szónok) és lector theologiae-ként (teológiai lector) van feltüntetve az 1833-as és az 1835-ös tabulákban.⁵ Ezt követően nincs róla információ a rendi iratokban. Annyit azonban e szűkös adatok is bizonyítanak, hogy előjáróként, hitszónokként fontos feladatokat bíztak rá az egyes egyházközségekben és az azokhoz tartozó hívek lelki gondozásában. Szerepe, neve tehát meghatározó lehetett az adott plébániai és lokális közösség számára.

Az egész címlapot kitevő cím a szerző kilétén túl sokat elárul a mű központi gondolatáról, célkitűzéséről és célközönségéről. A nyitó allegorikus kép (a Libanus havasai alatt illatozó titkos értelmű rózsa) Máriát helyezi a középpontba, aki nem csak Auxiliatrix Szegediensis, hanem minden magyar segítő asszonya. Ezt szimbolizálja a rózsa, amely minden virágok királynéja, a kegyesség, a tisztaság, a szelídség és a szűziesség megtestesítője. A hasonlat az ószövetségi Salamon énekére vezethető vissza, csakúgy, mint a Libanus havas hegyének képe: „Jöjj elő Libanusból én jegyesem, jöj-elő Libanusból [...]”.⁶ Abban, hogy miért éppen ehhez a képhez nyúlt Ordinánsz, nagy

¹ ORDINÁNSZ Konstantin, *Az imádságnak legfőbb tárgyáról elmélkedő egyházi beszéd, melyet keresztjáró héten a közönséges könyörgésnek alkalmazásával élő nyelven mondott Gyöngyösön 1806*, Pest, 1806.

² A beszédek felkutatása és tanulmányozása ezidáig még nem történt meg, mert meglétük bizonytalan. Az 1808-as gyöngyösi kézirat-katalógusban szerepelnek, de hollétük azóta nem tisztázott. Erre a tényre Fáy Zoltán hívta fel a figyelmemet, ezeket az adatokat neki köszönöm.

³ *Schematismus almae provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungaria ordinis minorum S. P. Francisci, strictioris observantiae ad annum Jesu Christi MD.CCC.XXXIII*, Agriae, [é. n.]; *Schematismus almae provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungaria ordinis minorum S. P. Francisci strictioris observantiae ad annum Jesu Christi MDCCCXXXV*, Agriae, 1835. Elérhető a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár honlapján digitalizálva: <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/schem/Salv.1833.Schem.pdf>; <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/schem/Salv.1835.Schem.pdf> [2013. 01. 02.]

⁴ REIZNER János, *Szeged története*, III, Szeged, 1900, 19–21.

⁵ *Schematismus...*, i. m., 1833, 32; 1835, 30.

⁶ *Énekek éneke* 4, 7.

szerepe lehetett műve egyik ihletőjének, Telek József híres ferences prédikátor Szegeden elhangzott prédikációinak is, hiszen ezekben a szegedi kolostor mint Libanus hegye, Mária pedig mint a Libanus hegyének soha el nem fogyó harmatja jelenik meg:

Rendelt ugyan azon végtelen irgalmú nagy Isten édes Magyar Hazánkban is itten a Tisza folyami mellett el-elterjedt mezőségen N. K. Szabad Szöged Városában egy ditsőséges Libanust, úgy-mint ezen bé-kerített szerzetes Klastromot, és annak Templomában, amá titkos értelmő tiszta havát, tudniillik a Havak közt megjelent Isten, Szerelmes Szent Anyának, Országunk nagy Asszonyának Anyai kegyességét: melly eleitől fogvást úgy harmatozott, úgy áradott, nem csak é' kis Libanusra N. Királyi Szöged Városára 's annak vidékére, hanem az egész Hazára.⁷

A Libanus havasai alatt illatozó rózsaként aposztrofált Szűz Máriának és jótéteményeinek a középpontba állításával „lelki vigasztalást” kívánt a szerzetes Mária tisztelőinek adni, ahogy erre a cím további részei utalnak. Ezt követően kirajzolódik az előszóból azoknak a motivációknak és szándékoknak a sora, melyek e lelki vigasztalást szükségessé teszik. Elsőként „a Szentek képeinek ájtatos tiszteletéről” értekezik, hiszen, ahogy írja:

még mai napság a XIX. században is olyan szörnyű képtelenségekkel vádolják az anyaszentegyházat főképpen a' külföldön [...] a Szentek' képeit babonás tisztelettel, sőt bálványozva imádnák, 's azoknak bizonyos természet felet való belső, és titkos erőt tulajdonítanak.⁸

A vádak forrásaként német protestáns írók műveit (név és cím nélkül), valamint a londoni parlament ír katolikusok elleni támadásait említi,⁹ majd így folytatja:

⁷ TELEK József, *A' Boldogságos Szűz Mária Tízzenkét Tsillagú Koronájának vagy tizenkét ünnepeire tsillag-sugárok gyanánt el-osztatott prédikációknak II. Részge*, Vátzon, 1772, 365–517. (A fenti idézet az 1762. évben Havi Boldogasszony napján elhangzott *Libanus hava* című 2. prédikációból való. TELEK, *i. m.*, 403.)

⁸ ORDINÁNSZ Konstantin, *A' Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsza [...]*, Szeged, 1831, IV–V.

⁹ A tárgyalt korszakban zajlott a brit korona alá tartozó katolikus írek hosszan elhúzódó és feszültségektől sem mentes emancipációja. Ennek keretében egy sor olyan törvény és intézkedés született, amely a korona alá tartozó katolikus állampolgárokat felszabadította mindennemű hátrányos állampolgári megkülönböztetés alól. A küzdelemnek köszönhetően az ír katolikusok parlamenti mandátumhoz is jutottak 1830-ban, első képviselőjük az emancipációs mozgalom vezéralakja, Daniel O'Connell volt. Vö. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. Walter KASPER, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2006, V, 594. – Felmerülhet a kérdés, hogy a szegedi kolostorban élve honnan szerzett mindezekről a nemzetközi írásokról és eseményekről tudomást Ordinánsz Konstantin? Írország és Magyarország között a távolsá-

Kár!!! végnélkül nagy kár, hogy a' tudományoknak talán minden ágaiba béavatott tudós férfiak, egyedül a' katolika hit vallásnak sarkalatos tzičkelyeiben járatlanok lévén, legalább pontos, és helyes ismeretek nélkül szűkölködvén, ama' régen megtzáfoltatott, és érdemlett feledékenységbe temetett aggnó regéket ismételni, és így a' tudós világnak vagy nevetségére, vagy legalább nem igen kedvező ítéletre magokat kitenni meg nem szűnnek; olly képtelenségeket, mondám, nagy igazságtalanul reánk mázolni, mellyeket a' valódi, és igazán hívő keresztény Katolikusok soha, nem tsak nem javallottak, sőt inkább világosan, és álhathatosan mindenkor kárhoztattak.¹⁰

Ezért egyik legfőbb célja, hogy „tisza vizet öntsön a pohárba”, és Isten anyjának tiszteletét erősítse, előmozdítsa, valamint „a feledékenység homályából színre hozza”.

Térjünk azonban vissza ismét a hosszúra nyúlt címhez, amelyből megtudjuk azt is, hogy a mű a kolostorban fellelhető írásos anyagok összedolgozásából jött létre. Melyek ezek? Ordinánsz művének precízen megírt bevezetőjében egész pontosan megnevezi őket.

Elsőként Telek Józsefnek, a nagyhírű ferences szónoknak 1760-ban megjelent rendházkrónikáját (*Historia Vetustissimi Conventus Szegediensis*) kell említenünk, amely a szegedi ferencesek török kori működésének első tudományos igényű megfogalmazása az akkori kolostori levéltár, a rendtörténeti iratok és a szájhagyomány alapján.¹¹ A mű nem jelent meg nyomtatásban, kéziratban maradt fenn, kultuszterjesztő hatása így ebben a formában nem jelentős. Mindenképpen kiemelésre érdemes azonban, hogy ez

gok ellenére is élénk volt az érdeklődés a 19. században. Számos korabeli ír lap közölt cikkeket Magyarországról és a Habsburg Birodalomról. Sőt, tudjuk azt is ír útleírásokból, hogy az innen érkező turisták egyik legkedveltebb célpontja Bécs volt. Vö. ZARKA Zsuzsanna, *A dunai gőzhajózás, mint a fejlődés motorja: Ír benyomások a Habsburg Birodalomról és Magyarországról a 19. század közepén = Idegen szemmel: Magyarságkép 19–20. századi útleírásokban*, szerk. HORNYÁK Árpád, VITÁRI Zsolt, Pécs, Publikon, 2010 (Kutatási Füzetek, 16), 31–51. Ezen túl a magyar sajtó is figyelemmel kísérte az ír eseményeket. A szeged-alsóvárosi ferences rendházba is rendszeresen járt a „Nemzeti Ujság, melly hazai' s külföldi tudósításokból a magyar nemzetnek köz javára készítetett.” Ebben 1828 és 1830 között szinte heti rendszerességgel tudósítottak a katolikus írek emancipációs mozgalmának küzdelmeiről, Ordinánsznak tehát nem kellett messze mennie ahhoz, hogy naprakész információkat szerezzen az aktuális külföldi egyházpolitikai eseményekről. Vö. VARGA András, *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846*, Szeged, Scriptorum 1998 (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, 8).

¹⁰ ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt... i. m.*, VI–VII.

¹¹ JOSEPHUS TELEK, *Historia Vetustissimi conventus Szegediensis B. Virginis Mariae ad Nives*, 1740. – A műről, értékeléséről bővebben: MOLNÁR Antal, *Püspökök, barátok, parasztok: Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003 (METEM Könyvek, 41), 25–30.

a mű vált a híres szegedi hitvita egyik ősforrásává, és nagy szerepe volt a templomhoz kötődő korabeli folklóranyag írásos rögzítésében is, hiszen így megőrződött a hagyományoknak egy ritkán dokumentált rétege.

Ezeket a történeti kutatásai során feltárt adatokat dolgozza fel Telek József híres művében, a *Tízzenkét csillagú koronában*, illetve annak a Havi Boldogaszszony tiszteletére elmondott nyolc prédikációjában.¹² A műfaj jellegéből adódóan az itt leírt történeti és legendaanyag könnyed, népszerűsítő jellegű.¹³ A bemutatott csodás események is a prédikáció céljainak vannak alárendelve: a hívek buzdítására és vigasztalására szolgáló példázatként jelennek meg az egykor szóban elhangzott szövegekben. Középpontjukban Mária mint a magyarok és szegediek legfőbb védelmezője áll, aki a város nehéz pillanataiban és az egyéni szükséghelyzetekben, a tisztító tűzben szenvedő lelkeken is segít.¹⁴ Ordinánsz ezt a képet és a prédikációk másik alapgondolatát – a ferencesek kiemelt jelentőségét a térség hódoltság kori megmaradásában – is áttemeli kegyhelytörténetének fő motívumai közé.

A prédikációk kultusztörténeti hatása nem térképezhető fel pontosan, hiszen – jöllehet a prédikációk írásban is megjelentek – azok elsősorban az egyházi személyeknek szolgáltak segédanyagul. Ennek ellenére az Ordinánsz által később beemelt, szájhagyományban meglévő legendák sejtetik, hogy ezek a havi búcsúkon, sokak előtt elhangzott beszédek is hozzájárulhattak a már ismert történeti anyag fennmaradásához és folklorizációjához. Ezek a prédikációk lesznek Ordinánsz Konstantin következő, vélhetőleg leginkább használt forrásai.

A híres prédikátor művei mellett a szerző harmadikként a szegedi kolostor egykori gvárdiánjának, Székesy Gábornak a kegyhely történetéről összeállított és azóta elveszett latin kéziratát nevezi meg forrásai között.¹⁵ Jelzi

¹² A híres máriás beszédgyűjteményben tizedik csillagként jelenik meg a Havi Boldogaszszony, akiről Telek József nyolc alkalommal prédikált az akkor már neves búcsújáróhelynek számító szeged-alsóvárosi templomban: 1759-ben *Bátorságos Havasok*, 1762-ben *Libanus Hava*, 1763-ban *Aratáskori Hó*, 1764-ben *Hónak Kincsei*, 1765-ben *Erős hó vár*, 1766-ban *Tavaszi hó*, 1767-ben *Tsudálatos Szép hó* és 1768-ban *Segítő Havas Hegy* címmel. Vö. 8. jegyzet; továbbá TAMÁS Péter, *Telek József élete és műve*, Bp., 1948 (Editiones Mariano-Franciscas, 1).

¹³ MOLNÁR, *i. m.*, 31.

¹⁴ TÜSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1993, 169–172.

¹⁵ Székesy Gábor 1769-es halálakor a szegedi kolostor gvárdiánja volt. Vö. MOLNÁR, *i. m.*, 31.

azonban, hogy csak abban az esetben nyúl az egykori gvárdián feljegyzéseihez, ha azok részletezőbbek, mint a Telek-féle szövegek.¹⁶

Ezekon a forrásokon túlmenően több helyütt is utalás olvasható arra, hogy Ordinánsz meglévő adatait a korabeli öregek elbeszéléseivel egészíti ki. Folytatja tehát a Telek által megkezdett hagyományt, a folklór anyag beemelését a kegyhely és a rend történetébe. Ezáltal megmarad a Telek-féle prédikációk közérthető, könnyen olvasható és népszerűsítő jellege, ami feltehetőleg fontos volt a mű népszerűvé válásában és ezáltal az egyéni és közösségi hitélet gyakorlására tett hatásában is. Mindezekon túl jól rámutat az írott és szóbeli hagyományok kölcsönös egymásra hatására, egymást megerősítő, támogató szerepére. Ennek köszönhetően hosszú ideig megőrződött a kegyképhez és a ferencesekhez kötődő legendaanyag.

Ezt a több forrásból táplálkozó anyagot szerkeszti egybe Ordinánsz sajátos kegyhelyismertetőjében, amelyben a szegedi kolostor és templom története mellett helyet kap a kor gyakorlatának megfelelően tizennégy hosszabb-rövidebb mirákulumtörténet is. Ezen kívül a könyvben található egy, a kegyhelyismertetőkből megszokott áhítati rész, imákkal és énekekkel. Ez a búcsúsoknak szolgáló gyakorlati útmutatásokat nem tartalmaz.

Sajátos, a kegyhelyismertető műfajában nem megszokott, hogy egy rendtörténeti és egy, a szegedi ferencesek török kori viszontagságait és szenvedéseit tárgyaló fejezetet és a szegedi ferences gvárdiánok névsorát is felveszi könyvébe a szerző (1., 4., 5. cikkely). Véleményem szerint Ordinánsz ezzel biztosítani kívánta a 18. századi rendi történetírás és a teleki prédikációk alapgondolatának folyamatosságát. Ennek egyik leghangúlyosabb motívuma a magyar ferencesek hódoltság kori érdemeinek méltatása. A 18. századi rendtörténeti művek (Friedrich, Blahó, Telek)¹⁷ és Telek József

¹⁶ ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt...*, i. m., 13: „Ellenben T. P. Székely Gábornak jegyzeteit csak oly tikkelyekben fogom használni, mellyeket ő körülállásosan, és bővebb kifejezésekkel a' feledék homályjától megmentett.”

¹⁷ Urbanus FRIDRICH, *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci*, Cassoviae, 1759, I–II; Vincentius BLAHÓ, *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum S. Patris Francisci strictioris observantiae 1339–1439*, I; Vincentius BLAHÓ, Ambrosius VEREBÉLYI, *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum S. Patris Francisci strictioris observantiae 1440–1898*, II; Josephus TELEK, *Historia Vetustissimi conventus Szegediensis B. Virginis Mariae ad Nives*, 1740. A szegedi ferencesek kutatástörténetéről és forrásairól bővebben: MOLNÁR, i. m., 25–43.

híres szegedi prédikációi a török időket a rend hősi korszakaként mutatták be, amikor a ferencesek elvülhetetlen érdemeket szereztek az alföldi magyarság katolikus hitben való megőrzésében.¹⁸ A ferencesek egyházi és nemzeti jelentősége mellett a szegedi vonatkozású írásokban a város és Mária kapcsolata is hangsúlyos szerepet kap. Ahogy Molnár Antal írja: „erős szegedi lokálpatrióta és franciskánus színnel ötvöződik”.¹⁹

Konkrét adatok hiányában csak feltételezésekbe tudunk bocsátkozni azt illetően, miért tartotta Ordinánsz olyan fontosnak, hogy kegyhelytörténetébe egy ilyen nagy terjedelmű rendtörténeti részt is illesszen? Elsőként talán azzal érvelhetünk, hogy művének 1831-es megjelenéséig nem került nyomtatásba és így a szélesebb nagyközönség elé sem a helyi barátoknak és érdemeiknek a története. Jóllehet a renden belül Friedrich Orbán, Blahó Vince és Telek József rendtörténete is használatban volt, mégis ez volt az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű munka a szegedi ferencesek történetéről. Bálint Sándor a *Szegedi Nemzet*ben meg is jegyzi, hogy talán Telek József azért „nem gondolt jámbor népnek szánt könyv kiadására”, mert az írás-olvasás készsége a 18. század derekán még elég szűk társadalmi körre korlátozódott.²⁰ Így a laikus nagyközönség e kegyhelyismertető által ismerte meg a rend és a hely történetét.

A kiadás és nyomtatás feladatát a szegedi szerzőket és témákat támogató Grün Orbán nyomdaja vállalta fel, ezzel is népszerűsítve a kegyhelyet és a hozzá kapcsolódó csodákat.

A szegedi ferencesek lokálpatriotizmusának hangsúlyozása mellett a katolikus hit védelméért folytatott küzdelem a másik nagyon hangsúlyos eleme az Ordinánsz-féle rendtörténeti részeknek, különösen az „Azon keserves üldözésekről, mellyeket ez Alsó Városi Szegedi Klastromban lakozó Szerzetes Atyafiak a’ Töröknek kegyetlen igája alatt az igaz keresztény Katolika Hitnek ellenségitől szenvedtek” című negyedik cikkelynek. Ha visszaidézzük azokat az előszóban megjelenő eseteket (a német protestánsok katolikusok elleni támadásai, az ír katolikusokat ért támadások), ame-

¹⁸ MOLNÁR Antal, *A magyar ferencesek bódoltság-képe a 18. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján* = *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár, 31), 551–562.

¹⁹ *Uo.*, 560.

²⁰ BÁLINT Sándor, *Szegedi Nemzet: A szegedi nagytáj népelete*, III, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978/79, 2, Szeged, 1980, 374.

lyek a szerzőt műve megírására sarkallták, akkor talán érthető e részek beemelése. Általuk megerősítést nyer, hogy a ferencesekre a hit védelmezésében is bizton lehet számítani.

De különös, és legfőbb gondoskodások a' mi Szerzetes Atyánkfiainak ezen Szabad Királyi Szeged Városában lakozó kisdied keresztény seregeknek lelki javára nézett, hogy abban az Evangyéliomi tudományak lelke, és a' Katolika hit vallásnak virágzása naponként eleveníttessék, 's előmozdítottassék.²¹

A rendtörténeti részek közé ékelt második és harmadik cikkely a katolikus hitet védelmező, lokálpatrióta ferences lelkiség gondolata mellé Mária kultuszát és annak jelentőségét állítja. Részben a katolicizmusban hangsúlyosan megjelenő Mária-tisztelet védelmezése miatt, részben pedig a kultusz felpezsdítése miatt, ahogy arra az előszóban is utal a szerző. E célkitűzéseit alátámasztja, hogy művét Telektől eltérően nem a prédikáló papok segítésére írja, hanem Mária tisztelőihez, azaz a hívők széles közönségéhez. Ezáltal kívánja erősíteni, előmozdítani és a feledékenység homályából színre hozni a patrónus kultuszának hagyományait. Ehhez a kultuszpropagandához használja eszközü a kegyképhez kötődő csodatörténeteket.

Innét a kegyetlen Töröknek vas igája naponként nehezedvén, a hívséges keresztény nép nem tsak e nemes városnak minden részéről, hanem a szomszéd helységekből is csoportosan ide seregelvén, és ezen valódi Frigynak szekrénye előtt artzra borulván az egekben lévő Isten Anyjának trónusához lélekben felemelkedvén fohászokodott [...] Nem is lett foganat nélkül bizodalmas esedezések, holott az irlalmasságnak Attya, és Istene, ki előtt mindenkor kedves az alázatosok könyörgése, megteintette az ő sanyargatott népét, és az ő sz. Anyjának hathatós esedezésére a Jézus Krisztus megtartotta választott kisdied seregét.²²

Összesen tizennégy csodaleírást olvashatunk a műben, amelyek különböző hosszúságúak, és stílárisan is eltérő jellegűek. Erre a mirákulumok eltérő forrása ad magyarázatot: az első hetet Telek Józseftől, a nyolcadikat és kilencediket Székesy Gábortól, az utolsó ötöt pedig saját gyűjtései alapján jegyezte fel Ordinánsz Konstantin. A legrészletesebbek a Telek József-féle prédikációkból átemelt csodaleírások. Ezek kivétel nélkül hosszabb, egy-két oldalas bibliai vagy egyházatyáktól származó idézetekkel felvezetett és illusztrált, gyakran áhítatot serkentő keretbe, elmélkedésbe foglalt szövegek.

²¹ ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt...*, i. m., 76.

²² *Uo.*, 42–43.

Valamint igazán, és igen böltsen, úgy a’ mi édes vigasztalásunkra írta sz. Bernárd Apátur, a’ többi sz. Atyák nyomát követvén, hogy a’ mint Mária által jött Jésus Krisztus e’ világra, úgy akarta az Isten, hogy mindeneget Mária által nyerjünk meg. Ezen szent rendelését jeles, és emlékezetre méltó jótéteményével bizonyította meg a’ Felséges, kétség nélkül a’ Szűz Anyának hatható esedezésére.²³

Stílusuk a prédikációk kötetlenebb, tanító, buzdító stílusát őrzi. A csoda tényének leírása mellett megjelenik bennük az eseményhez fűzött magyarázat és annak értelmezése, tágabb kontextusba helyezése is. Ebben megragadható az a 17. század közepétől kezdve alkalmazott módszer, amelyben a csodatörténeteket „következetesen alárendelték a nyomtatott gyűjtemények célkitűzésének és propaganda szerepének, s a kompozíció, elbeszélő magatartás, motiváció és a valósághoz fűződő viszony megváltoztatásával a mirákulum egyre gyakrabban vált exemplummá”,²⁴ közvetve pedig az áhítatkeltés eszközévé.

Midőn 1525 esztendőben [...] égető pogány Török csoportok ide Szeged városába is bérontván [...] az épületek alá tüzet vetettek volna [...] a szentséges Szűznek képe minden sérelem, vagy észre vehető változás, ’s romlás nélkül, tellyes épségében megőriztetett [...] A Szegedi ájtatos keresztények pedig különben ekkor tsak nem végső inségre, és pusztulásra jutván, városok jövődő virágzásának reménységét Isten után abban helyeztették, hogy Magyar édes Hazánk választott nagy Asszonyának hatalmas pártfogása alatt [...] az ő városok is valaha az ő mostani szomorú hamvaiból ismét új életet ’s elevenését, és virágzást fog nyerni.²⁵

A Telektől átvett mirákulumok további jellegzetessége az Auxiliatrix Szegediensis fogalmának és gondolatkörének hangsúlyozása. Itt szintén a kultusz propagandája lehetett a legfőbb cél.

De ki győzné elő számlálni mind azon felséges jótéteményeket, mellyeket nem tsak az Isten Annyát mindenkor példás buzgósággal tisztelő Szegediek, hanem Országunknak Koronás Királyi legnevezetesebb bajnok hadi vezéri Mária mint Országunk nagy Asszonya hatható közben járásának tulajdonítottak? Ugyan azért sz. Anselmus Doctorral elég légyen rövideden felkiáltanom: Egyedül tsak az hallgasson Máriának dítséretéről, ki az Ő segedelmét soha nem tapasztalta.²⁶

²³ *Uo.*, 49.

²⁴ TŰSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században*, Bp., Argentum, 2002, 104.

²⁵ ORDINÁNSZ, *A’ Libanus havasi alatt...*, i. m., 39.

²⁶ *Uo.*, 44.

A további, P. Székesy Gábor-féle és Ordinánsz által lejegyzett történetekben már kevesebb az áhítati rész, tárgyilagosabbak, és az eseményre koncentrálnak. Ezekben már az események valóságát igazoló tanúk nevei is felvannak tüntetve.

A csodatörténetek beillesztésével további, az egyéni áhítatkeltésen és az általános, illetve szegedi Mária-kultusz táplálásán túlmutató céljai is lehetnek Konstantinnak. A felvilágosodás korában babonás ízű mellézköngé társult a csodához, olyan dolog, amiben csak a lenézett nép hitt – ilyen vádak még a 19. században is felbukkantak, ahogy arra a mű bevezetőjében utal. Ordinánsz Konstantin egyértelművé teszi művében: Isten végtelen hatalma lehetővé teszi, hogy céljai megvalósításához a természet törvényeivel meg nem magyarázható eseményeket vigyen végbe.

[...] tsak hogy az ellen vitatók is engedjék meg, hogy a' végtelen hatalmú Istennek nem tsak ezer féle, hanem végnélkül sok módjai vannak, hogy a' rend szerént való, és természeti okoknál fogva is eszközöllye, és végre hajtsa azon felséges tzéllyait, mellyeket külömben az emberi tehetség végbe nem vihetne.²⁷

A katolikus csodafelfogás apológiája mellett megjelenik nála a csoda racionális, jozefinista szemléletű értelmezése is, vélhetőleg hitvédelmező céllal. Néhol egészen konkrétan rámutat arra, hogy a leírt események valóban nem természetfölöttiek, de általuk kézzelfogható jelét tapasztalja meg a hívő ember Mária és a Jóisten gondviselésének és segítségének.

Noha pedig ezen különös történetből sem következtek én természet erejét haladó tsudatételt; de még is háladatos szívvel kell áldanunk, és dítsernünk a' mindenható Felségnek erejét és Atyai gondviselését, a' ki ezen bátor elszánással a' tűz lángok között küszködő két jámbor híveket két egész óráig sérelem nélkül életekben megtartotta.²⁸

Itt újra azt látjuk, hogy példázattá válik a mirákulum: Ordinánsz így mutat rá arra, hogy Isten ereje nagy, Mária pedig a keresztények legfőbb segítége, és ezért hálával kell tartoznunk az isteni gondviselésnek. Segítségével lehetővé válik a lehetetlennek tűnő krízishelyzetek megoldása is, amely sokak csodálkozását kiválthatja, és ebben az értelemben beszélhetünk itt csodáról.

Történetei végén a ferences külön részt szentel az olyan csodáknak is, mint a megtérések és lelki gyógyulások. Így tovább tágul a fogalom magya-

²⁷ *Uo.*, 45.

²⁸ *Uo.*, 47.

rázata. Véleményem szerint ezzel a csoda értelmezésének összetett jellegére mutat rá, és egyben választ ad a katolikus csodatant bírálók vádjaira. Ezzel újra olyan tanítást és buzdítást kap az olvasó, mely a Máriához mint fő közbenjáróhoz való odafordulásra biztat és bátorít:

[...] azokra függesszük figyelmetességünket, a’ miket naponként látunk, és nagy lelki vigasztalásunkra tapasztalunk, melly sokan az ő gonoszságokban, és fesletségekben megátalkodott bűnösök között ezen szent helyen, megilletődvén, nem tsak lelki nyavalyáikból kigyógyúlnak, hanem az igaz megtérés, és szentelő malasztnak ereje által új életre feltámadnak? [...] Olly keresztények, kik valaha bűnös Magdolnával az ártatlan lelkeket tsalárd keletztéjekben kerítették, és unkdok, ’s fajtalan életekkel a jámbor keresztény híveket mély szomorúsággal eltöltötték, mostan már a véteknek, és erkölcstelenségnek csak árnyékától is futnak, és irtóznak. Ugyan azért méltán és tellyes igazsággal elmondhattuk, hogy Mária az Irgalmasságnak Anyja, kit ezen segítő Boldog Asszonynak kegyelmes képénél ájtatosan tisztelünk, nem csak betegek orvossága [...] hanem [...] az igazán megtérő bűnösök kegyes oltalma, szóval minden szomorúaknak, bűneiken kesergő szíveknek édes vigasztalója.²⁹

E példa kapcsán kell rámutatnunk, hogy itt újra a prédikációkra emlékeztető, közvetlen, tanító hangvételen szólal meg Ordinánsz, ami felvetheti a kérdést: esetleg nem valamely prédikációját másolta-e be ide, hiszen tudjuk, prédikátorként is fontos szerepe volt a ferences közösségben. Erre választ beszédeinek és az itt leírt mirákulumtörténeteknek az egybevetése adhatna. A prédikációk megléte körüli bizonytalanság miatt e feladat még várat magára.³⁰

Sikerült-e megvalósítania Ordinánsz Konstantinnak célkitűzéseit, vállalását? Azaz nyomon követhető-e a mű Mária-kultuszra és áhítatgyakorlatra tett hatása?

Sajnos arra vonatkozó adatokat, hogy a művet milyen példányszámban, milyen áron nyomtatta ki a híres szegedi nyomda, nem találtam. Így az olvasóközönség létszámát és társadalmi bázisát nehéz precízen feltárni. Mégis rendelkezünk néhány olyan adattal, amelyből arra következtethetünk, hogy a mű széles olvasóközönséghez jutott el. Elsődlegesen azoknak a ponyvafüzeteknek a sorát kell itt említenünk, amelyek rámutatnak arra: Ordinánsz művének nagy szerepe volt az abban előadott csodás történetek további

²⁹ *Uo.*, 63–66.

³⁰ Vö. 3. jegyzet.

folklorizációjában, és így a kultusz fennmaradásában, a kegyhely legitimációjában.³¹

Ezekben a füzetekben az Ordinánsz-féle mirákulumtörténetek ad notam, azaz énekelhető verses feldolgozása, valamint a mű áhítati részében található énekek és imák olvashatóak. Sőt, ebből az áhítati célt szolgáló toldalékból önálló ponyvafüzet is készült.³² Ezeknek köszönhetően a társadalom alsóbb rétegei is megőrizhették ezt a hagyományanyagot. Bálint Sándor feljegyzései szerint az 1900-as évek első felében még énekeltek, imádkozták ezeket.

Az epikus hagyománynak ezek a versbe foglalt változatai szolgálhattak aztán szöveggönyvül a búcsúvezetőknek és híveiknek a Havibúcsú alkalomával. Minden bizonnyal előkerültek a különféle társulati, olvasói alkalmon is. Barna Gábor szíves közlése nyomán tudjuk, hogy gyűjtései során az 1960-as években még találkozott olyan adatközlővel, aki az eredeti Ordinánsz-mű olvasóköriben való felolvasásáról mesélt. A mű hatástörténetének feltérképezését nagyban segítené, ha több adat állna rendelkezésünkre arról, kik, mikor és hol olvasták a könyvet, ehhez azonban szintén további kutatásokra lenne szükség.

Az énekek és imák jól megragadhatóan jelen voltak mind az egyéni, mind a csoportos áhítatgyakorlatokban. Sokkal kevésbé mondható ez el egyes eszmékről és lelkiségek megnyilvánulásáról, ezek kitapintása már nehezebb. Mégis úgy vélem, hogy az áhítatgyakorlatra kifejtett hatásuk vitathatatlan. Így a Telektől átvett és Ordinánsznál hangsúlyosan megjelenő Mária mint Auxiliatrix Szegediensis eszme és a ferencesek lelkisége, Szegedért végbevitt cselekedeteik, azaz lokálpatriotizmusuk is. Nyilvánvaló, hogy itt nem felejtethjük el azt a tényt, hogy Szeged történelme a török idők alatt nagyon szorosan egybefonódott a ferencesek történetével, de ennek tudatosításában, hangsúlyozásában Ordinánsz szerepe meghatározó. Könyvében minduntalan előkerülnek a török korra való utalások, és ahogy már említet-

³¹ *Legszébb és legújabb éneksfüzet a szegedi csudálatos szűz Mária képe előtt*, kiadta OROSZ István Jászladányban, Budán, 1888; *Égi Gyöngyök: Új ima- és éneksfüzet*, írta VARGA Lajos Jász-Árokszálláson, [é. n.]. További, a kegyhely búcsújára készített ponyvafüzetekről: BÁLINT, *i. m.*, 378; *Vallásos ponyvanyomatványok Bálint Sándor hagyatékában – Religiöse Kolportagedrucke in Sándor Bálints Nachlass*, szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2010, 467, 476–477, 483.

³² *Három buzgó ima és egy szent ének a Havi boldogasszony szűz Mária tiszteletére. Ájtatos keresztény hívek számára*, Nyomtatott és kapható Fürtös Testvéreknél, Szegeden Bátor Jósika-utca 8. sz.

tem, egy nagy terjedelmű külön fejezetet is szentel a ferencesek hódoltság kori tevékenységének, áldozatvállalásának. Ezen hagyományok továbbörökítése elsődlegesen a későbbi helytörténeteken (Szegedi Kilit, Tömörkény István, Juhász Kálmán, Reizner János és Bálint Sándor),³³ valamint a híres Jordánszky-féle *Mária Atlasz*on keresztül történik.³⁴ Ezek mindegyike alapforrásként használja a kegyhelyismertetőt, és így válik a mű a szegedi Havi Boldogasszony kultuszának, a kultusz népszerűsítésének fontos forrásává és megalapozójává.

A máriavölgyi mirákulumos könyvről írott tanulmányában Tüskés Gábor Matthias Zendert idézve a következőket írja: „Egy mirákulumos könyv szövege mindig a tények, a korban általánosan érvényes felfogás, a szerző sajátos nézetei és szándékai, valamint a műfaj hagyományos formái és adottságai közti kölcsönhatás eredményeként jön létre.”³⁵ Ezt tapasztalhatuk meg Ordinánsz Konstantin művében is. A rendről, a kegyhelyről, az itt történt csodákról és csodás eseményekről rendelkezésre álló adatokat használta fel eszközül a szerzetes a katolikus hit Mária-kultuszának és csodatanának védelmezésére, értelmezésére, mindezeket pedig a kegyhelyismertető műfaji kereteibe ágyazta. Művének köszönhetően először került nyomtatott formában a széles nagyközönség elé a szeged-alsóvárosi kegyhely és a helyi ferencesek története. Ezzel Ordinánsz elévülhetetlen érdemeket szerzett a helyi Mária-kultusz és a ferences lelkeség felpezsdítésében.

³³ SZEGEDI Antal Kilit, *A Szeged-alsóvárosi fejedelmi templom és kolostor történelmi vázlatja*, Szeged, 1862 (különlenyomat a Szegedi Híradóból); REIZNER, *i. m.*; TÖMÖRKÉNY István, *Szegedi Mária legendák*, Ethnographia, 1909, 160; JUHÁSZ Kálmán, *A licénciátusi intézmény Magyarországon*, Bp., Szt. István Akadémia, 1921; BÁLINT, *i. m.*

³⁴ JORDÁNSZKY Elek, *Magyarországban, s' az aboz tartozó Résekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*, Poson, 1836, 100–103.

³⁵ TÜSKÉS, *i. m.*, 91.

GUITMAN BARNABÁS

A „szent fejedelem”,

II. Ferdinánd vallásgyakorlatának elemei

*Austriai Házból fényeskedő Titán,
Hazánkban világot te adtál volt méltán,
Föld is csudálkozott akinek nagy voltán,
Tégedet mondhatják Phaétonnak méltán.*

*Megnem alutt benned kegyesség szikrája,
Isteni jósnak jelgyújtott a lángja,
Az égbe felhatott nyelvédnek a bangja,
S föld kerekiségének nem fogja bomálya.*

Listius László: Ferdinandus Secundus (részlet)

A kora újkori magyar uralkodók nem tartoznak a hazai történettudomány kedvenc kutatott személyiségei közé. A kor Habsburgjairól, a bécsi és prágai udvar politikájáról az érdeklődő olvasóközönség számára leginkább olyan feldolgozások állnak rendelkezésre, amelyek az elkerülhetlennél messze több felekezeti és területi elfogultsággal szinte kizárólag csak erdélyi vagy északkelet-magyarországi szemszögből vizsgálódnak, a császári-királyi udvar motivációit, céljait pedig éppúgy, mint a szépszájú magyarországi dinasztiahű arisztokrata szerepét, meglehetősen elnagyoltan, leegyszerűsítve tárgyalják. Nagy hiányossága a hazai történeti irodalomnak, hogy 16–17. századi királyaink uralkodásáról mindezidáig nem készült olyan korszerű magyar nyelvű monográfia, amely egy több különböző adottságú, hagyományú államból, tartományból álló összetett monarchia felelős uralkodóiként ábrázolná őket. Pedig többségüknek nemcsak az európai történelem alakításában volt kiemelkedő jelentőségű szerepe, hanem a korabeli beszámolók szerint olyan rendkívüli emberi kvalitásokkal, jellemmel, erkölcsi tartással is rendelkeztek, amelyek magasan kortársaik fölé emelték őket. Ezek közé a királyok közé sorolom II. Ferdinándot (1619–1637) is, akit

kortársai és a közel egykorú udvari történetírás egyaránt a „kegyes” és a „nagy” tiszteleti jelzőkkel tüntettek ki.¹

A II. Ferdinánddal új lendületet kapó katolikus megújulás a Habsburgok mindhárom fő országában – Ausztriában, a Magyar Királyságban és a Cseh Királyságban egyaránt – a hatalom és a kegyesség, az állam és az egyház sajátos, identitásteremtő és kultúraformáló összefonódását indította el.² Míg például a korabeli francia királyok saját egyéni teljesítményükkel és vélt nagyságukkal tetszelegtek alattvalóik előtt, ő és közvetlen utódai a nyilvánosság különböző színterein saját isteni kiválasztottságukra és istenkegyelmiségükre helyezték a hangsúlyt.³ II. Ferdinánd tudatosan igyekezett megfelelni az új uralkodói eszményképnek, amely szerint a legfontosabb királyi erények a kegyesség, az igazságosság és a méltányosság. Komolyan hitt benne, hogy nemcsak az alattvalók földi jólétéért és a földi igazságszolgáltatásért, hanem egyúttal és inkább azok túlvilági üdvösségéért is felel a mennyei ítélőszék előtt.⁴

Uralkodásának idejére már közismertek és népszerűek azok az államelméleti értekezések, amelyek kellő eszmei alapot szolgáltatnak az országok élén állóknak ahhoz, hogy magasabb rendű állami és közösségi érdekekre hivatkozva könnyedén áttörhessék esetleges lelkiismereti korlátaikat, személyes vallásos meggyőződésüket. II. Ferdinánd udvarában is kedvező fogadtatásra találtak az abszolutisztikus hatalmi berendezkedés elméletét tárgyaló szerzők, elsősorban Justus Lipsius (1547–1606), akinek történetteológiája

¹ Például: Gerhard HILLEPRAND, *Politica Austriaca [...] in imperatoribus Austr. [...], eorumque virtutibus adumbrata [...]*, Viennae, 1717, 117.

² A 17. századi Habsburg katolicizmus korszerű feldolgozását Anna Coreth indította el a témában mindmáig alapműnek számító monográfiájával: Anna CORETH, *Pietas Austriaca: Österreichische Frömmigkeit im Barock*, München, Oldenbourg, 1982. (Első kiadása 1959-ben jelent meg Bécsben.) Újabban az amerikai jezsuita Robert Bireley, illetve a francia Marie-Elizabeth Ducreux foglalkozott több tanulmányban is kifejezetten a Pietas Austriaca problémakörével, illetve II. Ferdinánd szerepével: Marie-Elizabeth DUCREUX, *Emperors, Kingdoms, Territories: Multiple Versions of the Pietas Austriaca?*, Catholic Historical Review, 2011/2, 276–304. A témakör aránylag friss összefoglalása a Thomas Winkelbauer által írt kora újkori Ausztria-történet második kötetének ötödik és hatodik fejezetében olvasható: Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, Wien, Ueberreuter, 2003 (Österreichische Geschichte 1522–1699), II, 185–266.

³ WINKELBAUER, *i. m.*, II, 185, 192.

⁴ *Uo.*, 185.

magára az uralkodóra és közvetlen környezetére is kimutatható hatást gyakorolt.⁵

Ferdinándnál és utódainál azonban a felekezeti homogenitásra való törekvés elsősorban lelkiismereti, kegyességi indíttatású. Az egységes dinasztikus ideológia és dinasztikus hazafiság megteremtése, az állam kormányzásának hatékonyabbá válása mind csupán hasznos melléktermékei annak a magasztosnak vélt célnak, hogy a katolikus hit egyeduralkodóvá váljon az általuk uralt országokban.⁶ Mindezek alapján tartja Robert Bireley a Habsburg Monarchia igazi alapítójának II. Ferdinándot.⁷

II. Ferdinánd olyan korban élt, amikor az uralkodók szinte minden perce, minden tevékenysége szigorú etikett szerint, az udvar nyilvánossága előtt zajlott. A király a nap huszonnégy órájában király volt, a hivatalos és a személyes vallásgyakorlat és áhítat alkalmi és formái nem különíthetők el tisztán egymástól. Ferdinánd jezsuita szellemben formálódó magánvallásosságát, tudatosan megélt mély hitét állította követendő normaként egész udvara, sőt országai elé. Főherceggként, majd királyként és császárként is a gyermekkorában kialakult vallásos meggyőződése alá rendelte szinte az összes, a világi kormányzást érintő döntését is, ami gyakran megakadályozta abban az uralkodót, illetve magát a bécsi kormányzatot, hogy a politikai realitások által megkövetelt ésszerű kompromisszumokat hozzon.⁸

Ferdinánd mindennapi, személyes vallásgyakorlatáról a király gyóntatója, Lamormaini Vilmos⁹ (1570–1648) tollából közvetlen és hiteles adatokat

⁵ Vö. Robert BIRELEY, *The image of Emperor Ferdinand II (1619–1637) in William Lamormaini, S.J.'s „Ferdinandi II Imperatoris Romanorum virtutes” (1638)*, Archivum Historicum Societatis Iesu, 78, 2009, 130 (121–140). – II. Ferdinánd abszolutizmusának problematikájáról: Adam WANDRUSZKA, *Zum „Absolutismus” Ferdinands II*, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, Beiträge zur Neueren Geschichte: Festschrift für Hans Sturmberger zum 70. Geburtstag, Linz, 1984, 261–268.

⁶ Vö. WINKELBAUER, *i. m.*, I, 74; DUCREUX, *i. m.*, 279.

⁷ Robert BIRELEY, *Ferdinand II: Founder of the Habsburg Monarchy = Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. Robert John Weston EVANS, Trevor V. THOMAS, London, St. Martin's Press, 1991, 226–244. – Bireley e munkáját idézi DUCREUX, *i. m.*, 282.

⁸ WINKELBAUER, *i. m.*, II, 185.

⁹ Eustachius Sthäal készítette el a befolyásos jezsuita gyóntató első biográfiáját (*Speculum Christiani hominis et Jesuitae sive Vita et Virtutes P. Guilelmi Germaei Lamormiani, Societatis Jesu Presbyteri*, Viennae ad Sanctam Annam, 1649), ennek kézírata Pannonhalmán megtalálható.

tartalmazó tudósítás áll a kutatás rendelkezésére (Wilhelm Lamormaini, *Ferdinandii II. Romanorum imperatoris virtutes*, Wien, 1638).

A mű szerzője La Moire Mannie-ban (Lamôrmenil) született, a mai Belgium területén spanyol alattvalóként, szabad paraszti családban. Öten voltak testvérek, akik közül ketten, Vilmos és Henrik lettek jezsuiták. Vilmos egy gyermekkori, kasza okozta sérülés miatt élete végéig sántított a jobb lábára. 1590-ben lépett be a rendbe, 1596-ban szentelte pappá Kutassy János (1545 k.–1601) kalocsai érsek és győri püspök Pozsonyban, ezt követően Zsolnán, majd Prágában, Grácban és Bécsben tanított.¹⁰ Gráci működése alatt együtt dolgozott Pázmány Péterrel, illetőleg elnyerte a főhercegi család tagjainak bizalmát.¹¹

1624-ben Bartholomaeus Villery,¹² majd Martin Becanus¹³ (1563–1624) után lett a császár sorrendben harmadik gyóntatója. E minőségében egyik első lépése az volt, hogy az *Instructio pro confessariis principumot*, azaz azt a lelkítükröt, amit a jezsuita rend volt generálisa, Claudio Aquaviva (1543–1615) állított össze, és amit Mutius Vitelleschi (1563–1645) generális küldött meg az új gyóntatónak, a császár elé terjessze.¹⁴ Bár eredetileg gyóntatóként az *Instructio* szellemében a politikát kerülni kívánta, mégis rövidesen az egyik legbefolyásosabb ember lett a birodalomban.¹⁵ A császár rendkívüli

(SZABÓ Flóris, *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1981.) A gyóntató életéről nyomtatásban bővebben: Beda DUDIK, *Correspondenz Kaisers Ferdinand II und seiner erlauchten Familie mit Martinus Becanus und Wilhelm Lamormaini*, Archiv für Österreichische Geschichte, 54, 1876, 228–350; Rudolf STIEGELE S. J., *Beiträge zu einer Biographie des Jesuiten Wilb. Lamormaini*, Historisches Jahrbuch, 1907, 551–569, 849–870; Robert BIRELEY, *Lamormaini, Wilhelm = Neue Deutsche Biographie*, XIII, Berlin, Duncker & Humblot, 1982, 452–453.

¹⁰ DUDIK, *i. m.*, 230–231; STIEGELE, *i. m.*, 553.

¹¹ HARGITTAY Emil, *Die ungarischen Bezüge Wilhelm Lamormainis und der Ferdinandii II. Romanorum Imperatoris Virtutes (1638)* = „Szer sínem vriunt behaltet, das ist lobelich”: Festschrift für András Vízkelety zum 70. Geburtstag, hrsg. von Márta NAGY, László JÓNÁCSIK, Piliscsaba–Bp., Katholische Péter-Pázmány-Universität Philosophische Fakultät, 2001, 282 (281–288); BIRELEY, *Lamormaini...*, *i. m.*, 452; STIEGELE, *i. m.*, 553.

¹² Bartholomaeus Villery (Villarius), luxemburgi származású művelt jezsuita szerzetes, II. Ferdinánd nevelője, majd 1619-ben bekövetkezett haláláig gyóntatója. – Theodor SCHOTT, *Bartholomaeus Villarius = Allgemeine Deutsche Biographie*, II, Leipzig, Duncker & Humblot, 1875, 110.

¹³ Karl WERNER, *Becanus, Martin = Allgemeine Deutsche Biographie*, II, Leipzig, Duncker & Humblot, 1875, 199.

¹⁴ STIEGELE, *i. m.*, 557; DUDIK, *i. m.*, 242; HARGITTAY, *i. m.*, 284.

¹⁵ DUDIK, *i. m.*, 242.

módon támaszkodott a tanácsaira, nem volt kétséges előtte, hogy Isten a gyóntatóján keresztül vezeti őt, bizalma a kezdetektől élete végéig töretlen volt iránta.

Lamormaini befolyása a császárt otthonról hozott meggyőződésével egyébként tökéletesen összhangban a katolikus egyház érdekeinek maximális figyelembevételére ösztönözte. A feljegyzések szerint a gyóntató jámbor, mélyen vallásos, ám meglehetősen önfejű, célratörő, tevékeny ember volt, aki minden ügyben maga akart eljárni.¹⁶ A császár mellett még rendkívül sokan gyóntak nála, számos főnemes megtérítésében vett részt. Megtörtént, hogy kiment építkezésekre, és az építőmunkásokat oktatta a katekizmusra, miközben azok dolgoztak.¹⁷ Római példa alapján bevezette, hogy hivatalos parancsra minden vasárnapi prédikációját meg kellett hallgatnia néhány zsidónak, hátha megtérnek, de a nyilvánvaló sikertelenség miatt hamar felhagyott vele.¹⁸

Lamormaininak az uralkodó halála után szinte azonnal napvilágot látott munkája egy eredetileg négy kötetesre tervezett terjedelmes életrajzi mű utolsó része, amelyben a gyóntató II. Ferdinánd lelki életét, erényeit összegzi.¹⁹ A latinul és a későbbiekben további hat nyelven²⁰ megjelent kötet nyilvánvalóan propagandacélból készült, annak terjesztését az uralkodóház és az udvari körök támogatták.²¹ A barokk irodalom e klasszikus műve műfaja szerint a

¹⁶ STIEGELE, *i. m.*, 562–563.

¹⁷ *Uo.*, 562.

¹⁸ DUDIK, *i. m.*, 252.

¹⁹ STIEGELE, *i. m.*, 562.

²⁰ Latin, német, olasz, francia nyelven a teljes szöveg, flamandul, horvátul és spanyolul pedig átdolgozott, rövidített változata jelent meg. BIRELEY, *The image...*, *i. m.*, 122. – A horvát változat elemzése: Werner LEHFELDT, *Juraj Ratkaj Velikotaborski's „Krizozozti Ferdinanda II.” im Vergleich mit ihrer lateinischen Vorlage*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. – A német nyelvű változat: *Ferdinand II. Christliche, heroische Tugenden* = Hans Christoph KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandei*, XII, Leipzig, 1726, 2381–2468.

²¹ Talán erről a könyvről szól Ferdinánd öccsének, Lipótnak egy 1637 februárjában kelt saját kezű levele, amelyben Lamormainitól kéri, hogy a Ferdinánd halálával kapcsolatos, kiadás előtt álló művét küldje el neki, mert néhány észrevételt szeretne még hozzáírni. DUDIK, *i. m.*, 350. – Lamormaini művének magyarországi vonatkozásairól: HARGITTAY, *i. m.* – A mű utóéletéről: Marie-Elizabeth DUCREUX, *Le Politique et l'Homme chrétien: Les jésuites et la pédagogie des vertus au XVIIe siècle dans la Monarchie des Habsbourg; Nicolas Causin, Henri et Guillaume Lamormaini*, L'Atelier du Centre de recherches historiques, 2011, URL: <http://acrh.revues.org/4173>. – Lamormaini az egyik fő forrása a németalföldi kiadású

fejedelmi tükrök és a hagiografikus életrajzok közé egyaránt sorolható.²² A szerző ugyan művében nem utal rá nyíltan, de a szakértő szem a királytükrök alapos ismeretét és hatását figyelheti meg a biográfián.²³ A gyóntató és barát nagyra törő célja ezzel az írással a király szentté avatásának előkészítése is lehetett. Bireley szerint ezt sugallja a mű felépítése, szóhasználata, továbbá a szentté avatáshoz nélkülözhetetlen három követelmény együttes meglétének hangsúlyozása: a király hősiessége, a csodák, és hogy szentség hírében áll.²⁴

Lamormaini művét a III. Ferdinándhoz szóló rövid ajánlás után a király erényeit bemutató harminc fejezetre osztotta. Olvashatunk a király hitéről, Istenbe vetett reményéről, Isten szeretetéről, az oltáriszentség tiszteletéről, imádkozási szokásairól és lelki olvasmányairól, az isteni rendelésben való megnyugvásáról, Szűz Mária- és szentiszteletéről, a papság iránti tiszteletéről, családfői szerepéről, alázatáról, őszinteségéről, az evilági gazdagság megvetéséről, bűnbánatáról, tiszta erkölcsi életéről, türelméről, állhatatosságáról, kitartó és lelkiismeretes munkájáról, kedvteléseiről, kormányzási elveiről, ellenszeregetéről, humanitásáról, igazságosságáról, bőkezűségéről, szegényekkel kapcsolatos jótetteiről, tudománypártolásáról, végezetül arról, hogy Isten mindvégig oltalmazta a pályáján, illetve számos tekintélyesnek számító személyről, akik részben maguk is tanúsíthatják a könyvben leírtakat. A mű szerkezetében, tartalmi kialakításában kimutatható a már említett Aquaviva-féle fejedelmi lelkítükör hatása.²⁵

Az általános leírások mellett Lamormaini többnyire konkrét történeteket elevenít fel, illetve Ferdinánd azon feljegyzésre méltó gondolatait tolmácsolja, amelyeket többnyire neki, vagy ritkább esetben korábbi gyóntatójának, esetleg más udvari embereknek mondott.

A kötet egyes fejezetei alapján a pozsonyi várban egy nagyszabású freskósorozatot is készítettek, amelyek a vár első emeletén a királyi és királynéi lakosztályokat díszítették. Bár a Paul Juvenel (1579–1643) által festett erede-

jezsuita rendtörténeti összefoglaló Ferdinándról szóló néhány bekezdésének is: *Imago primi saeculi societatis Jesu a provincia Flandro-Belgica ejusdem societatis representata*, Antverpiae, B. Moreti, 1640, 346, 361, 421, 437, 892.

²² HARGITTAY, *i. m.*, 283; BIRELEY, *The image... i. m.*, 124.

²³ BIRELEY, *The image... i. m.*, 127.

²⁴ Lamormaini szándékáról az utolsó három fejezet árulkodik talán leginkább. LAMORMAINI, *i. m.*, 103–105; BIRELEY, *The image... i. m.*, 134.

²⁵ HARGITTAY, *i. m.*, 284.

ti mennyezetképek a 18. századot nem élték túl, de leírásokból, illetve az 1760-ban megjelent *Pinacotheca Principium Austriae* című munkában található másolataikból ismerjük őket. Lamormaini könyvének harminc fejezete közül tizenkilencez készült festmény.²⁶

Lamormaini fejezetcímei	Juvenel festményeinek címei
I. Fides, et Catholicae Religionis Zelus	Fides et catholicae religionis zelus. (I, IV. egy képen)
II. Spes et Fiducia in Deum	Spes et fiducia in deum [Ferdinánd látomása]
III. Charitas in Deum	
IV. Pia Sacramentorum frequentia, ac Eucharistiae cultus	Pia sacramentorum frequentia ac eucharistiae cultus (I, IV. egy képen)
V. Oratio, et Lectio Sacra	
VI. Conformitas Voluntatis cum divina	Conformitas voluntatis cum divina
VII. Devotio erga Virginem Dei Matrem	
VIII. Devotio in Sanctos	
IX. Reverentia in Sacerdotes	
X. Pietas erga Parentes, et suos	Pietas erga suos
XI. Humilitas, et sui ipsius Contemptus	Humilitas et sui ipsius contemptus
XII. Sinceritas et animi Candor	Sinceritas et animi candor
XIII. Contemptus honorum et opum	Contemptus honorum et opum
XIV. Mortificatio, et Paenitentiae	
XV. Castitas	Castitas
XVI. Patientia	
XVII. Constantia in adversis aequae ac prosperis	Constantia in adversis aequae ac prosperis
XVIII. Labores	Labor et diligentia
XIX. Recreationes	
XX. Prudentia et gubernandi ratio	Prudentia et gubernandi ratio
XXI. Charitas in proximos et inimicos	Caritas in proximos et inimicos
XXII. Humanitas et Benignitas in omnes	Humanitas et benignitas in omnes
XXIII. Justitia cum clementia	Justitia
XXIV. Liberalitas ac Munificentia	Liberalitas ac munificentia
XXV. Amor ac Beneficia in Clerum, ac Religiosas Familias	

²⁶ A szimbólumokkal gazdagon ellátott képek elemzése és leírása: RÓZSA György, *A barokk világi apoteózis Magyarországon: P. Juvenel pozsonyi festményei* = R. Gy., *Magyar történetábrázolás a 17. században*, Bp., Akadémiai, 1973, 82–97.

XXVI. Beneficia in Pauperes	Beneficia in pauperes
XXVII. Studium Literas promovendi	Studium litteras promovendi
XXVIII. Quaedam in Ferdinando mira	
XXIX. Singularis divinae Protectionis argumenta	
XXX. Summorum Virorum Testimonia	Summorum virorum testimonia

A műben Lamormaini többször idéz levelekből és egyéb iratokból, ezek az idézetek pontosak és azonosíthatóak. Ott, ahol bizonytalan a gyóntató, mert nem volt jelen egy konkrét eseménynél, vagy nincs pontos ismerete arról, amiről éppen ír, mindig jelzi valamilyen módon, hogy másodkézből származik az értesülése.²⁷ A Ferdinánd uralkodásához kapcsolódó negatívumokat sem hallgatja el, ezeknél azonban hosszasan magyarázkodik. Azok véleményét is közli például, akik szerint az állam kormányzásának szempontjából kívánatos lett volna a császársban két főbűnre, a haragra és a fős-vénységre való hajlam.²⁸

Lamormaini szerint a császár magát vidám és élénk természetűnek tartotta. Nem volt rá jellemző a bajban és veszedelemben a panaszkodás, rossz híreket hallván is megőrizte higgadtságát és a Gondviselésbe vetett töretlen bizalmát.²⁹ Könnyen megbocsátott a kegyelmet kérőknek. A szerző egy mondat is felidéz, amely Ferdinánddal kapcsolatban terjedt, miszerint jobb megsérteni, és utána kegyelmet nyerni, mintsem ellene soha semmit nem tenni, azoknak ugyanis jobb dolga volt, akik egyszer megbántották, és kegyelmet nyertek, mint akik végig hűen szolgálták.³⁰

²⁷ Jó példa erre az 1619 júniusában történt nevezetes eset, amikor a fegyveres protestáns lázadóktól szorongatott imádkozó Ferdinándot állítólag megszólította Krisztus a feszületről. Lamormaini, mivel nem volt tanúja az eseményeknek, nem foglal egyértelműen állást: „Hac super re nihil habeo, quod affirmem, vel negem.” LAMORMAINI, *i. m.*, 11. – Minden valószínűség szerint ez a történet volt a közvetlen ihletője Zrínyi *Szigeti veszedelem* című művében a beszélő feszület motívumnak. Bár Zrínyi könyvtárában Lamormaini műve nem található meg, annak horvát parafrázisát ismerhette, hiszen a fordító-átdolgozó zágrábi kanonok, Ráttkay György Zrínyi közvetlen környezetéhez tartozott. Vö. KIRÁLY Erzsébet, KOVÁCS Sándor Iván, *A megbajló és beszélő feszület jelenete a „Szigeti veszedelem” II. énekében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1981, 369–384; BENE Sándor, *Egy kanonok három királysága*, Bp., Argumentum, 2000, 11, 18–19.

²⁸ LAMORMAINI, *i. m.*, 87.

²⁹ *Uo.*, 28–29.

³⁰ *Uo.*, 81.

Ferdinánd a saját egyéni életében és a politikai döntéshozatalnál is Isten akaratát fürkészte. A gyóntató szerint távol állt tőle a megtévesztés és a hazug beszéd. A látszatra, színlelésre épülő kormányzatot ingatagnak tartotta.³¹ Elvárta, hogy tanácsosai kimondják őszinte véleményüket. A tanácsülések előtt mindig felhívta a figyelmet arra, hogy a tanácsosok úgy beszéljenek, mintha Isten ítélőszéke előtt lennének.³²

A következőkben a mű latin nyelvű, 1638-as első, bécsi kiadása alapján ismertetem Ferdinánd vallásosságának egyes mozzanatait.

Lamormaini szerint Ferdinánd naponta hétszer imádkozott. Reggel korán, rögtön ébredéskor a Szentháromságot szólította meg, majd rövid latin imákat mondott.³³

Per Signum Crucis + de inimicis nostris + libera nos Deus noster +
Per Signum Crucis + in qua Christus Jesus, Dei et Mariae filius, verus Deus, verus homo, Salvator Mundi, pro nobis, ineffabili, incomprehensibili charitate erga Deum, erga nos homines, humilitate, mansuetudine, patientia, fortitudine, et constantia, atque paupertate, inter duos latrones passus et mortuus est. De inimicis nostris +, Haereticis et eorum erroribus, Mundo et ejus vanitatibus, Carne et ejus cupiditatibus, daemone et ejus fraudibus: Libera nos Deus noster +. Tu enim solus scis et potes.

Ezt követően felkelés után, mielőtt kijött volna a hálósobájából, egy órát töltött csendes imával, hét *Miatyánkot* és *Üdvözlégyet* imádkozott a szobájában berendezett oltár előtt, majd alázatosan leborulva ötször megcsókolta a földet Krisztus öt sebe tiszteletére. Az imaóra után, még reggel egymás után két misét hallgatott, a második után a *Lorettói litániát* mondta el.³⁴

Napközben időnként fél órácskákat töltött magányosan önvizsgálattal, imádkozással. Ezt a szokását utazások vagy vadászatok alatt is megtartotta. Állandóan keze ügyében tartotta Pedro de Ribadeneira³⁵ imakönyvét.³⁶

³¹ Ennek az eszményi képnek ellentmond, hogy vélt vagy valós ellenségeivel szemben Ferdinánd tanácsadói javaslatára, államérdekre hivatkozva számos esetben sem a színleléstől, sem a vérontástól nem tartózkodott. Wallenstein félreállítás, majd meggyilkoltatása talán a legjobb példája mindennek. Vö. WINKELBAUER, *i. m.*, I, 104–108.

³² LAMORMAINI, *i. m.*, 73.

³³ *Uo.*, 21–22.

³⁴ *Uo.*, 23.

³⁵ Pedro de Ribadeneira (1527–1611) spanyol jezsuita hagiográfus volt. Római tanulmányai ideje alatt találkozott Szent Ignáccal, 1549-ben lépett be a rendbe. Részt vett németalföldi és

Napközbeni imái közé tartozott mindig egy rózsafüzér, illetve a megholtakért való különböző imák, rendszeresen elmondott a már említett *Loretói litánia* mellett további hat litániát. A Lamormaini által felsorolt litániák mind megtalálhatóak az V. Vilmos (1548–1626) bajor herceg által 1602-ben kiadott litániás könyvben.³⁷

Litánia címe Lamormaininél	Bajor Vilmosnál	magyarul
<i>Lit. Lauretanarum</i>	<i>Lit. de Beata Virgine Maria, in aede Loretana dici solitae</i>	Loretói litánia
<i>Lit. omnium Sanctorum</i>	<i>Lit. de omnibus Sanctis</i>	Mindenszentek litániája
<i>Lit. de nomine Jesu</i>	<i>Lit. de nomine Jesu</i>	Jézus neve litánia
<i>Lit. ad Sanctos Germaniae Patronos</i>	<i>Lit. pro Germania ad Sanctos Germanos</i>	–
<i>Lit. ad Sanctos Milites</i>	<i>Lit. ad Sanctos Milites tempore belli</i>	–
<i>Lit. pro Defunctis</i>	<i>Lit. pro fidelibus defunctis</i>	Litánia a megholtakért
<i>Lit. aliarum ad B. Virginem e Sacra Scriptura desumptarum</i>	<i>Lit. B. Mariae Virginis, ex scriptura sacra</i>	Cavate-litánia

Sem élőkre, sem halottakra nem lehetett rossz szót szólni a jelenlétében. Még esküdt ellenségéről, Gusztáv Adolfról is dicsérőleg szólt, csak azt sajnálta, hogy gonosz ügyet védelmez.³⁸ Az egyszerű nép iránti szeretet vezérelte, hogy a tévelygésből az igaz hitre, ezáltal az üdvösségre vezesse őket. Nem gyűlölte a protestánsokat, Lamormaini szerint állította: ha tudná, hogy halálával az igaz hitre téríthetné őket, boldogan halna meg.³⁹

Egy hosszú listát állított össze azon elhunytakról, akikért naponta imádkozott: ide tartozott minden pápa, császár és király, a szolgálatában meghalt tanácsosok, egykori gyóntatói és más kedvelt papjai.⁴⁰

Lefekvés előtt ismét fél órát imádkozott, majd úgy végzett önvizsgálatot, mintha másnap nem ébredne fel, a halálra készült minden elalváskor. Este a Szűzanyához és az őrangyalhoz imádkozott, továbbá a *Hiszkekégyet* mondta

angliai missziókban, számos egyetemen tanított. Legfontosabb művei közé tartozik Szent Ignác első életrajza.

³⁶ LAMORMAINI, *i. m.*, 24.

³⁷ *Fasciculus sacrarum litaniarum, ex sanctis scripturis et patribus*, Monachii, 1602.

³⁸ „[...] insignis est Princeps ac peritus Belli Dux: doleo illum malam causam propugnare.” LAMORMAINI, *i. m.*, 79.

³⁹ *Uo.*, 77.

⁴⁰ *Uo.*, 78.

el. Életének utolsó éveiben már nehezen ment neki az esti ima, gyakran elaludt közben; amikor felesége kérlelte, hogy ne küzdjön hiába az alvással, az volt a válasza, hogy akkor úgy aludjon el tán, mint egy állat.⁴¹ Ha éjjel felriadt, a Szűzanyát szólította, hogy óvja meg.⁴²

Ha úgy érezte, valamilyen veszély fenyegeti, kedvenc zsoldárait (2., 30., 58., 67., 68., 70., 90.) idézte fel magában, hogy ezekből merítsen lelki tartást.⁴³

Ferdinánd gyakran és szívesen olvasott, ha hosszabb időre elhagyta szálláshelyét, akkor is mindig vitetett magával könyveket. Egy alkalommal azt mondta, inkább az életét, mintsem az olvasni tudását veszítse el.⁴⁴ Kedvenc könyvei közé tartozott a kölni karthauzi szerzetes, Laurentius Surius (1522–1578) számos kiadást megért, sok kötetes, szentek életéről szóló műve, amit több mint hatszor olvasott végig.⁴⁵ Ezt Lamormaini is csak azért hitte el, mert személyesen hallotta a királytól. A szentekén kívül különösen érdekelte még az egyházatyák élettörténete, illetve az újonnan felfedezett területekre irányuló keresztény missziókról szóló beszámolók. Lamormaini említi még a király kedvelt szerzői közül Vincenzo Bruno (1532–1594) és Ludovicus de Ponte (1554–1624) jezsuita atyákat, illetve természetesen Kempis Tamást (1381 k.–1471) és a *Szentírást* is mindennap forgatta.⁴⁶

Édesanyjától, Mária Anna bajor hercegnőtől (1551–1608) örökölt Mária-tiszteletét a magán vallásgyakorlatból a legteljesebb hivatalos állami ideológiává emelte.⁴⁷ Az első Mária-társulattal még ingolstadt-i egyetemi évei alatt találkozott, az itt szerzett tapasztalatai alapján is támogatta és előmozdította a Mária-társaságok létrejöttét, ezek közül az összesnek igyekezett tagja lenni.

Mária-kegyhelyeken tett fogadalmaira hivatkozva hozta meg katolizációs intézkedéseit,⁴⁸ tizennyolc évesen az itáliai Lorettóban fogadta meg, hogy

⁴¹ „Placetne, ut pecudis more ad somnum me componam?” *Uo.*, 24.

⁴² „Maria Mater gratiae, Mater misericordiae, tu nos ab hoste protege, et hora mortis suscipe: Monstra te essem matrem”. *Uo.*, 25.

⁴³ *Uo.*, 25.

⁴⁴ „[...] cariturum se libentius vivendi, quam legendi facultate”. *Uo.*, 28.

⁴⁵ Laurentius SURIUS, *De probatis vitis Sanctorum*, Coloniae Agrippinae, apud Geruinum Calenium et haeredes Quentelios, 1570–1581.

⁴⁶ LAMORMAINI, *i. m.*, 27.

⁴⁷ *Uo.*, 32–37; CORETH, *i. m.*, 51; WINKELBAUER, *i. m.*, II, 195; *Imago primi saeculi...*, *i. m.*, 421. – A kora újkori katolikus államok Mária-tiszteletének eszmétörténeti háttérééről: TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Magyarország – Mária országa: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2000, 573–602, főként 576–580.

⁴⁸ CORETH, *i. m.*, 53; WINKELBAUER, *i. m.*, II, 197–198.

akár élete árán is kiűzi az eretnekeket Krajnából, Karintiából és Stájerországból, később Mariazellben a Cseh Királyságra vonatkozóan tett hasonló fogadalmat.⁴⁹ A lorettói kegyhelyet oly nagy tiszteletben tartotta, hogy a Szűzanya ott őrzött házának, az ún. Casa Sacrának a másolatát 1627-ben felállíttatta a bécsi ágostonos templomban. Az uralkodó itt imádkozva kérte Patronájától hadai számára a győzelmet, a zsákmányolt hadijelvényekből és egyéb tárgyakból pedig seregnyt helyeztetett el a kápolnában.⁵⁰

Kérte a pápát a szeplőtelen fogantatás dogmájának kihirdetésére, a fogantatás napján koronáztatta magyar királlyá fiát.⁵¹

Bajorországi szokást vett át akkor is, amikor a Szűzanyát tette meg csapatai főparancsnokává, Generalissimának nevezve el.⁵² A Katolikus Liga zászlájának mintájára számos birodalmi hadizászló egyik vagy akár mindkét oldalára Mária alakját helyeztette a kétféjű sas helyett.⁵³ Elvárta, hogy katonái is a fővezért tiszteljék Máriában.

Ferdinánd és környezete őszintén hitt Domingo de Jesús Maria (1559–1630) karmelita szerzetesnek, aki látomásaiban megjövendölte a katolikus tábor győzelmét a fehérhegyi csatában, és aki az ütközetben személyes jelenlétével bátorította a császári csapatokat.⁵⁴ A sikert a győzők Mária személyes segítségének tulajdonították, a Domingo atya által hozott kegykép másolatát a csatatéren épített kápolnában helyezték el, az eredeti kegyképet pedig Rómába küldték.⁵⁵

1621. június 21-én, amikor a csehországi lázadás felelőseinek kivégzése zajlott, II. Ferdinánd családjával Mariazellben Pázmány Péter miséjét hallgatva a Nagy Lajos által adományozott kegyképnél imádkozott a kivégzettek lelki üdvéért.⁵⁶

Ferdinánd szentiszteletének nem hivatalos rétegéhez tartozik ereklyegyűjteménye, amely házi oltárának falán mindig szeme előtt volt. Mindig

⁴⁹ LAMORMAINI, *i. m.*, 4.

⁵⁰ TÓTH István György, *Athanasio Georgiceo álrubás császári megbízott útleírása a magyarországi török bódoltságról, 1626-ból*, Századok, 1998, 839 (837–858); WINKELBAUER, *i. m.*, II, 197–198.

⁵¹ LAMORMAINI, *i. m.*, 36.

⁵² CORETH, *i. m.*, 50–54; WINKELBAUER, *i. m.*, II, 195.

⁵³ CORETH, *i. m.*, 54.

⁵⁴ WINKELBAUER, *i. m.*, I, 66–67.

⁵⁵ TÓTH, *i. m.*, 839.

⁵⁶ WINKELBAUER, *i. m.*, II, 216.

tartott magánál egy ereklyét egy szentostyával együtt, napközben a nyakában viselve, éjjel az ágyára helyezve.⁵⁷ Különösen tisztelt védőszentjeiként több nevet is felsorol Lamormaini: így Keresztelő Szent Jánost, Szent Péter és Pál apostolokat, Páduai Szent Antalt, Szent Ágostont, Szent Ferencet, Szent Ignácot és Szent Terézt.⁵⁸

Ferdinánd egész életében nagy lelkesedéssel vett részt különböző liturgikus szertartásokon. Különösen nagy örömet jelentett számára, ha ott is látta, hogy tömegek borulnak le az oltáriszentség előtt, ahol korábban a protestánsok létszámbeli túlsúlya miatt erre nem volt lehetőség.⁵⁹ Amikor politikai ügyekben utazott, közben gyakran felkeresett kegyhelyeket, vagy megállt körmeneteket tartani.⁶⁰ A születésnapján különös buzgalommal tisztelte az Urat, az ünnepi misén mindig annyi tallért adakozott, ahány éves volt.⁶¹

A király minden vásár- és ünnepnapon áldozott, és előtte gyónt. A szentségek fogadására nagy buzgalommal készült fel, alapos lelkiismeretvizsgálatot tartott. Mielőtt gyónni ment volna, feleségétől is mindig bocsánatot kért, ezt sosem hagyta ki. Amikor gyóntatóját várta, mindig fedetlen fővel, az ajtóra tekintve várakozott, majd saját kezével tette a széket a gyóntatója alá.⁶²

Az úrnapiához kapcsolódó szertartásokról sosem hiányzott, az azokon való részvételt 1622-ben kötelezővé tette az egész udvar számára.⁶³ Az úrnapi körmeneteken gyalog, hajadonfőtt, egy egyszerű rózsakoszorúval a fején, kezében lámpással vonult. Lamormaini leírása szerint Bécsben egy alkalommal nagyon esett az eső, kérték, hogy maradjon otthon, vagy ha jelen akar lenni, akkor legalább kocsin menjen, de ő elszántan gyalogolva pocsolyákon, sáros utakon, egy rossz ruhában végigjárta a körmenetet.⁶⁴

A szentségimádást rendkívül fontosnak tartotta, órákon át képes volt térdén állva imádkozni. Évente részt vett a jezsuitáknál a hamvazószerda előtti három napon tartott negyvenórás imán, amit még VIII. Kelemen

⁵⁷ LAMORMAINI, *i. m.*, 38.

⁵⁸ *Uo.*

⁵⁹ *Uo.*, 15.

⁶⁰ *Uo.*, 15, 19, 26.

⁶¹ *Uo.*, 16.

⁶² *Uo.*, 17–21.

⁶³ WINKELBAUER, *i. m.*, II, 210.

⁶⁴ LAMORMAINI, *i. m.*, 26.

rendelt el a török veszély elhárítására.⁶⁵ A király szavajárása volt, hogy három dolog nem lehet elég hosszú: az istentisztelet, a tanács (az államügyek intézése) és a vadászat.⁶⁶

Ha bármikor útközben egy pappal találkozott, aki az oltáriszentséget vitte beteghez, tudatosan I. Rudolf (1273–1291) példáját követte, rögvést kiugrott a kocsiból, vagy leszállt a lóról, térdet hajtott, akár a sárban is, és elkísérte gyalog a papot.⁶⁷ A papi személyeket egyébként is kiemelten tisztelte és becsülte. Úrnak vagy atyának szólította őket, még a káplánját is, és ha pappal találkozott, kalapot emelt. Egy alkalommal azt mondta, ha egyszerre találkozna egy pappal és egy angyallal, a papot köszöntené előbb.⁶⁸

A nagyböjti időben, de különösen a nagyheti napokon nagyon keményen gyötörte magát: Lamormaini állítása szerint volt egy vezeklőostora, amit önnön vére festett pirosra, és ezeken a napokon durva szőrruhát viselt. Ezeket az önmegtartóztató és önmegalázó szokásokat azok számára tartotta igazán hasznosnak, akik amúgy bíbort hordanak.⁶⁹ Ferdinánd önfegyelmét, erkölcsi tartását dicséri, hogy első házassága előtt, illetve özvegysége idején, 36–42 éves korában egyáltalán nem érintett nőt.⁷⁰

A császár a könyv szerint a szegényekben meglátta Isten képmását, méltóbb dolognak tartotta szegények ügyeivel foglalkozni, mint a társadalom felsőbb rétegeinek tagjaival bajlódni. Gyakran alamizsnálkodott. Grácban szokott hozzá, hogy évente kórházlátogatáson vett részt, együtt ebédelt a városi szegényekkel, betegekkel, míg az udvari előkelők felszolgáltak, ő etette őket, és beszélgetett velük. Császárként minden vasárnap tucatnyi szegényt ebédeltetett a saját asztalánál, a nagycsütörtöki szertartás keretében pedig szintén tizenkét szegény, öreg ember lábát mosta meg.⁷¹

Ferdinánd hivatásnak és szolgálatnak, nem pedig örömforrásnak tekintette az uralkodást. Gyóntatója szerint nem szerette hallani a magasztaló szavakat, magáról sosem beszélt így. Ünnepi alkalmakkor a trónon ülve, miközben a hatalmasok hódolatát fogadta, a zsoltárokból vett idézeteket

⁶⁵ Carl LUDEWIG S. J., *Kaiser Ferdinand der Zweite*, Pressburg, 1897, 19.

⁶⁶ „[...] tribus rebus sibi occupato tempus nunquam visum longum, divinis Officiis, consiliis, venationibus”. LAMORMAINI, *i. m.*, 68.

⁶⁷ *Uo.*, 20; vö. DUCREUX, *Emperors...*, *i. m.*, 284; WINKELBAUER, *i. m.*, II, 187–188.

⁶⁸ LAMORMAINI, *i. m.*, 40.

⁶⁹ *Uo.*, 58.

⁷⁰ *Uo.*, 59.

⁷¹ *Uo.*, 100.

recitált magában.⁷² Amikor uralkodásának utolsó éveiben korára való tekintettel, egészsége érdekében környezete óvni szeretette volna a túlzott munkától, a gyóntató szerint az mondta, hogy Isten azért helyezte a trónra, hogy dolgozzon, nem azért, hogy kényelmes, henye élete legyen, az uralkodó nem vigyázhat az egészségére akkor, amikor a közjó előmozdítása a feladata.⁷³

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy Lamormaini írása mennyiben tükrözi a király valódi énjét, mennyiben valós tények és legendás leírások keveréke az udvar propagandacéljainak alárendelve. A vonatkozó szakirodalom áttekintése és a kérdéses írás vizsgálata után arra a következtetésre jutottam, hogy a kis kötet minden motiváltsága mellett a király hű képét örökíti meg. Mindazok a feldolgozások, amelyekhez eddig hozzáfértem, mind pedig a közel korabeli hagyomány egyaránt tényként kezeli a Lamormaini által is tényként említett vonásait Ferdinándnak, a különbség közöttük csak annyi, hogy kinél pozitív, kinél negatív előjelet kapnak ezek a tények az adott szerző elfogultságától függően.⁷⁴

Mielőtt túlságos elfogultsággal vádolna bárki, le szeretném szögezni, hogy nem teljes képet kívántam adni a jeles uralkodónkról, csupán megélt hitét, személyes vallásosságát igyekeztem bemutatni, úgy, ahogyan azt az őt jól ismerők látták és láttatták. Carlo Caraffa (1584–1644) bécsi nuncius egyik jelentésében szent fejedelemnek („principe santo”) nevezte Ferdinándot.⁷⁵ Minden valószínűség szerint ténylegesen is szentté avatták volna, ha a harmincéves háború borzalmai nem vetnek sötét árnyékot uralkodásának időszakára.

⁷² „Uram, nem fuvalkodott föl az én szívem, sem szemeim föl nem emelkedtek; sem nem jártam nagy és fölöttem való csodálatos dolgokban.” Zsolt 130, 1; „Én pedig féreg vagyok, és nem ember; emberek gyalázata és a nép megvetése.” Zsolt 21, 7. LAMORMAINI, *i. m.*, 47.

⁷³ LAMORMAINI, *i. m.*, 69.

⁷⁴ Supka Géza például a világtörténelem legnagyobb hóhérának bélyegzi, ugyanakkor a Lamormaini által is említett vallásosságát nem vitatja a királynak, csupán vakhitként értékeli azt. Hasonlóan fogalmaznak a Habsburgok vélt bűneit bemutató, Ausztriában megjelent könyv szerzői, amikor a „fromme Ferdinand”-ot teszik felelőssé több millió ember haláláért. SUPKA Géza, *Habsburg-krónika*, Bp., Helikon, 1986, 178–182; Hannes LEIDINGER, Verena MORITZ, Berndt SCHIPPLER, *Das Schwarzbuch der Habsburger: Die unruhliche Geschichte eines Herrschergeschlechtes*, Himberg, Deuticke, 2003, 117–131.

⁷⁵ TÓTH, *i. m.*, 839.

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA

Historia Vexillorum

*Céhzászlók a csongrádi Nagyboldogasszony templomban**

Csongrád a 18. század elején erősen falusias jellegű, lassan gyarapodó település volt. Területe még alig jelentett többet a vízzel körülölelt Belsővárosnál, szívében a meszelt falú, Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt (mai Szent Rókus) templommal. A Tisza túlsópartján, egészen Kunszentmártonig náddal tarkított, végeláthatatlan lápos-mocsaras rengeteg nyújtózott, a folyón hajómalmok, faúszató- és halászhajók sorjázottak. A határban még nyomai is alig mutatkoztak a későbbi kiterjedt szántóföldeknek, tanyavilágnak. A halászó, pásztorkodó, szőlő- és földműveléssel foglalkozó csongrádi jobbágyság 1722 után a Károlyi grófoknak fizette a taksát, ám a közterhek folyamatos növekedése miatt¹ több nehéz sorsú család is költözésre adta a fejét, Szegedre és Temes megyébe indult új hazát keresni.

A későbbi barokk plébániatemplom helyén ekkor még temető volt, közepén az egykori dühöngő „gugahalál” emlékét hirdető Szent Rókus kápolnával (1738–1739). A római katolikus plébános mellett a kecskeméti és szegedi rendtartomány ferencesei, valamint a környékre vetődő vándor jezsuiták látták el a csongrádi hívek és a filiálék (Tés, Fejér-tó, Felgyő, Ellés) lakosainak lelki gondozását; kiszolgáltatták a szentségeket, miséztek, prédikáltak. A Kerekárok bejáratánál őrködő Nepomuki Szent János-szobor a megkésített barokk lelkiség jelenlétéről tanúskodott.

A 18. század második felében a település északnyugati irányú terjeszkedésnek indult. Az új házhelyek lassan körülfojták a régi temetőt, amelynek helyén az 1762-es esztendőben Fábíán István plébános gróf Károlyi An-

* A kutatás az OTKA NK 81502 pályázat támogatásával valósult meg.

¹ Károlyi gróf kezdetben nagy kedvezményeket adott a kis lélekszámú település lakóinak. 1756-ig mérsékelt adó ellenében művelhették a földet, de bérelhették a kocsmákat, mészárszékeket, a pálinkafőzés és a halászat jogát. Ezt követően, 1722 és 1750 között 300 forintról 4500-ra emelkedett az adó mértéke. ERDÉLYI Péter, *Csongrád város rövid története*, Múzeumi Füzetek, Csongrád, 1998, 6–7.

tallal összefogva egy templom építésébe kezdett.¹ A klasszicizáló barokk stílusú templom túlméretezését a mezőváros gyarapodó lélekszáma indokolta, helyének kijelölése pedig egy új településközpont születését jelzi. A Károlyi család és a csongrádi hívek adakozásából két évtized alatt befejezték az új templomot, melyet a mennybe fölvet Boldogasszony tiszteletére szenteltek.

Az 1770-es években a plébániatemplom közelében épült fel a mai városháza előde, az uradalmi gazdaság irodaháza.² Nem sokkal később már sörház, mézárszék, korcsma és két vendégfogadó (Szarvas, Fehér ló) működéséről tanúskodnak a források.³ Kanyó András plébános összeírása szerint 1783-ban Csongrád kb. 5700 lakosa közül mindössze 1100 lélek élt a Belsővárosban (Oppidum vetus).⁴ Ekkoriban esedékes a napjainkban is használt temető kijelölése a várostól kellő távolságra, egy homokdombon.⁵

Szintén a 18. század végére, Mária Terézia apostoli magyar királyné országlása idején szilárdult meg Csongrádon egy szűk, ám annál öntudatosabb iparos-kézműves réteg. Az első céhalapítási kérelem benyújtására 1775-ben került sor, a folyamodók a csongrádi csizmadiák, takácsok, szabók és szücsmesterek voltak.⁶ Károlyi Antal támogatását elnyerve, Mária Terézia jóvoltából mindhárom céh kiváltságlevélben részesült. Ebből a korból maradt ránk az a fából készült trónoló Madonna-szobor, amely az apostoli magyar királynő arcvonásait örökíti meg.

Az országban mindenütt azok a mesterségek erősödtek meg először, amelyek a helyi lakosság közvetlen igényeihez igazodtak. Míg például Veszprémben a 16. századi céhek a végvári katonaság bőr- (lószerszámok) és fegyverigényét igyekeztek kielégíteni, addig Csongrádon a 18. századi céhek

¹ DUDÁS Lajos, *A Római Katolikus Egyház megerősödése Csongrádon a 18. században*, Oppidum Csongrád, 1999, 18.

² Uo., 15.

³ KRUZSLICZ István, *Csongrád első kataszteri felmérése*, Mozaikok Csongrád Város történetéből, 1988, 37.

⁴ *Historia Domus*, Csongrád.

⁵ DUDÁS, *i. m.*, 26.

⁶ A csongrádi céhek történetének áttekintését egy munkámban már elvégeztem. A továbbiakban azokra az információkra helyezem a hangsúlyt, melyek a korábbi áttekintésből kimaradtak. Vö. GYÖNGYÖSSY Orsolya, *Céhek és vallásos társulatok Csongrádon a 18–19. században* = *Olvasó: Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*, szerk. MÓD László, SIMON András, Szeged, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola – Gerhardus – SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2010, 429–438.

a jobbágyparaszti lakosság körében nagy népszerűségnek örvendő csizma- és szűrviselés jelentőségét igazolják.

Mind a „böcsületet”, mind a vagyont figyelembe véve a tekintetes csizmadia-céh vezette a rangsort. Rendszeresen jártak a vidéki országos sokadalmakra, a szentesi vásáron állandó helyük volt. Úgy tartották, hogy a csizma nincs alávetve a divat változó szeszélyeinek, így a mesterséget bátor szívvel adhatta tovább az apa a fiának: „csizma nélkül nem képzelsz magadnak földi nagyságot, légy tehát, s maradj te is csizmadia.”⁷ A csizmadiaikat a szűrösök követték. A Csongrádi Újság 1904-ben ekképpen emlékezett meg az egykori céhes szűrőszabó mesterségről: „A szűrőszabó télen-nyáron dolgozott, mert hiszen a szűr csak annyiban hódolt a divatnak, hogy egyik vagy másik jobban ki volt ’adtateremtettéve’ (díszítve, kivarrva), de a szűr állandóan kelendő portéka volt, védett nyáron az esőtől s óvott télen a hidegtől is.”⁸ Való igaz, hogy Csongrád társadalmi felépítése a kiegyezésig alig változott, így a hagyományos ruházatra és lábbelire szakosodott mesterek anyagi helyzete a céhszisztem felbomlásáig stabil maradt. Az időbeli elsőbbség mellett ez a viszonylag kiegyensúlyozott piaci helyzet alapozta meg az első céhek öntudatát.

A csizmadiaikat, szűrőseket, szabókat és takácsokat a fával és fémmel dolgozó mesterek társulási kérelmei követték. 1815-ben az asztalosoknak a lakatosokkal és kádárokkal, a kovácsoknak pedig a kerékgyártókkal közösen engedélyezték a céhalapítást. Az asztalos, lakatos és kádár-céh kisszámú és kevés vagyonnal bíró szervezet volt: számuk 1850-ben mindössze 24 fő, míg ugyanekkor 70 szűrő és 35 szabó működött a városban.⁹

Bár a megye már 1756-ban intézkedni kényszerült a csongrádi hajómalomok megritkítása ügyében, utolsóként (1820) az ácsok, molnárok és faragók folyamodtak céhlevélért. Pár év elteltével a kőműveseket is felvették körükbe. A népes céh az 1850-es években 60 tagot számlált. A megyei közgyűlés ugyanekkor – a betyárok magas számára való tekintettel – büntetés terhe mellett figyelmeztette a csongrádi molnárokat, hogy senki „gyanús” embert a Tiszán át ne vigyenek.¹⁰ A 19. század elején ezek a hasznos szakmai társu-

⁷ Csongrádi Újság, 1904. március 13., 1.

⁸ Uo.

⁹ POZSÁR István, *A Csongrád megyei céhek története*, Csongrád, 1912, 116.

¹⁰ Uo., 114.

lások különváltak, és a bognárok a kovácsoktól, a lakatosok az asztalosoktól elkülönülve folytatták működésüket.¹¹

A frissen artikulushoz jutott céhek első teendői közé tartozott egy megfelelő méretű, díszes zászló beszerzése.¹² Az első csongrádi céhzászlók maradéktalanul elpusztultak; kinézetükről, a választott védőszentről a források hallgatnak. Fennmaradt viszont egy tanulságos eset a 19. század első feléből, mely a céhzászlók elhelyezését övező anomáliákra világít rá.

Bár működésük példátlanul gazdag vallási motívumokban,¹³ a céhek alapvetően szakmai érdekvédelmi szervezetek, melyek a kor általános lelkiiségének megfelelően szoros kapcsolatban álltak a helyi plébániával és a plébánossal.¹⁴ A céh patrónusának képével ellátott zászlókat jóformán csak a céhtagok temetésén és nagyobb körmenetekben hordozták, állandó helyük a „parochiális templomban” volt. Mátyus János atya Csongrádra érkezése idején, 1802-ben még csak az első céhek zászlói ékeskedtek a Nagybaldogasszony templom hátsó traktusában.

A céhjelvények kérdése háborítatlan maradt mindaddig, míg az újonnan privilégiumot nyert céhek zászlókészíttetésre nem adták a fejüket. Az „ősi czéhek” – rang- és időbeli elsőbbségük teljes tudatában – azonnal lépéseket tettek a régi és új céhzászlók elkülönítése érdekében. Üveges János céhmester 1823-ban ekképpen vallott a szűcsök elhatározásáról: „Zászlónkat a Templom hátulsó részéből előre a Sanctuariumba által tétetni kívántam azért,

¹¹ Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi Fióklevéltár (a továbbiakban: CSI), Iratmásolatok XVIII–XX. század (XV. 51.), 263.

¹² A Mária Terézia királynő által egységesen kibocsájtott céhszabályzatok értelmében a céhek törvényben megszabott kötelességei közé tartozott a saját zászló kiállítása. II. József korában a módosabb céhek nyolc-tíz legény által hordozható céhzászlókat készíttettek, amelyek mozgatása, körmeneteken való hordozása életveszélyes művelet volt. A király a századfordulón véget vetett az értelmetlen megalomániának, így a zászlókat már egy-két legény által könnyen hordozható változatban kellett újratervezni. Nem valószínű, hogy a pár tucat iparost magába tömörítő csongrádi céheknek módja lett volna ilyen szokatlan méretű zászló készíttetésére. Vö. SZÁDECZKY Lajos, *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon okirattárral (1307–1848): Czéhek lajstroma, a czéhibirodalom és az ipartörténet könyvszerzője*, Bp., 1913, I, 227; GERENDÁS Ernő, *A céhek és a vallásos élet*, Regnum, 1942/1943, 390–391.

¹³ A csongrádi céhek vallásgyakorlásáról a 19. század második felében a megyei és országos sajtóból értesülünk. A Katholikus Néplap 1862/3. számából kiderül, hogy a farsang utolsó három napján tartott szentségimádáson a céhek felváltva jelentek meg. Hivatkozik rá: DUDÁS Lajos, *Adatok a Római Katolikus Egyház 19. századi csongrádi működéséről*, Oppidum Csongrád, 1998, 105.

¹⁴ A céhek és vallási társulatok problematikájáról bővebben: GYÖNGYÖSSY, *i. m.*

nehogy az újjabb Czéhek, mellyek Magoknak articulusokat váltottak, Zászlóikat a miénk eleibe tegyék és ez általl valamely elsőbbséget nyerjenek.”¹⁵ A csizmadiák, szabók és takácsok ugyancsak felkeresték Mátyus János plébánost, aki tíz, illetve húsz forintért cserébe hajlandó volt a szentélyben helyet biztosítani a céhjelvényeknek. A szűcsök zászlajáról tudjuk, hogy „a Szanktuáriumban a Szűz Mária Státuája mellett” kapott helyett.¹⁶ Szabados Imre céhmester vallomásából értesülünk arról, hogy a csizmadiák a molnárok mellett váltottak zászlóhelyet a szentélyben. A céhmester ugyanakkor nem mulasztotta el jegyzőkönyveztetni, hogy: „az Esperes Úr mondása szerint zászlónknak fizetség nélkül hely nem engedtetett.” Az újonnan varrt zászlók felszentelése, templomban való elhelyezése a tekintetes mesterek húsz forintjába került.

A csongrádi bíró 1823-ban keletkezett panaszleveléből kiderül, hogy a szokatlan alku híre a Károlyi-uradalom tisztartójához is eljutott. A kegyúr nyomban megtiltotta a plébános által szabott taksa kifizetését, és a mestereket nyilatkozattételre szólította fel.¹⁷ A céhmesterek az alábbi igazolást állították ki 1824-ben:

Mi alább írt Czéh Mesterek közönségesen adgyuk tudtára Mindeneknek, kiket illet, vagy következő illehet e dolog, hogy a mi Czéh-béli Zászlóinknak megszentelése s' azok helyének a' Templomban való ki mutatása alkalmosságával, mint öröm napunk ajándékát, mellettünk fáradozó Jó Lelki fő Pásztorunknak, Esperesünknek, Plébánosunknak Mátyus János Úrnak nem erőszakosan, hanem egyedül, szabad akaratumk szerint lett vigasztalására hogy néki is része lenne örömmünkben, adtuk a következő ajándékainkat, úgy mint A' Szűcsök / for 10 az az tíz Forintokat. A Takácsok for 20 az az húsz forintokat, Csizmadiák for 20 az az húsz forintokat. Kovácsok = for 10 az az tíz forintokat. Molnárok = for 10 az az tíz forintokat in Valuta adtuk és ajánlottuk.

Költ Csongrádon, Szent János Havának 15ik Napján Az 1824ik Esztendőben.¹⁸

Az igazolás hitelességét a szentszéki kivizsgálások megkérdőjelezték. A céhmesterek később azt vallották, hogy a pénzt nem ajándékként ajánlották fel, hanem kialkudták. A plébános ugyanis magasabb helybérleti és szentelési díjat kívánt megszabni.

¹⁵ Váci Püspöki és Káptalani Levéltár Acta Privatorum (továbbiakban: VPL APriv.) – Mátyus János, 1823. július 10. Üveges János vallomása.

¹⁶ VPL APriv. – Mátyus János, 1822. július 23. Szabados Imre vallomása.

¹⁷ A méltatlankodás alapját valószínűleg az apostoli királyné érvényben lévő rendelete szolgáltatta, amely szerint a céhek zászlóikat a „parochiális templomban” kötelesek elhelyezni.

¹⁸ VPL APriv. – Mátyus János, 1826. május 12. Csongrádi céhmesterek írásos nyilatkozata.

A rendkívül drága, ékes céhjelvények a több évtizedes használat során megkoptak, elszakadtak, így időnként kisebb-nagyobb helyreállításokon estek keresztül, a módosabb céhek a kifakult zászlókat újra cserélték. Csongrádon még a céhrendszer végóráiban is készültek új zászlók. A Szegedi Híradó 1865. évi novemberi számában a bodnárak zászlószentelési ünnepélyéről találunk leírást: „November 26-án, midőn a bodnár céh zászlaját fölszentelték, hét céh egyesült és Sohlya Gyulával élükön fáklás zenével tisztelték meg a derék papot, a betegek vigasztalóját.”¹⁹

Míg a bodnár céhjelvény későbbi sorsáról mit sem tudunk, a csongrádi szűcsök 1870-ben készült zászlaja napjainkban a Tari László Múzeum gyűjteményét gazdagítja. A gondos restaurálásnak köszönhetően régi pompájában csodálhatjuk meg ezt a különlegesen szép céhemléket, melyen a szűcsök választott védőszentje is felbukkan.²⁰ A zöld mintás, damasztra festett zászló egyik oldalán a csongrádi Nagyboldogasszony templom főoltárképét idéző „Mária megkoronázása” jelenet, a másik oldalon a térdeplő Szent Imre, a csongrádi szűcs céh patrónusa látható. Alatta felirat: „A csongrádi érdemes szűcs céh zászlója. Készült 1870. június 5.-én.” Szent Imre a korban divatos magyar viseletábrázolás miatt válhatott a szűcsök patrónusává. Az ifjú szent tisztelete Csongrádon nagy múltra tekint vissza: a 20. század elején reálgimnázium, napjainkban cserkészcsapat viseli a nevét. A csongrádi szűcsök erős Madonna-tiszteletét mutatja, hogy a céh sárgarézbe vésett pecsénymóján a Szűzanya látható egy barokkos szent korona árnyékában, a gyermek Jézussal és joggal a kezében. Az ábrázolás a Nagyboldogasszony templomban található, barokk hordozó Mária-szoborra emlékeztet. Bár az Iparművészeti Múzeumban a takácsok, ácsok és molnárak pecsénymója is fennmaradt, egyikén sem fedezhető fel vallásos motívum.

Alig két esztendővel az új céhzászló felavatása után érvénybe lépett a céhek felosztatását elrendelő törvény (VIII/1872. ipartörvény). Az 1884-ben fogantatott XVII. törvénycikk ötven szakképesítéshez kötött iparágat határozott meg, melyeket különböző szakosztályokba sorolt. A szakosztályokat településenként egy közös ipartestület volt hivatott összefogni. Csongrádon az egykori céhes mesterek makacs ellenállása miatt csak hosszas előkészítés után, 1890-ben sikerült felállítani az Ipartestületet. A gyön-

¹⁹ DUDÁS, *Adatok...*, i. m., 105.

²⁰ Leltári száma: TLM 82.2.1.

ge lábakon álló érdekvédelmi szervezet elkeseredett harcot folytatott a céhes vagyon és ingóságok leltárba vételéért, a mesterek bizalmáért. Érdektelenség miatt elmaradó gyűlések, visszaélési gyanúk, balul sikerült bálók fémjelzik a csongrádi Ipartestület első évtizedeit. 1891 februárjában a csizmadia mesterek nyíltan kijelentették, hogy az egykori céh „a testületbe vagyonostul beolvadni nem hajlandó”.²¹ Az Ipartestület Réti Ferenc ügyvédet kérte fel, hogy sürgesse meg a csizmadiák beolvasztását. A márciusi gyűlés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy időközben már az elnök elé került a szabó, asztalos, lakatos, kádár, szűrszabó, kovács és bognár céhek vagyonleltára.²²

A csongrádi Ipartestület az egykori céheket fém- és ércipari, ruházati, fa-, élelmiszer-, építő-, bőr- és borbélyipari szakosztályokba tömörítette. A szakosztályok elnökeire hárult a feladat, hogy a megszűnt céhek vagyonáról – köztük a templomi zászlókról – „birtokba vétel és további kellő gondozás céljából” jelentést készítsenek.²³ A céhek zászlóit a kiöregedett céhtagok díjtalanul, az ipartestületbe lépők pedig bizonyos díj ellenében használhatták a temetéseken.²⁴ Az egykori céhjelvénnyel kapcsolatban nem született külön rendelkezés, így azok továbbra is a plébániatemplomban maradtak. Az Ipartestület elnöke – az egykori céhes mesterek megnyugtatósára – ígéretet tett a zászlók karbantartására, idővel azok kicserélésére. A nagylelkű fogadalom pár évvel később kellemetlen helyzetbe hozta a testület elöljáróságát.

1893 decemberében a Ruhaipari Szakosztály elnöke jelenti, hogy Hegyi Antal plébános „a szabó zászlót a templomba nem engedni tovább ott lenni, mert az már a kitűzött célnak nem felel meg”. A plébános állítása szerint a kifakult régiség csak a templomot csúfítja, így intézkedés hiányában kilátásba helyezte a zászló esetleges eltávolítását. A szakosztályi ülésen érkezettnek

²¹ CSL Csongrádi Általános Ipartestület, 1936-tól Csongrád és Vidéke Ipartestület irata 1884–1950 (IX.201.) Továbbiakban: CSL, IX 201.a.1.d. 1891. február 22-i gyűlés jegyzőkönyve.

²² CSL, IX 201.a.1.d. 1891. március 3-i gyűlés jegyzőkönyve.

²³ Példaként hozom fel a megszűnése idején nyolc tagot számláló takács céh vagyonleltárát. Az 1892-es leltárba vétel szerint hat viaszgyertya, hat sárgaréz gyertyatartó, egy céhláda, két pecsétnyomó, céhtábla, céhtörvénykönyv és egy templomi zászló volt a csongrádi takácsok tulajdonában. CSL, IX 201.a.1.d. 1892. október 9-i gyűlés jegyzőkönyve.

²⁴ Gyertyák használatáért 1 forintot, zászlók kiszolgáltatásáért 1 forintot, a zászló és gyertya együttes igénybevétele esetén 1 forint 50 krajcárt kellett a pénztárba fizetni. Nem testületi tagok részére a gyertyákat 2 forint ellenében szolgáltatották ki. CSL, IX 201.a.1.d. 1892. március 6-i gyűlés jegyzőkönyve.

látták az időt, hogy az Ipartestület elnökét emlékeztessék a céhzászlók gondozására vonatkozó ígéretére. Levelükben a felújítás lehetséges anyagi alapjaként a szabó céh beolvasztásakor lefoglalt 160 forintot, valamint a halálesetek után befolyt zászlóhasználati díjalapot jelölték meg.²⁵

Az előjáróság válaszában közli, hogy a zászlóhasználati díjalap nem fedezne egy esetleges felújítást, az Ipartestület általános anyagi helyzete bizonytalan. Javasolják, hogy amennyiben a plébános nem tűri tovább a céhjelvényt a templomban, szíveskedjenek a zászlót tokba húzni és a múzeumnak ajándékozni. A válaszlevél azzal az ígérettel zárul, hogy az Ipartestület anyagi megerősödése esetén az iparosok egyetlen, közös temetési zászlót fognak készíttetni.²⁶

A kérdéses szabó céhzászló szemrevételezésére csak fél évvel később került volna sor, ám a szakosztályi elnök a zászlónak hűlt helyét találta. A harangozó közölte a döbbszent vizitátorral, hogy a zászlót a plébános utasítására betűzelte, bizonyítékként még a csupasz farudat és a zászlógömböt is megmutatta. Király Gergely szakosztályi elnök hazaérkezve pennát ragadott, és dörgegelmes hangú levelet írt az Ipartestület előljárói felé.

Az 1894-ik évi rendes közgyűlés e tárgyban döntött, és tudomásunk szerint azt határozta, hogy az említett zászlót nem hajlandó megújítani, hanem a csongrádi Múzeumnak átadná megőrzés végett örök emlékül, az utódok részére. Tehát szakosztályi elnök kérde az előjáróságot, hogy miért nem hajtotta végre ezen nagygyűlési határozatot és miként egyezett abba, hogy a fölszentelt drága ereklyét oly tényező, ki arra nem illetékes betűzelje. Ha nem volt tudomására, kérdezi, szándékozik e tárgyban méltó elégtételt és kártalanítást a felsőbb hatóságoknál is részünkre venni.²⁷

Mivel az információ nem közvetlenül Hegyi Antal plébánostól származott, az ipartestület Király Gergely szakosztályi elnököt bízta meg az ügy részleteinek felderítésével.²⁸ 1894 és 1895 között újra és újra napirendre került az állítólagosan betűzelt zászló ügye, de mivel Király Gergely még 1895 januárjában sem készült el a jelentéssel, így a kérdést keserű sajtózájizzel, elégtétel nélkül vették le a napirendről.²⁹

²⁵ CSL, IX 201.a.1.d. 1893. december 26-i gyűlés jegyzőkönyve.

²⁶ CSL, IX 201.a.1.d. 1894. január 14-i gyűlés jegyzőkönyve.

²⁷ CSL, IX 201.a.1.d. 1894. június 17-i gyűlés jegyzőkönyve.

²⁸ CSL, IX 201.a.1.d. 1894. július 8-i gyűlés jegyzőkönyve.

²⁹ CSL, IX 201.a.1.d. 1895. január 13-i gyűlés jegyzőkönyve.

1903-ban az ipartestületi jegyző jelentésében írja, hogy a templomi zászlók „nem a legjobb karban vannak”, így az elhanyagolt céhemlékek felújítását indítványozza. Az elnök a szakosztályi elnököket bízta meg a zászlók állapotának felmérésevel, egyben felhatalmazta őket, hogy a legjobb belátásuk szerint intézkedjenek.³⁰ A vizsgálattal párhuzamosan az Ipartestület lépéseket tett régi terve megvalósulása felé; a megmaradt céhemlékek jelentős részét a budapesti Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta. A múzeumba került csongrádi céhemlékekről még 1903-ban képes összefoglaló jelent meg a Magyar Iparművészet folyóiratban, Divald Kornél tollából.³¹ A céhzászlók ekkor még elkerülték a behívóablák, ládák és iratok sorsát.

Az utolsó zászlófelújításra tett kísérlet az egykori csizmadia céhmestereknek tulajdonítható. Az elutasítást követően 1907-ben gyűjteni kezdtek a zászló felújítására,³² ám a nemes kezdeményezés erejét veszítve feledésbe merült. A templomi céhzászlók, a hajdani büszke, „bötsületes” céhes élet utolsó hírmondói mestereikkel együtt adták át helyüket a történelem színpadán a közelgő új idők új szereplőinek.³³

³⁰ CSL, IX 201.a.1.d. 1903. szeptember 8-i gyűlés jegyzőkönyve.

³¹ DIVALD Kornél, *Csongrádi céhemlékek*, Magyar Iparművészet, 1903, 135.

³² CSL, IX 201.a.1.d. 1905. november 9-i gyűlés jegyzőkönyve.

³³ További irodalom: BÁLINT Sándor, *A szegedi népiélet szakrális gyökerei = Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv*, V, Bp., 1942–1943, 51–69; Uő., *Sacra Hungaria: Tanulmányok a magyar vallásos népiélet köréből*, Szeged, 1944; BARTÓCZ József, *A magyarországi kovácscéhekéről*, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000; DUDÁS Lajos, *Az iparoktatás kezdete Csongrádon*, Mozaikok Csongrád város történetéből, 1982, 312–328; EPERJESSY Géza, *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686–1848)*, Bp., Akadémiai, 1967; GÓG Mihály, *A méltóságos nagykárolyi gróf Károlyi család tulajdonát képező csongrádi uradalom leírása*, Mozaikok Csongrád város történetéből, 1984, 128–163; GYOVAI B. Lajos, *Szentek szobrai és keresztek*, Mozaikok Csongrád város történetéből, 1989, 183–196; KUBINYI András, *Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban* = K. A., *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999 (ME'EM Könyvek, 22), 341–352; *Csongrád*, szerk. SEBESTYÉN István, Bp., CEBA, 2002 (A XXI. század küszöbén); SZÚCS Jenő, *Városok és kézművészet a 15. századi Magyarországon*, Bp., Művelt Nép, 1955; TARI László, *Adatok Csongrád mezőváros céheinek történetéhez*, Mozaikok Csongrád város történetéből, 1981, 105–148; Uő., *A céhek fölmozdítása Csongrádon*, Mozaikok Csongrád város történetéből, 1982, 294–306; TEKULICS Sándor, *A csongrádi ipartestület alapszabályai*, Csongrád, 1890.

HUBERT ILDIKÓ

Az irodalom vidékein –

Baróti Szabó Dávid Krisztus- és Péter-siralom fordítása

Egy hagyományba illeszthető fordítás

Sidronius Hosschius *A szenvedő Krisztusról* és *Szent Péter siralmairól* készült – Baróti Szabó Dávid által fordított¹ – műve jelen előadásom témája. Közéletbről: a németalföldi szerző versfüzérének magánáhítra tett lehetséges hatását, az azzal való érintkezéseket keresem. Felvázolom a magas irodalom és az ún. „sekrestyeirodalom” közti átmenet műfajait, amelyekbe a Krisztus- és a Péter-siralom irodalmi hagyománya illeszthető. Érzékeltetni igyekszem mind a szerző, mind a műfordító élethelyzetéből adódó tények és érzelmek szoros kapcsolatát a címben megjelölt megírt/lefordított művel – a magánáhítra és a közösséghez forduló siralmak egymástól elválaszthatatlan, oda- és visszahatását. Dolgozatom válaszadás arra a kérdésre is, hogy irodalmi folytonosságba illeszthető-e Baróti Szabó műfordítása.

Sidronius Hosschius németalföldi jezsuita szerző (Sidronius de Hossche, Merckem, 1596–Tongres, 1653) latin nyelvű versei gyakran megjelentek a 17–18. században szerte Európában.

Magyarországon 1793-ban Egerben adtak ki válogatást Hosschius elégiáiból, amely tartalmazta a két versfüzért is. A Hosschius-elégiák egy részét Baróti Szabó Dávid ex-jezsuita szerzetes (Barót, 1739. április 10. – Vért, 1819. november 22.) fordította le az 1810-es évekre, így a Krisztus- és Péter-siralmakat is. Fordítása azonban kéziratban maradt. Ma az MTA Kézirattára őrzi.

Sajnos a latin nyelvű kiadvány további adatot nem tartalmaz a magyarországi megjelentetés körülményeiről.² A latin nyelvű kiadás papok és teológiai hallgatók számára készülhetett. Döme Károly (aki a fordításra bízta a virti poétát) és Baróti Szabó Dávid az áhítati irodalom ezen remekeinek magyar fordítását szélesebb olvasóréteg kezébe szánhatták: nemcsak a művelt papságnak, hanem egyházi társulatok tagjainak, női és férfi szerzetesek-

¹ MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms 1394/3, 50.

² Sidronius HOSSCHIUS, *Elegiae selectae*, Agriae, 1793.

nek, és talán világiaknak is. Baróti fordítása a magyar nyelvű olvasók körében kapcsolódhatott volna a népekekben, imákban, iskolai színjátékokban gyakorta fellelhető siralmakhoz, ha tervezett ötödik kötete napvilágot látott volna. Hosschius Európában népszerű elégiái így Magyarországon megmaradtak a latinul tudók olvasmányélményének.

Vajon mi lehetett az oka, hogy a fordítást időszerűnek gondolták másfél száz évvel a megírása után is?

Hosschius elégiákban írta meg Mária szenvedésének keresztfa alatti siralmait s Péter önváddal teli feljajdulásait (*A szenvedő Krisztusról* – 17 elégia; *Szent Péter siralmai* – 11 elégia). Ez a Kr. e. 7. századtól ismeretes műfaj,¹ amely még nem volt érzelmi tartalomhoz kötve, már az újkori szóhasználatnál értelmezett: lemondó, csüggedt, szomorú költeményként. Lehetőség, hogy az epika és líra közti átmeneti műfaj annak formai fegyelmezettségét megtartva (azaz disztichonos versmértékben írva) megteljen a nagypénteki eseményekhez kapcsolódó személyes lírával. A siralom műfajának életképességét ugyanis maga az emberi élet tartotta/tartja fenn a mai napig, aktualitása semmit sem veszített az idővel. A siralom (latinul *lamentatio*) imádságos műfaj, a bajba került ember könyörgése szerencsétlenség, kétségbeejtő helyzetek, Isten távollétének megtapasztalása idején.²

Baróti Szabó Dávid a Hosschius-elégiák fordítása idején betegségeivel küszködő, idős költő volt. A jezsuita rend felosztatásának tragikus érzését élete végéig nem tudta földolgozni. Életében gyökeres fordulat következett be, hiszen egzisztenciális gondokkal kellett az első időkben szembesülnie. A tanári pálya mint a megélhetés forrása nem hozott számára olyan megoldást, amelyben örömet lelhetett volna. Így amikor tanítványa, Pyber Benedek családja felkínálta számára az otthont, a nyugalmas alkotás lehetőségét Vírten, hálásan fogadta, később pedig sokszor megköszönte verseiben a nyugdíjaztatása utáni, haláláig a Pyber-birtokon töltött éveket.

Baróti Szabó a Szűz Máriához írt verseken s egy-két epigrammán kívül szinte nem írt vallásos témájú verset,³ ám most lehetőséget kapott a fordí-

¹ SZEPES Erika, SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981, 221.

² *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, XII, Bp., Szent István Társulat, 2007, 153.

³ Talán Hosschius Szűz Máriához írt, gyógyulásért hálát adó versének (*Matri misericordiae votum a letali morbo vitae sibique redditus solvebat* Sidronius de HOSSCHE Societatis Iesu sacerdos, 1646) ismerete is ösztönözte Baróti Szabót e versek írásakor.

tással, hogy minden kimondatlan fájdalmát beleszőhesse a krisztusi és péteri szenvedéstörténetbe. Vallásos érzelmeit most nem áthallások segítségével írta le – mint ahogy több száz költeményében erkölcs, moralitás, hazaszereget stb. ürügyén tette –, hanem szenvedélyes hőfokon. A passiótörténetbe lehetetlen nem behallanunk az ő fájdalmait is. Fordítását a költői tehetség mellett ez az érzelmi többlet, „otthonos világ” tette a latin nyelvű költeménnyel egyenrangú magyar verssé.

Lényeges változtatás, hogy Hosschius disztichonban írt elégiáit Baróti Szabó hexameterben adta vissza. Azáltal azonban, hogy hexametekben fordította le a siralmakat, epikusabbá is tette történetfűzését.

Baróti Szabó fordításában hűen követte Hosschius latin szövegét. Nyomatékosítanunk kell azonban, hogy mindketten közös fogalomtárral, gondolkodásmóddal, képekkel, szófűzéssel, toposzokkal, szimbólumokkal stb. dolgoztak, amikor a *Biblia* világáról beszéltek, függetlenül a konkrét háttértől. A leírt vagy szóban hagyományozódott bibliai kifejezéstár többnyire a latin nyelvből került az anyanyelvekbe, ami könnyeddé tette a latinból való fordítást. Természetesen az anyanyelvi sajátosságokat Baróti Szabó fordításában is felismerhetjük, aki a magyar nyelv szerelmeseként erős képiséggel szólaltatta meg a közismert eseményeket és érzéseket. Műfordításával a nagyhét eseményeinek egyfajta imádságos lelkületű átélését adta volna szűkebb és tágabb értelemben vett olvasóinak, vagy iskolai passiójátékokba beilleszthető betétekként való felhasználásra ösztönözhetne volna a siralmak felhasználóit, ha a mű szándéka szerint megjelent volna.

A 13. századtól egyre erőteljesebben Krisztus szenvedése felé forduló vallásosság nemcsak a keresztes háborúk meghirdetésében, passióereklyék gyűjtésében, a szenvedés eszközeinek önálló ábrázolásában stb. nyilvánult meg, hanem a szakralitás élményét elősegítő cselekedetekben is. Ilyenek voltak például a passiótörténetbe beillesztett Krisztus-ostorozás jelenetei, Krisztus Pilátus előtti eseménysora, Krisztus siratása, a bibliai szereplők által elhangzó planctusok, de mindazon látványelemek is, amelyek a misztériumdrámákban vagy a nagyhét eseményeinek más formában való felidézéseiben az elmélyülést segítették elő. Hosschius is bőségesen felhasználta siralmaiban a keresztény kultúrkörben továbbhagyományozódó megjelenítési módokat.

A szenvedő Krisztusról és a Szent Péter siralmairól írt elégiáfüzerei legközelebbi műfaji rokonságot talán az archaikus imádságokkal és a misztériumjátékokba illeszthető planctusokkal mutatnak.

A szenvedéstörténet és a Péter-siralom időmértékes versbe foglalt epikus-lírai-drámai történései, különböző érzelmi nézőpontú narrációja egységes egészet alkot – de másképpen, mint a misztérium- vagy drámajátékok. Hosschius ugyanis nem a passiótörténetet öntötte elégiákba, kronologikusan előrehaladva, hanem a passiótörténetet elszenvedő Jézus, Mária, Péter és az idők végezetéig ebben a szenvedésben lelkileg részt vállaló és imádkozó-bűnbánó ember érzelmeit – ahogy ezt a középkortól kezdve századokon át tették, imádkozták, és magas hőfokon átélték például búcsújárások résztvevői. Krisztus halálának, Mária siralmának és fájdalmának szavakkal való elmondhatósága vagy a keresztfá misztériumának megtapasztalása a búcsújárásokon és egyházi ünnepeken szakrális mélységeket kaptak. Az imaszövegek (ha elfogadjuk ezt a műfaji szűkítést Hosschius költeményei esetében), a fájdalmas Anya megszólalásai, Péter irgalomért esdő szavai vagy a Szeretet/Angyal stb. bűnbánatra való felszólításai egyes szám első személyben való elmondhatóságukkal katartikus hatást tudtak előidézni az imádkozó lelkében.

[...] oh Isten' Fija! meg-kell
Vallanom (és mit titkollyam?) tsupa bün vagyok, 's ez olly
Szörnyűség 's teher, a' mellyet már föld-is alig bír.
Vétkeztek szemeim, kezeim vétkezének, és szám;
Vétkeztek, káromra nagyon gyors lábaim: elmém
Sintsen ezer véték nélkül: gonoszabb ez azoknál:⁴

Erdélyi Zsuzsanna, az archaikus imádságok gyűjtője, jeles kutatója írta tanulmányában:

E fölfokozott vallási érzés szükségszerűen hívta életre és virágoztatta föl a passióepika és a Máriasiralom-líra, a szent színjáték műfajait. A Golgota-drámát megjelenítő műfajok sokszor kemény, verista képei annyira bevésődtek a hívők lelkébe, hogy mindmáig nem tűntek el onnan, sőt nagyon is érzékelhetően jelen vannak, azért alkalmasak rá, hogy egy homályba vesző kor bonyolult belső képét és könnyes hitelményeit akár »siratósan« is megjelenítsék. Mint ahogy meg is jelenítik az egykori passiókból és Mária-siralomból folklorizálódott szövegeink, népi imádságaink, amelyek, mint már említettem, valójában a késő középkor hóráskönyves, rózsafüzéres költészetének elnépiesedett emlékei.⁵

⁴ *A szenvedő Krisztusról*, XVII, 8–13.

⁵ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Aki ezt az imádságot...: Élő passiók*, Pozsony, Kalligram, 2004, 12.

Hosschius művei részben erre a középkortól létező írott és szóbeli hagyományra támaszkodtak. Verselő tehetsége az elégiafüzérekben úgy formálta művészi alkotássá a passiótörténet drámáját, Péter siralmait, hogy eközben megtartotta a versfűzér elolvasása/felolvasása általi Istenélmény, az anyai fájdalom vagy a bűnbánó ember/Szent Péter könyörgésének bensőségességét is. Ez a személyes átélhetőség a magyarázat arra, hogy Hosschius műveinek újrakiadását, anyanyelvekre fordítását Európában még a 19. században is szorgalmazták.

Hosschius Baróti Szabó által fordított elégiáiban azonban nemcsak a kereszténység korai időszakától létező, folklorizálódó archaikus imádsághagyományt fedezhetjük föl, hanem a jezsuita képzésben nagy szerepet kapó misztikus áhítat tudatos felkeltésére való törekvést is. Az imitatio Christi felfokozott érzelmi megnyilvánulásának számtalan irodalmi remeklése (a Szent Ferencet követők elragadtatott írásain át Kempis Tamás *Krisztus követése* című népszerű művéig vagy Szalézi Szent Ferenc *Filoteájáig*, kortárs passióprédikációkig stb.) válhatott a szerzetesek meghatározó élményévé – bár szövegszerű megragadásuk csak ritkán lehetséges. Természetesen ez a misztikára való törekvés a népi gyakorlatban is létezett, Erdélyi Zsuzsannát idézve:

A passióimádságok ugyanúgy hozzátartoztak a vallási élethez, mint az olvasni tudók hóraskönyvei vagy rózsafüzérei. Kiemelt és meghatározott funkciójukat Európa-szerte elterjedt elnevezésük is mutatja: pénteki imádság. [...] ennek az imának az a feladata, hogy megjelenítse a bűnös emberiségért elszenvedett kínlálát, és az elmondóban felébressze a bűntudatot: neki is része van Krisztus kínlálában, miatta is, érte is szenvedett Isten fia a keresztfán. E belső dráma folyamán maga a szöveg is szakralizálódik, és kegyelemhordozóvá válik. Át- meg áthatja Krisztus vérének üdvözítő ereje, és mindez 'üdvössé-baszonossá-erőssé-széppe' teszi, a hívő ember útítársává avatja az üdvözülés felé vezető úton.⁶

A szenvedő Krisztusról

A szenvedő Krisztusról című elégiafűzér a világ Szeretet által sugalmazott megteremtésével indítja el a lírai elbeszélést, de nem a világ létrejöttének Isten általi megalkotását idézi fel a teremtéstörténet első napjaiból, hanem a krisztusi szenvedés bekövetkeztének okát helyezi bele a kezdetek isteni szándékába.

⁶ *Uo.*, 15–16.

A nagyheti eseményekre rálátó elbeszélő/költő, a mindenkori pap köti össze a tizenhét elégiát, ő az, akinek segítségével átélhetjük Jézus, Mária szenvedéseit, mert ő hozza közel a nézőhöz/imádkozóhoz az újszövetségi szereplők lelkiállapotát, és ő az, aki Jézus és Mária sorsában megláttatja a mindenkori idők emberének sorsát is. Az epikai elbeszélő nemcsak másokat figyelmeztet a bűn elkerülésére, hanem maga is azonosul a bűnös emberi sorssal és az irgalomért esedezővel. Ez az elégiánként bekövetkező nézőpontváltás, vagy a harag és bűnbánat, a közömbösség és felismerés stb. érzelmi ellentétei rendkívüli magasságokba emelik és mélységekbe helyezik az olvasót. Kimozdítják nyugalmi állapotából, s ahogy halad előre a passió-történet drámája, úgy nő a szöveget hallgatóban/imádkozóban a részvét és a világ bűneiért, önmaga bűneiért vezekelni vágyás.

Hosschius a bibliai szimbólumok felhasználásával, Krisztus keresztre feszítése eszközeinek (arma Christi) többszöri bemutatásával, sűrített példázataival és költői líraisággal hullámoztatja a fájdalom intenzitását. Például Jézus majdan bekövetkező sorsa és a megsebzett szarvas halála közti párhuzam a harmadik elégiában még csak sejtetés, álomban előrehozott jövő, a narrátor által már most tudott beteljesülés, amely később fog bekövetkezni. A költői szándék a gyakori idősíkváltással nem is az, hogy a mindenki által jól ismert passiótörténetet megismertesse a megelőlegezett (álomban látott vagy biztosan tudott) esemény elmondásával, hanem hogy ráhangolja hallgatóját/olvasóját a beleérző végiggondolásra azért, hogy a nagypénteki szertartás idejére már maga is eljusson a teljes katarzishoz.

És valamint az hegyes Libanus' szagos erdeji táján
 Meg sértett szarvas! mellynek derekába feszült egy
 Távúlról jött nyíl-vas; akár zöld rétnek eredgyen
 A' vett sebbel, akár ki-terültt ugaroknak; akár, nagy
 Szomjúságában, kút-forrásokra szaladgyon,
 Hasztalanul fárad, ki nem ejtheti vérbe borított
 Ódala vesztet-hozó nyílát; a' vége halál leszsz;
 Úgy te haláloznak komor érzésével örökké
 Bántódom, 's ugyan-attól fog végződni keserved.
 A' nagy otromba kereszt minden vígságod azonban,
 Mint távul-lévőt azt nappal 's éjjel-is hívod:
 Kínoz tégedet a' sok, igaz gyötrelmeket hímoz
 Álom, 's napjaid-is nem jobbak, mintsem az éjek.⁷

⁷ *A szenvedő Krisztusról*, III, 44–56.

Az álom által leírt szenvedést Hosschius ugyanolyan intenzitással jelenítette meg, mint a valóságban, nagypénteken majd átélhető. Ezek által az ismétlődő, lelassított és drámai kibontakozásában tudatosan késleltetett nagyheti történések által (amit például a szereplők lelkiállapotának a bemutatásával vagy a már elhangzottak ismétlésével ért el a szerző) egyre nagyobb az esélye annak, hogy a külső szemlélőből a bibliai világba bekerülő szereplő váljék.

Ez a jövőbeni eseménysejtetés, álom nem idegen az archaikus népi imádságoktól sem. Mária álma, sejtése, Jézus keresése gyakorta jelenik meg a népköltészetben.

Erdélyi Zsuzsanna kötetéből emeltük ki a walesi példa részletét:

Mária álma

»Álmodsz, ó, Anyám?»
»Nem ez csak egy látomás, ó, Szenvedés Fia.«
»Mi volt a látomásod, ó, Anyám?»
»Az hogy Téged megostoroztak, fojtogattak,
Kőoszlophoz kötöztek,
Megkínóztak, nagyon meggyötörtek,
Hogy a te áldott piros véred
Veled együtt elárasztja a világot.«⁸

A halál bekövetkeztéig azonban a feszültségkeltésnek más eszközével is élt Hosschius: Jézus úgy élt a várt halálig, hogy mindvégig tudta a véget – de ismernie kell ezt a keresztény embernek is a megszületése utáni időtől kezdve!

Oh Getzemanni keserves kert! Kálvária dombja!
'S minden föld, melly majd bé-festetel Isteni vérral:
Fő Papok' házai, 's Rómából oda szántt sereg, és te
Melly érzésednek jeleit fogod adni kies nap!
Szóval, egész természet, melly sok ezernyi gyötrelménn
Hülendeszs, tsak kisded részt fogsz tudni Teremtő'
Nagy fájdalomiból. Tengernek nintsenek annyi
Habjai; parttyait annyi főveny nem lepte; tavaszkor
A' nyílt föld' derekán nem termenek annyi füvetskék,
A' mennyit szenvedsz, oh Jézusom! a' te keserved
Tsak nálad van tudva; ki nem mondhattya teremtés.
A' mindent-látó szem előtt nints semmi titokban
Melly nagy elő-remegéssel jár e' gondolat: illy képp'
Ütnek-meg; kezeimre kötél így fójtatik: így fog ezen rész,
A' más rész meg' imígy sebesítteni, 's ennyiszer engem?

⁸ ERDÉLYI, *i. m.*, 299.

A' fejem' így hatták, illy mélyen, 's ennyi tovissek:
 A' fő-rendnek imilly szava leszsz, a' népnek imillyen:
 Lábaim így fogják által liggatni szegekkel,
 És kezeim' lántsával imígy ütök óldalam' által.
 Illyenek, és több illy-félék seregelnék elejbe
 A szerető szívnek [...]⁹

A szenvedések részletező leírása, a kínszások aprólékossága, a vér mindenütt való szétömlése stb. nem idegen sem a középkori látomásirodalomtól, sem a népi imádságtól. A művészetek egyformán éltek hatásfokozó szerepével.

És hóhéri. 'S miket tselekesznek véle? – Ragadván,
 Fordítyák artzjáról hátára: kötéllel
 Két le-nyomott kezeit fojtós urkokba rekesztik,
 'S így, jobbról, 's balról állván, két részre ki-nyújtják
 Karjait, a' dühödés erejek' mindegyre segétnén.
 A' ki-merült tsontok' minden forgóji ropognak.
 Azt vélnéd, hogy vállaival le-szakadnak azonnal
 Karjai: szint' így el-válik két térde' kaláttsa,
 A' mikoron le-felé vonkodgyák lábait.¹⁰

A szóbeli hagyományban tovább örökített archaikus ima egy példája, Jézus kínszenvedéséről (részlet):

Akkor még jobban megközték,
 És egy nagy keresztfához kergették-hajtották.
 Tanakodtak, gondolkodtak:
 „A kereszt túlságosan nagy,
 Jézus túlságosan kicsi,
 Kár volna a keresztből levágni,
 Jobb lesz Jézust megnyújtani.”
 Akkor ott megfogták, és úgy megnyújtották,
 Hogy szent medencéje szétfeszült,
 És (szent erei?) megszakadtak.¹¹

A Krisztust követő ember (imitatio Christi) mindennek az átélésével térdre borulva csak az irgalmasságban reménykedhetik. *A szenvedő Krisztusról* 17. elégiája hatalmas önvádló ima, amelyben a vétkes felismeri, hogy tengernyi bűne által, amitől elfordulni akar, örök passiót idéz elő:

[...] El ne
 Vond irgalmad'. Hogy irgalmazz, azt kéri haláloed,
 Melyet alázatosan nyújtok. Kegyes Istenem, hozzád,

⁹ *A szenvedő Krisztusról*, IV, 17–36.

¹⁰ *Uo.*, VII, 22–30.

¹¹ ERDÉLYI, *i. m.*, 223.

Bé van festve kezem, 's meg-vallom, gőzölög a' te
Véreddel most-is! de reménnyel nyújtom: azon vér
Irgalmasságot kér, mellyel gőzölög e' kéz.¹²

Hosschius/Baróti e szenvedés lefestésében nemcsak a képzelet kiváltotta szavak erejére (ritmusra, alliterációra, hangutánzásra stb.) támaszkodott („Nem fognak sem ezernyi sebek, sem durva tövissek, / A' mellyekre kemény sziklák-is szerte repedtek.” IV, 69–70; vagy „Színed? Hová lett szép artzád? a' tsillagok' ékét / Fel-múló szemeidnek vóltt ragyogása hová lett?” V, 18–19), hanem valóságos kép/festmény nyújtotta látványra is, amely segítette őt az érzelmi intenzitás szinten tartásában. A 16. rész indító sorai-
ban – „Mi is okai vóltunk a' Krisztus' fájaldalmának” – ezt olvashatjuk:

Egy véres fa-kereszt, 's azon már halva le-függő
Isten' képe vagyon kezeimnél. Nékem az elmém'
Tsaknem alutt tüzeit gyakran serkentgeti; 's néha
Könnyekre fakaszt. Szemeim' minapában rája szegezvén,
A' dühödött népnek tettit nézem vala. Látám
Tompá szegektől ált-fúrdalt lábit, kezit és egy
Sebnek egész testit szemlélttem lenni. [...]

De már a 15. elégiában is utalt egy kép/festmény látására: „Hogyha-ki jól nézvén e' képet, tudni szeretné // Hány sebeket szenvedt értettünk a' kegyes Isten.”

Szent Péter síralmai

Hosschius *Szent Péter síralmai*, ha témájában közel is áll a hagyomány által megőrzött írott vagy szóbeli alkotásokéhoz, igényes megformáltságában, verselésében, költői eszköztárában, lélektani megközelítésében, teológiai tanításában és nem utolsó sorban terjedelmében a magasabb rendű irodalomhoz tartozik. Hosschius Pétere nem egy alkalommal sírja el fájaldmát, hanem tízszer: különböző helyszíneken, különböző lelki gyötrelmeket felidézve. Planctus-sorozatnak nevezhetjük az elégiafüzért, s a sorsával azonoságot érző hívő maga is időt kaphatott (a nagy terjedelmű mű tíz elégiájának elolvasása/elhangzása alatt) a megtérésre. A népi hagyományban jóval kisebb lélegzetvételűek Péter megszólalásai. (Medgyesy S. Norbert arra

¹² *A szenvedő Krisztusról*, XVII, 92–97.

hívta fel a figyelmet, hogy Péter-siralom önálló énekként, öt versszaknyi terjedelemben, egyedül a *Bocskor János-énekeskönyvben* /1716–1739/ olvasható. Természetesen jelenetbe illesztve hosszabb terjedelműek is maradtak fent Csíksomlyón, ezeket kötetében közölte.¹³⁾ Kérdés, hogy Hosschius siralmi beépültek-e előadott passiótörténetbe, avagy önálló irodalmi műként keltek életre – olvasással vagy felolvasással? Amennyiben felolvashatták, terjedelmét tekintve valószínűnek tartjuk, hogy csak igényesebb hallgatóság figyelmét tudta hosszú időn át lekötni. De azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy egy-egy elégiáját iskolai passió-előadásba beépítették.

Hosschius megszerkesztett (belső és külső, fiktív és valódi) monológokra építette föl Péter lírai planctusát, amely végül is ebben a formában a párbeszéd érzetét kelthette. Ezen elégiák közül ugyanis a tizedik rész nem Péter hangja. A planctusok sorát megszakítja a Pétert önmérsékletre intő elbeszélő/pap, aki nem minden tanító szándék nélkül az isteni irgalmasságot, harag nélküliséget, Istenre hagyatkozás bizalmát szegezi szembe a kétségbeeső magatartással. Bibliai példákkal érvel, amelyeket az evangéliumokból, például Péter életéből idéz fel. A hajó-allegóriát tudatosan viszi és bontja ki elégiáról elégiára a szerző, az egységes egész szerepét ezzel is erősítve, s tanítását így zárja: „Mintha nem ismernéd jól szívességit az Úrnak. // Hidgy igazat: te hajód nem félhet az őszve-töréstől; // Az, már épségbenn a’ kívántt partot el-érte.”¹⁴

A záró, 12. részben egyes szám első személyű megszólalásával ismét Péteré a szó, aki újra okát adja lelkiismeret-furdalásának, amikor válaszol az előző elégiában feltett kérdésekre, s bár tetteire egész életében emlékezni akar, bízik Isten jóságában.

A lélektani többlet, amely mögött valószínűleg ott rejtőzködik a szerző érzelmeket átélő tapasztalata is, drámai erejével hömpölyög a végkifejletig – akár egy shakespeare-i Lear király-monológ. Nem tartjuk elképzelhetetlennek a megfelelő zenei és vizuális háttér megteremtésével színpadi előadását sem.

Összefoglalva: Hosschius költeményfüzére úgy olvasztott magába középkori hagyományokat, iskolai áhítatfelidéző gyakorlatokat, megtanult vagy szóban hagyományozódó imádságelemeket, hogy közben új irodalmi re-

¹³ MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiség-történeti háttére*, Piliscsaba–Bp., PPKE BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009, 130–133, 372–374.

¹⁴ *Szent Péter siralmi*, X, 91–93.

mekművet alkotott. Ókori utalásai, bibliai szimbólumai, költői eszköztára, időmértékes verselése nem terhelte meg az imitatio Christihez vezető utat.

Nagyon tudatosan szerkesztett, egymásba kapcsolódó elégiái mély lelki tartalmak átélésének lehetőségét teremtették meg művészi megfogalmazásban a maga és majdani felhasználói számára. A gonoszsgot és a bűn elutasításának példázatát a passiótörténettel tudta hatásossá tenni. Didaktikus-sága nem tette tankölteménnyé művét, mivel a lelkiállapotrajzok a személyes érintettség érzését keltették az imádkozó emberben. Hosschius műve latinul íródott, tehát tanult emberekhez szólt, ám anyanyelvű fordításaival a siralom későbbi felhasználói továbbadományozhatták azt a hívő közösségnek, hatva ezáltal a szóbeliségben élő archaikus imádságokra. Mert lehet-e nagyobb a szenvedés, mint amit Jézus ártatlanul elviselt a keresztfán, vagy Mária, az örök anya megélt gyermeke elvesztésekor? Lehet-e annál nagyobb botlani, mint tette ezt Péter Jézus elárulásával?

Hosschius elégiáinak olvasásához nem kellett teológiai magyarázat. Az elbeszélés nem akarta a bibliai eseményeket, ok-okozati következményeket felidézni, ennek ismeretét mindenkitől feltételezte, hanem érzelmi állapotokat akart átéltetni: Jézusét, Máriáét, a latrokét, az egyszerű bámézkodókét, vagy a *Szent Péter siralmaiban* Péterét. Hatalmas barokk képeket rajzolt meg, miközben nézőpontjait is váltogatta: belső monológokat, elképzelt párbeszédeket úgy adott szereplői szájába, hogy mi mindvégig tudjuk, ez az érzelmi szenvedély, felkorbácsolt fájdalom az elbeszélő – és az érzelmi eseményekkel azonosulni tudó keresztény olvasóé.

ILKÓ KRISZTINA

*Szent Zoerard-András (Szórád) ikonográfiája
a 17–18. századi grafikák tükrében*

*O felix Nitra, quae Civis olim
territorii tui, nunc Indigetis, sive
Divos Tutelares veneraris!*

(Desericzky József Ince, 1748)¹

Legelső magyarországi szentünk, Zoerard-András² (Szórád) remete Szent István király idején érkezett a zborhegyi bencés apátságba, amelynek tágabb környezetében, a Felvidéken jelentős szentkultusz alakult ki 1083-as kanonizációját követően. Ez azonban a középkor végére lehanyaglott, és tiszteletének újabb, szerényebb felvirágzása már a barokk korára tehető, amikor az ellenreformációs törekvések nyomán a szigorú önsanyargató életet folytató aszkéta Európa-szerte nem csupán a templomi ábrázolásokon tűnik fel újból, de hagiográfiai, történelmi és irodalmi művekben, valamint az ezekhez készült metszeteken is.

Mivel a kisgrafikai lapok és nyomtatott könyvek viszonylag széles körben elérhetőek és ismertek voltak a korban, hatásuk felismerése elengedhetetlen jelentősebb képi, szakrális terekbe helyezett ábrázolások és a kor Szórádról szóló hagiográfiai irodalmának megértéséhez egyaránt.

Szórád rendi hovatarozása, származása, valamint számos további vele és kultuszával kapcsolatos kérdés tisztázatlan az eddig megjelent szakirodalomban, amelyekhez barokk kori ábrázolásai fontos művelődéstörténeti adatokkal, esetenként pedig megfontolandó megoldásokkal is szolgálhatnak. Méltatlanul kevésbé kutatott továbbá maga a szent ikonográfiája is. Szilárdfy Zoltán fél oldalt írt a témáról a lengyel-magyar szenteket vizsgáló tanulmá-

¹ Josephus Innocentius DESERICIUS, *De Initiis ac Majoribus Hungarorum*, I, Budae, Nottenstein, 1748, 108.

² *Acta Sanctorum Iulii*, IV, ed. Joannes Bapt. SOLLERIUS, Joannes PINIUS, Guilielmus CUPERUS, Petrus BOSCHIUS, Antverpiae, Jacobus du Moulin, 1725; Bruxelles, Culture et civilisation, 1969, 326–338.

nyában,¹ amely azonban számomra felvet egy további problémát is: ugyan Szórád származásáról erősen eltérőek a vélemények, nem feltétlenül kell eredendően lengyel szentről beszélnünk esetében, noha ezt a tényt rendszerint teljesen mellőzik. Azt viszont helyesen figyelembe kell vennünk, hogy Szórád tiszteletére mindenképpen nagy befolyással volt a 17–18. században lengyel kultusza.

Szórádról készült metszetek szerepelnek történeti munkákban, kalendáriumokban, martyriumokban, kora újkori ábrázolási archetípusának kialakulása a gyér ráncok maradt emlékekből is viszonylag pontosan nyomon követhető és átlátható. Tanulmányom központi témája annak bemutatása, hogyan alakult ki sajátos ikonográfiai típusa Szent Szórádnak a 17–18. században, és milyen módon állt összhangban a népi hitélettel, illetve hogyan segítették ezek az ábrázolások tiszteletének újbóli elterjedését.

A remete

A Sadeler-fivérek metszete

Szórádról az első fennmaradt metszetet Johan I (1550–1600) és Raphael I Sadeler (1560–1632) készítették, Marten de Vos (1532–1603) rajza alapján 1594-ben (1. kép).² A mintegy 30 egész oldalas metszetből álló *Solitudo sive Vitae Patrum Eremitarum*³ azokat a „sivatagban lakó” remeteket ábrázolja,

¹ SZILÁRDFY Zoltán, *Ikonográfia – Kultusz-történet*, Bp., Balassi, 2003, 254. – Hasonló a vélekedés a lengyel, cseh és szlovák szakirodalomban is, vö. Ivan RUSINA, Marián ZERVAN, *Životy svätých: Ikonografia*, Bratislava, Pallas, 1994, 137.

² Johan és Raphael Sadeler (metszők), Martin de Vos (rajzoló), *Zoerardus*, [1594], 20,1 × 15,8 cm, inscriptio: „Joha[n]: Sadeler scalpsit, Martin de Vos figuravit, subscriptio: Hęc toti ZOERARDE orbi spectacula prębes? / [Perdius et pernox sic Zoerarde sedes; Cum pigro tam sæua geris certamina somno?, / [Si tu sic dormis, quis vigilare potest?]]”; a Raphael Sadelerrel közösen kivitelezett sorozat részeként, No. 24, Lyon, Bibliothèque municipale de Lyon, N16SAD 008495.

³ Létezik egy néhány évvel későbbi, ám ugyanazokat a képeket tartalmazó metszetgyűjtemény, ezt Thomas de Leu (De Leeuw; 1560–1612) készítette Johan és Raphael Sadeler (1594) után, akik M. de Vos rajzai alapján dolgoztak: *Solitudo sive Vitae Patrum Eremitarum*, Per antiquissimu[m] Patrem D. Hieronymu[m] eorundem primarium olim conscripta: iam verò primum aeneis laminis, id[que] Ioannis et Raphael. Sadeler fratru[m] impensis scalpt. & excusa, Paris, Thomas de Leu excudit, 1606.

akik Jeromost követték az életszentség útján. Mind a rajzoló, mind a metsző több hasonló munkát is kivitelezett, amelyek közül a legközelebbi párhuzam mind idejét, mind formai megoldásainak hasonlóságát tekintve a *Tropheum Vitae Solitariae*, újabb közös együttműködésük gyümölcse, valamint a Raphael I Sadeler által 1600-ban, VIII. Kelemen pápa számára készített *Oraculum anachoreticum*.⁴

A képen Szórád a penitencia eszközeivel jelenik meg: feje köré köveket kötözött, és egy éles tuskékkal teletűzdelt, kivájt fatörzsben ül, nehogy elaludjon az ima és virrasztás közben. Mindazon főbb attribútumait felvonultatja a művész, amelyek már a Boldog Mór pécsi püspök (1000 k.–1070 k.) által ötszáz évvel azelőtt leírt legendában is szerepelnek.⁵ Kámzsája alól kilátszik a húsába vágó cilicium, lába mellett pedig diók hevernek, amelyeket Fülöp apáttól kapott böjti eledelül a szent negyven nap idejére. Körülötte dús növényzet, tekervényes fákkal benőtt erdőség, a hely, ahova a Nyitra-vidéken Szórád „solitudinem subintravit” (a vadon magányába vonult). A Sadeler-fivérek metszetén szereplő szent egyáltalán nem emlékeztet fennmaradt középkori ábrázolásaira,⁶ a dinamikus kompozíciós megoldás, az attribútumok bő és szakszerű alkalmazása inkább Marten de Vos eredeti invencióját sejtetik. Amellett, hogy kora egyik legkeresettebb oltárképfestője volt Antwerpenben, több száz rajzot készített a legkiválóbb flamand metszők számára, ezek egyike volt a Szórádot ábrázoló darab is, amelynek eredeti vázlata sajnos nem maradt fenn. Ismerjük azonban tőle a *Saul felkeni Dávid királyt* című metszethez készült előkészítő vázlatot, amelyet Aegidius I Sadeler (1555–1609?), Jan és Raphael testvére számára készített egy 24 képből álló Dávid király-sorozat részeként 1581 körül.⁷ A térdelő Dávid itt igen hasonló beállításban szerepel, felsőtestét balra fordítja, kezeit pedig éppen olyan mozdulattal illeszti egymáshoz, ahogyan Szórád a húsz évvel ké-

⁴ Isabelle de RAMAIX, *Les Sadeler: Graveurs et éditeurs*, Catalogue, Exposition Chapelle de Nassau du 14 février au 28 mars 1992, Bibliothèque royale Albert I, Bruxelles, 1992, 13.

⁵ MAURUS, *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris*, rec. MADZSAR Imre = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Emericus SZENTPÉTERY, II, Bp., MTA, 1938, 357–361. (A továbbiakban: *Vita Zoerardi*.)

⁶ Vö. Ismeretlen mester, *Szent András és Benedek miséje* a pécsi misekönyvben: *Missale Quinqueecclesiense*, Venetiae, Johannes Emericus pro Johanne Paep librario Budensi, 1499. Pergamen; 297 levél, 245 × 180 mm.

⁷ Christian SCHUCKMAN, *Vos, Marten de = The Dictionary of Art*, ed. Jane TURNER, London–New York, Macmillan, 1996, XXXII, 708–712.

sőbb készült metszet esetében. A kézmozdulata és a test beállítása, az itáliai tájképeket idéző dús növényzet a háttérben stíluskritikai megfontolások alapján félreérthetetlenül Marten de Vos rajztudását dicsérik, nem pedig – ahogyan a metszetsorozattal foglalkozó egyik legutóbbi kiállítás mutatta be Padovában⁸ – ifj. Matthijs Brill (1550–1583) festményei szolgálhattak előképekként. A szerzőség e kérdés esetében kiemelt jelentőséggel bír, hiszen a *Solitudo sive Vitae Patrum Eremiticorum* több darabján is visszatér ugyanez a mozdulatsor és testhelyzet, éppen azon remeték esetében, akiknek vitájában kiemelt szereppel bír az ima és a kontemplatív, magányos elmélkedés. Ugyanilyen imára kulcsolt kezekkel ül barlangja előtt Thébai Szent Pál (2. kép), és Szórád ábrázolásának még közelebbi előképeként tekinthetünk Szent Zénó (3. kép) metszetére. Marten de Vos feltehetően ebben a formában találta meg legkifejezőbbben a szigorú anachoréta életmód ábrázolásának lehetőségeit, amely során a szentéletű férfiak elsősorban az Istennel folytatott belső társalgásra koncentrálhatnak, mintha az őket körülvevő orbis terrarum csak barokk színpadi díszlet lenne a valódi cselekményhez.

Megfigyelhető még egy különös sajátosság: Szórád mellett, a fa odvában kinyitott könyv hever. Ez több okból is zavarba ejtő, nem is tartozik a zoborhegyi remete attribútumai közé később sem,⁹ vitájában pedig még csak utalást sem találunk arra, hogy Szórád egyáltalán tudott volna olvasni. A jelenség magyarázata feltehetően későbbi projekció, ahogyan a 16–17. században már korántsem az ezredforduló emberkerülő, írni-olvasni mit sem tudó, egyedül Istennel társalkodó anachorétája maradt a remeteideál, hanem azok a tudós karthauzi vagy művelt jezsuita barátok, akik éppen ekkoriban vetették papírra Szent Szórád élettörténetét enciklopédikus igényű történeti munkáikban. Nagyjából egy időben keletkezett a metszettel Arnold Wion *Lignum vitae* című életrajzgyűjteménye, amelyben Szórád neve csupán a tudós emlékeztető Mór püspök írói tevékenysége kapcsán

⁸ *Una dinastia di incisori: i Sadeler. 120 stampe dei Musei Civici di Padova*, a cura di Caterina LIMENTANI VIRDIS, Franca PELLEGRINI, Gemma PICCIN, Padova, Editoriale Programma, 1992, 82–88.

⁹ Friederike TSCHOCHNER, *Zoerardus (Andreas Swierad) und Benedikt = Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Hrsg. Engelbert KIRSCHBAUM SJ, VIII, Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1976, 641.

említődik meg.¹⁰ A Sadeler-féle metszetsorozat esetében a nyitott könyv a remeték általános attribútumává válik, ahogyan ok nélkül jelenik meg svájci Szent Gerold, Gudwalf vagy éppen Venerius barlangjában a könyv, de számtalan további példa lenne felsorolható. Ezek az ábrázolások sokban eltérnek egymástól, mégis egyaránt színes és izgalmas képet rajzolnak a magányos szerzetesi életről fekete-fehér grafikákon is. Állandósult attribútumuk, a könyv esetében egyértelműen a könyvszerető Jeromos lett a mintakép, amelyből Martin de Vos remete-ikonográfiája kibontakozhatott.¹¹ Ugyanúgy Jeromos kora középkori kultusza inspirálhatta Mór legendájának szövegét is a 11. században, hasonlóan Querfurti Brúnó 1008-ban írt *Vita quinque fratrum*ához, vagy Damiáni Péter 1042-ből származó *Vita Beati Romualdi* című életrajzához.¹²

A mártír

Egy ismeretlen augsburgi metszet

Ismeretlen metsző műve Karl Stengel OSB (1581–1663) 1625-ben megjelent könyvének Szórád-ábrázolása (4. kép).¹³ Hagiográfiai gyűjteményét Stengel a Szent Ulrich és Afra által patronált augsburgi monostorban eltöltött évei alatt írta, népszerűsége pedig messze fölülmúlta további műveit.¹⁴ E metszet esetében egészen újszerű és egyedi ikonográfiai elképzeléssel állunk szemben, amelynek azonban nem lesz közvetlen és szerves folytatása a jövőben. Noha a szöveg elsősorban Szórádról szól, az illusztr-

¹⁰ Arnold WION, *Lignum vitae, Ornamentum, & Decus Ecclesiae, in quinque libros divisum. In quibus, Totius Sanctiss. Religionis Divi Benedicti initia; Viri Dignitate, Doctrina, Sanctitate, ac Principate clari describuntur: & Fructus qui per eos S.R.E. accesserunt, fusissime explicantur*, Venetiis, apud Georgivm Angelerivm, 1595, 349.

¹¹ Jeromos aszkétaszentként való ábrázolásának ikonográfiájához, illetve problematikájához: Christiane WIEBEL, *Askese und Endlichkeitsdemut in der italienischen Renaissance: Ikonologische Studien zum Bild des heiligen Hieronymus*, VCH Acta Humaniora, Weinheim, 1988, 17–45.

¹² Richard PRAŽÁK, *The Legends of King Stephen*, Hungarian Studies, 1985, 164.

¹³ Carolus STENGELIUS, *Imagines sanctorum Ord. S. Benedicti, Tabellis aereis expressae cum eulogiis ex eorumdem vitis*, [Augsburg?], 1625, 60–61.

¹⁴ Franz Heinrich REUSCH, *Stengel, Karl = Allgemeine Deutsche Biographie*, hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, XXXVI, Leipzig, 1893, 49.

ráció előterében tanítványa, Benedek térdel imára kulcsolt kezekkel, miközben a mögötte álló rabló éppen lecsapni készül rá. Szórád apró figurája a háttérben helyezkedik el balra, egy tüskével teletűzdelt fa odvában ülve, feje körül abroncsra vert kövekkel, lábánál pedig kilóg a súlyos vezeklőlánc. „Prae durum dupit uitam Zoerardvs in antro. / Sed latro insontem te Benedicte necat” – olvasható a kép alatti felirat magyarázatában. A különös metszethez egy, az eredeti Mór-féle szövegnél jóval későbbi legendaváltozat nyújt kulcsot, amelyet Divald Kornél (Tarczai György álnéven) jegyzett le.¹⁵ E szerint a barlangjába hazaaigyekvő Benedeket Szórád halála után három évvel rablók gyilkolták meg, mert dagadó tarisznyájában gazdag kincseket gyanítottak. Bizonyára nagyot kellett csalódniuk, amikor Benedek megölése után megtalálták benne a negyven diót, böjti eledelül. A tarisznya a metszeten is szerepel, bal oldalt egy faágra akasztva, körülötte elszórva pedig a többi útiholmí, amelyek mind alátámasztják a jelenet helyes beazonosítását. Nem kevésbé fontos szimbólum azonban a dió Szórád vitájában és képi ábrázolásai esetében sem, hiszen Szórád a zobori Szent Ipoly monostor apátjától, Fülöptől negyven diót kapott eledelül a szent negyven nap idejére.¹⁶ A rítus eredetét már Mór püspök is a keleti ortodox egyházban tisztelt palesztin Zosimas (latinosan Zosimus) abba (460 k.–560 k.) szerzetesi életszabályzatában látja, amely szerint a szerzetes számára mindössze negyven datolya elfogyasztása engedélyezhető a szent negyven napi böjt idején.¹⁷ Olyannyira fontos helyet kapott a motívum vallásos kultuszában is, hogy Arezzóban a nép Szent Szórád ünnepnapján minden évben diót vitt a Santa Maria in Gradi templomba, hogy azt ott megáldják, miután segítségül hívták a szentet.¹⁸ A szokás a 17. században már biztosan élt, de valószínűleg sokkal régebbi eredetű.

¹⁵ TARCZAI György [DIVALD Kornél], *Az Árpád-ház szentjei*, Bp., Szent István Társulat, 1930, 21. – Említésre érdemes, ám valószínűleg tévedésből, és nem újabb legendaváltozatot említve köti ugyanezt a történetet Szerb Antal Szórádhoz, és nem Benedekhez: SZERB Antal, *Magyar Irodalom Története*, Bp., Magvető, 1934, 36.

¹⁶ *Vita Zoerardi*, i. m., 358.

¹⁷ A legendának a maronita keleti keresztény egyházhoz való szoros kapcsolódására hívja fel a figyelmet PRAŽÁK, i. m., 165.

¹⁸ SÓLYMOS Szilveszter, *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remetéik élete és kultusza Magyarországon*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996, 153–154; Sóllymos hivatkozása: „Mittarelli–Costadoni: Annales Camaldulenses. I. k. 1755. 392.”

Egyben ez a zsák dió az a képen, amely Szórádra visszautalva megteremti a kontinuitást a két képsík között, és egyben ötletesen feloldja a paradox helyzetet, amelyet az idősíkok összezavarása eredményez, hiszen a két szereplő közül az egyik már egészen bizonyosan nem volt életben, amikor az előtér jelenete játszódik – noha a kép tanúsága szerint már a másik sem sokáig. Megjelenik továbbá egy szárnyas puttó is a kép felső harmadában, aki mártíromságát jelző palmaágat és koszorút nyújt Benedek felé. Elképzelhető, hogy éppen ez szolgáltatja a magyarázatot a mártír Benedek előtérbe kerülésére az askéta Szóráddal szemben. A vértanúhalál gondolata jelentősen felmagasztosult éppen Karl Stengel könyvének megjelenése idején, amikor a harmincéves háború (1618–1648) zavaros évtizedei kezdődtek, ez a háborús létbizonytalanság pedig a bajor területeket már a kezdetektől érintette. Ezen a képen jól tetten érhető, hogyan hatott vissza a népi hitélet, miképpen tükröződött a kor ábrázolásaiban az adott történelmi események plauzibilis viszonyára reflektálva az emberek megváltozott vallásos szemléletének és eszményképének alakulása.

A szent

Az első magyarországi szent ikonográfiája

Újabb ismeretlen metsző munkája a magyar származású jezsuita, Inchofer Menyhért (1584–1648) *Annales Ecclesiastici Regni Hvmgariae* című történelmi művének rézmetszetekkel díszített címlapja 1644-ből.¹⁹ Magyarország szentjei keretezik a feliratmezőt apró, ovális képmezőbe illesztett illusztrációkkal, fölül Szűz Mária és a magyar Szent Korona megjelenítésével. Az ábrázolt szentek sorban a bal oldali mezőben, fölülről lefelé haladva: Emmerám püspök, Benedek remete, István király („primus Rex Apostolicus”), I. László király; jobb oldalon pedig: Adalbert püspök, Zoerard-András remete (5. kép), Imre herceg és Erzsébet.²⁰ A rövid szakállú, az ég felé tekintő Szórád

¹⁹ Melchior INCHOFER, *Annales Ecclesiastici Regni Hvmgariae*, I, Roma, 1644.

²⁰ Az alattuk olvasható feliratok szövege szerint: S. Emmeramus Episcop M., S. Benedictus M. Eremita, S. Stephanus primus Rex Apostolicus, S. Ladislaus Rex; / S. Adalbertus Epus M., S. Andreas Zoerardus Eremita, S. Emericus, S. Elisabetha. Középen négy kis méretű, egészalakos ábrázolás: S. Martinus Turonensis, S. Martinus Galliciensis, S. Piligrimus Epus,

feje körül dicsfény ragyog, habitusa fölött egyszerű köpenyt visel, kezében robozstus fakeresztet tart. A kép gyenge kvalitása és sematikus kivitelezés-módja ellenére is fontos darab, mivel ellentétben a Marten de Vos-féle kezdeményezéssel, az ismeretlen római metsző a középkori Szórád-ábrázolások hagyományát folytatja.²¹ Önsanyargatásának hírhedt-híres eszközei elmaradnak, egyedüli attribútuma a kereszt. Itt az askéta helyett „első keresztény szentünként” került a középpontba, élettörténete helyett pedig az ország krisztianizációjában vállalt szerepe és történeti jelentősége kerül előtérbe.

Aegidius Ranbeck OSB (1608–1692) 1675 és 1677 között négy kötetben, Augsburgban megjelentetett bencés kalendáriumában szintén helyet kapott Szent Szórád alakja (6. kép).²² Az ismeretlen augsburgi metsző ismerhette a Sadeler-fivérek metszetét, ám friss elképzelésekkel és invenciózusan állt a feladat elé, az előképpel való minden formai hasonlóság ellenére. A ciliciumot Szórád habitusa fölött viseli, ellentétben a Mór-féle legenda szövegével, amely szerint: „Cathena carnes intus putrefaciens cute foris est obducta”, a lánc belül a húsba ette be magát, kívül bőrrrel volt benőve.²³ Derekánál felsőruhája kordával van megkötve, amelynek lelógó szárán a három csomó a szerzetesek három fogadalmára emlékeztet: a szegénység, tisztaság és engedelmesség tiszteletére. Megjelenik a képen jobb oldalt, a fa mellé támasztva egy balta is. A magyarázathoz szintén a legenda szövege visz közelebb: „accepta securi quendam laboraturus silve locum solitarium subintravit”,²⁴ hiszen amikor Szórád nem imádkozott, baltát fogva az erdő egy magányos helyére vonult, hogy ott szakadatlan dolgozzék. A bencés kalendárium itt a szent életének azon aspektusát helyezi

S. Methodius Epus. Alul öt apró kör alakú képmezőben: S. Henricvs Imperator, Carolvs Mag Imperator, S Gerardvs Epvs M, B. Margarita Ord. Præd. B. Reysa Regina, Geysa P. S. Step. Gysela Mater.

²¹ Vö. *Missale Quinqueecclesiense* (8. j.).

²² Aegidius RANBECK, *Calendarium Annale Benedictinum per menses et dies sanctis ejusdem Ordinis inscriptum*, II, Augsburg, 1675–1677, Mai. 1., felirat: SS. Zoëardus et Benedictus Eremitæ Ord. S. Ben. / E Conversorus numero Zoëardus fuit, præter rurari et precari nil doctus. / Benedictus ex Zaborensi Cænobio unà secus in eremus peflexit. Illi cava quea- / cus huic angustissima Cellula lecta pro tugurio est. Solitus uterque toto Quadrage- / simali tempore nonnisi o.nucibussibi obsonare; Cæterà corpusculus miserime ha- / bere, et prodigijs indies clarescere.

²³ *Vita Zoerardi*, 3. 4.

²⁴ *Vita Zoerardi*, 2. 4.

előtérbe, amely a régi időkől maradt ott a rend jelmondatában is, és Szórád idejében még eleven életcélként működött: ora et labora. Feltűnnek a metszeten Szórád további, már bemutatott attribútumai is, mint a diókkal telerakott zsák és a tüskékkel teletűzdelt fatörzs. Különös módon elmarad azonban feje körül az abroncsra kötözött kövekből álló ötletes szerkezet, mivel valószínűleg már túlságosan is zsúfoltta tette volna az egyébként is bőbeszédű, attribútumainak sokaságával telerakott kompozíciót. A háttérben imádkozó apró alak a felirat tanúsága szerint Benedek, Szórád tanítványa és majdani követője az életszentség útján.

Régi Magyar Szentség

Hevenesí Gábor (1656–1715), aki maga is aszkétikus életet élő jezsuita szerzetes volt, *Ungaricae Sanctitatis Indicia (Régi Magyar Szentség)* című könyvében nem feledkezik meg a négy legnagyobb 11. századi remeténkről sem: Güntherről, Szórádról (7. kép), tanítványáról, Benedekről (8. kép) és Gellért püspökről.²⁵ A magyar barokk hagiográfia talán legfőbb, de mindenképpen legelső rendszeres és legszabatosabb műve először 1692-ben, majd 1737-ben jelent meg, 55 példában kapcsolva össze a szentség és a magyarság fogalmát. Magyar kiadása elsőként 1698-ból származik, ez utóbbi tartalmazza a legrégebbi nyomtatott, magyar nyelvű szöveget, amely Szórád életéről szól.²⁶ Az életrajzgyűjteményt Johann Sigmund Schott és Johann Jacob Hoffmann bécsi származású, de az 1690-es években Nagyszombatban élő rézmetszők illusztrálták,²⁷ a Szent Szórád „nyitrai és trencsényi remetéről” készült kép pedig stíluskritikai alapon inkább az utóbb említett

²⁵ [GABRIEL HEVENESI], *Ungaricae Sanctitatis Indicia. Sive brevis quinquaginta Sanctorum & Beatorum memoria Iconibus expressa, qui vel a Sede Apostolica, vel ab immortalibus temporis communi populi consensu, vel Scriptorum probatorum autoritate. A Divi Stephani Primi Regis tempore, in Ungaria viventes in Divorum census venerunt. Quibus accessit Appendix, in qua ordine Alphabeticum plusquam ducenti alij Sancti & Beati in Ungariam vel natiuitate, vel commoratione spectantes recensentur [...]*, Tyrnaviae, 1692.

²⁶ [HEVENESI GÁBOR], *Régi Magyar Szentség, avagy Magyar-ország boldog emlékezetű ötven Szentinek és Boldoginak le-képzett élete, kiké Szent István Király idejében Magyar Országban voltak [...]*, Nagyszombat, Hörman János, 1698.

²⁷ PATAKY DÉNES, *A magyar rézmetszés története*, Bp., Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 143, 318.

mesternek tulajdonítható. A félalakos ábrázolás a fa belsejében láttatja a szerzetest, olyannyira, hogy az elszigetelt, barlangszerű térbe semmi sem türemkedik be a külvilág zavaró mozgalmasságából. A szakirodalom e metszet kapcsán Szórád attribútumait két részre osztotta: egyéninek a láncot nevezi meg, amíg a bencés habitust, a tüskékkel teletűzdelt fát és a feje fölé függesztett köveket a remete szentek általános attribútumainak véli.²⁸ Meglátásom szerint ez az elképzelés azonban alapos újrafogalmazást kíván, mivel az előzőek áttekintéséből már kiderült, hogy valójában nagyon is egyéni attribútumaivá váltak a tüskés faodú és a köves abroncs is, amelyek együtt szerepeltetése egyszerűen és egyértelműen azonosítja Szórád alakját a 17. és 18. századi metszeten és festményeken is.

Meglepő, hogy noha a szerző forrásként Ranbeck bencés kalendáriumára és SURIUS martyrologiumára hivatkozik,²⁹ a képi ábrázolás az előbbivel nem mutat semmi közvetlen formai vagy eszmei párhuzamot. A filigrán, apró metszet szinte minden részletében a Sadeler-fivérek képét követi. Azonban ezen túlmenően ugyanezeket az átértelmezéseket veszi át Hevenes a szövegben is, amelynek nyomán nem Szórád fejére illesztett abroncsot látunk, hanem „feje-feliben”, tehát feje fölé függesztve a köveket. Testének sanyargatását hivatott tovább bizonyítani a hatalmas lyuk is, amely jobb ruhaujján tátong. Ha ezt a védetlen felületet éri a fába beszurkált „meg-hegyezett faszegek, és éles nád darabok”, úgy bizonyára sokkal fájdalmasabban és hatásosabban biztosítaná magát a hón óhajtott el nem alvásában.

Hevenes Gábor könyvének ötven metszete közül egyedül Szórádé ábrázolja a szentet önsanyargatásának eszközeivel. Remetetársa és követője, Benedek csendes ima közben jelenik meg szkalkai barlangjában, ahogyan később Franz Ambros Dietel (1682–1730/1734) metszetén is,³⁰ és a többi – gyakran Szórád életformájával vetekedő – önmegtartóztatást és vezeklést gyakorló aszkéta szent esetében sem jelennek meg önkínzásuk eszközei

²⁸ Marián ZERVAN, F. 7. *Johann Jacob Hoffmann: Svätý Ondrej – Svorad Pustovník = Svätci v Strednej Európe – Heilige in Zentraleuropa*, ed. Ivan RUSINA, Bratislava, Slovenská Národná Galéria Bratislava, 1993, 133.

²⁹ Szórád ünnepét Hevenes július 27-ére, tanítványát, Benedekét pedig Ranbeck kalendáriumának (19. j.) megfelelően május 1-jére teszi.

³⁰ LEPORINI, *Dietel, Franz, Ambros = Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, Hrsg. Ulrich THIEME, IX, Leipzig, Verlag von E. A. Seemann, 1913, 253.

Schott és Hoffmann képein. Jól elkülöníti tehát ábrázolása is Szórád alakját és egyben azt az ekkorra már szublimált életeszményt mindazoktól az Árpád-házi, püspök- és vértanúszentektől, akik sokkal könnyebben illeszkedtek a szakralitásról alkotott eszménykép 18. századi barokk reprezentációjába.

Laudator temporis acti

A kép és szöveghagyomány viszonya

Kanonizációját követően a 11–12. században Nyitra központtal virágzó kultusz épült ki Szórád alakja köré, akinek azonban az emléke folyamatosan elhalványult a romanika aszketikus és erősen halálközponitú gondolkodásmódjának elavulásával. Kódexirodalmunk nem igazán foglalkozott Szóráddal, valószínűleg mert a kora újkor hajnalára – amikor egy rövid időre, megkésve felvirágzott a kódexművészet hazánkban is – legendája már szinte teljesen feledésbe merült.³¹ Antonio Bonfini (1427/34–1502 k.) és a lengyelek esetében Jan Długosz (1415–1480) krónikaírók a 15. században azonban újra felelevenítették alakját a feledés homályából, és ily módon nemcsak az egyházi exemplumtárakba került be újra, de populárisabb, szélesebb körben is ismertebbé tették alakját.³² Nagymértékben megkönnyítette a helyzetet a könyvnyomtatás elterjedése is, amellyel egy sokkal szélesebb olvasóközönség számára válhatott elérhetővé mind a Mór püspök által megírt vitája, mind pedig az életéről szóló egyéb beszámolók. A kis-méretű grafikák és a könyvek, amelyekben szerepel, viszonylag könnyen terjedtek országok és különböző felekezetek között, Szórád alakjának megismerését és egyúttal tiszteletének újbóli fellendülését sokkal hatásosabban bontakoztatták ki, mint a regionális központokban kialakult lényegesen nagyobb szabású és jelentősebb ábrázolásai.

³¹ SÓLYMOS, *i. m.*, 70.

³² Antonio BONFINI, *Rerum Hungaricarum Decades*, Lib. I., Decad. 12., Lipsiae, 1711, 274 [első kiadás: 1497]; Jan DŁUGOSZ, *Historiae Polonicae, libri XII, accedit Kadlubkonis historia Polonica, cum commentis; Sarnici annales Polonorum, et Lituanoorum; Orichovii annales Polonici; Sarnici descriptio veteris et novae poloniae itemque Russiae et Livoniae, etc.*, Lib. II., Lipsiae, I, 1711, 124 [első kiadás: 1480].

A 18. században a remeterendek újbóli virágzásnak indultak, és a régi értékrend előkerülésével Szent Szórád mint az aszkéta remete megtestesítője újfent rendeltetést és létjogosultságot kapott az írásos és a képi forrásokban egyaránt. Jelen tanulmányomban elsősorban azért foglalkoztam kiemelten a róla készült grafikák elemzésével és ezek ikonográfiájának feltárásával, mivel ezek biztosították számára a szélesebb körű ismeretséget, és ezekből tudhatjuk meg leginkább, milyen kép is alakult ki róla a barokk idején – mind az írásos, mind a szűkebb értelemben vett képi ábrázolások tekintetében. Ezek a metszetek szolgáltak egyúttal kiindulópontul is a templomokba és szakrális helyekre készült festményekhez és egyéb képi ábrázolásokhoz. Az *Ungaricae Santitatis Indicia* metszetét követi a zobori kamalduliak épen fennmaradt, 18. századból származó cibóriumának zománcképe vagy a szkalkai templom freskói, és Inchofer Menyhért könyve metszetének hatását ismerhetjük fel a horvátországi Kamenskóban fekvő pálos kolostor sekrestyeajtájának ábrázolásán is. Sok esetben jól nyomon követhető a kép és a szöveg koherens viszonya, amely néhány esetben lehetővé tette, hogy a metszet ne csupán egyszerű illusztrációként szerepeljen, hanem visszahatott a későbbi írásokra is. Kitűnő példa erre a Sadeler-féle metszet subscriptuma, amely a rákövetkező században, 1621-ben Georg Garnefelt kölni karthauzi szerzetes könyvében³³ bukkan fel újra:

Haec toti Zoerarde orbi spectacula praebes
Perdius et pernox sic Zoerarde sedes.
Cum pigro tam saeva geris certamina somno.
Si tu sic dormis, quis vigilare potest?

Mily látványt nyújtasz, Zoerard, az egész világnak,
Hogy ily sokáig az éjjen át is, Zoerardus, így ülsz.
Mily ádáz harcod vívod a restség álmával,
Ha te így alszol, virrasztani ki tud?³⁴

³³ Georgius GARNEFELT, *Elucidationes Sacrae In quinque Libros de Imaginibus Antiquorum Eremitarum In Quibus Vita, Res Gestae, & obitus eorundem compendiose describuntur & illustrantur*, Coloniae Agrippinae, apud Antonium Boetzerum, 1621, 47.

³⁴ Ford. Ilkó Krisztina.

1. Jan I Sadeler–Rafael I Sadeler, Szent Szórád remete, *részmetszet* – Solitudo seu Vitae Eremicolarum, *mach Martin de Vos, 1594.*

2. Jan I Sadeler–Rafael I Sadeler, Thébai Szent Pál, *részmetszet* – Solitudo seu Vitae Eremicolarum, *mach Martin de Vos, 1594.*

3. Jan I Sadeler–Rafael I Sadeler, Szent Zénó, *részmetszet* – Solitudo seu Vitae Eremicolarum, *mach Martin de Vos, 1594.*

4. Ismeretlen metsző, Szent Zoerard-András, *réz*metszet – Stengelius, *Carolus*, *Imagines sanctorvm ord. S. Benedicti*, 1625.

5. Ismeretlen metsző, Szent Zoerard-András, *réz*metszet – Inchofer Menyhért, *Ecclesiastici Regni Hungariae*, Roma, 1644.

8. *Johann Sigmund Schott*, Szent Benedek remete, *réz metszet* –
Hevenesí Gábor, *Ungaricae Sanctitatis Indicia*, *Nagyszombat*, 1692.

H. KAKUCSKA MÁRIA

Hitélet az Orczyak körében és a velük rokon családokban

Történelmi, irodalmi tanulmányai során a kutató, az olvasó szembesül a hit, a vallásosság, a felekezeti hovatartozás kérdésével. A reformáció óta a történelmi családok esetében nem egyértelmű az egyes családok és egyes tagjaik felekezeti hovatartozása, amelyet gyakran politikai és/vagy birtokszerző, -megtartó okokból választottak/kellett választaniuk. Sokszor évszázadok alatt kristályosodik ki a „stabilnak” tekinthető felekezeti hovatartozás. A ma katolikusnak tartott Orczyak esetében sem lehetett ez másként. Ha a család napjainkban egyik legismertebbnek tekinthető tagja, Orczy Lőrinc (1718–1780) cselekedeteinek rugóját, közéleti, politikai szereplésének indíttatását, magatartását szeretnénk megérteni, családtörténettel¹ ajánlatos kezdeni.

Édesanyja, Petrovay Zsuzsanna ágán a bedeghi Nyáry család révén az alsólendvai Bánffy családból való származásával rokonságba került a gersei Pethő, a guthi Országh, a regőczy Huszár, a szalai Barkóczy, az Esterházy, a Szalay, a Daróczi, a Paksi/Paksy, a Révay, a Zrínyi, a Haller, a Telegdy, a Thököly, a Szunyogh stb. családokkal² is. A politikai pártállással összefüggő, illetve változó családi felekezeti hovatartozásra néhány közismert, irodalmi példával illusztrálható eset:

Nyáry I. Pál († 1607), Bihar, Kraszna, Külső-Szolnok vármegyék főispánja, Várad főkapitánya második feleségének, Várday Katalinnak (1580–1630) nevére Bornemisza Váci Menyhárt († 1613 u.), a református versszerző prédikátor 1608–1609-ben írt a volt férj, Nyáry Pál, s az egykori gyám, Ecsedi Báthori István emlékét idéző éneket. Ekkoriban protestáns lehetett a házaspár, amelynek nőtagja buzgó katolikus családból származott. Nyáry Pál első felesége enyingi Török Zsuzsanna († 1598) volt. Az eredetileg katolikus Várday Katalin első férje Telegdy Pál volt.

¹ Terjedelmi okokból csak az általam fontosabbnak ítélt családtagokat említem. A már publikált – Nagy Iván, Kempelen Béla, Petrovay II. György stb. – biográfiai adatoktól gyakran eltérő közléseim minden esetben levéltári – Magyar Országos Levéltár (MOL), az Orczy család levéltára, P szekció 518–531; Nagybányai Román Allami Levéltár (NÁL), Familia Orczy, Correspondente familiare si literale ale baronilor Stephanus, Laurentius si Iosephus Orczy – dokumentumokon alapszanak.

² A felsorolás időrendi.

Várday Katalin és Nyáry I. Pál – mindkét fél második házassága – harmadik leánya III. Krisztina (1604–1641) volt. Első házassága az evangélikus Thurzó György nádor Imre nevű fiával (1589–1621) rövid, a harc anyósával, a katolikus Czobor Erzsébettel két leánykája, Erzsébet és Krisztina neveléséért hosszú volt, amelynek sikerét a második férj, a reformátusból tizenhét éves korában katolikussá lett Esterházy Miklós (1582/1583–1645) biztosította. A nádori méltóságot viselő Esterházy Miklós bizalmasa és a háznép lelkigondozója 1619-től 1644-ben bekövetkezett haláláig Hajnal Mátyás³ volt. Hajnalt 1612–1615 között Alsólendván, a katolikus Bánffy Kristóf (1577–1644) udvarában találjuk. Kristóf a protestáns Bánffy VI. Miklós (1547–1593) zalai főispán és Zrínyi Orsolya (1552–1593) fia volt. Bánffy VI. Miklós lendvai udvarában tevékenykedett a Debrecenből jött, protestáns műveket nyomtató Rudolf Hoffhalter⁴ és Kulcsár György lelkipásztor,⁵ aki az itt kinyomtatott művei közül egyet a Zrínyi-testvéreknek, Orsolya „protestantizáló” mostohabátyjainak, kettőt pedig férjének, Bánffy Miklósnak ajánlott.

Esterházy nádor mindkét felesége katolizált, 1621-ben Dersffy Orsolya – Mágocsy Ferenc özvegye –, 1624-ben az akkor húszéves Nyáry Krisztina. A nádor második felesége révén a Thurzó-birtokok egy részét is megszerezte. Hajnal nemcsak a család lelki gondozását és a fiúgyermekek tanítását, nevelését látta el, hanem 1627 táján Nagybicse környékén huszonegy falu lakosságát térítette vissza, és a várhoz tartozó birtokokból tizenhétben állították vissza a plébániát. Ebben a környezetben, 1628 táján készült az 1629-ben Bécsben kiadott *Szíves könyvecske: Az Jézus szívet szerető szíveknek ajtatossá-*

³ Hajnal Mátyás (1578–1644 k.) Grácban Pázmány Péter tanítványa és tanártársa volt. Homonnán 1617–1619 között Forgách Miklós felső-magyarországi generális mellett látott el lelki szolgálatot. Esterházy leveleiben a nádori családdal való bensőséges kapcsolatáról olvashatunk: urával a jeges Dunán való átkelésről, a terhes Nyáry Krisztina felmentéséről a bőjtű szigorítások alól és a vele húst evő Hajnalról. A jezsuita rendben szokásos ünnepélyes négyes fogadalmat 1617-ben Homonnán tette le annak a Dobokay Sándornak a kezébe, aki Esztergomban Rimayval együtt ott állt a már katolizált Balassi Bálint halálos ágyánál.

⁴ Legújabbban: BÁNFI Szilvia, *A Hoffhalter-nyomda működése a Dráva-Mura vidékén*, az OSZK és a Magyarországi Evangélikus Egyház Gyűjteményi Tanácsa által 2011. október 19-én Budapesten „Hitélet a török árnyékában (Alsólendva – Kulcsár György)” címmel rendezett ülészakon elhangzott előadás.

⁵ Ld. az előbbi jegyzetben említett ülészakot, amelyen elhangzott: HUBERT Ildikó, *Keresztyén élet-lehetőségek a 16. században*; továbbá Uő., *Kulcsár György, az alsólendvai prédikátor († Alsólendva, 1577. június 11.)*, Lendva, Galéria-Múzeum, 2001.

gára szíves képekkel kiformaltatott és azokról való elmélkedésekkel és imádságokkal megmagyaráztatott könyvecske,⁶ melyet „az nemzetes es nagyságos Groff Bedeghi Nyáry Krisztina aszszonynak” ajánlott. Nyáry III. Krisztina két házasságának érdekessége még, hogy 1618-ban a Thurzó Imrével való esketést Alvinczi Péter (1570–1634) végezte, míg 1624-ben Pázmány Péter (1570–1637) celebrálta. Krisztinának mostohabátyja volt Nyáry IV. Miklós (1587/1590–1642), apjának, Nyáry I. Pálnak első feleségétől, enyingi Török Zsuzsannától született fia. Nyáry IV. Miklós 1620-ban másodszer nőülvén vette feleségül gersei Pethő Katalin leányát, alsólendvai Bánffy Juditot († 1663/1667). Judit apja, Bánffy I. Gáspár (1551–?) a fent említett Bánffy-Zrínyi házaspárnak közeli rokona: Bánffy VI. Miklósnak öccse és Zrínyi Orsolyának a sógora volt.

A Bánffy-Nyáry házaspár öt gyermeke közül Zsigmond volt a legidősebb, és a váltakozó sorrendben említett keresztnévű Melith Anna Mária vagy Mária Anna († 1677) lett a felesége. Legidősebb leányuk, Zsuzsanna († 1709 e.) dolhai és petrovai Petrovay IV. János (1685?–1710) felesége lett. Eddigi adataink szerint a Petrovayak katolikusok, és egyes feljegyzések azt sugallják, hogy ekkoriban Nyáry Zsuzsanna családjá is az. A Petrovay-Nyáry házaspár legfiatalabb gyermeke, Zsuzsanna (1690–1737) 1708 januárjának első napjaiban, Császlócon tartotta kézfogóját Orczy VIII. Istvánnal (1669–1749). Kettejük frigyéből született a magyar kora felvilágosodás jelentős alakja, I. Lőrinc főispán, költő és tábornok.

A Vas, illetve Somogy megyében birtokos, középnemes Orczyak kezdetben katolikusok voltak. A kételyt Orczy Imrének, alias Henriknek ma az aradi A. D. Xenopol megyei könyvtárban található kötetében olvasható, wittenbergi útjáról tett feljegyzése kelti. A felekezeti hovatartozás kételye megerősödik, amikor a családi fészeknek tekintett Somogy megyei falvak, Orci, illetve Tömörke⁷ protestáns telepésekkel való benépesítéséről találunk adatokat. Orci kisközség Kaposvártól északkeletre. Nyugati részén folyik az

⁶ Hasonmás kiadása: HAJNAL Mátvás, *Szíves könyvecske, Bécs, 1629*, kiad. KŐSZEGHY Péter, tan. HOLL Béla, Bp., Balassi, 1992 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 27). – Hajnal már Olmützben kapcsolatba került a műveit később kiadó és illusztráló Ferenczffy Lőrincce. Ferenczffy is illesztett a *Szíves könyvecske*hez egy Nyáry Krisztinának hódoló dedikációt. Hajnal Pázmánynak ebédvendége volt a nádorral együtt Galántán.

⁷ MOL, P szekció 518 = 25 Somogy m. = Orczy Nr. 1–22. 1676–1837 és P szekció 522/4.

Orci patak, amely Taszárnál torkollik a Kapos folyóba. Első írásos említése az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben Orcze. A nyelvészek szerint egy „Ort” előtagú ófelnémet személynévnél lehet a becézett alakja: Orthold, Ortlieb, Ortman. Későbbi írásos előfordulásai: Orczy (1404), Orchy (1536), Orczy (1542), Orch (1554). A mai Orci névalakot hangzás alapján rögzítette a helyesírás. A középkori falu a török időkben elnéptelenedett, lakói biztonságosabb helyre költöztek. A 17–18. századra pusztává lett falut az Orczy család akkori tagjai valószínűleg a nyugat-dunántúli birtokaikról hozott református családokkal telepítették be. Egyes adatok szerint 1715-ben tizenöt család lakta, s 1748-ban még láthatók voltak a falu végén az egykori templom romjai. Orci ikertelepülése a tőle északra található, az úttól távolabb eső, biztonságosabb fekvésű római katolikus lakosságú Tömörke volt. A 18. század eleji anyakönyvek adatai szerint a középkorban jelentékeny falu lehetett, és lélekszáma elérte Orciét. Tömörke lakossága 1756 után rohamosan csökkent, 1826-tól pedig eltűnt. Orci római katolikus templomát a katolikus Orczy I. Lőrinc építtette⁸ 1778-ban. A község első, 1737-ben épített református templomát a vármegye 1751-ben leromboltatta, helyére az új 1844–1847 között épült. Híveit sokszor anyakönyvezték a katolikusok között. A református vallású lakosság fokozatosan csökkent az egyházak miatt.

Az Orczyaknak Vas megyében Szombathelyen és környékén – Söpte, Csömöte – voltak birtokai, és középnemesi águk ott is maradt. Egy Orczy István Kőszegen tanult. Alig néhány évtizeddel a szentgotthárdi csata – itt halt meg a dédapja, Orczy I. János – és a török végleges kiűzése után viharos időszak következett ezen a vidéken. Az 1500-as évek közepén protestánsok lett falvak egyházi életét visszaszorította a katolikus restauráció. Viszonylag rövid idő, egy-két évtized alatt az Őrség lakosságának közel egyharmada hagyta el szülőföldjét,⁹ és költözött Somogy, illetve a közelebbi Zala és Veszprém megyébe. A Somogyba vándorlásnak két időszaka, az

⁸ L. *Orczy Lőrinc és Leveleskönyve*, kiad. H. KAKUCSKA Mária, Bp., Universitas, 2003, 164. – „Az Orczy Templomhoz mindennemű készülétek el lévén helyessen rendelve, reménlem, hogy Leopoldi Pesti vásárra el is készülnek, [...] az orczyj Nemes embereket meg szollitván arra disponállyá, hogy az említett templom eszközeinek el vitelére hét Kocsit allitsanak, [...]” 1778. október 27-i levél Bodó Lászlónak.

⁹ Az Őrségi és a somogyi protestánsok közös történetének egy másik érdekessége még a somogyiak Őrségbe telepedése az 1600-as évek végén.

1732 előtti és utáni különíthető el. Az elköltözők között ott voltak az Őrség környéki és a közeli zalai falvak reformátusai is. Az őrségiek egy része a Rácegres és Magyaregres közelében lévő Orciban és Magyaratádon telepedett le. Az idevonatkozó adatok szerint Orci az egyetlen olyan falu Somogy megyében, amelyik teljes egészében őrségiekből települt újjá. Orcit 1695-ben szerb (illír) lakosságú, görögkeleti vallású faluként írták össze. A török kivonulása utáni zűrzavaros időben korábbi népessége teljes egészében elhagyta, és a közelben fekvő Tömörke-pusztával együtt az Orczy család szerezte meg. A bárói ág erről a településről származtatja magát. 1734-ben a csákányi várban kihallgatott tanúk mind vallják: „mostanságh N[emes] Somogy Vár[me]gyében Orczi nevű helységben laknak M [éltóságos] Báró Orczi István úr fundussán és jurisdikciója alatt.” Az Orciban letelepedők 1744-ig szabadon gyakorolhatták református vallásukat. Lévitát is tarthattak, templomuk is volt. 1746 elején Kajtor nevű mesterük kiveretésekor derült ki, hogy vallásgyakorlatuk csupán földesúri engedélyen alapult. Fellebbeztek a helytartótanácsához, földesurukhoz pedig panasszal fordultak. Orczy István báró érdekükben írt levelének részlete:

Presentibus adom tudtára mindenkinek, [...] hogy én midőn Orczy nevű Nemes Somogy Vár[me]gyében lévő praediot meg akarván szállítani Nemes Vár[me]gyének, nem külömben akkori M [éltóságos] Feő ispány Uramnak hírével, Helvetica Confession lévő személyekkel oly conditioval szállítottam meg hogy meg szaporodván, egy Mestert, harangot magoknak tarthassanak, a' mint is ezen törvényből adatott szabados akaratomat továbbra is confirmálván, mind eddig Földes Uri autoritásomból kiadatott engedelemből egy Mestert tartottak, s' haranggal is üdö szerént éltek, most mindazonáltal nem tudom mi okból nem régiben ellíttattak, [...] Orczy Jobbágyimnak tett ígéretemet s' által Földes uri Autoritásomnak Jussát meg akarom tartani, tudtára adom mindeneknek, hogy említett orczy Lakosokat mind addigh, miglen az N[emes] Ország Közönséges Gyülease más rendelést nem téssen, általam kiadatott szabadságban eddig usuált exercitiumval egyetemeben megtartani kívánom. A' mint is minden renden lévő Uraiméket requirálom, említett Jobbágyimat ne háborgassák, in Casu contrario reserválok magamnak szabadságot a' háborgatás által okoztatandó káromnak meg orvoslására. Datum Tarna Eörss die 26a Januar 1746. L.B. Báró Orczy István. [...]

Hiába pártfogolta őket az akkor már idős Orczy István, a szabad vallásgyakorlást nem tudta részükre elintézni. 1747-ben elrendelték a templom lerombolását.

Orczy I. Lőrinc gyakran panaszkodik az elégedetlenkedő orciakról. Ma már nem deríthető ki egyértelműen, hogy az ott maradt kisenemesi rokonok-

ról, a lázadó jobbágyokról vagy a protestánsokról van-e szó. Idővel felvásárolta a rokonoktól a birtokrészeket, és 1789-es végrendeletében apja végakarataival megegyezően megerősítette csak fiági örökölhetőségét. 1776-ban Orciban kétszázhatvan református és hat evangélikus élt, katolikus egy sem. Az 1700-as évek végén és az 1800-as évek elején az orci református lelkész keresztelte vagy szükség szerint temette a toponári evangélikusokat is. Toponár ugyan nem néptelenedett el teljesen a hódoltság után, de ide is jött néhány evangélikus család az Őrséggel szomszédos Vendvidékről, a mai Szlovéniából (Peszóc/Petőfa/Peškovci, Ottóház/Otovci).

Az egri püspökké lett Telekessy István magával vitte 1699 körül Orczy VIII. Istvánt jószágigazgatói tisztségbe. Rokonságuk nem egyértelmű, az áttelepedés azonban a család katolikusságát erősítheti meg. Orczy István 1706. május 31-én II. Rákóczi Ferenc fejedelemtől kapott menlevél birtokában¹⁰ látogatta meg Orciban élő szüleit, Orczy IV. Gergelyt és Boda Júlia[nná]t.¹¹ Orczy I. Lőrinc, a piaristáknál nevelkedett egyetlen fia a Nyáry, anyai ágról örökölt és családi rezidenciává lett Tarnaörs templomát is nagyobbította: „Az Őrsi Templomot isten segítségével el kezdtük és az idén fedél alá remélem venni.”¹² E tudósításban idősebbik fia, József számolt be az építkezésről ekkor már beteg apjának. Az ő végső nyughelyét is építhették II. József rendeletének megfelelően: a gyöngyösi Szent Bertalan templomban lévő családi kriptába nem temetkezhetek. Orczy Lőrinc nemigen avatkozott a hit ügyeibe, sőt amikor a katolikus lelkész panaszkodott misére nem járó, káromkodó híveire, Orczy az aratás elsőbbségére hivatkozva védelmezte jobbágyait. E magatartásának látszólag ellentmond Jankovits III. Miklósnak tett verbuválási utasítása: „Notábnann kell vetetni azonn Kis Kún Compagniábann ollyatén Korhely incorrigibilis, italos, Kárumkodó Tunya és Disztelen embereket hogi Ki mustrálhassuk.”¹³ S ismét ellentmondani látszó megfogalmazása *Panasz*¹⁴ című versében olvasható:

¹⁰ MOL, P 519, Familiaris, Orczy Barones = BOY 6.

¹¹ Különös módon maga Orczy VIII. István is keverten használja hivatalos iratokban is édesanyja keresztnevét: Júlianna, Júlia, illetve Judit alakban.

¹² MOL, AMO 121. Orczy József levele Parádról, 1789. július 2., kézirat.

¹³ MOL, P 524, Jankovits III. Miklóshoz (1723–1797) írt levél, Eörs. 5a Xbr. 1756., kézirat.

¹⁴ *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei*, A Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére nagyságos Szerzőknek egyező akaratjokból közre botsátotta RÉVAI Miklós, Pozsonbann, Loewe Antal' betűivel, 1789, 213.

Papok szedik zsírját kövér mezeinknek,
Hadi Sereg szíja erejét népünknek,
Zsidó, Görög, Örmény töltözik kintsünkkel,
Nemzetem vesződik setét törvényekkel.

E sorokban azonban nem ateizmus, lázadozás fogalmazódik meg, hanem a volt katona, a politikus kora tényein, tapasztalatain alapuló megállapítása. Vallási türelmét az evangélikus Podmaniczky családból származó első felesége, Judit (1716–1755) is erősíthette, akinek fiatalabb húga, Anna Mária révén sógorságba került a protestánsok vezéralakjával, Beleznay Miklóssal, a *Generális Beleznaynak*¹⁵ szóló episztolája címzettjével. Orczy Lőrincet vallási türelmén kívül nagy emberség is jellemezte, amit a kassai vármegyeházát avató beszéde, detki jobbágya elhajtott ökreinek visszaszerzése vagy volt inasának, Sterlicznek eltemetése is tanúsít, hogy a legismertebb példákat említsük. Hitének mélységét kilenc kéziratoss, névtelen, nyomtatásban még soha meg nem jelent költeménye¹⁶ is tanúsítja. Létezésükről, műfajukat is megjelölni szándékozván a *Panasz az öregségről* című episztolájában szolt:

Félre teszi tehát Arouet' írását,
Buffon Póp Bolinbrock' tzipra mázolását
Ötvenedik zsolttárt penget most hárfáján,
Salamon' nótáját zengi furuglyáján.

A verset Barcsay Ábrahámhoz intézte.¹⁷ A nagybányai levéltárba került Orczy-anyag¹⁸ megismerésével a versek datálása és a szerzők személyes megismerkedésének időpontja is megállapíthatóvá vált. A fentebb idézett *Panasz az öregségre* válasz az éppen megismert Barcsay pontos dátumú levelére és *Egy jó barát beteg barátjának* (1772) című episztolájára. Az Orczy-vers kezdősorai:

Kérdezed, mint folynak hanyatló napjaim,
Hogy bírnak erőtlen tántorgó tagjaim...
Készülget naponként Ösök' hajlékábann [...]

¹⁵ *Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől*, A Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére a nagyságos Szerzőnek különös engedelmével közre botsátotta RÉVAI Miklós, Pozsonnban, Loewe Antal' betűivel, 1787, 107–115.

¹⁶ MOL, P 523, Varia irregistrata 10. cs.

¹⁷ L. a 14. jegyzetet.

¹⁸ H. KAKUCSKA Mária, *Orczy Lőrinc hagyatéka, ismeretlen versei és a tüz nem szelektáló pusztításáról*, Magyar Könyvszemle, 2002, 74–80.

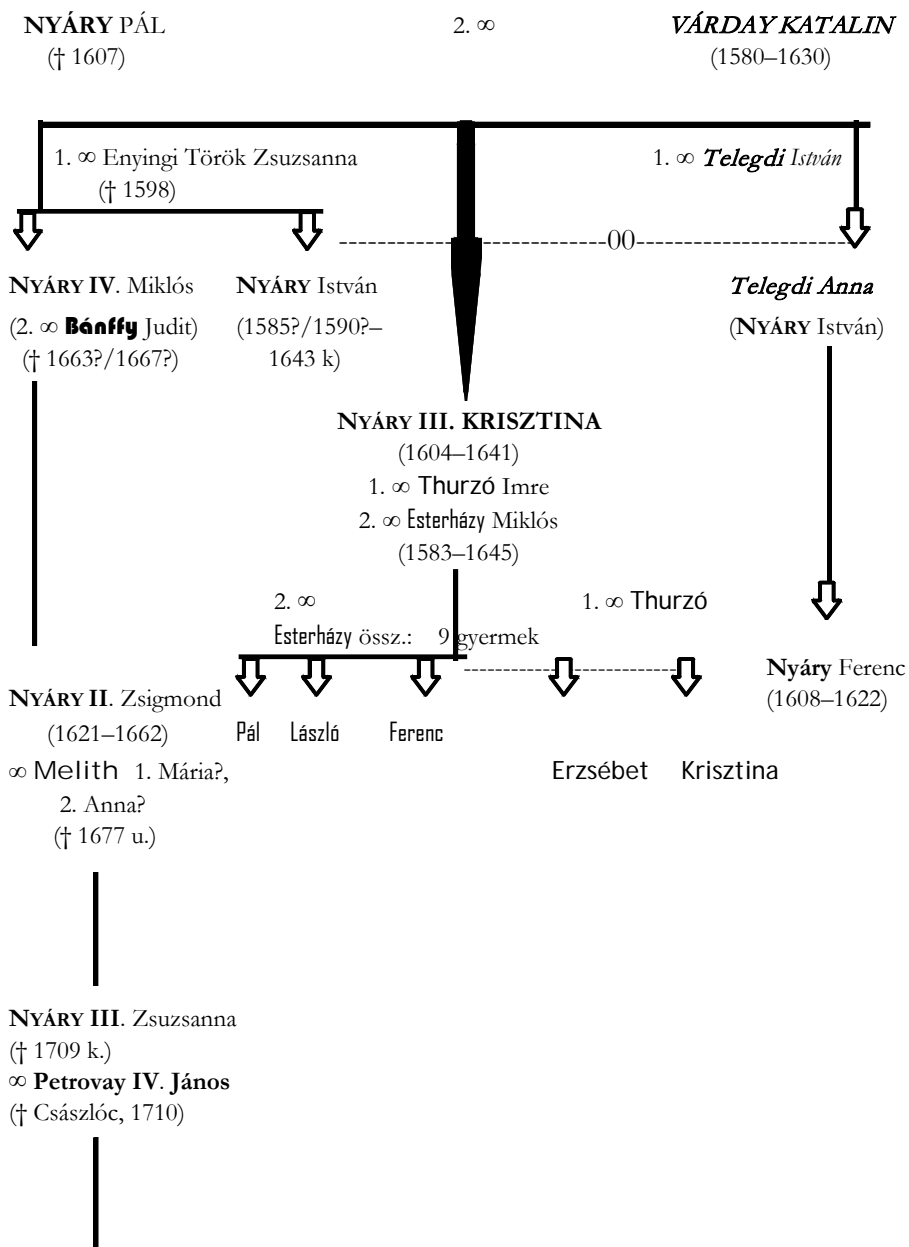
Majd a vers írásának idejét, kiváltó okát és körülményeit említi:

El találtad, Jó Társ, Hegy' alján is valék.
De sok muskataltól ám majd meg is halék.
...Nékem nagyobb gondom vólt egészségemre.
Ez ugyan már meg tért, élek, és pihegek,
de már tsak mint árnyék föld hátán lebegek.

A kilenc vers – Orczy szóhasználatával zsoltárok – keletkezését az 1772-es szüret idejére, augusztus-szeptember hónapokra tehetjük. Egy 21x15 cm nagyságú, házilag készített füzetben olvashatók. Az első négy Orczy szokásától eltérően, a nála ritka kalligrafikus írásával, a versszakokat is jelezve, formailag is igen tetszetősen íródott, a következő öt a megszokott nehezebben olvasható módon, az 1770-es évek jellegzetességével készült. A kézirat sajátossága még a versek számozásának a 47-től az 55-ös számúig betűkkel való kiírása. Az 56-os számú csak jelezve van, de hiányzik, egyelőre sehol sem található. A költeményeknek csak ezt az egy példányát ismerjük. Barcsay sem említi őket. Barcsay Ábrahám többnyire „dupla” leveleket írt atyai barátjához: a prózai levelekhez tartozik egy-egy episztola is. Orczy válaszaik nincsenek meg. Az viszont, hogy a kezdeti kalligrafikus, majd még olvashatóvá „romlott” írással lemásolta őket, mutatja elküldési szándékát. A munkával nem készült el, bizonyítja a jelzett 56. számú vers hiánya, illetve maga a füzet is hátrahagyott üres oldalaival. Orczy megbetegedésének idején, halálfélelmében készítette e hittől, bűnbánástól áthatott verseket, de a zsoltárok szellemiségével szemben nem a Teremtőhöz, hanem a Természethez és a Halálhoz fordul. Himnikus parafrázisok ezek, cento módjában.¹⁹ E „módiban” Orczy modernsége, a felvilágosodás Természet-irányultsága és szabadabb vallásossága, a bensőségesebb hit érhető nyomon. Őseivel ellentétben, a körülményeknek is köszönhetően, hitének felekezete „stabilizálódhatott”, ami soha nem befolyásolta a más vallásúak iránti toleranciájában.

¹⁹ A költeményekről bővebben: H. KAKUCSKA MÁRIA, *Orczy Lőrinc ismeretlen versei II.: zsoltárparafrázisok (?) = A zsoltár a régi magyar irodalomban: A Csurgón 2007. május 24–27-én tartott konferencia előadásai*, szerk. PETRŐCZI ÉVA, SZABÓ ANDRÁS, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2011, 311–319.

A tanulmányban hivatkozott fontosabb személyek (családok) kapcsolata az Orczyakkal

Petrovay Zsuzsanna

(1690–1737)

∞ ORCZY VIII. István

(1669– 1749)

ORCZY I. Lőrinc

(1718– 1789)

1. ∞ **Podmaniczky** Judit

2. ∞ **Laffert** Anna Mária

Jelmagyarázat:

Garamond Standard, félkövér, kiskapitális	= NYÁRY család
Garamond Standard, félkövér, kurzív, kiskapitális	= VÁRDAY család
Garamond Standard	= Enyingi Török cs.
Garamond Standard, félkövér, kurzív	= <i>Telegdi</i> cs.
Bauhaus 93, félkövér	= Bánffy cs.
Trebuchet MS,	= Thurzó cs.
Arial Black,	= Melith cs
Agency FB	= Esterházy cs.
Papyrus, félkövér	= Petrovay cs.
Ariel Black, félkövér, kiskapitális	= Orczy cs.
Berlin Sans FB, félkövér	= Podmaniczky cs.
Bodoni MT, félkövér	= Lafferth cs
∞	= házastárs

KILLÁN ISTVÁN

Karácsony és vízkereszt

néhány jezsuita templomban a 18. században

A katolikus egyház világosan megkülönbözteti a szentségeket és a szentelményeket. A szentségeket hitünk szerint Krisztus alapította. Jelek és kötelességek ezek, amelyek segítségével Isten kegyelmét elnyerhetjük. A szentelmény sok tekintetben hasonlít a szentségekhez, leginkább azért, mert ennek is kegyelemközvetítő ereje és szándéka van. Az egyház ezekkel is éppen úgy él, mint a szentségekkel, ezek azonban nem krisztusi alapításúak. A szentelmények tárgya, eszköze, száma azonban szinte megszámlálhatatlanul sok. Az egyház híveit ősidők óta mindig is igyekezett ráhangolni a szentségek vagy a szentelmények használatára, s ezekkel az egyszerű hívő ember is nagyon gyakran él.

Több évtizede az akadémia által is határozottan szorgalmazott régi magyar drámakutatással foglalkozom. Kétségtelen, szent a hajdan volt iskolák színháza is. Nagyon sok esetben a színjáték szövege is az, hiszen a dráma cselekménye az Arisztotelész által is megkívánt katarzist előhívhatja a nézőben. Nagyon sokszor olvashatjuk a drámatörténeti adatokat gyűjtve, hogy egy-egy színdarab után a püspökök vagy érsekek megkönnyezték a darabot. A könnyeket katarzisz váltja ki, ez pedig nem más, mint elhatározott szándék arra, hogy a dráma cselekménye alapján életünket ezután másként rendezzük be, azaz életvitelünket alapvetően vagy csak valamelyest megváltoztatjuk. S éppen a látott dráma hatására eddigi életmódunkat elhagyjuk, és egy teljesen újra, másra, jobbra cseréljük fel. A Krisztus által alapított szentségek száma mindössze hét, a szentelmények az emberi közösségek alkotásai, ezért koronként, sőt területenként is változhatnak. Van olyan szentelmény, amely minden korba továbbhagyományozódik, s vannak újabb keletűek, amelyek koronként keletkeznek, majd eltűnnek. Ezek közül az áhítatgyakorlatok közül itt csak egyetlenegy szeretnék bemutatni. Alább azonban négy liturgikus cselekményt mutatok be annak jeléül, hogy mindegyik teljesen más műfajú, szinte mindegyik egyedi jellegű, vagy egy személyhez, vagy egy

egyházközséghez kötődik, s közülük mindössze talán csak egynek volt vagy talán még van ma is *spectaculum* jellege.

Az egri jezsuita templom a 18. század első felében több fázisban épült fel. Előbb csak a szentély készült el, később a főhajó helyén álló házakat lebontották, s a kész szentélyhez hozzátoldották a főhajó épületét. 1740-ben már a két torony is állt, s arra az aranyozott gombot és a keresztek fölhelyezték, majd 1743-ban a templom elé építették az úgynevezett szélfogót. Sejtésem szerint azonban ennek a szélfogónak a templom klímájához semmi vagy csak nagyon kevés köze volt. Egyetlen határozott célja lehetett akkor, amikor még a jezsuiták működtették a 18. században: a szélfogó tetejére a templom kórusáról ki lehetett menni, s ott akár egy kisebb zenekar is el tudott helyezkedni.¹ A templom előtt, történetének ebben a nagyon korai szakaszában, még meglehetősen nagy tér volt, s körmeneteket a jezsuiták itt tartották. A körmenetek szentelmények, s ezeket a jezsuiták kiváló eszköznek tartották az áhítatkeltés folyamatában és szándékában. A körmenet alatt a zenekar a szélfogó tetején helyezkedett el, s szolgáltatta áhítatkeltésül a zenét. Ez az épületrész csak a templom testéhez kötött építmény, amely a zenekar számára, mint egy nagyméretű erkély, biztosított a körmenetek alatt elegendő helyet. A körmenet pedig a 18. században a jezsuita egyházzolgálat egyik legfontosabb eszköze volt.

A sárospataki jezsuita templomban a jezsuiták hátorozottan törekedtek arra, hogy a lakosságot tökéletesen megnyerjék a maguk számára. Nagyon sok színjátékot mutattak be, 1741-ben áldozócsütörtökön, Jézus mennybemenetelének ünnepnapján például a templomban Jézus elképzelt mennybemenetelét. A templom közepén elhelyeztek egy kis asztalkát, arra Jézust ábrázoló faszobrot tettek. A szobor közelében két angyalszobrot helyeztek el, s a prédikáció után a három szobrot az asztalkáról szertartásos lassúsággal a mennyezetig emelték. Miközben bemutatták Jézus mennybemenetelét, a zenekar áhítatos zeneszámot játszott, majd a templom mennyezeti nyílásából, ahonnan a sötétben világító eszközöket leengedik, különböző ajándékokat dobáltak be a templom terébe, amelyeket a hívek természetesen

¹ KILIÁNNÉ JAKAB Viktória, *Az egri ciszterci templom építésének története és művészettörténeti elemzése = Egri séták nemcsak Egrieknek*, szerk. RENN Oszkár, I, Eger, Egri Lokálpatrióta Egylet, 2010, 95–116.

gyorsan felkapkodtak.² A szertartás szép lehetett, az ajándékok kapdosása nem.

A nyírbátori minorita templomban a híres Krucsay-oltárt mindannyian nagyon jól ismerjük. Az oltár szoborcsoportjait egy ismeretlen eperjesi faragómester vagy művész készítette, aki az oltár kompozíciójának megalkotásakor számmisztikai ismereteiről is számot adott. Az oltár háromosztatú, mint a legtöbb barokk oltár. A hármastérben helyezték el a szobrász több szoborcsoportot, s a legfelsőbe került a kereszten függő Jézus szobra, aki éppen kereszthalálával szerezte meg az emberiség számára az üdvösséget. Mindegyik szoborcsoportban három-három figura található, a háromosztatú oltáron összesen kilenc szoborcsoportot helyezték el a művész. Ez a maga nemében kiváló művészi alkotás képes arra, hogy az embert igaz bűnbánatra sarkallja.³

Nyírbátori a negyedik tárgy is, s ez bizonyára felkelti mindannyiunk kíváncsiságát. Én is furcsán tekintettem rá. Egyszer olyan alkalommal jártam Nyírbátorban, amikor éppen nagytakarítottak a templomban. Teljes felfordulás fogadott, a padok, a székek rendezetlen összevisszaságban várták a rendezést. A főoltár mögül mindent kihurcoltak a templom közepére, s mit ad Isten, egyszer csak a templomhajó közepén megpillantottam egy hatalmas méretű kitömött farkast. Nem kellett sokat gondolkoznom, hogy kitáljam ennek a rendeltetését. Porciunkula napján vagy bármelyik jellegzetes ferences ünnepen ezzel szemléltethették a legendabéli gubbioi farkast, a farkas komát. Ez a kitömött állat olcsó eszköznek tűnik arra, hogy Szent Ferenc egyéniségét valóságosan bemutassa híveinek. Nyilván ez is az áhítatkeltés célját szolgálhatta, s nem kétséges, a siker nem maradt el.

Jezsuiták építettek szélfogót, jezsuiták játszották el Sárospatakon Krisztus mennybemenetelét. Minoriták építették a híres Krucsay-oltárt, hogy

² 1741 áldozócsütörtökjén délután a pap a ministránsokkal és az asszisztenciával a középütt felállított asztalkához ment, amelyen a Krisztus mennybemenetelét ábrázoló szobor van, itt beszéd hangzott el, s ezután „sensim statua elevabatur medio funis sursum versus foramen fornicis templi, ex quo obviam statuae prodiverunt angeli lignei cereis ardentibus instructi; dum sensim statua Christi elevabatur, tubae et tympana et reliqua musica resonabant, usque dum disparuisset statua; hac sublata demittebantur ex foramine varia munera, quae avidè populus rapuit.” KILLÁN István, *A XVII–XVIII. századi iskolai színjátszás Sárospatakon*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XII, Miskolc, 1973, 129–186.

³ JAKAB Viktória, KILLÁN István, *A Biblia, a liturgia és a misztériumdrama hatása a nyírbátori Krucsay-oltár mesterére*, I–III, Rajztanítás, 1982, 4. sz., 15–20, 5. sz., 6–8, 6. sz., 27–60.

ennek segítségével híveiket nagypénteken vagy bűnbánati napok alkalmával bűnbánatra figyelmeztessék, s minoriták hozták be a templomba a kitömött farkast, hogy ez is szemléltessen, hiszen a legendabéli hím farkas engedelmeskedett a Szentnek azért, mert Ferenc enni is adott neki.

Az elmúlt néhány esztendőben arra törekedtem, hogy azokat a jezsuita történeti forrásokat, amelyeket Staud Gézának nem volt ideje alaposan át- néznie, magam is átkutassam. Így több más fontos adat mellett megtaláltam a marosvásárhelyi jezsuiták diáriumait és historia domusait. Staud ezeket nem ismerte. Az előkerült dráma- és színháztörténeti forrásanyag egy kisebbik részét már közre is tudtam adni. Kezembe kerültek a pozsonyi, a beszercebányai, a székesfehérvári és a győri jezsuita házak diáriumai, ezeket Staud már nem tudta végigkutatni, megtettem utána vagy helyette én. Így nagyon sok színjátékot, amelyet a historia domusok alapján nem sikerült pontosan időben elhelyeznie, most napra, sőt órára, percre pontosan el lehet helyezni, de nagyon sok olyan színjátékszerű alkalommal, úgynevezett szemidramatikus elemmel is tudtam a jezsuita drámatörténeti forrásokat gyarapítani, amelyekre a historia domusok alapján Staud Géza nem figyelhetett fel. Tudjuk, hogy valamennyi jezsuita ház számára a historia domus írását kötelező erővel írta elő a mindenkori jezsuita generális, s ezt megerősítette a jezsuita provinciális is, mégpedig többnyire halálos bűn terhe alatt. A diáriumokat, azaz napi feljegyzések vezetését nem szorgalmazták ekkora határozottsággal, ezért sokkal kevesebbet találhatunk ezekből, mint a historia domusokból. A diáriumot napra, órára, percre kellett a ház historicusának vezetnie. Nyilvánvaló, hogy a diáriumok forrásai hitelesebbek, mint a stíluseszközökben ennél kiválóbb historia domusok.

A jászol- vagy betlehemállítás szokása

Az advent időszaka a 17–18. században ismert fogalom volt, de különösen nem, legfeljebb csak a rorátékkal, azaz hajnali szentmiséssel igyekeztek a jezsuiták híveiket és diákjaikat a Krisztus-várásra figyelmeztetni. December 24. volt az utolsó adventi munkanap, eddigi ismereteim szerint ez a jezsuita iskolákban nem volt szünnap. A karácsony napját, december 25-ét megünnepelelték, de a vasárnapi szentmise rendjén alig léptek túl. A karácsonyi ünnepi miserend a vásár- és ünnepnapi miserend tekintetében nem tűnt ki.

Marosvásárhelyt először 1722-ben állítottak minden bizonnyal a szentélyben egy betlehemi jászolt. A szó jelentése önmagában egyértelműen utal arra a rendkívül egyszerű, néhány szál deszkából összekalapált állat-, ló-, tehen-, számatető helyre, amely teljesen olyan lehetett, mint a kicsikó vagy a kisborjú jászola volt. A hagyomány szerint a Kisjézust Mária és József ebbe a jászolba helyezték el, s alája szalmát raktak. Az 'erectio praesepi' kifejezés azonban már többet jelenthet, ez már lehetett a betlehemi születés színhelyének reprodukálása is. Később a jászol, praesepe szó már akár egy egész betlehemest is jelenthetett különböző emberi és állati figurákkal, amely egy istállószerű díszletemekből összeállított háromdimenziós kép lehetett, s ennek centrumában vagy előterében bemutatták a betlehemi jászolt, József és Mária szobrát, esetleg már karácsony estéjén a Jézust köszöntő pásztorok szobrait is ide helyezték. Néha a betlehem egy teljes mellékoltár kápolnáját is betöltötte. A pásztorszobrokhoz vízkereszt napján hozzátették a három királyt ábrázoló faragványokat is. Ezt az egész építményt január második felében lebontották, s csak a következő karácsonykor vették elő újra. Nem tudjuk, hogy miből készültek ezek a szobrok, amelyeket a templomban csak egy adott ünnepen használtak. Fából vagy gipszből lett volna a legtermészetesebb, de a fa megmunkálása időt és hozzáértést kívánt, a gipsz pedig törekeny volt, a figurákat festeni is kellett, s ezért kezelése nem lehetett túlságosan könnyű. Kétségtelen, hogy a 17–18. században léteztek faragóműhelyek, amelyek elegendő szoborral tudták ellátni a templomokat és az egyházközségeket. A historicus szerint a jezsuiták 1722. december 24-én állítottak fel első alkalommal jászolt Marosvásárhelyt, ahol többségében református vallású lakosok éltek. Ebben a forrásban még arról sincs szó, hogy ebbe a jászolba a Kisjézust ábrázoló szobrot is beletették volna. Ez ugyanis ma természetes, a 18. században azonban nem volt az, mint alább majd látni fogjuk.⁴ 1736. december 24-én ismét kitették a jászolt, de már a főoltár szentélyébe, az evangéliumi oldalra

⁴ 1722. december 24. Jovis. Hodie erectio praesepi, quod hactenus non fuit. (*Diarium SJ Marosvásárhelyensis*, 1717–1729, 74b.)

helyezték.⁵ A következő esztendőben megint kitették a jászolt a szokott helyre.⁶ Majd 1757-ben ismét találkozunk ezzel a szokással.⁷

A szokás a nagyváradai jezsuiták templomában is felfedezhető. A betlehem felállításának azonban nincs nyoma a jezsuita diáriumban 1723. december 24-én, hanem csak vízkereszt után, a január 17-i bejegyzésben olvashatjuk, hogy az oltárnál a betlehemépítmény még mindig állt. A forrás szerint Jézus nevenapja volt, s a betlehem még állt, ki volt téve a jászol mellé a három király szobra is. 1723-as, 1729-es és 1731-es bejegyzések arról értesítenek, hogy a váradai templomban az ünnep alkalmából ismételten berendezték, elhelyezték a jászolt. 1729-ben a betlehemi jászolt raktárba vitették, s az oltár továbbra is eredeti állapotában volt látható. 1731-ben a betlehem elfedte az oltárnak azt a helyét, amelyre a monstranciát szokták állítani, ezért a hívek megáldását nem a monstranciával végezte el a celebráns pap, hanem a cibóriummal. Éppen ezért a szertartás után lebontották a betlehem-berendezést.⁸

A besztercebányai jezsuitáknál először 1721. január 24-én tűnik fel a betlehemi jászol a templomban. De mintha ebben a jezsuita templomban lenne a legnagyobb kultusza a betlehemi jászolnak és egyáltalán a betlehemállításnak. Minden bizonnyal még 1721. december 24-én állították ki a jászol színházát (*theatrum praesepii*), ezt a következő évben január 24-éig megtartották, ezen a napon azonban le kellett bontani, mert zavarta volna a *Congregatio Agoniae* szentmiséjét. A *Congregatio Agoniae* szentmiséjét mindig annál az oltárnál tartották, amelynél a betlehemet is felállították. A felállított betlehem ezek szerint eltakarta az oltárt, tehát minden bizonnyal

⁵ 1736. december 24. *Vigilia. Expositum praesepe ad cornu Evangelii arae majoris.* (*Diarium SJ Marosvásárhelyensis*, II, 1727–1738, 171b.)

⁶ 1737. december 24. *Vigilia Nativitatis Domini Nostri Jesu Christi praesepe expositum est. Media septima Lytaniae, hora octava quies. Praesepe pro more expositum fuit.* (*Diarium SJ Marosvásárhelyensis*, II, 1727–1738, 214a.)

⁷ 1757. december 24. *Vigilia Nativitatis. Appositum praesepe. A meridie scopatum templum. Appositum Praesepe Domini compendiosum.* (*Diarium SJ Marosvásárhelyensis*, III, 1741–1763, 144a.)

⁸ 1723. január 17. *Praesepe, sive adoratio trium magorum. Licet fuerit festus Nominis Jesu, in altari tamen nil est mutatum, sed praesepe ut erat adorationem trium Magorum representans, relictum erat.* (*Diarium SJ Varadino Olasziensis*, I, 1.) – 1729. január 13. *Depositio praesepis. In octava Epiphaniae depositum praesepe.* (*Uo.*, 35v.) – 1731. január 12. *Veneris. Expositio praesepis. Propter praesepe, quod occupabat spacium monstrantiae, his itaque diebus, ante litaniae expositum fuit ciborium, et post illas data benedictio.* (*Uo.*, 54r.)

egy nagyobb építménnyel s nem egyetlen jászollal kell számolnunk. 1722-ben már december 24-én felállították a betlehemet. A forrás azt jelzi, hogy a sekrestyésnek a tanulók is segítettek, tehát minden bizonnyal már nemcsak egy tárgyat, a jászolt kellett kihelyezni az oltár elé, hanem a betlehemi figurákat, esetleg még díszletfalakat is, amihez a sekrestyésnek segítségre volt szüksége. 1724-ben már december 23-án megkezdték a betlehem felállítását, s a munkát csak a következő napon fejezték be. Azért tarthatott két napig, mert a betlehemet minden bizonnyal nagyméretű figurákkal, díszletekkel és egyéb kellékekkel tették látványossá. Kidíszítették a tabernákulumot és az oltár többi részét is, mert azok is részei lettek az apparatus praesepialisnak, azaz a betlehemes berendezésnek. Állítottak természetesen egy istállót, valamiféle házat. Megjelent a figurák között angyal, katona és a környék szikláiról készített festmény, s ez a betlehem a figurákkal, a kellékekkel mindaddig állt, amíg állnia kellett. A betlehemes díszlet felállítása, berendezése a forrás szerint két napig tartott. Így már érthető, miért kellett a diákoknak is segíteniük. 1724-ben január 3-án még mindig állt a betlehem az oltárnál a figurákkal, éppen ezért a Congregatio Agoniae ezen a napon nem tarthatta meg összejövetelét.⁹ 1725-ből csak a január 5-i és a 6-i feljegyzést ismerhetjük, ekkor ismét kihelyezték a három király figuráját a nyilván már korábban, december 24-én felállított betlehemhez.¹⁰ 1726. január 14-én, vízkereszt ünnepének oktávján lebontották a betlehemet, és az oltárra kihelyezték a Puer Jesust ábrázoló festményt vagy szobrot.¹¹

A pozsonyi diáriumban csak egyetlen adatot sikerült találnom a betlehemállítás szokásával kapcsolatosan. 1641-ben felállították a jászol színhá-

⁹ 1721. január 24. Deposito praeteritis diebus Theatro Praesepij, inchoata hodie iterum sacra Congregationis Agoniae. (*Diarium SJ Neosoliensis*, I, 41.) – 1722. december 24. Dies Jovis. Mane media 9-a exiverunt studiosi ad sacrum. Id tempus, habeat sacristanus perficiendi praesepe Domini. (*Uo.*, 107.)

¹⁰ 1724. december 23. Sabbatho. Media 4-ta Litaniae in nostro Templo. Paratum de potiori praesepe in magna ara, quae [...] ornata erat tabernaculo, ac reliquis altaris parumentis [], quibus intereat, tegebatur apparatus praesepialis, uti stabulum, Angelus, aedificia, milites, saxae picturae, donec debito tempore praesepe totum monstrari, et aperiri solet. (*Diarium SJ Neosoliensis*, I, 190.) – 1724. december 24. Dominica 4. Adventus. Absolutis his divinis plene paratum est praesepe appositione statuarum, personarum, ac ovicularum, et ornatum est reliquum altare, ut potuit pro festis. (*Uo.*, 191.) – 1725. január 5. Feria 6-ta. In praesepi expositi sunt Reges. (*Uo.*, 193.)

¹¹ 1726. január 6. Tres magi ad praesepe positi. (*Diarium SJ Neosoliensis*, I, 248.) – 1726. január 14. Fer. 2. Cum octava Epiphaniae depositum praesepe, et Puer Jesus arae impositus. (*Uo.*, 249.)

zát, az ünnepélyes spectaculumra nagy számban érkeztek olyanok is, akik nem voltak katolikusok, s a látvány bennük is jó érzést keltett.¹² Szinte bizonyos azonban, hogy ha egyszer már elkészült a jászol színháza, fából, vászonzól festve, színezve, a betlehemi történetekben említett különféle figurákkal, a berendezést még a későbbi években is használták karácsony ünnepi hangulatának a felkeltésére, hitük megerősítésére, növelésére.

Székesfehérvárott 1734. december 24-én éjszaka fél tizenkettőkor a jezsuita házfőnök vezetésével, a professzor, a magiszter és az énekes növendékek jelenlétében közösen elimádkozták a laudest. Semmi nyoma nincs annak, hogy bárki is éjféle misét mondott volna.¹³ Hat esztendővel később azonban a kármelita atyák azt kérték a székesfehérvári jezsuitáktól, hogy prágai mintára vezessék be a Gyermek Jézus kultuszát. Ezt egy székesfehérvári jezsuita, Sigismundus Illelly, a székesfehérvári jezsuita rendház superiorja helytelenítette, s ebben az ügyben tiltakozását írásban is megfogalmazta, amelynek a lényege az alábbiakban foglalható össze: meghívást kapott a kármelita templomba, hogy ott vasárnap az esti órákban vesperást tartson. Ennek a kérésnek a directorium előírása szerint eleget tett, de leveleiben azonnal tiltakozott az ellen úgy is mint a város paróchusa, s úgy is mint a jezsuita rend egyik tagja, hogy a Gyermek Jézus szobrát kiállítsák. Hogy pedig tiltakozásának kellő súlyt adjon, hivatkozik a Tridentinum 25. pontjára, amely a relikviákról szól, s ezért a kívánságnak ő maga személy szerint nem kíván eleget tenni.¹⁴

¹² Pozsony, 1641. karácsony. Erectum praesepe. Sub ferijs Natalitijs pietatem mirifice promovit erectum praesepe, celebratur etiam accursu acatholicorum. (*Litterae Annuae Provinciae Austriae S. J. Anni 1641*, 130; Bécs, Nationalbibliothek, 12 038.)

¹³ 1740. december 25. Nativitas Domini. Pater Carmelitae pro cultu Instantiae Jesu inducendo ad normam, ut narrarunt, Pragensis Devotionis exposito Jesulo ex cera in Ara laterali. (*Diarium Albae Regalensis SJ*, 1730–1741, 116r.)

¹⁴ In Ara laterali ad Pragensem attacto invitarunt me pro Vesperi Lytanijs habendos, uti etiam sacro cantato, quae omnia feci juxta Directorij praescriptum, et quidem praemissa coram Reverendissimi Patre Praesidente et Patre Amato Protestatione: Protestatio Ego Sigismundus Illelly Missioni Societatis Jesu Superior Liberae Regiaeque Civitatis Parochus solenniter protestando fateor, ut confiteor, quod occasione novae Imaginis Salvatorem Nostrum in Infantia repraesentantis, et ad Pragensem miraculosam (uti refertur) hujusmodi Imaginem attactae recenter in Ecclesia Reverendissimorum Admodum Patrum Carmilitarum publicae Venerationi expositae Divina ad praefatorum Reverendissimorum Patrum Carmilitarum per humanam requisitionem peragendo nullum actum approbationis Concessionis Licentiae dictam nequam Imaginem ut sic attactam solenniter cum hoc sit Potestatis solius Dioecisani juxta Concilium Tridentinum Sess. 25. de Invocatione,

Győrött 1744. december 31-én a franciskánusok gvárdiánja végzett áhítatot, amely minden bizonnyal valamiféle év végi hálaadás lehetett, mert a város jezsuita paróchusa ezen a napon valami miatt nem tartózkodott Székesfehérvárott. Ekkor a betlehemi jászolt vagy talán az egész betlehemet valamelyik új mellékoltárnál állították fel. 1745. január 18-án azonban a sekrestyés lebontotta a betlehemet, s innen egy másik mellékoltárhoz helyezte.¹⁵ A betlehemállításról a későbbiekben nem esik szó, minden bizonnyal azért, mert a templomban ez már természetes jelenség volt, fölöslegesnek tartották a diáriumban megemlíteni. A betlehem kellékei együtt voltak, ennek a felállítása a sekrestyés dolga lehetett, ezért ehhez a munkához nem igényelhetette a diákok segítségét.

A vízkereszt házaldás szokásának alakulása néhány jezsuita házban

A füst, mint mindannyian tudjuk, a fagy elhárításának egyik közismert eszköze. Ha májusban a hajnali órákban a virágzó gyümölcsfákat a fagy tönkretethetné, akkor a jó gazda a fagy ellen tüzet rak, és füstöt kelt, mert a füst megóvjá a fagytól a gyümölcsfák virágait. A kereszténység korai szakaszaiban nyilván ezért honosították meg a liturgiában a füstölést, mert ezzel a bűntől és mindenféle bajtól, úgy gondolták, megóvhatják a kiválasztott helyet, tárgyat vagy személyt. Később az illatos füst az érkező vendég rangját, társadalmi pozícióját is jelezte.

A marosvásárhelyi jezsuita rendház papjai, magiszterei és diákjai vízkereszt napján, január 6-án előbb a rendházat, az iskolai épületet, később a katolikusok házaikat is megáldották a városban. Az áldás gyakori formája, a szentelt vízzel meghintés itt is általános, de párhuzamosan thurifikálták is a

veneratione et Reliquijs et sacris Imaginibus. Actuum Albae Regalis 26. decembris 1740. Idem, qvi supra. (*Diarium Albae Regalensis SJ*, 1730–1741, 116v.)

¹⁵ 1744. dec. 31. Jov. Nota: Praesepe Domini jov. Flor. Excedens, quod P. Quardianus Franciscanorum prensabat, et nobis post erectam novam Aram usui non futurum ajebat, etiam in sacello laterali cum triplicis Mysterij exhibitione translata est in Diem Sabbathi. (*Diarium Collegii Jauriensis SJ*, 1742–1773, 29a.) – 1745. január 18. Lun. Hodie sive post Festum Sanctissimi Nominis Jesu Christi Praesepe Domini in templo erectum sacristanus reposuit [...]. (*Uo.*, 30.)

házakat, azaz tömjénfüsttel jelét adták annak, hogy az áldást a szertartásnak ez a formája is biztosítja. A házak megáldását úgy tették különösképpen emlékeztetéssé, hogy egy pap néha magiszter vagy magiszterek kíséretében, esetleg jelmezbe öltöztetett diákok segítségével is készséggel használva házról házra járt, s megáldotta a házakat, az ajtó vagy a kapu félfájára pedig feljegyezte a három király nevének kezdőbetűjét és a szentelés évét ilyenformán: + 17 + C + M + B + 06. A kezdő és a záró számot egybe kell olvasni: 1706. A C betű a Casparus név kezdőbetűje, az M a Melichartusé, a B Balthasarus nevének a betűrövidítése. 1706-ban azonban a marosvásárhelyi jezsuita diákok a szokott házáldáson kívül még mással is meglepték a híveket: három ifjú a Jézust meglátogató keleti királyok elképzelt vagy lehetséges öltözetében jelent meg, a három király valamiféle párbeszédbe is kezdett egymással, minden bizonnyal mindegyik elmondta, honnan jött, s mi volt jövetelének a célja.¹⁶ 1737-ben, több mint három évtizeddel később is hasonlóképpen áldották meg a családok otthonait a jezsuiták. A forrás itt nem beszél peroratióról, de ez minden bizonnyal ugyanúgy megmaradt, mint a jelmez. Ekkor azonban a korábbi adathoz képest még egy kellékkel bővült a teátrális szokás: a házakhoz tartó menetet egy (talán) fénylő csillaggal vezette az egyik diák.¹⁷ Két nappal később már P. Horváth áldotta meg a házakat és az otthonokat. Már negyedik napja járták az ifjak és a magiszter a házakat, a háztörténész feljegyzése szerint szép látvány volt az esti homályban a menetelő körmenet fénylő csillaggal az élén. Vittek magukkal egy szalmával kibélelt jászolt is, amelyben a Gyermekek Jézus szobrát helyezték el, s a házaknál jámbor énekeket énekeltek a Gyermekek Jézus és Édesanyja tiszteletére. Ez még a kálvinisták számára is épületes látvány lehetett volna, ha be merték volna házukba hívni a csillag vezetésével a körmenetben érkezőket. A katolikusok és a reformátusok között azonban véleménykülönbség támadt, ugyanis a reformátusok majdnem egy évvel

¹⁶ 1706. január 6. vízkereszt. Juvenes tres regum personas gerentes perorarent In Epiphaniae solennitate [...] et post secundas Vesperas ichoata [...] Domorumque benedictio ducto initio hujus [...] Excellentissimi Domini Generalis Quarterio in Domo Szabo Terentiane defixi, qui humaniter nos excepit et attente Juvenes tres Regum personas gerentes dum perorarent audivit. (*Historia Domus*, Marosvásárhely, 1703–1772, 50.)

¹⁷ 1737. január 6. Dominica. Epiphaniae Festum. Domi Litaniae hora tertia, inde civium domos benedicturus P. Vass cum Regibus et stella domos benedicit. (*Diarium SJ*, II, Marosvásárhely, 1727–1738, 174b.)

korábban megszenteltelénítették, kigúnyolták táncaikkal és dalaikkal a katolikusok színjátékait.¹⁸

Nagyváradon egyelőre nagyon gyér nyoma van annak, hogy az itteni jezsuita gimnázium növendékei, alkalmazottai vagy papjai a házakat, legalább a katolikusokét körbejárták és megáldották volna.¹⁹

Pozsonyban a 18. század közepe tájától él az a szép szokás, hogy a diákok prefektusa vagy a házfőnök vagy felváltva mindkettő előbb az iskolai építményeket, majd a polgárok házeit is megáldják. Legelső alkalommal 1702-ből van erre adatunk, amely csak annyit jelez, hogy megkezdődött a thurifikáció.²⁰ 1746-ban a diákok előjárója a magiszterekkel megáldotta a kollégiumot, az iskolát, a rendházat (cellarium) és a conservatoriumot, s ezen kívül még más épületgyütteseket.²¹ 1747-ben a prefektus a magiszterekkel együtt ismét körbejárta és megáldotta az egész jezsuita épületgyüttest.²² Ezután minden esztendőből van adatunk arra, hogy a jezsuiták közül valaki, egy felszentelt pap a magiszterekkel együtt thurifikálta a jezsuiták kezelésében lévő épületet. 1753-ban a prefektuson és a magisztereken kívül a ház muzikusai is körbejárták az épületet.²³ 1755-ben a menetben már

¹⁸ 1737. Januarius 9. Mercur. P. Horváth benedixit domos civium, et finivit in cubiculo P. Superioris. Coenaque assedimus post 7-mam. Ita Catholicorum Benedictio qvatuor duravit dies in civitate, in qva olim primo die finiebat. Estque gratissima visu in tenebris duce stella Processio haec, ac Puerorum Regio habitu ad Christi cunas peroratio, cum selectis pijs cantilenis de Christo nato et Deipara, etiam ad Calvinistarum aedificationem, qvi, nisi metu detinerentur, in suas domos advocarent ultro. Cernentes infinitam distantiam inter hanc et gregalium suorum Processionem, qui anno superiore (ut notavi) Sabbato ante Dominicam Sacrosantissimae Passionis Salios et Bacchos in forum deduxerunt e superiore Collegio cum fistulis et tibiis, ac 30 pene vexillis. (*Diarium SJ*, II, Marosvásárhely, 1727–1738, 174b.)

¹⁹ 1738. január 6. Circa quartam Pater Professor Rhetoricae cum linteatis adolescentibus domesticis lustravit Residentiam, scholas et allodium. (*Diarium SJ Varadino Olaszjensis*, 106v.) – 1740. január 6. Festum Epiphaniae Domini. Pater Professor Rhetoricae benedixit Domum comitantibus Cantoribus et Juvenibus linteatis. (*Uo.*, 118r.)

²⁰ Circa mediam quartam inceptit Thurificatio. (*Litterae Annuae...*, i. m., 172.)

²¹ 1746. január 6. Jovis Festum Epiphaniae. Hora 3-tia. thurificationem inceptit P. Praefectus cum Magistris, peracta haec in collegio, scholis, cellario, conservatorijs etc. (*Litterae Annuae...*, i. m., 145.)

²² 1747. január 6. Sabbato Epiphania Domini. A meridie circa 3-iam thurificavit cum Magistris Praefectus. (*Litterae Annuae...*, i. m., 186.)

²³ 1752. január 6. Jovis festum Epiphaniae. Hora 2-da Lytaniae, post has peregit Thurificationem toto in collegio P. Praefectus cum Docentibus adjunctis Domesticis Musicis. (*Litterae Annuae...*, i. m., 224.) Vö. a január 6-i feljegyzésekkel. (*Uo.*, 224, 240, 252, 283, 298, 309, 320, 361, 373, 386, 391, 409.)

részt kellett vennie a sekrestyésnek is, aki minden bizonnyal a füstölőhöz biztosította az állandó parazsat, vagy esetleg a legszükségesebb öltözékeket vitte magával. A prefektust pedig az asszisztencia kísérte, így ha a két diakónuson kívül az asszisztencia más tagjai is jelen voltak, a házzszentelők létszáma már jócskán megszorodhatott.²⁴ 1760-ra az asszisztenciában részt vevők száma erősen gyarapodott: három magiszter, a sekrestyés, két zenész, fáklyahordozó fiatalok mentek együtt a jezsuiták házait megáldani. Szinte általános a jelenség, hogy a ház megáldásában részt vevő személyek jutalmul gazdagabb étkezésben részesültek.²⁵ 1761-ben vettek talán a legtöbbet részt a házak megáldásában, ekkor ment a prefektus az öt magiszterrel, a négy zenésszel, a házáldásban részt vevők száma összesen tizenegyre szaporodott.²⁶ A létszám ugyan növekedett, annak viszont semmi nyoma nincs, hogy a zenészek milyen hangszeren játszottak, s még az sem derül ki, hogy a szokott liturgikus szövegeken kívül a résztvevők egyáltalán megszólalhattak-e. Ha monológ vagy dialógus nem hangzott el, akkor legfeljebb csak a látvány erejével akartak a jezsuiták hatni, ha viszont a magiszterek meg is szólaltak, legalább valamiféle vízkereszti köszöntés elhangozhatott. Ehhez azonban semmi adatunk nincs. Pedig a marosvásárhelyi adatok alapján a dialógus vagy a vízkereszti köszöntést joggal feltételezhetnénk.

Székesfehérvárott mindössze három adatot találtunk a házak megáldásáról. 1733. január 5-én kezdték a házak megáldását. Az áldást a superior végezte, s kíséretében jelen volt az iskolamester hosszú, bokáig érő fehér ingben, amely minden bizonnyal hasonlított vagy azonos volt a liturgiában is használatos albával. Megszentelték a városházát, a városkapitány ottho-

²⁴ 1755. január 6. Lunae. Epiphania. Vesperae. A meridie P. Praefectus cum Patre Professore et cum assistentia et Magistris statim post divina inchoavit benedictionem. In Comitiva erant Frater Sacrista et musici Juvenes. (*Litterae Annuae...*, i. m., 267.)

²⁵ 1760. január 6. Dominica et Epiphaniae Domini. Circa mediam 4-tam P. Praefectus cum Magistris poeteos, Syntaxeos, Principiorum et parvae Scholae, sacristano nostros, duobus musicis, facigeris, et tertio, quique aqvam Benedictam portabant, initium factum refectorio thurificavit et benedixit domum. Ista actio finita est infra hora spatium, Thurificantes iverunt ad 2-dam mensam. (*Litterae Annuae...*, i. m., 334–335.)

²⁶ 1761. január 6. Feria 3-a. Festum Epiphaniae Domini. A meridie hora 3-a Lytaniae. Circa 3-tiam P. Praefectus cum Magistris 5, 4. Musicis, et Sacristano nostro initium fecit Thurificationis apud Reverendissimum Patrem rectorem. Funitio intra hora absoluta est. Exterior scholarum Porta mansit clausa. Paterfamilias ante portam suarum scholarum constiterunt: functione finita easdem clausurunt. Thurificantes iverunt ad mensam 2-dam in Refectorio praeparatam. (*Litterae Annuae...*, i. m., 349.)

nát, az alispánét, a bírót, Nagy János otthonát, Liptay úr házát, a megyeházát, s ezeken kívül néhány magánotthont is. 1734-ben szintén január 5-én indult a házak megáldása. A superior két iskolamester és négy albába öltöztetett ifjú kísérte, s a korábbi évek szokása szerint a város valamennyi előkelőségének az otthonát megszentelte a superior. Az előkelő Vanossi családnál fejezték be a szokott liturgiát. A következő napon, tehát vízkereszt napján a szentelést P. Miksa végezte, aki a magyar tanítómestert és szintén négy albába öltöztetett fiatalembert is vitt magával. A jezsuita rendházat, az iskolát a superior szentelte meg, s az ő kíséretében megjelent a német tanítómester és ugyancsak négy albába öltözött fiatalember. A saját házuk szentelését P. Sambar végezte el.²⁷

Néhány magyarországi és erdélyi város karácsonyi és vízkeresztünnepének rendjét tekintettük át. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy szinte egyetemlegesen állíthatjuk erről a néhány városról, hogy az ott lelkesíti és tanári szolgálatot is ellátó jezsuiták a jeles egyházi ünnepek sorát dramatikus, szemidramatikus elemekkel tették színesebbé, látványosabbá, s ezzel talán nagyobb hatást értek el, mintha csak egyedül látta volna el ezeket a feladatokat egy felszentelt pap a jezsuiták közül. Nyilván ezek a liturgikus elemek általánosan elfogadottak voltak a jezsuiták körében, s ezért sejthető, hogy azokban a városokban is, ahonnan nem maradt ránk a jezsuitáktól diárium, ugyanez a liturgikus gyakorlat élt, és növelte a városok lakóinak a hitét. Természetesen a kutatást tovább kell folytatni, s a teljes anyagot közre kell adni.

²⁷ 1733. január 5. Feria 2-da. Scholae. A meridie in Parochiali hora secunda vesperae, post quas inchoata est Thurificatio et benedictio domorum. Itumque a P. Superiore comitante utroque Ludi-Magistro et linteatis juvenibus ad [...] domos: ad Dominum commendantem absentem, Vigilias Primarias, Curiam Civitensem [...] Dominos Capitaneos, Dominum Vice-Comitem, Dominum Judicem, Dominum Nagy János, Dominum Liptay, Domum Comitatus, Domum Commissarium, Trüewirts, Domum Zwek Dominam Vanossianam, et nonullos alios [...]. (*Diarium Albae Regalensis SJ*, 1730–1741, 29r.) – 1734. január 5. Feria 3tia. Scholae a meridie hora secunda in Parochiali Vesperae, in Nostro media 4-ta Lytaniae post Vesperas coepta est Thurificatio domorum a P. Superiore comitantibus binis Ludi-Magistris et 4. linteatis juvenibus. Itumque a Domino Commendante ad primarios, more aliorum annorum. Terminata benedictio hodie in Domo Dominae Vanossianae. (*Uo.*, 38v.) – 1734. január 6. feria 4-ta. Superius vesperae post quas divisim in Civitate obite benedictio Domorum, et quidem in superiori parte ejus a Domini Judice et Praepositura functionem hanc peragente P. Miksa comitante Ludi Magistro Ungarico et 4. Juvenibus. Inferiore parte a domo nostra incipiendo obeunte Patre Superiore cum Ludi Magistro germanico et 4. Juvenibus. Domi nostrae peracta est post tablas horae secundae a Patre Sambar et Magistris. (*Uo.*)

KÓNYA FRANCISKA

„Nincs nagyobb szükség az halálnál;
de nagyobb barátság sincsen abban való szolgálatnál.”

*Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében**

Tarnóczy István (1626–1689)¹ jezsuita *Holtig-velő barátság*² című imádság- és elmélkedésgyűjteménye először 1680 körül³ jelent meg Nagyszombatban. Ezen kívül még tíz magyar nyelvű kiadást ért meg. Második kiadása már Tarnóczy halála után jelent meg, 1695-ben. A 18. században a mű népszerűségéről tesz tanúságot a hat nagyszombati (1707, 1722, 1735, 1741, 1754, 1773) kiadás mellett a Kolozsváron (1769), Egerben (1771) és Budán (1817) való megjelenése. A könyv többszöri újra kiadása, popularitása a gyakorlati élet szükségleteire mutat rá. Tanulmányomban a halálra való felkészülés 17–18. századi magán- és közösségi áhítatgyakorlatára kívánok rávilágítani Tarnóczy sikerkönyvének kapcsán. Mielőtt ennek részletesebb tárgyalásába kezdenék, röviden kitérek a megírás előzményeire, a műnek a szerző munkásságába való behelyezésére.

Előzmények

Ahogy már jeleztem, a *Holtig-velő barátság* első megjelenésének pontos dátuma nem ismert, Szabó Károly 1680–1682-re datálja. Alig 1–2 év választhatja el a szerző 1679-ben megjelent Bellarmino-fordításától, amely szintén

* Tanulmányom megírását az Európai Szociális Alap által társfinanszírozott POSDRU/88/1.5/S/60185 szerződés fedezte. A szükséges anyagot az MTA Domus Hungarica-ösztöndíj biztosította kutatóút során gyűjtöttem össze.

¹ A szerzőről bővebben: KÓNYA Franciska, „*Voluntas mea in ea*”: *Latin citátumok magyar fordítása Tarnóczy István Jó akarat című művében = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, Kolozsvár, Verbum–Láthatatlan Kollégium, 2010, II, 85.

² TARNÓCZY István, *Holtig-velő barátság: Avagy mi módon kellessék az beteg, és halálra vált embert, avagy meg-sentencziázot bűnöst segíteni*, Nagyszombat, [é. n.] (RMK I. 1606).

³ Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtárban* az 1680–1682 közötti időszakot jelöli meg (RMK I. 1606).

jó meghalásra segítő könyv. Tarnóczy *Nagy mesterség a jó élet*¹ címmel jelentette meg Bellarmino *De arte bene moriendijének* magyar fordítását.² A címválasztás nem lehet véletlen. Míg a latin címével az ars moriendi hagyományához kapcsolódik, a magyar fordítás a jó élet mesterségeként nevezi meg magát. Bellarmino könyve két részre oszlik: az első a halálra való készületről szól, amikor az még távolinak gondolható (Tarnóczy egészséges állapotnak nevezi), ez egyben a jó élet művészetére is tanít; míg a második rész a halál közelségének idejére fókuszál (olyan betegség idejére, amelyből gyógyulás nem várható). A mű hangsúlyos gondolata, hogy a jó halál a jó élet következménye: „nem is halhat rosszszúl meg, a’ ki soha rosszszúl nem élt: a’ mint az is, a’ ki mindenkor rosszszúl élt, rosszszúl hal-meg” – írja Tarnóczy az előjáró beszédben.³

A jó élet mestersége a jó cselekedetek gyakorlásán alapul,⁴ a szentségek pedig a tökéletes életre segíthetnek. Fontos, hogy a halál készületlenül ne találjon. Az ars vivendi szerint való élet a váratlan halálra való felkészülés legjobb módja. Veszélyes ugyanis a megtérést az utolsó pillanatig halasztgatni, mert megtörténhetik, hogy végül nem lesz lehetőség erre. Bellarmino hangsúlyozza a mindennapi (esti és reggeli) lelkiismeret-vizsgálat fontosságát. Emellett ajánlja a *Szentírás* és egyéb kegyes könyvek olvasását. Szintén üdvös, ha a hívő „minden napra egy oráig-való elmélkedést rendel magának a’ Christus kinszenvedésérül, avagy embernek négy végső dolgairól”.⁵ A halálra való emlékezés felrázhatja az embert a bűnös állapotból, és elindíthatja a megtérés útján. Ezért értelmezhető gyakran az ars moriendi egyben ars vivendiként is. Savonarola meggyőződése, hogy a halál és a túlvilág tudatosítása, figyelembe vétele nélkül a hívő nem tud jól élni. Ajánlott tehát a halál szemüvegén keresztül nézni az életet, így minden órában megláthatjuk a lehetséges utolsót.⁶

¹ TARNÓCZY István, *Nagy mesterség a jó élet*, Nagyszombat, 1679 (RMK I. 1252).

² Roberto BELLARMINO, *De arte bene moriendi*, Roma, 1620.

³ TARNÓCZY, *Nagy mesterség... i. m.*, [A2 v].

⁴ Kiemelt jó cselekedetek: hit, remény, szeretet (lényegében a három isteni erény), józanság (mértékletesség mindenben), igazságosság, ájtatosság, imádság, böjtölés, alamizsnálkodás.

⁵ TARNÓCZY, *Nagy mesterség... i. m.*, 249.

⁶ Girolamo SAVONAROLA, *Predica dell’ arte del bene morire*, 1496. Hivatkozva: Alberto TENENTI, *Il senso della morte e l’amore della vita nem Rinascimento*, Torino, Giulio Einaudi, 1989, 94–95.

Kik a könyv címzettei?

A *Holtig-való barátság* megszólítottjai, ahogy az alcím is jelzi, „mind egészségesek, s’ mind betegek”. Tarnóczy előljáró beszéde azokhoz szól, „kik a’ Betegek, és halálra-vált Embereknek lelkek üdvösségére vigyáznak”: ezek a lelkiatyán kívül laikus kegyes személyek, rokonok, barátok. Ez utóbbi csoportot említi meg a kiadó a második kiadás ajánlásában, amikor a könyv kelendőségéről, keresettségéről ír: „még a’ rongyában, és porában-is alig kaphattak az Isten félo, és halálra vált betegeknek szolgáló emberek”.⁷

A 16. század elejétől elterjedt a betegek, haldoklók melletti önkéntes asz-szisztálás.⁸ Derék dolognak és szent cselekedetnek nevezi Tarnóczy a betegek, haldoklók körüli szolgálatot, amely őket az üdvösséges kimúlásra igyekszik segíteni. A szerző egy alkalommal utal azokra is, akik nincsenek jelen a haldokló mellett, közbenjáró imajavaslatokat hoz számukra: „ha tovább vonakodnék a’ beteg, a’ kik jelen nincsenek a’ következő Imádságot elmondhatták érette, avagy az előbbieneket, mellyek a’ jelen-valók kedvé-ért rendeltettek.”⁹ Egyházi személyeknek szánhatta a szerző az ajánlás és előljáró beszéd között található latin nyelvű *Resolutiones morales* című válogatást a szentségek (bűnbocsánat, Eucharisztia és betegek kenete) kiszolgáltatásának egyházi jogi vonatkozásairól, a szertartások menetéről. Az imádságok, elmélkedések közé tűzdelt intésekben és utasításokban szintén nagyobb részt őket szólítja meg. A beteghez szóló tanácsokat leginkább a könyv első részében találunk, de imaszövegeket, elmélkedéseket végig a mű folyamán. A halálraítélt embert kívánja segíteni halálra készülésében a *Holtig-való barátság* ötödik fejezete. A kegyességi műveknek az elítéltekhez való ilyen fajta odafordulása Bellarminótól kezdve figyelhető meg. A középkorban ugyanis ördögi személyeknek tartották őket, akik haláluk után kétség nélkül pokolra jutnak.¹⁰ Bellarmino szerint kivégzésük elégtétel bűneikért; ha megbánó lélekkel halnak meg, üdvözülhetnek.

⁷TARNÓCZY István, *Holtig-való barátság: Avagy mi módon kellessék az beteg, és halálra vált embert, avagy meg-sentenciázót bűnöst segíteni*, Nagyszombat, 1695, [4. számozatlan].

⁸TENENTI, *i. m.*, 328.

⁹TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, *i. m.* (2. j.), 164–167.

¹⁰Philippe ARIES, *L’uomo e la morte dal medioevo a oggi*, Roma–Bari, Laterza, 1980, 356.

Mi a teendő?

Tarnóczy imádság- és elmélkedésgyűjteménye számos intést tartalmaz, amelyek általában a beteg, haldokló állapotának változásaira figyelnek, ehhez kapcsolódóan fogalmazznak meg tanácsokat. Ezek az útmutatók leggyakrabban elmondandó imaszövegeket, elmélkedéseket ajánlanak a betegnek vagy környezetének, de találunk viselkedésszabályozó jellegű figyelmeztetéseket is. Az előljáró beszédben a lelkiatyát a beteg látogatásakor való helyes magatartásmódra figyelmezteti: fontos a jó felkészülés, „hogyan nem csak azokat tanulja előb-meg, a’ miket kellessék szólni, és cselekedni az Betegeknél azoknak hasznára, és lelki vigaságára, hanem a’ környül-állók éppületire-is légyen lelki-orvoslása.”¹¹ Aztán „midön a’ Beteghez bé-lépik, okosson kezdgyen hozzá, a’ környül-állókat böcsülettal köszöncse, az betegen szánakodgyék, s’-kérgye mint érzi magát. Az után vigasztaló szókkal (: de rövideden :) ébresze és gyamolitsa.”¹² A vigasztalás pedig főként abban áll, hogy a beteget arra emlékezteti, hogy szenvedése nem véletlenszerű, hanem Istentől való, tehát lelki üdvössége érdekében történik, ezért fogadja azt békességes tűréssel. A szerző fokozott odafigyelésre szólít fel: „ha az beteg valamit szólni akar, tehát az lelki Attya örömet meg-halgassa”.¹³ Ha pedig már halálán van, „okosson bánnyék-véle a’ lelki Atya, szóval, és kiáltással ne terhellye, hanem a’ mi leg-szükségeseb, azon légyen, hogy jelt kérvén, Absolutiot adgyon neki; hogy büneitől meg-öldoztassék.”¹⁴ Szintén neki szólnak az adott szertartásokhoz kapcsolódó intések: milyen imádságot, áldást kell mondania a betegnél (vagy a betegnek), amikor a feszületet nyújtja neki,¹⁵ amikor az égő gyertyát adja a kezébe,¹⁶ amikor szentelt vízzel meghinti.¹⁷

A szentségek felvételére való buzdításon kívül a pap feladata a helyes végrendelkezésre való emlékeztetés: „Ha az beteg nehezedeni kezd, tehát jó modgyával meg intse, hogy helyes Testamentomot, avagy Codicilust,¹⁸ a’

¹¹ TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, i. m. (2. j.), [15. számozatlan].

¹² *Uo.*, [15–16. számozatlan].

¹³ *Uo.*, [16. számozatlan].

¹⁴ *Uo.*, 103.

¹⁵ *Uo.*, 68.

¹⁶ *Uo.*, 103.

¹⁷ *Uo.*, 106.

¹⁸ Fiókvégrendelet.

mint annak a' módgya, tegyen, és azokat a' mi, kit illet, jól el rendellye, tudnia illik lölkét az Istennek, a' kitől teremtett, testét a' földnek; a' mivel tartozik az adosoknak, az östül maradtott gyermekinek, atyafiainak; az alamisnát az Szegényeknek.”¹⁹ A helyes testamentumtételhez szükséges megkérdezni a beteget, hogy nem haragszik-e valakire a rokonsága köréből, nehogy emiatt bosszút álljon rajta a végrendeletben. A szerző fontosnak tartja a lelkiatya intő szerepét a végső dolgoknak a végrehajtásában, de oly módon kell jelen lennie, hogy „a' maga személyét azokban ne avassa; hanem a' beteget a' maga ahétatos imádságiban de leg-főképpen az Szent Misében, az Isten kegyelmében, és irgalmasságában gyakran ajánlja.” A pap feladata az elhunyt környezetét emlékeztetni a halott lelki üdvéért, az időleges szenvedés rövidüléséért végzendő imádságokra, szentmisék felajánlására.²⁰

Elterjedt hiedelem, hogy a Sátán legjobban a halálos ágyon kísérti meg az embert, ezért is fontos a barátok, rokonok segítsége.²¹ Giovanni Nider a *Dispositorium moriendi* (1467) című munkájában azt ajánlja a domonkos szerzeteseknek, hogy az ördög kísértései ellen a haldokló mellett recitálják hangosan a *Credót*, és tegyenek égő gyertyát a kezébe.²² Bellarmino fontosnak tartja, hogy hívő emberek vegyék körül a haldoklót: „ne bocsássanak ő hozzájuk akár minemü embereket, hanem Isten félokét, áytatosakat, kiknek érettek valo Imádságok Isten előtt hasznos, és kedves légyen”.²³ A halálos beteget nem szabad étellel, haszontalan reménnyel hitegetni, jobb, ha tudatják vele állapotát, „el ne titkollyák, sőt essen és szeretettel meg-incsék ötöt, és az ő erőtlenségére emlékeztessenek, hogy készicse magát az örök életre”.²⁴

Az *ars moriendi* általában egyszerre kívánnak segítséget nyújtani az egyes ember halálra való készülétében, és szolgálnak útmutatóként azoknak, akik a haldokló mellett vannak. A legelső ilyen jellegű művek forrásának

¹⁹ TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, i. m. (2. j.), [17.számozatlan].

²⁰ *Uo.*, 108.

²¹ Bettie Anne DOEBLER, *Continuity in the Art of Dying: The Duchess of Malfi*, Comparative Drama, 1980, 205. – Az ikonográfiában a 15. századtól középpontba kerül a haldokló ágya. A körülálló embereken kívül megjelentetik két oldalon az ördögöket, démonokat és a szenteket, angyalokat, Szűz Máriát. ARIES, i. m., 119–123.

²² Hivatkozza: TENENTI, i. m., 69–72.

²³ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, i. m., 464–465.

²⁴ MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis, az az Kegyeség-Gyakorlás, Melyben bé-foglaltatik, mint kellyen az Keresztyén Embernek, Isten és a' maga igaz ismételiben nevedni, életét naponként az ő felelmére intézni, csendes lelki-ismétel költeni, és futásának el-töltése után, bölögul végezni*, Bártfa, 1640, 853 (RMK I. 700).

Johannes Gerson *De arte moriendi* (1408) című értekezését tartják.²⁵ Ennek utolsó két fejezetében hangsúlyozott szerepet kap a haldokló, elhunyt környezetete. Feladatuk lényegében ugyanaz, ami a *Holtig-való barátság*ban is: vigasztalás, szentségek vételére és helyes végrendelettelre való buzdítás, érte való imádkozás. Gersonnál még jelen van a hitre vonatkozó katekizmuszerű kérdéssorozat, amit a betegnek tesznek fel: az igaz hitben akar-e meghalni, vágyik-e a bűnbocsánatra, meggyógyulása esetén jobbítani fog-e eddigi életvitelén, megadja-e tartozásait, és megbocsát-e az ellene vétőknek?²⁶ Hasonló kérdéseket tesznek fel a protestánsok is a haldoklóknak: Medgyesi *Praxis pietatis*ában a dogmatikai vonatkozású kérdések mellett az Istennel, emberrel való kibékülés (bocsánatkérés, megbocsátás) témája hangsúlyos.²⁷ Idővel az ilyen jellegű kérdéses forma elmarad, viszont a tartalmilag erről szóló protestálás, hitmegvallás a 17. századi halálra felkészítő művekben szintén megtalálható, ahogy Tarnóczynál is. A protestálások szövegét gyakran a jelenlévők olvassák fel a beteg előtt. Ezt a gyakorlatot tanácsolja Bartolomeo d' Angelo a 17. század elején: azoknak a beszélni már nem tudó betegeknek olvassák fel hangosan, akik még szívükben meggondolhatják, és egytérthetnek a tanúságtételek szövegeivel.²⁸

A *Holtig-való barátság*ban a környezethez szóló intések általában a beteg vigasztalására és az érte, az ő lelki üdvösségéért való imádkozásra szólítanak fel. Nem jó sok olvasással, beszéddel terhelni a beteget, írja Tarnóczy, inkább néha egy-egy „üdvösséges tanácsot” kell neki mondani. Ha pedig teljesen „halálra-vált” a beteg, emlékeztetni kell őt az utolsó kenetre, „hogy ez által nem csak lelkének, de testének-is gyógyulását remélhesse”.²⁹ Több imádságot és litániát találunk a könyvecskében, amiket a környezet végez a betegért, haldoklóért: a Krisztus öt sebéhez, a betegekért szóló, a Bernát-féle Mária-litániákat, az egyház szokása szerint végzett litániát a boldog kimúlásért és a kimúló lélek ajánlását, a Jézus neve-litániát stb.

²⁵ Teljes címe: *Opus tripartitum de praeceptis decalogi, de confessione, et de arte moriendi*. – Donald F. DUCLOW, *Everyman and the Ars moriendi: Fifteenth-Century Ceremonies of Dying*, Fifteenth Century Studies, 1983, 94–95. – Mások Canterburyi Anzelm *Admonitio morienti et de peccatis suis nimis formidanti* című munkáját tartják a műfaj első állomásának. Vö. SZABÓ Flóris, *Források kódexeink halál-szövegeibe*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1964, 681.

²⁶ SZABÓ, *i. m.*, 682.

²⁷ MEDGYESI, *i. m.*, 854–858.

²⁸ Bartolomeo D' ANGELO, *Ricordo del ben morire*, Brescia, 1602, 234.

²⁹ TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, *i. m.* (2. j.), 15.

A haldoklóért való ima néha az imádkozó lelki hasznára is szolgál, ugyanis annak tudatosítására késztet, hogy egyszer ő is ide jut, és számot kell adjon életéről, ezért fohászkodik így a *Praxis pietatis* forгатója a haldokló ágyánál: „Taníts-meg minket-is ő benne, hogy láthassuk utolsó végünket és hálandóságunkat; hogy nagyobb szorgalmatossággal készítsük magunkat arra az órára, mellyben minket-is hasonlóképpen ki-szolítasz”.³⁰

Az elítélt számára Tarnóczy különböző imádságokat ajánl (amikor kötözik, hogy kivigyék; amikor a törvényszék elé állítják, majd az ítélet után visszaviszik), és alázatos magatartásra vonatkozó előírásokat („A’ mikor Törvény eleibe állatnyák, akkor ne nézzen ide s’ tova, hanem levetett szemmel, mint ha azt hallaná Pilátustol: Ime az ember.”).³¹ Ugyanakkor a pap feladata Krisztus szenvedésén való elmélkedésre buzdítani a bűnöst, majd a végrehajtás előtti utolsó előkészületekben „kérgye-meg a’ lelki Attya, ha nem furdallya-e valamiben a’ lelki-isméret, a’ mit el-felejtett-volna a’ gyónásban: Akkor oldozza-meg büneitül, és csókoltassa-meg a’ feszületet vele utolsó áldással”,³² végül a halála után imádkozzon érte, és kérje a jelenlévőket, hogy mondjanak el a lelki üdvéért egy *Miatyánkot* és egy *Üdvözlégyet*.

Ima a halálos ágyon

A jó halál mesterségének elsajátítását igazán szükségesnek tartják a 16–17. században, mivel hiszik, hogy a túlvilági örök élet legnagyobb részben azon múlik, milyen állapotban éri az embert a halál:

a’ ki ugy hal-meg, mint Istennek ellensége, mindenkor Isten ellensége marad, és az örök tüzre köteles: a’ ki pedig ugy hal-meg mint Istennek baráttya, és menyországnak örököse, soha abból a’ dicsőségből ki nem eshetik. Annakokáért a’ mi minden bódogságunk, és bódogtanaságunk a’ jó, vagy rossz haláltól függ. Kicsoda akarna tehát e’ világból a’ más világra az halál által el-költözni, hanem a’ sült bolond³³ és a’ kinek semmi okossága nem vólna, míg az jól meg halástól-való mesterséget meg-nem tanulná, és a’ halált készen nem várná?

– olvashatjuk Tarnóczy Bellarmino-fordításában.³⁴

³⁰ MEDGYESI, *i. m.*, 865.

³¹ TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, *i. m.* (2. j.), 171.

³² *Uo.*, 177.

³³ „*Plane stultus*”. BELLARMINO, *i. m.*, 210.

³⁴ TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, *i. m.*, 260.

A *Holtig-velő barátság* imádsággyűjteményét megvizsgálva következtetünk arra, hogy a haldokló kikhez és milyen jellegű kérésekkel fohászokodott. Leggyakrabban a Szentháromság három személye (együtt vagy külön-külön) a megszólított, különösen a szenvedő Krisztus. A szentek közül Szűz Mária közbenjárását kéri leginkább, utána következnek a többi szentek, patrónusok, angyalok (őrangyal, Szent Mihály arkangyal). A szerző intésben ajánlja, hogy ha rosszabbodik a beteg állapota, és tarthat attól, hogy halála előtt nem tud meggyónni, imádkozzon Szent Borbálához.³⁵

A halálra készülő betegek imádságai leginkább békességes tűrésért, Isten akaratának elfogadásáért („ha testemet, és lelkemet el-veszed, nem enyimet, hanem Sajátodat veszed-el; Azért a’ te szent kezembe ajánlom testemet, lelkemet, és hálát adok néked, hogy eddig meg-tartottad, és kölcsön engetted.”),³⁶ bűnbocsánatért, boldog kimúlásért, üdvösségre jutásért könyörögnek.

A kísértések a halálos ágyon a legerősebbek: „az halálnak közel létekor a’ pokolbéli ördög embernek halálos ellensége, magát el-nem felelyti, hanem mint a’ praedára siető oroszlány az utolsó harcra siet, és minden tehetségével azon mesterkedik, hogy mindgyárt az első ütközetben hitiben megtántorítsa az embert” – írja Bellarmino nyomán Tarnóczy.³⁷ Ezért a *Holtig-velő barátságban* számos imádságot találunk, amelyekben a kísértések, a kétségbeesés és halálfélelem ellen kér erőt a haldokló.

Tarnóczy számos olyan imádságot és elmélkedést hoz,³⁸ amelyben Krisztus kínszenvedésének állomásaira, öt sebére emlékezve fohászokodik a beteg. A Megváltó fájdalombeli magatartásmódja ugyanis mintaként kell, hogy szolgáljon minden kereszténynek, hozzá hasonlóan kell tűrni a megpróbáltatásokat. Példa erre a *Christus kín szenvedéséhez-velő Imádság*:

Oh édes Jesusom, ki a’ Világ váltóságá-ért születettél, környül metéltté, öldöztéttél, a’ Sidoktól csufoltattál, Tanítványodtúl, csokkal el-arultattál, megkötöztéttél, és mint, egy ártatlan bárány, mészár-székre vitéttél, Annástol Kaifás-hoz, Pilátustol, Herodes-hez mint egy gonosz tévő hurczoltattál, hamissan vádol-

³⁵ TARNÓCZY, *Holtig-velő...*, i. m. (2. j.), 14.

³⁶ *Uo.*, 20.

³⁷ TARNÓCZY, *Nagy mesteriség...*, i. m., 399–400.

³⁸ Pl. *Az olajjék hegyn keseredet Christus Urunkhoz-velő Imádság; Hét rövid Imádság a’ kereszt-fán függő Jesushoz; Christus kínszenvedéséről-velő Litánia; A’ Christus kín-szenvedéséről, hálá-adó emlékezet; A’ Christus kín-szenvedéséről, ájtatos Imádság; Imádság A’ Christus öt Sebeibez; Isten, és ember között-velő szüntelen emlékezet Avagy Christus Urunk öt Sebeibez-velő Imádságok stb.*

tattál, pökdöstettél, csufoltattál, meg-ostoroztattál, tövis koronával koronáztattál, arczul csapdostattál, náddal verettéssel szent orczádat bé-födötték, ruhádtul megfosztottak, a' magas kereszt-fára fel szegesztek, latrok közzé számláltak, eczettel és epével itattak, láncsával által-verték, egy szóval én érettem, és minden emberért gyalázatos halált szenvedtél.³⁹

Tarnóczy tudva, hogy a „beteg az órának csak nem minden ütésére vigyáz”,⁴⁰ hogy ezen könnyebbítsen, 12 és 24 részből álló „mesterséges órát” írt össze, amely a betegség idejét Krisztus áldozatával kapcsolja össze a szenvedéseinek állomásaira való emlékezéssel, elmélkedéssel. Ugyanakkor egy ehhez hasonló „igen szép módot” is mutat, mellyel a beteg Krisztus szenvedésében részesülhet:

A' te betegégednek ideit hasonlítsd a' Kristus kín-szenvedésének óráiboz. Ugy mint estvének idején mongyad: Most indulok a' Christussal, az olai fák hegyére, hogy ottan véle imadkozzam, vérrel veréttékezzem, és meg fogattassam.

Hogy ha a' fájdalom egész etzakán tart, így szolly magadban: Ezen éjjel, az én Christusommal, Annástól Kaifashoz fogok hurczoltatni.

Reggelre kelvén azt mondyad: Most megyek az Urral Pilátushoz. Kilencz vagy tíz óra tájban mongyad: Most az Urral meg ostoroztatom és annak emlékezetiben foglalatoskodom.

Ha az fájdalom ebédkor jön reád, mongyad: Most akarok az Urral a' Cálvária hegyére menni, hogy véle meg feszíttessem.

Három óra tájban, mongyad: Most megyek az Urral hogy véle meg halljak.⁴¹

Végrendekezés

A vizsgált időszakban a halálra való készülésnek egyik fontos mozzanata a testamentumtétel. A végrendeletek alapján képet kapunk a halállal kapcsolatos korabeli mentalitásról, a temetkezési szokásokról. A 17. századi magyar végrendelezési gyakorlattal foglalkozó újabb kutatások közül elsősorban Horváth József⁴² forráskiadó és -elemző munkásságát, Németh Gábor⁴³

³⁹ TARNÓCZY, *Holtig-valo...*, i. m. (2. j.), 28–29.

⁴⁰ *Uo.*, 47.

⁴¹ *Uo.*, 46–47.

⁴² HORVÁTH József, *Temetkezési szokások kora újkori végrendeletek tükrében = Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*, szerk. KISBÁN Eszter, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1994, 197–212; UÓ., *Győri végrendeletek a 17. századból (I–III.)*, Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 1995–1997; *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*, szerk.

szövegkiadásait és tanulmányait emelném ki. A 17. században még a szóbeli végrendelezés dominált, a 18. században az írásbeliség elterjedésével egyre gyakoribb az írásos testamentumtétel.⁴⁴ A szóbeli végrendeleteket néha utólag lejegyezték (a tanúk vallomásai alapján), de feltételezhető, hogy ezek jelentős részét soha nem foglalták írásba. Legtöbbször otthon végrendeleztek a házhoz jött hivatalos küldöttek jelenlétében, azok segítségével, mivel általában csak a nevüket tudták leírni (vagy azt sem, keresztet használva aláírás-ként), de ritkábban az is megtörtént, hogy ezzel a céllal felkeresték a hivatalos helyeket, személyeket. Van néhány példa a testáló által szabadon fogalmazott végrendeletre, de általában az írásba foglalás a jegyző feladata volt, ezért magán viseli annak stílusát, gondolkodásmódját. Így bizonyos formulák állandósultak, és kisebb-nagyobb módosításokkal felbukkannak egy település végrendeleteinek szövegeiben.⁴⁵

A testamentumok döntő többségben a megírás oka a betegség, az előrehaladott kor (bár életévet nagyon ritkán említenek), de jelentős számban a járványos időszakban megjelenő félelem, a családról való gondoskodás, a várható vagy már bekövetkezett vagyoni viszálykodás elhárítása,⁴⁶ vagy egyéb váratlan esemény (közelálló személy halála, háborúba való behívó) motiválta. A végrendelet a 18. század közepéig az örökség szétosztásán kívül tartalmazott egy kegyes záradékot is.⁴⁷ Ez az ún. *pium legatum* (kegyes adomány) lényegében a szerzett javaknak azt a részét jelentette, amelyet a végrendelező a törvényes örökösökön kívüliekre hagyott: leginkább az egyházra. Az egyháznak való juttatások az alkalmazottakon kívül segítették a templomot, iskolát, ispotályt, szegényeket. Megtörtént, hogy nemcsak a helyi templomra, hanem a szomszédos települések egyházaira is hagytak

HORVÁTH József, DOMINKOVITS Péter, Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2001 stb.

⁴³ NÉMETH Gábor, *Gyöngyösi testamentumok és fassiólevelek, 1642–1710*, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1991; UÓ., *Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1995.

⁴⁴ SZÉKELY Gábor, *A kecskeméti reformátusok végrendeletei a XVII–XVIII. századból*, Cumania: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, XXIV, 2009, 205.

⁴⁵ HORVÁTH, *Temetkezési szokások...*, i. m., 201.

⁴⁶ „Hogy azért jövődöben az én édes gyermekeim között valami pőr patvar, visszavonyás avagy veszekedés ne következék”, tesz testamentumot Eölbey Ilona 1684-ben, Győrben. HORVÁTH, *Győri végrendeletek...*, i. m., 147.

⁴⁷ TENENTI, i. m., 217.

valamit, sőt akár távoli búcsújáróhelyekre, híres szentkép, kegyszobor feldíszítésére. Készpénzen kívül házat, boltot, földet, állatokat, terményeket és mindenféle ingó javakat is hagyományoztak az egyházra.

A földi javaknak az Úrtól való időleges kölcsönkapása, az *Újszövetség*ből ismert sáfárkodás metaforája megjelenik a végrendeletekben is: „az minemű javait az Uristen sáfárságul kezem alá bocsátott, cselédim között azokról teszek ily testamentális dispositiot”;⁴⁸ „az mi kicsiny javacska jim vadnak, mellyekre Istenemtül bizattattam volt sáfarul”.⁴⁹ A vagyontárgyak hagyatkozása után gyakran előfordul ennek az isteni akaratba való ajánlása, vagy valamiféle áldás: „Ennekutánna az Úr Istennek minden jót kívánván, ajánlok mindeneket az Úr Istennek gondviselése alá”.⁵⁰

A *Holtig-való barátság*ban találunk egy intést arra vonatkozóan, hogy a végrendelező hagyja hátra mindenét annak, akinek jár: lelkét az Úrnak, testét a földnek, vagyonát az örökösöknek. Ennek ilyen megfogalmazására gyakran találunk példát a korabeli végrendeletekben első intézkedésként a vagyontárgyak felsorolása előtt. Nemcsak katolikus, hanem protestáns végrendeletben is található hasonló gondolat: „Ajánlom lelkemet az én megváltó Christusomnak eljövételéig az hatalmas Istennek kezében, testemet viszontag az honnét eredetet vett volt, az ő anyjának, az fekete földnek”.⁵¹

A végrendeletek egyik fontos pontja a temetésre vonatkozó rendelkezések és a későbbiekben lelki üdvükért végzett szentmisék rendje, különösen ezek költségeinek biztosítása. Bellarmino a jó meghalásról szóló művében figyelmeztet: „okossan cselekedsz, ha javaidnak valami részét a’ Papoknak rendeled, hogy lelkedért áldozatot mutassanak az Istennek”.⁵² A végrendeletek alapján a misemondatás gyakorlata a katolikusok körében Magyarország-szerte elterjedt volt. Ezeket általában a halál vagy temetés évfordulóján szokták mondatni.

⁴⁸ Koós Szabó István testamentális dispositója 1682-ből. NÉMETH, *Gyöngyösi testamentumok...*, i. m., 74.

⁴⁹ Kovács Anna 1692-es végrendeletét idézi SZÉKELY, i. m., 233.

⁵⁰ Öreg Szabó Mihályné 1690-ből való végrendelete. SZÉKELY, i. m., 211.

⁵¹ Hegy Mihály özvegyének végrendelete, 1645. NÉMETH, *Gyöngyösi testamentumok...*, i. m., 32.

⁵² TARNÓCZY, *Nagy mesterség...*, i. m., 342.

Összefoglalás

A *Holtig-való barátság* népszerűsége a 17–18. században a halálra való felkészülés fontosságának jele. Tarnóczy legkelendőbb elmélkedés- és imádságos gyűjteménye egyszerre segédkönyv nemcsak a beteg, hanem környezete számára is. Segít az öregséggel, betegséggel járó szenvedéseket és az elmúlást Isten akarataként értelmezni. A halál nemcsak az egyén magánügye, hanem a közösség is aktív szerepet vállal a haldokló vigasztalásában, lelkének üdvösségre segítésében és a helyes végrendelkezésre való intésben.

A középkori és kora újkori ars moriendi többsége figyelmeztet arra, hogy az embernek már egészséges állapotában el kell kezdenie a jó halálra való készülést. Aki ugyanis minden napját keresztényi módon éli meg, rendszeres lelkiismeretvizsgálatot és bűnbánatot tart, annak nem kell félnie a váratlan haláltól, bármikor felkészülten állhat az égi ítélőbíró elé. A halálfélelem rosszabb, mint maga a halál – olvashatjuk Tarnóczy Bona-fordításában: „Micsoda rettenesség vagyon tehát az halálban? a’ vélekedés. Rettenetes az halálnak félelme, nem maga az halál.”⁵³

⁵³ TARNÓCZY István, *Menyben vezető Kalauz, Melly Magába foglallya, a’ Szent Atyáknak, és a’ régi Philosophusok tetczésének veleit*, Nagyszombat, 1675, 152–153 (RMK I. 1185).

KŐVÁRI RÉKA

Halottas énekek Bukovinában és Moldvában

*Nyomatott énekeskönyvek és népi kéziratok kapcsolata**

Mivel területileg Bukovinára és Moldvára koncentrálunk, a nyomtatott énekeskönyvek számát lecsökkenthetjük, ugyanis a szóban forgó énekek forrása elsősorban Kájoni János *Cantionale Catholicum* című énekeskönyvének 1719-es, második és 1805-ös, harmadik kiadása, valamint Illyés István *Zsoltári és Halottas énekek* című könyve.¹

Népi kéziratokaink² vizsgálata azonban nagyobb nehézségbe ütközik. Kéziratos énekeskönyveink, füzetek, illetve másolataik nincsenek módszeresen összegyűjtve, nem tudjuk pontosan, mely faluban mely előénekesnek, kántornak létezik, létezett kéziratos énekeskönyve. Ezért az MTA BTK Zenetudományi Intézet népzenei kézirtárából kiválasztottunk két olyan kéziratot, amelyek tulajdonosaival, közelebről készítőivel és használóival hangzó felvételek is készültek.

A bukovinai székelyek és a moldvai magyarok néphagyományában a Kájoni *Cantionale* énekei mélyen meggyökereztek, templomon kívüli közösségi alkalmakkor is számos szövegét éneklük. Egyes falvakban máig élő paraliturgikus szokás a halott melletti virrasztás, imádkozás, amit előénekes(ek) vezet(nek). Dolgozatunkban két előénekes felvételeit, kéziratos füzetek és

* Jelen tanulmány megírásakor az OTKA támogatott (PD 77427. számú pályázat).

¹ KÁJONI János, *Cantionale Catholicum*, Csíksomlyó, 1676; Uő., *Cantionale Catholicum*, szerk. BALÁS Ágoston, Csíksomlyó, 1719 [a Kájoni *Cantionale* második kiadása]; Uő., *A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve*, szerk. ANDRÁSI Rafael, Csíksomlyó, 1805, 1806 [a Kájoni *Cantionale* harmadik kiadása]. – A második kiadásnak az eredetivel történő részletes összehasonlítását l. KŐVÁRI Réka, *A Kájoni Cantionale első és második kiadásának egybevetése = Régi vallásos énekek és énekeskönyvek*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp.–Piliscsaba, PPKE BTK – Szent István Társulat, 2011 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 2), 153–177. – ILLYÉS István, *Soltári Énekek [...] és Halottas Énekek [...]*, Nagyszombat, 1693.

² A népi kéziratokról l. FORRAI Ibolya, *Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél*, Bp., Múzsák Közművelődési, 1989 (Néprajzi Közlemények, 30); „*Már elmenyek az örömbé*”: László Márton – *Pintyer Feri Marvika Halottas könyve 1919*, szerk., tan. FÁBIÁN Margit, Szekszárd, Bonyhádi Székely Kör – Tolna Megyei Könyvtár, 1994; FORRAI Ibolya, *Utószó* = GÁSPÁR Simon Antal, *Az én szülőföldem, a bukovinai Istenségűs* (hasonmás), vál., tan. FORRAI Ibolya, Bp., Akadémiai, 1986, 143–165.

azok nyomtatott forrásait vizsgáljuk. Elsőként a bukovinai Gáspár Simon Antal halottasairól szólunk röviden, majd a moldvai Vajdók Jánosné Gyurka Anna éneklését és füzeteit mutatjuk be részletesen, válogatva hangfelvételeiből.

I.

Az 1895-ben, a bukovinai Istensegítsen született Gáspár Simon Antalt († 1978, Halásztelek) mindazoknak, akik régi egyházi népelemek továbbélését vizsgálják a néphagyományban, bemutatni nem szükséges.¹ Őt kezdetben a néprajz, majd Domokos Pál Péter 1949-es gyűjtése óta a népzene kutatói is számtalan alkalommal felkeresték,² szülőfalujáról szóló írása nyomtatott formában is olvasható.³ 1975–76 telén Domokos Mária Németh Istvánnal szisztematikusan kérdezte Anti bácsit, különös tekintettel virrasztó énekeire. E gyűjtés hanganyaga a közelmúltban teljes egészében hozzáférhetővé vált.⁴ Kéziratos füzeteinek egy részéről ekkor fénymásolat készült (más részük múzeumokhoz és magánszemélyekhez került), az általa gondosan másolt és bekötött, halottas énekeket tartalmazó kéziratos énekeskönyvét (1. kép) az örökösök a Népzenei Osztálynak ajándékozták.⁵ Ezt a kéziratos énekeskönyvet tanulmányozhattuk.

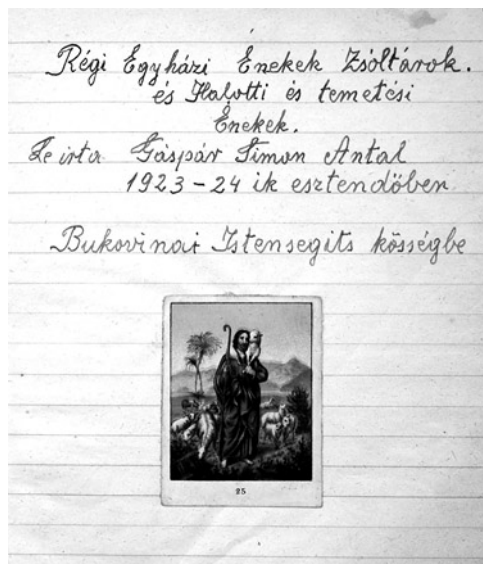
¹ A Kájoni *Cantionale* 1676-os, első kiadásának dallamokkal kiegészített modern kiadásában Domokos Pál Péter számos dallamot, variánst közöl Anti bácsitól: DOMOKOS Pál Péter, „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”: Kájoni János: *Cantionale Catholicum, Petrás Ince János: Tudóstársok*, Bp., Szent István Társulat, 1979.

² Elsősorban Kiss Lajos és Erdélyi Zsuzsanna nevét kell említenünk, l. DOMOKOS Mária, *Gáspár Simon Antal halottas énekei = Lélek, halál, túlvilág: Vallásnévelés fogalmak tudományközi megközelítésben*, szerk. PÓCS Éva, Bp., Balassi, 2001 (Tanulmányok a Transzcendensről, 1), 383–395, 4. j.

³ GÁSPÁR Simon Antal, *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts* (hasonmás), vál., tan. FORRAI Ibolya, Bp., Akadémiai, 1986.

⁴ A gyűjtésről l. NÉMETH István, *Népzenei gyűjtőutak Domokos Máriával Bukovinában és Moldvában = Tükröződések: Ünnepi tanulmánykötet Domokos Mária népzene-kutató-zenetörténész tiszteletére*, szerk. SZALAY Olga, Bp., L'Harmattan – Könyvpont, 2012, 771–792 (771–802) és DVD-ROM melléklete; utóbbi önállóan is: *Mikor Máriához...: Bukovinai és moldvai népelemek, népdalok Domokos Mária gyűjtéséből*, szerk. NÉMETH István, SZALAY Olga, Bp., Magyar Kultúra – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012.

⁵ „Régi Egyházi Énekek, Zsoltárok és Halotti és temetési Énekek. Leírta Gáspár Simon Antal 1923–24-ik esztendőben Bukovinai Istensegits kösségbe.” Jelzete: NZKT 99.

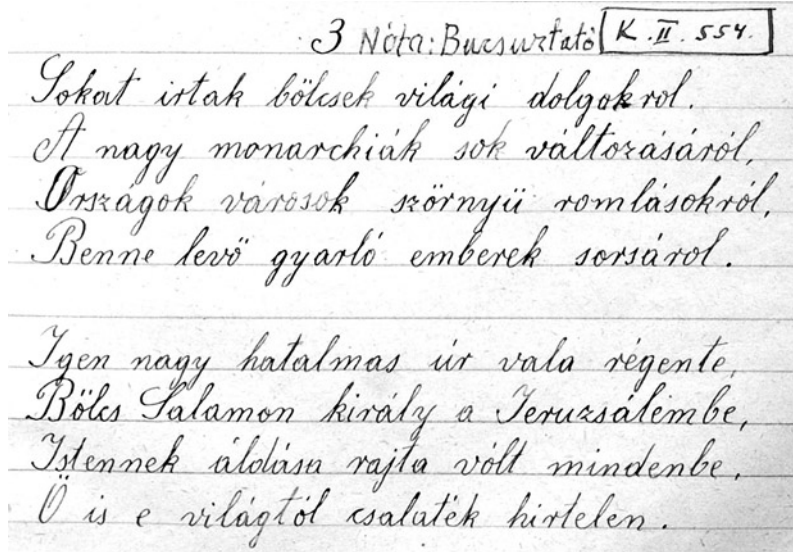

1. Gáspár Simon Antal kézíratos énekeskönyvének belső címlapja

Domokos Mária *Gáspár Simon Antal halottas énekei* címmel 2001-ben közölt tanulmányában részletesen leírta ennek keletkezéstörténetét, közölte a halottasok néhány dallamát, valamint az Anti bácsi fent említett könyvében és további három füzetében található halottas énekek kezdősorait.⁶ Eszerint a több mint 130 virrasztó éneket tartalmazó vonalas füzetet Gáspár Simon Antal eredetileg naplóírásra kapta, de ő – valószínűleg az 1930-as évek elején – inkább népénekeket írt bele, mégpedig nem közvetlenül nyomtatott énekeskönyvekből, hanem a Kájoni *Cantionale* 1719-es, második kiadásából, valamint Illyés István énekeskönyvéből az istensegítsi László István által korábban másolt kézíratos énekeskönyvből.

Az 1970-es évek gyűjtései során 113 virrasztó szöveg került magnetonra, melyeket Gáspár Simon Antal 32 dallamra énekelt. Ezek közül most azt a 12 szótagos dallamot mutatjuk be, amelyre a legtöbb szöveget énekelte (19-et). Ezt búcsúztatónak nevezték, mert a kántor erre énekelte a maga szerezte halotti búcsúztatókat is. A „Sokat írtak bölcsek” kezdetű ének szövegének elejét Gáspár Simon Antal gyönyörű kézírásával is láthatjuk (2. kép) a népzenei lejegyzés fölött.

⁶ DOMOKOS Mária, *i. m.*

2. Gáspár Simon Antal kéziratos énekeskönyve 25. oldalának részlete

Parlando, rubato $\text{♩} = 69-80$

1) — 2) — 3) —
 1. So - kat ír - tak böl - csek vi - lá - gi dol - gok - ról,

4) — 5) 6) —
 A nagy mo - nar - ki - ák sok vál - to - zá - sa - ról,

7) — 8) — 9) —
 Or - szá - gok, vá - ro - sok ször - nyű rom - lá - sa - ról,

4) — 10) —
 Ben - ne le - vő gyar - ló em - be - rek sor - sa - ról.

1) 2a) 2b) 3) 4) 5) 6) 7) 8) 9) 10)
 3. 2. 3. 2. 2.3. 3. 2.3. 2.3. 2.3. 2.3. 2. 2.

2. Igen nagy hatalmas Úr vala régente
 Bölcs Salamon király a Jeruzsálemben,
 Istennek áldása rajta vót mindenben,
 Ő is e világtól csalaték hirtelen.

3. Gondold meg Julius császár állapotját,
Maga nemzetétől illetlen halálát,
Világbíró Sándor nagy hatalmasságát,
Csak egy kicsiny ital érte végóráját.⁷

II.

1993 februárjában népes gyűjtőcsoport⁸ Moldvában egy néhány napos, de igen intenzív népzenei gyűjtést végzett, melynek elsődleges célja az egyházi népelemek néphagyománybeli feltérképezése volt. Ennek során olyan ritkaságok is mikrofonvégre kerültek, mint latin nyelvű gregorián ordináriumok és propriumtételtek, amelyek a moldvai csángók ajkán zenei világuk szabályai szerint átalakultak. E gyűjtőút teljes hangfelvétele ugyancsak megjelent a közelmúltban;⁹ a gyűjtött anyag jelentőségét egyes részleteinek korábbi hangzó publikációi is jelzik, mint a gregorián énekek Dobszay László szerkesztésében,¹⁰ a népdalokból és népelemekből pedig Domokos Mária és Németh István válogatásában a magyar népzenei antológia zárókötetében.¹¹

A gyűjtők által felkeresett Klézse, Lészped, Szabófalva, Lujzikalagor, Bogdánfalva és Diószén énekesei közül a klézsei, 1915 szeptemberében született Vajdók Jánosné Gyurka Anna kéziratos füzeteinek másolatát sikerült 2004-ben megszerezniük Berkes Katalintól, aki akkor az ELTE néprajz szakos hallgatójaként gyűjtött Klézsen. A füzetek Vajdók Anna néni vejénél, Botezát Gyurkánál voltak, becses emlékek tartotta őket. Tizenegy vékony füzetéről van szó, melyekben halottas, adventi, karácsonyi, húsvéti és pünkösdi énekek, a Szent Olvasóról, Szent Józsefről és Szűz Máriáról szóló énekek, „vacsorához való énekek”, továbbá imádságok olvashatók, zömmel

⁷ Énekelte Gáspár Simon Antal (született: 1895), Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest-Pilis-Solt-Kiskun). Gyűjtötte: Németh István, 1975. október, lejegyezte Kővári Réka. Jelzete: AP 9792a. Hanganyaga publikálva: NÉMETH, *i. m.* DVD-ROM melléklete; NÉMETH, SZALAY, *i. m.*

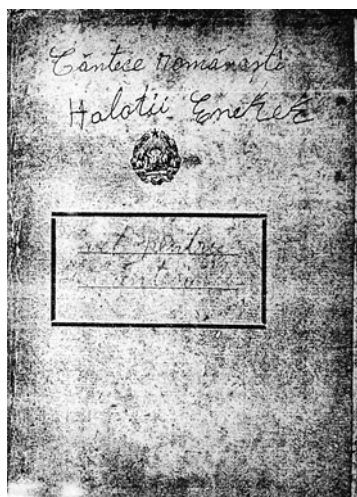
⁸ Kallós Zoltán vezetésével Domokos Mária, Léránt Andrea, Németh István, Teszáry Miklós.

⁹ NÉMETH, *i. m.*, 793–802. és DVD-ROM melléklete; NÉMETH, SZALAY, *i. m.*

¹⁰ *Gregorián énekek és balladák a csángóknál*, szerk. DOBSZAY László, KALLÓS Zoltán, Bp., Hungaroton Classic, 1997 (HCD 18230).

¹¹ *Magyar Népzenei Antológia VII: Moldva és Bukovina népzeneje – Anthology of Hungarian Folk Music VII: Folk Music of Moldavia and Bukovina*, szerk. DOMOKOS Mária, NÉMETH István, a kísérőfüzetet összeállította DOMOKOS Mária, Bp., Hungaroton Records Kft, 2004 (HCD 18264–67 [4 db CD]).

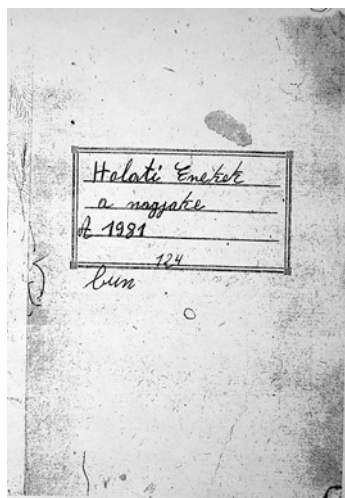
magyar nyelven. Az 1993-as népzenei gyűjtés során e füzetekből énekelt Anna néni (3–5. kép).¹²

3. Vajdók Jánosné Gyurka Anna néhány füzetének címlapja

4. Vajdók Jánosné Gyurka Anna néhány füzetének címlapja

5. Vajdók Jánosné Gyurka Anna néhány füzetének címlapja

¹² E füzetek másolatának jelzete: NZKT 102.

A virrasztókban használatos halottas énekek teszik ki füzetei tartalmának legnagyobb részét. Első, *Halotti énekek* címet viselő füzetét 1953-ban, 38 éves korában írta le a kiváló énekes. Többi füzetében az 1970-es és 1980-as évekből, valamint az 1990-es évek elejéről találunk datált bejegyzéseket.

A füzeteiben található és általa elénekelt halottasok között van, ami csupán a Kájoni *Cantionale* 1805-ös harmadik kiadásában bukkan fel, ezeket külön nem részletezzük, csak felsoroljuk. Ilyen az „Ó te világ, méz alatt méreg” kezdetű, a „Viz-Kereszt Nap utánra való Külömbbféle énekek” sorában másodikként szereplő, felirata („Más ugyan arról, azon nótára”) szerint „A’ Világnak hivságáról” szóló ének, mely az énekeskönyvben előtte álló „Ó emberi gyarló nemzetség” dallamára éneklendő – tehát ez egy régebbi dallamra alkalmazott újabb szöveg.¹³ Ugyancsak a *Cantionale* harmadik kiadásában megjelenő ének az „Ó, te rettenetes keserű halál”, amelyet a gyűjtéskor Vajdók Anna néni szép, félsoronkénti diktálását követően négy klézsei asszony énekelt.¹⁴ Hasonló, diktáló előadásmódban rögzítették az erdélyi énekeskönyvben ugyancsak 1805-ben megjelenő „Ó, szomorú, siralmas szó” kezdetű halottast is.¹⁵ Ezeket általában az énekeskönyvvel egyezően énekl, vagyis azt mondhatjuk, hogy kéziratosszerű füzeteinek forrása a Kájoni *Cantionale* 1805-ös harmadik kiadása volt.

A továbbiakban Vajdók Anna néninek azokat az énekeit tekintjük át, amelyek népénektörténetünk korábbi rétegéből származnak, vagyis már a Kájoni *Cantionale* első és/vagy második kiadásában is szerepelnek (és a fentiek értelmében többé-kevésbé módosult változatban olvashatók a harmadik kiadásban is).

1.

A Kájoni János énekeskönyvében szereplő „Ó mely félelem és rettegéssel lesz a nagy ítélet” kezdetű, 29 strófás ének a második kiadásban még változatlan, s a „Háborúsága Dávid királynak” nótajelzettel olvashatjuk. 1805-

¹³ KÁJONI, 1805, 79. Az „Ó emberi gyarló nemzetség” nótajelzete a *Cantionale* 1719-es, második kiadásában megjelenő „Eheu quid homines sumus”, mely ének és dallam egyaránt szerepel 18. századi csíksomlyói passiókban, pl. 1725, 1742.

¹⁴ KÁJONI, 1805, 351. Nota: „Hol vagy, én szerelmes Jézus Krisztusom”.

¹⁵ KÁJONI, 1805, 338; UŐ., *Erdélyegyházmegyei énekeskönyv [...]*, szerk. BAKA János, Gyergyószentmiklós, [1921] [a Kájoni *Cantionale* negyedik kiadásának tekintjük], Nr. 427.

ben kevesebb, mint a felére csökken, megváltozik, és tulajdon dallamra való hivatkozás szerepel.¹⁶ Vajdók Anna néni a *Cantionale* harmadik kiadása szerinti szöveggel énekelt. A dallam, amelyet énekelt, már nem az eredeti dallam, hanem egy újabb, recitáló jellegű, mégis zárt modell. Szép példa arra, hogy az elfeledett dallam helyett egy egyszerű módot találjanak arra, hogy az értékes szöveget énekeljék. (A további strófákban azonban még e formát is elég gyakran eltéveszti.)

Parlando, rubato ♩ = cca 98

1. Ó, mely félelem és nagy rettegés i - ti - let - kor le - szen,
Midőn a földnek már minden része felgyullad e - gé - szen,
És az Úr Isten sok bü - ne - ink - ről Ke - mény szá - mot ve - szen.

2. Fé - lőn[k] s rettegünk, ha egy kis házban hirte - len tűz lob - ban,
Mennykő titestől ha iszonyodunk, még an - nál es job - ban,
Egy csat - tanásra vagy vil - lám - lás - ra Ha szívünk meg - dob - ban.

1) 2)
3. 3.

3. Mi leszen tehát, mikor e világ mindenestül meggyúl,
Minden épület nagy ropogáskor* szakadni indul,
És az egész föld mint a pozdorja
Tüzes lángba borul?

* téveszt

[még 10 vsz.]¹⁷

¹⁶ KÁJONI, 1676, 726 (DOMOKOS Pál Péter, *i. m.*, Nr. 794); KÁJONI, 1719, 627, felirata: „Más szép ének”, Nota: „Háborúság Dávid királynak”; KÁJONI, 1805, 85, Nota: tulajdon.

¹⁷ Énekelt Vajdók Jánosné Gyurka Anna (született: 1915), Klézse (Moldva). Gyűjtötte: Domokos Mária, Kallós Zoltán, Léránt Andrea, Németh István, Teszary Miklós, 1993. február; lejegyezte Kővári Réka. Jelzete: AP 17833g. AP 17833g. Hanganyaga publ. NÉMETH, *i. m.* DVD-ROM melléklete; NÉMETH, SZALAY, *i. m.*

Parlando, rubato $\text{♩} = 84-94$

1) Ó, é - le - tünk vég - ó - rá - ja,
 4) Raj - tunk a ha - lál ka - szá - ja!
 5) Jaj, nin - csen itt ma - ra - dá - sunk,
 7) 8) Jö el szám - a - dá - sunk.
 9) Refr.:
 10) Föld-ből let-tünk, föld -ből é-lünk,
 11) Föld -é s po - rá es - mént le - szünk.

1) 2) 3) 4) 5) 6) 7) 8a) 8b) 9) 10) 11)
 4 3-6 2 2-7 2.3 7 6.7 3 4.6.7 2.5-7 5-7 2-6

<p>2. Világra jaj vót születnünk,
 Itt es sok jajt kell szenvednünk,
 Egész éltünk viadalom,
 Ínség es fájdalom. Refr.</p> <p>4. Mít bizol hát e világban,
 Ó ember, csalárd hívságban,
 Hogy ígírsz magadnak időt,
 Többről több számos esztendő. Refr.</p> <p>6. Csak olyan e mi életünk,
 Mínd az árnyék, melyet neznünk,
 Elváltozik mi örömnünk,
 Mínd az árnyék, melyet neznünk. Refr.</p> | <p>3. Mi földi gyönyörűségünk,
 Csak buborék gyicsérségünk,
 E világi minden öröm,
 Csak keserű öröm. Refr.</p> <p>5. Mostan tehát jövendőről,
 Gondolkozz végső üdőről,
 Ha számadásod van készen,
 A dolgod jó leszen. Refr.</p> <p>7. Adj üdvösséges kimúlást,
 Úr Jézus es elnyugovást,
 Testünk szerént jól meghalást,
 Dicsérséges feltámadást. Refr.</p> |
|--|---|

Amen.¹⁹

¹⁹ A gyűjtési adatokat es a hangzó publikációt l. 19. j. Jelzete: AP 17835c.

3.

A „Jaj, mely hamar múlik e világ ereje” kezdetű ének a Kájoni *Cantionale* első három kiadásában szerepel, 1719-ben két szakasszal rövidítik, 1805-ben héttel, és „Jaj, mely hamar múlik világ dicsősége” kezdettel át is költik.²⁰ Vajdók Anna néni az 1805-ös átköltött szövegváltozattal énekelte.

Parlando, rubato ♩ = 80–100

1) 2)
1. Jaj, mely ha-mar mú-lik ō Vi - lág dí-csér - sé - ge,
3) 4)
Mely ha-mar e - nyé-szik Ő győ-nyő - rü - sé-ge,
Vál - to-zik szép - sé - ge.
1) 2) 3) 4)
3. 2. 3. 2. 3. 3.

2. Ámbár az aranynál
Fénylőbb fényessége,
De füstnél múlandó
Az ő dicsősége,
Minden ékessége.

3. Mind a kinyílt virág
Szépen illatozik,
Az ember élete
Itt úgy virágozik,
S hirtelen változik.

[még 5 vsz.]²¹

4.

A Kájoni *Cantionale* 1719-es, második kiadásában jelenik meg a kisdedek temetésére való „Szűnjék meg bánattól szomorú szívetek” kezdetű halottas. Az 1805-ös, harmadik kiadásban még olvashatjuk, azonban itt felére csök-

²⁰ KÁJONI, 1676, 652 (DOMOKOS Pál Péter, *i. m.*, Nr. 740); KÁJONI, 1719, 553; KÁJONI, 1805, 356, Nota: tulajdon.

²¹ A gyűjtési adatokat és a hangzó publikációt l. 19. j. Jelzete: AP 17812a.

kent az ének terjedelme. Mindkét énekeskönyvben nótaulása az „Ó áldott Szűzanya” kezdetű Mária-ének.²² Vajdók Anna néni füzetébe az 1805-ös szövegváltozat került, kétszer is.

Parlando, rubato $\text{♩} = 72-80$

1. Szűn-jék meg bá-nat-tól szo - mo-rú szí - ve - tek,
E szép vi-rág-szá-lon ne ke-se-reg - je - tek,
Mert jó hely - re vit - tek tó - le - tek.

Refr.: Ó - rök fény-ben vagy a meny - ben,
Ott vég nél-kül ör-vend az A-tya Is - ten-ben.

1) 2)
2. 2.

2. Mint szép virágcska adta jó illatját,
Vigasztalja egyvig (eddig) szívetek bánatját,
Most pegyid dicséri mennyben Szent Atyát.
Refr.

[még 3 vsz.]²³

5.

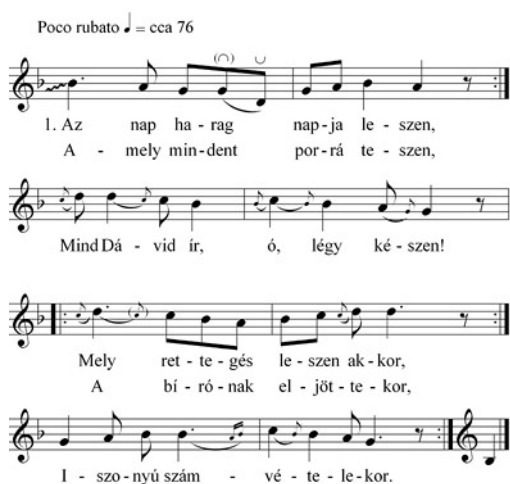
A „Dies irae” halotti szekvencia magyar fordítását a Kájoni *Cantionale* valamennyi kiadásában megtaláljuk. A harmadik kiadás szerint ez a „Halottakért való Szent Mise alatt” „A’ Letzke éneklés után, és az Offertorium alatt” éneklendő. Vagyis az eredeti helyén, az evangélium előtt, szekvenciaként, de mivel igen hosszú ének, ezért a következő éneklési lehetőségkor, a feljánlás alatt

²² KÁJONI, 1719, 608; KÁJONI, 1805, 364.

²³ A gyűjtési adatokat és a hangzó publikációt l. 19. j. Jelzete: AP 17812b.

folytatható.²⁴ Vajdók Jánosné Gyurka Anna füzetébe az átköltött harmadik kiadásbeli változat került. Az 1993-as felvételen soronként előre mondja, diktálja az énekszöveget az előénekes négy asszonynak, akik a dallamot és a hajlításokat is azonosan éneklik. (A hosszú ének első két szakaszát közöljük.)

Poco rubato ♩ = cca 76

1. Az nap ha - rag nap - ja le - szen,
A - mely min - dent por - rá te - szen,
Mind Dá - vid ír, ó, légy ké - szen!
Mely ret - te - gés le - szen ak - kor,
A bí - ró - nak el - jöt - te - kor,
I - szo - nyú szám - vé - te - le - kor.

2. A trombiták megharsognak,
Erre hótak feltámadnak,
Törvényszékre állítatnak.
Természet el fog bámulni,
Látván a port felújulni,
Számadásra elindulni.²⁵

A két előénekes bemutatott kéziratos füzetei és hangfelvételei, a szövegek 17. századra visszamenő nyomtatott énekeskönyvi forrásai egy hajdan élő szokás mára szinte eltűnt bizonyítékai. A kiemelkedő tudású bukovinai Gáspár Simon Antal énektudását nem tudta átörökíteni, nem volt kinek átadnia – felvételei révén azonban bárki megismerheti e halottasokat. A

²⁴ KÁJONI, 1676, 689 (DOMOKOS Pál Péter, *i. m.*, Nr. 770); KÁJONI, 1719, 585, mindkettőben: „Az nap nagy haragnak napja”; KÁJONI, 1805, 323 („Az nap harag napja leszen”, felirata: „Halottakért való szentmise alatt, A Lecke éneklése után és az Offertorium alatt”); KÁJONI, 1921, Nr. 403 („Napja Isten haragjának”).

²⁵ A gyűjtési adatokat és a hangzó publikációt l. 19. j., kiegészülve négy éneklő asszonnyal. Jelzete: AP 17813c.

moldvai Vajdók Jánosné Gyurka Anna utolsó énekénél az átörökítés egy hagyományos módozatát, a diktálás szokását figyelhettük meg, amely gyakorlat révén elegendő volt, hogy csupán az előénekes rendelkezzen énekeskönyvvel, jelen esetben maga által írt kéziratós énekeskönyvvel.

PETRŐCZI ÉVA

Szentség és köznapiság – néhány tanúság Felvinczi Sándor verses laudációja nyomán

Mivel Felvinczi Sándor neve nincs igazán az utókor köztudatában, életútját bevezetésül az alábbi pár sorban foglaljuk össze. Az erdélyi származású, Felvincen, Nagyenyeden tanult Felvinczi Sándor (Lécfalva, 1641–Debrecen, 1686) a nagyváradi vár nevezetes ostromakor, ahol a készülő váradi *Biblia* a törökökkel kötött hadialku tárgya lett,¹ az életben maradt tanulók egy csoportjával Debrecenben lelt menedéket, azután egy darabig Patakon diákoskodott. Ezt követően 1667-ben Kassán szolgált, iskolaigazgató, teológia- és filozófiatanár volt. Felsőfokú végzettségre törekedvén, a kassai egyház alumnusaként 1669–1670 között Leidenben tanult. Peregrinációja után ismét kassai iskolamesteri évek következtek, s itt prédikált is a foglyul ejtett helybéli lelkész, Kabai Bodor Gellért helyett. Végül az ellenreformáció erősödésének következtében Kassáról is menekülnie kellett, ezután négy évig Zilahon szolgált mint lelképásztor és esperes. 1679-ben ismét korábbi „menedékvárában”, Debrecenben kötött ki, ahol végül egészen haláláig működött köztisztviselőként álló lelkészként, illetve esperesként.²

Felvinczi Sándor Medgyesi Pálhoz nem hasonlítható írói termékenység szempontjából, kifejezetten puritánnak sem nevezhető, de hollandiai tanulóévei, William Ames (Amesius) és tanítómestere, Martonfalvi Tóth György iránti rajongása, továbbá a nagytekintélyű Köleséri családdal való barátsága alapján egyértelműen a puritanizmus eszméivel, lelkiiségével rokonszenvező teológusnak nevezhetjük őt. Debreceni baráti-kollegiális kapcsolatairól sokat megtudhatunk Mikó Gyulának abból az érdekes és alapos cikkéből, amelyben a szerzőnk halálát követően íródott nagyszámú, latin nyelvű Felvinczi-siratot elemezte.³

¹ Erről részletesen: PETRŐCZI Éva, *A váradi Biblia helye a magyar puritanizmus irodalmában* = Uő., *Puritánia: Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 20), 94–101.

² ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977³, 197–198.

³ MIKÓ Gyula, *A Felvinczi Sándor temetésére írott latin gyászversek vizsgálata*, Könyv és Könyvtár, 2002, 71–103.

Felvinczi Sándor és a Köleséri család kapcsolatának számos fennmaradt bizonyítéka közül ezúttal csupán egyet említünk meg, Ballagi Aladár 1879-es közleményét. Ebben a könyvtörténeti áttekintésben kerül említésre Köleséri Sámuel 1679-ben, Rosnyai János által kinyomtatott prédikációja, az *Istennek 's Nemzetének Végig Híven Szolgáló David Patriarcha*, amelyet Köleséri Debrecen egyik ikonografikus figurájának, id. Dobozi Istvánnak a temetésekor mondott el. Az, hogy Köleséri Sámuel igazi „homo Debreceniensis”-szé fogadta Felvinczit, kitűnik e kiadvány egy példányának saját kezű ajánlásából, amelyről Ballagi így ír: „Ép példánya a sárospataki ref. főiskola könyvtárában. Collectio Püspökiana. 6. darab. Címlapján Köleséri írása: »Tiszt. Felvinczi Sándor Uramnak....etc.«”¹ Az, hogy Köleséri egy ilyen, „debreceni érdekeltségű-jelentőségű” prédikációt ajándékozott lelkész társának, önmagáért beszél. Arról vall, hogy Köleséri Sámuel nem jöttmentnek, kívülállónak, hanem a christianopolisbéli hitélet, eme – jó értelemben – spirituális beltenyészet immáron véglegesen gyökeret vert, fontos szereplőjének tekintette Felvinczit. Akit egyébként nemcsak hozzá – mint korábban említettük is –, de a már váradi tanulóéveiben megismert Martonfalvi Györgyhöz és Kabai Bodor Gellérthez is sok szál fűzött. Az 1657–1711 között szolgáló prédikátorok közösségéről, egymáshoz való viszonyáról sok egyház- és várostörténeti, továbbá mikrotörténeti adatot megtudhatunk Csorba Dávidnak a témát kimerítő, nagyon részletes, de sovány huszonegyedik századi lelkünk megszépítésével, a korhoz hangolásával itt-ott mégis adós könyvéből.² Csorba összefoglaló munkájában többször is hangsúlyozza, hogy Martonfalvi korszaka „tudományos és irodalmi téren egyaránt kiemelkedő szintet nyújtó volt”.³ Csorba Dávid azonban a 17. századi vallásos, orthodox és puritán szellemű művek elkötelezett kutatójaként nem szentel túl sok figyelmet a traktátusok, életvezetési könyvek, prédikációskötetek ajánlóverseinek, s a jeles debreceni lelkipásztorokat elparentáló gyászverseknek sem. Ez voltaképpen tökéletesen érthető és indokolt is, hiszen az „applied poetry”, az „alkalmazott költészet” homoktengeréből végtelenül hosszadalmas és fáradságos munka aranyat, valódi költészet-morzskákat mos-

¹ BALLAGI Aladár, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához*, Magyar Könyvszemle, 1879, 290.

² CSORBA Dávid, „A' sovány lelket meg-szépíteni”: *Debreceni prédikátorok 1657–1711*, Debrecen, Hernád, 2008 (Nemzet, egyház, művelődés, 5).

³ *Uo.*, 37.

ni. Így tehát határozottan „poézisra kihegyezett” beállítottság, sőt, tagadhatatlanul egyfajta poétikai fanatizmus szükségeltetik ahhoz, hogy valaki a magyar régiség lelki életének e megnyilvánulásaira is odafigyeljen. Kora újkori vallásos verstermésünk „átszítalását” az is jócskán nehezíti, hogy e tárgyban nálunk ezidáig nemigen születtek elméleti munkák; a külföldön, főként az angolszász világban megjelent „keresztyén poétikák” pedig főként olyan nagynevű alkotók munkáit elemzik, mint a verseket is író Richard Baxter, John Bunyan, Edward Taylor, vagy éppen az első generációs amerikaiak puritán költő-fejedelemasszonya, Anne Bradstreet. Jelen felsorolásom kevesebb, mint vázlatos, csak a kontraszt kedvéért említtem őket. A versben csak teológiai munkásságuk (vagy éppen pályatársi munkák) margóján megemlékező, magukat poétának egy kósza pillanatig sem tekintő hazai névtelenekre (legalábbis költőként névtelenekre) nemigen hull fény, alig jut figyelem. Így azután az utókor is vajmi ritkán tekinti őket költőnek. Ennek a szemléletnek azonban vesztese minden olyan jelenkori kutató, aki kora újkori vallásos szerzőinkkel, közöttük számos puritán vagy puritanizmus közeli auktoralis foglalkozik. Az e lelkiség jegyében alkotó versírók rehabilitációjáért oly sokat fáradozó Mason J. Lowance Jr. egyik jelentős tanulmányában azt a szintén amerikai tudóst, Perry Millert idézi, aki az elsők között igyekezett felmutatni a puritán költészetnek a pusztán verstani és kegyességi ujjgyakorlatokon túlmutató, mert létbizonylat erejű értékeit: „A puritánok irodalmi gondolkodása egyetlen műfajban sem tükrözi olyan pontosan az idők szavát, mint a költészetéről vallott nézeteikben!”⁴

S – tegyük hozzá – nem csupán a költészetéről alkotott nézeteik, de maguk a költemények is sokkal több információt nyújtanak, mint azt gondolnánk. Jelen dolgozatunkban itt lép a képbe ismét a bevezetőben egy életrajzi vázlat erejéig már megjelölt a 17. századi Debrecen papi társadalmában valamelyest már elhelyezett Felvinczi Sándor. Ő is néhány-versű, erősen alkalmi poéta volt csupán, öt, bizonyíthatóan neki tulajdonítható költeménye közül egy azonban kitüntetett figyelmünkre méltó. Ez a vers Martonfalvi György *Szent Historiájának* függelékéként jelent meg, s látszólag ez is súlytalan opusznak tűnik, hiszen nem egyedi teljesítmény. A jeles teo-

⁴ Mason J. LOWANCE Jr., *Religion in Puritan Poetry: The Doctrine of Accommodation = Puritan Poets and Poetics: Seventeenth-Century American Poetry in Theory and Practice*, ed. Peter WHITE, University Park and London, The Pennsylvania State University Press, 1985, 33.

lógiai tanárt, írórt és prédikátort tanítványai és rajongói ugyanis egész babérokoszorúnyi verssel tisztelték meg, életében és holtában egyaránt. Úgy is fogalmazhatnánk: munkásságának, személyiségének értékei olyan mágnesség tették őt, amely számos, kisebb-nagyobb „vers-reszeléket” vonzott magához. Felvinczi első ízben korántsem alkotott remekművet, amikor tanító-mesterét poézisbe emelve magasztalta. A *Taneto és czafolo Theologia*hoz⁵ függesztett verse nem különbözik és nem különb az egy-egy verset és művet feldicsérő írások sokaságánál: azaz nem több mint a megszokott, versbe tördelt érdemkatalógus, az aktuálisan magasztalt opusz jóformán minden versszerző által alkalmazott, „Ilyen még nem volt”-jellegű hangsúlyozása:

Valamit tanított Tudós Amesius,
Es szép írással híres Wendelinus,
Vagy más Orthodoxus igaz Theologus,
Egy csomóban adgya elődben ez Opus.
A' mi eddig vala Magyar nyelven ritka,
Doctor Martonfalvi György hozta világra [...].⁶

E vers közhelyességéhez képest a meglepetés erejével hat, s a 17. század vallásos verstermésében ritka értékűnek számít egy két évvel későbbi, ugyancsak Martonfalvi Györgyöt magasztaló, tizenhat soros költeménye, amely a két évvel későbbi *Szent Historia* vendégszövege.⁷ Ezt a verset érdemes teljes terjedelmében idéznünk, mint a túlsúfolt-barokkos korabeli versvilág nagyon letisztult, egyetlen metaforát következetesen kibontó és végigvívó darabját.

Bóldog emlekezetü nagy Doctornak, Tiszteletes Martonfalvi
György Uramnak utólsó Historiai munkáján bánattal meg-
elegyített örvendező versek.

A' gyertyát fel-szoktuk tenni az asztalra,
Hogy az egész házban terjedjen vilaga,
Melly mind addig ég nagy sebessen lobogva,
A' míg egészlen meg-emésztetik maga.

⁵ MARTONFALVI TÓTH György, *Taneto és czafolo Theologia* [...], Debrecen, Rosnyai János, 1679, b1r. (RMKI. 1231.)

⁶ Uo.; FELVINCZI Sándor, *Tiszteletes és tudós Martonfalvi György Uramnak = Régi magyar költők tára XVII. század, 11: Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686)*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1986, 42–43.

⁷ MARTONFALVI TÓTH György *Szent Historiája* [...], Debrecen, Rosnyai János, 1681, ****2v. (RMKI. 1256.)

Te-is sok munkáju Scholánk Directora,
Nagy világosságot bocsátál világra,
Mind addig mig jutál utolsó órádra,
A mint Amesius hü bizonyság arra.

Munkáid punctuma e' szent Historia,
Az Isten Könyvének bé-summált csomója,
A' negyedik részben meg-magyarázója,
Melynek izit, a' ki meg-olvassa, tudgya.

Mihelyt Doctorságod remekjét bé-adád,
Lelkedet azonnal Istennek ajánlád,
El-mulék világi számtalan nyavalyád,
Es immár fejedben van fényes koronád.⁸

A címben jelzett „szentség” és „köznapiság”szimbiózisa már első olvasásra tetten érhető ebben a versben. Martonfalvi Tóth György heroikus szellemi-lelki teljesítménye mellett kínzó (bár nem részletezett) betegségeiről is szó esik az utolsó versszakban, jelezvén, hogy Isten elkötelezett szolgálója éppúgy a fizikai megpróbáltatások rabja, mint bármelyik kortársa.

Csorba Dávid már idézett könyvében megemlékezik egy ugyancsak Martonfalvi György személyéhez kapcsolható, következetesen végigvitt allegóriáról, amely szintén a posztumusz *Szent História*hoz csatolva látott napvilágot. Szilágyi Tönkö Márton prózában írott, de költői fordulatokban is bővelkedő előszava ez, amelyben többek között ezt írja: „Vala egy emlékezetes és ritka példájú Hattyúja Debreczen Városának is, s' abban a' Collegiumnak, söt az egész Magyar Sionnak”.⁹ Szilágyi Tönkö ugyan valóban sikeresen úsztatta végig „Debreczen hattyúja”-t a Köröstől a Tóczóig, az ókori vízimadár-allegória azonban egy Debreczenhez hasonló, se folyója, se nagyobb tava, alapjában véve „száraz” városban a barátság sugallta-diktálta inventio poetica ellenére meglehetősen sutának és kimódoltnak tűnik.

A Felvinczi-vers és annak központi gyertya-allegóriája azonban egészen más regiszterbe tartozik. Igaz ugyan, hogy az elméje-lelke tüzével másokat szolgáló világítóeszköz fénye nem Felvinczi Sándor „találmánya”, hiszen a „véka alá tett gyertya” *Máté evangéliumának* egyik legtöbbet idézett, nagyon kifejező, ám a sok citátum révén agyonterhelt fordulata; mégis, sokkal erőteljesebbnek tűnik Martonfalvi hattyúvá lényegítésénél. Hogy az alkalmi

⁸ *Uo.*; FELVINCZI, *Tiszteletes...*, i. m., 43–44.

⁹ MARTONFALVI TÓTH, *Szent Historiája*, i. m., *3v.

versszerző számára igehirdetőként, lelkipásztori munkája során is milyen fontos, mélyen átélt-átérzett, kitüntetett értékű volt ez az allegória, az *Lelki diadalomról való oktatás* című prédikációjának szövegét olvasva különösen is nyilvánvalóvá válik. Ezt az igehirdetését a debreceni Nagytemplomban, az 1682. esztendőben, Boldogasszony hava negyedik napjának reggeli óráján mondta el.¹⁰ Ebben a vers megírását követő évben elmondott prédikációjában ugyanis ezt olvashatjuk: „2. oka. Mert a Christus is jelen vagyon ezen az harczon [ti. az Anyaszentegyházra támadó gonoszok ellen], mivel hogy a’ Mirtusok (az hivek ezec) Közöt áll. Zachar. I. v. 8. es az hét arany gyertyatartok (Ecclesiák) Közöt.”¹¹

A prédikáció szövegében ugyan nem magukról a gyertyákról, hanem az eklézsiákat jelképező arany gyertyatartókról van szó, az azonban nyilvánvaló, hogy a legdúsabban aranyozott gyertyatartó is fölösleges cifraság gyertya – vagyis, visszatérve immár a vershez, a Martonfalvi Györgyhez hasonló, holtig szolgáló, holtig világító lelkek és elmék – nélkül. Tagadhatatlan, hogy a Felvinczi-versben is akadnak közhelyes részletek, például Martonfalvi György kvalitásainak Amesiuséhoz való hasonlítása, a 17. század második felének ez az úgyszólván kötelező sallangja, amelyet egy korábbi dolgozatomban „Amesius-menzúrának” neveztem, s amelyet a laudálók akkor is alkalmaztak, ha egy feldicsért mű Amesiusból táplálkozott, s sokszor akkor is, ha nem.¹²

Mégis: a biztos érzékkel kibontott központi gyertya-allegória kiemeli a költeményt a közhelyes verses méltatások könnyen feledhető, szürke tömegéből. Mi több, a vallásos világirodalom körébe is bekapcsolja hazai protestáns kultúránkat – ha nem is a szerző tudatos terve szerint –, egy allegória erejéig megint csak rokonítva a magyar és a korai amerikai kegyességi irodalom világát, vallásos toposzait, közelebből a két nagyon távol eső Christianopolist, Bostont és Debrecent.¹³

¹⁰ FELVINCZI Sándor, *Lelki diadalomról való oktatás*, Debrecen, Rosnyai János, 1682. (RMK I. 1279.)

¹¹ *Uo.*, B1r.

¹² ÉVA PETRÓCZI, *Some Features to the Portrait of William Ames = É. P., Puritans and Puritanicals*, Bp., Balassi, 2005 (Studia Humanitatis, 13), 81.

¹³ E városok, továbbá Cotton Mather és Köleséri Sámuel mint vezető lelkészek mentalitás-beli párhuzamairól lásd: PETRÓCZI ÉVA, *Erzsébet az ő szent visszavonultságában: Női hitéleti és sorsdokumentumok a kora újkori Debrecenben és Bostonban = P. É., „... mi lelkünknek éltető*

Cotton Mather, akit már korábban is Debrecennel hoztam összefüggésbe, ezúttal is egy magyar prédikátortársával rokon léleknek bizonyult, amikor nagyapját, John Cottont „a mi lobogó, világító szövétnekeink” egyikének, majd a „Boston városában elhelyezett első gyertyatartó”-nak nevezi. S még egy büszke üzenetet is küld a tengeren túlra, ha úgy tetszik, még nekünk, magyaroknak is szólót: „figyelmezzetek ti, Európa egyházai, bizony vannak arany gyertyatartók (több is, mint kétszer hét), itt, eme »külső sötétség« kellős közepén.”¹⁴

E párhuzam, s az összes többi, ha időben nem is, térben óriási távolságot jelentő rokon motívum; természetesen sem a Felvinczi-vers, sem egyéb hazai írások esetében nincs szó közvetlen hatásról, vagy legfeljebb nagyon elvétve. Sokkal inkább arról, hogy minden túlzás, verses vagy prózai ráfogás nélkül is létezett egy jellegzetes „puritán lelkeségi világháló”, amelyet részben a *Szentírás* szövege, részben az egymástól távoli országokban forgatott azonos olvasmányok (javarészt teológiai, kisebb részben szépirodalmi munkák), részben egy nagyon erős mentalitásbéli rokonság éltetett. Ezek az egymástól gyakran több ezer kilométerre született írások még abban is hasonlítanak egymáshoz, hogy a magasztalt személyeknek címzett dicsérő sorok gyakorta egyenetlenek, sokszor elkezdett és félbehagyott költői képek egymás mellé dobált halmazának tűnnek. Meglehetősen ritka a Felvinczi-versben tapasztalható következetesség, azaz egy központi allegória kifejtése, végigkomponáltsága. Ilyen szempontból e költemény közeli rokonának tekinthető – ha már John Cottont emlegettem az imént – a költőnek semmiképpen nem nevezhető Benjamin Woodbridge rövid versezete, amelyben a nagynevű és nagy hatású bostoni lelképásztor alakját megelevenedett *Szentírás*ként idézte fel:

E férfi élő, lélegző Biblia

[...]

Új kiadásban hogyha e világra jó,

abraka”: *Tanulmányok a magyar és angolszász vallásos irodalomról*, Bp., Fekete Sas – KRE Puritanizmuskutató Intézet, 2008, 43–64.

¹⁴ E sokat idézett mondatok előfordulnak többek között a következő dolgozatban: Sacvan BERCOVITCH, *Typology in Puritan New England: The Williams-Cotton Controversy Reassessed*, *American Quarterly*, 1967, 190.

Mentes lesz minden kis hibától,
Lapjain és kötésén öröklét világol!¹⁵

(Petróczi Éva ford.)

Végezetül egy inkább lélektani, mintsem poétikai megjegyzés: igazán koherens, meggyőző, egy-egy jeles elméleti teológust vagy neves prédikátort megörökítő vers-portrék az esetek többségében akkor születtek a magyar és az angolszász régiség irodalmában, legyen szó orthodox református, puritán, de bármilyen hitélet közeli körökről is, amikor a kompozíciónak – Radnótival szólva – „távlatot ad a halál már.”

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy – a kiváló Sacvan Bercovitch tipológiai kutatásaihoz hasonlóan – Magyarországon nem volna hasznos a későbbi kutatógenerációk, tudományos műhelyek munkáját is megkönnyítő, szép és hasznos feladat egy puritán toposzgyűjtemény, netán adatbázis létrehozása. Ma, ennek még híján lévén, megmarad viszont számunkra a poétikai és spirituális „kirakós játékok” minden nemes kihívása és a ritka rátalálások öröme. Egy bizonyos: bármilyen kevésbé látványos és poétikai „aranytelérekkel” kecsegtető kutatási téma a puritán költészet, e lelkiség történetét kutatva nem szorítkozhatunk csupán a prédikációk, káték és életvezetési könyvek vizsgálatára. Mert ha így tennénk, engedve a kutatási hagyományoknak, így cselekednénk, az emberi élet és műveltség egyik olyan, finomhangolású eleméről mondanánk le, amelynek megismerése eddigénél árnyaltabb puritanizmusképünk kialakítását is elősegítheti.

¹⁵ E vers részletes elemzése: PETRÓCZI ÉVA, *A bibliává változtatott lelkijásztor – avagy életigenlő siratóének John Cotton halálára = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Bp., Balassi – MTA Irodalomtudományi Intézete, 2009, 311–314.

SZÁRAZ ORSOLYA

„*Ninive paenitentem videre te crederes*”

*A penitenciális népmissziók egy típusa a 18. századi Magyarországon**

A 17. században a jezsuita rend megélenkülő európai népmissziós tevékenységének egyik jelentős területét Itália jelentette. A misszionáriusok számára a regula nem írta elő, hogy milyen módszerrel dolgozzanak, ezért többféle metódus volt használatban. A szakirodalom két fő típusba sorolja ezeket: katekétikai és penitenciális missziót különböztet meg. Az utóbbi egyik altípusa a *missio Segneriana*, amely nevét kidolgozója után kapta. Id. Paolo Segneri 1665 és 1692 között Közép- és Észak-Itáliában vezetett népmissziókat.¹ Az itt szerzett tapasztalatai alapján alakította ki módszerét.² Halálát

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A kutatáshoz az infrastruktúra támogatásával a Debreceni Egyetem OTKA K 101840. sz. és RH/885/2013. sz. pályázatai járultak hozzá. – A címben szereplő idézet a jezsuita rend osztrák tartományának 1718-as évkönyvéből származik. Archivum Romanum Societas Iesu (a továbbiakban: ARSI), Aust. 175, f. 70.

¹ Id. Paolo Segneri (1624–1694) életét és műveit számos szakirodalmi munka tárgyalja. Közülük itt csak néhányat említünk meg, elsősorban azokat, amelyek szorosan kötődnek jelen tanulmány témájához. Segneri életéről és műveiről rövid, de alapos összefoglalást ad: Mario SCOTTI, *Paolo Segneri = Dizionario Critico della Letteratura Italiana*, III, diretto da Vittore BRANCA, Torino, UTET, 1986, 153–155. A misszionárius Segnerit helyezi a középpontba: Armando GUIDETTI, *Le missioni popolari: I grandi gesuiti italiani: Disegno storico-biografico delle missioni popolari dei gesuiti d'Italia dalle origini al Concilio Vaticano II*, Milano, Rusconi, 1988, 104–106; Leonida COSTA, *Un apostolo della civiltà contadina: Padre Paolo Segneri S.J.*, [Faenza], Litografie artistiche faentine, 1991; Valerio MARUCCI, *Paolo Segneri e le missioni rurali = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana*, Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300° anniversario della morte (1624–1694), Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI e Rocco PATERNOSTRO, New York, Forum Italicum, 1999, 141–153.

² Húsz évvel Segneri halála után jelent meg az a kötet, amely részletesen bemutatja a misszió menetét: *Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri della Compagnia di Gesù, predicatore pontificio, continuata dal P. Fulvio Fontana della medesima religione per lo spazio d'anni ventiquattro, per una gran parte d'Italia, e di là da' Monti, nella Elvezia, Rezia, Valesia, e Tirolo*, Venezia, presso Andrea Poletti, 1714. A tanulmány megírásához a második kiadást használtuk, amely ugyanott jelent meg 1739-ben. A módszer összefoglalását adja: Giuseppe ORLANDI, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*, Spicilegium Historicum Congregationis Sanctissimi Redemptoris, 1974, 2. sz., 313–346.

követően sem szűntek meg a segneriánus missziók Itáliában,¹ sőt az 1710-es években bevezették azokat a rend német és osztrák provinciájában is.² Az osztrák rendtartományhoz tartozó Magyarországon az első ilyen módszerrel végzett misszió 1716-ban zajlott le.³

Jelen tanulmány az 1717-es, második magyarországi segneriánus misszió bemutatását tűzi ki célul. Két ok miatt esett a választás erre. A missio Segneriana magyarországi történetében csak az 1716-os és az 1717-es misszióról maradt fenn külön jelentés a jezsuita rend központi levéltárában. Ezek jóval részletesebbek, mint azok a leírások, amelyeket a szóban forgó két évre vonatkozó litterae annuae-kban olvashatunk, ezért érdemesnek látszott e két forrásnak nagyobb figyelmet szentelni. Az 1716. évi misszióval azonban Fazekas István már részletesen foglalkozott 1993-as írásában,⁴ ezért annak megisméltése felesleges lett volna. A következőkben tehát az 1717-es missziót mutatjuk be a *Fructus ex Missionibus in Hungaria institutis Collecti Anno Domini 1717* című kézirat alapján, amelynek szövegét a függelékben közöljük is.⁵ A jelentés írójának nyilvánvaló szándéka az volt, hogy egy eredményes misszió képét közvetítse. A siker retorikája egyfajta szűrőként működik a szövegben, amely megnehezíti a tényekhez való hozzáférést, célunk ezért nem lehet az esemény valóságáé rekonstrukciója. Forrásunk azonban alkalmas arra, hogy megmutassa a segneriánus módszer főbb elemeit, és azt, hogy a misszió elbeszélésében a jezsuiták mire helyezték a hangsúlyt.

A segneriánus missziót az osztrák provinciára vonatkozó jezsuita források sokszor vándormisszióként (missio vaga) emlegetik. A vándormisszionáriusok nem állandó misszióállomásokhoz, rendházakhoz tartoztak, hanem minden évben kijelöltek számukra a rendtartományban egy területet, amelyet misszió alá kellett vonniuk. A segneriánusok is ilyen vándormisszioná-

¹ GUIDETTI, *i. m.*, 125–143.

² A németországi segneriánus népmissziókról: Uo., 138–139; Bernhard DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, IV/2 (18. Jahrhundert), Freiburg im Breisgau, Herder, 1928, 190–238; Louis CHÂTELLIER, *La religione dei poveri: Le missioni rurali in Europa dal XVI al XIX secolo e la costruzione del cattolicesimo moderno*, trad. it. di Idolina LANDOLFI, Milano, Garzanti, 1994 (Collezione storica), 75–78; Antonius MEIBERG, *Historia missionis paroecialis lineamenta*, [h. n.], 1953, 175–182, gépirat a római Institutum Historicum Societatis Iesu könyvtárában.

³ ARSI, Aust. 173, ff. 15–19v; Aust. 229, ff. 101–103Av.

⁴ FAZEKAS István, *A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon (1714–1717) = Perlekedő évszázadok: Tanulmányok Für Lajos történése 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Bp., ELTE, 1993, 410–431.

⁵ ARSI, Aust. 229, ff. 104r–104v.

riusok voltak, akik Paolo Segneri módszere alapján dolgoztak. 1717 májusában a nyugat-magyarországi Esterházy- és Batthyány-uradalmak, valamint az óvári császári uradalom területét kellett bejárniuk. A misszióknak tizennyolc állomása volt.⁶ A Moson, Sopron és Vas megyei települések egymástól való távolsága átlagosan néhány kilométer, de sohasem haladja meg a negyvenet. Követték tehát az eredeti módszert, amely azt írta elő, hogy a kiválasztott helységek hat mérföldnél ne legyenek távolabb egymástól, és az adott vidéket alaposan járják be a misszionáriusok.⁷ Az itteni lakosság többségében katolikus és német anyanyelvű volt, amely megfelelt a missziós módszer jellegének és a misszionáriusok nyelvtudásának is. A segneriánus metódus elsődleges célja ugyanis a katolikus hívek hitéletének fellendítése, hitre vonatkozó ismereteinek gyarapítása és a vallásgyakorlat trienti előírásoknak megfelelő uniformizálása volt. A misszió nyelvét minden bizonnyal a misszionáriusok nyelvtudása határozta meg, Bernardo Cerroni és Ignatius Grembs⁸ közös nyelve ugyanis a latinon kívül a német volt.⁹

A beszámoló szerint a misszió kérvényezői a helyi plébánosok, Esterházy Mihály herceg, Batthyány III. Ferenc, Batthyány I. Zsigmond és az óvári császári adminisztrátor voltak. Az ő engedélyük birtokában kezdődött el a misszió, amelynek kíséretébe szegődött a mosoni alesperes, aki amellet, hogy segédkezett a misszió lebonyolításában, ezzel a gesztussal azt is jelezte, hogy a misszionáriusok a támogatását és védelmét élvezik.

A terület vallási viszonyairól szólva a jelentés szerzője elmondja, hogy Kollonich Lipót bíboros-érsek állította vissza itt a katolicizmust, de annak előírásait az itt lakók nemcsak nem tartották be maradéktalanul (pl. böjti időszakban húst ettek), hanem még régi, protestáns szokásaikból (pl. lutheri

⁶ Nezsider, Magyaróvár, Rajka, Köpcsény, Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Mosonszent-andrás, Fertőféhéregyháza, Oka, Ruszt, Nagyfalva, Pinkafő, Városszalónak, Nagysároslak, Németújvár, Rohonc, Pornóapáti, Monyorókerék.

⁷ *Pratica delle missioni...*, i. m., 97.

⁸ Tamburini generális levele Cerroninak 1717. május 29-én, amelyben említi társát, Ignatius Grembsét is. ARSI, Aust. 11, f. 822.

⁹ Cerroniról ld. ARSI, Aust. 65, f. 322, nr. 39, Grembsről *uo.*, nr. 40. További adatok Cerroniról: ARSI, Aust. 195, ff. 258–259v; Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, I, Romae, IHSI, 1987, 160–161; Élesban de GUILHERMY, *Mémoires de la Compagnie de Jésus: Assistance de Germanie*, Paris, Typographie M.-R. Leroy, 1898, I/1, 96–97. Grembsről: Aust. 175, ff. 299–301; LUKÁCS, i. m., 456.

Bibliát olvastak otthon) is megőriztek néhányat. A misszionáriusok feladatai közé tartozott, hogy ezeket megszüntessék.

A misszió négy alappillére: a prédikáció, a gyóntatás, a supplicatiók (közülük is a legfontosabb a bűnbánati körmenet), valamint Szűz Mária, Xavéri Szent Ferenc és Szent Ignác tisztelete volt. A misszió minden alkalommal a település határában vette kezdetét, ahová a helyi plébános vezetésével a nép a misszionáriusok fogadására vonult. Itt a plébános köszöntő beszédet mondott, majd együtt a templomba mentek, ahol az egyik atya kitűzte a misszió kezdőnapját, és elmondta, hogy azok, akik részt vesznek a misszión, búcsúban részesülnek.

A misszióra folyamatosan érkeztek a résztvevők, sem a közügyek, sem más elfoglaltság nem tarthatta vissza őket, ahogyan az utazás nehézsége vagy kényelmetlensége sem. Jöttek a környékről, de Stájerország határ melletti településeiről is, és olyan sokan, hogy egész falvak néptelenedtek el. A bűnbánók megtöltötték a templomot, ellepték a tereket, az utakat. A forrás számadatakat is közöl: tizenkét-, tizenöt-, húszeszes tömegről beszél. Nincs mód arra, hogy ezek valóságtartalmát ellenőrizzük, azonban jól érzékelhető, hogy az elbeszélésben a magas résztvevőszám többszöri említése arra hivatott, hogy a misszió szükségességét és sikerét igazolja. Hasonló a funkciója a rend és a fegyelem hangsúlyozásának is: a hívek rendezett sorokban, zászlóval, szentek képével, szobrával vonulnak fel, miközben himnuszokat énekelnek. A jóváhagyás, a megerősítés szándékát fedezhetjük fel abban is, hogy a beszámoló nem egyszer jelzi, hogy illusztris személyek is megtisztelték jelenlétükkel a missziót.

De nemcsak a földi, hanem az égi hatalom is támogatta az atyák munkáját. A jelentés az isteni gondviselés jeleként mutat be bizonyos eseményeket. Így menekül meg prédikáció közben a lehulló téglától a misszionárius és a körülötte állók, és így sikerül kijutniuk a megáradt folyóból a misszióból hazafelé tartóknak. Az égi segítség megmutatkozik a misszió ellenségeivel szemben is: a lutheránus, aki a misszióba igyekvőket csúfolja, megnémul, a molnár pedig, aki nem akar részt venni a misszión, a saját malmánál esik bele a vízbe, és meghal, de előtte még meggyónja bűneit.

Annak ellenére, hogy a segneriánus misszió elsősorban a katolikus közösségeket célozta meg, ahol erre lehetőség volt, az atyák igyekeztek a katolizálók számát is növelni. A gyónások száma mellett ez is a misszió eredmé-

nyességét mutatta. Az 1717-es jelentés nagy figyelmet és terjedelmet szentel az áttéréseknek, és a katolizálók számát több mint százban jelöli meg. Közülük kilenc nem várt, csodálatos megtérésről számol be részletesebben. Ezek az elbeszélések épületes történetekként szolgálhattak az olvasók számára, de a misszionáriusok is felhasználhatták azokat egy későbbi misszió alkalmával a prédikációban vagy a hitoktatásban. A szereplők között mindkét nem képviselve van, ugyanígy a fiatalok és az idősebbek is, azaz széles kör számára kínálnak azonosulási lehetőséget. Ennél lényegesebb viszont, hogy található közöttük lutheránus prédikátor és olyan személy is, aki összejöveteleket rendez a házában, hogy ott „eretnek” könyveket olvassanak, és Luther tanait vitassák meg. E két utóbbi történetnek egyértelmű az üzenete: a misszió olyannyira hatásos, hogy még a protestáns prédikátorok és a felekezet legodaadóbb hívei is katolizálnak. A misszionáriusok biztosan tudatában voltak annak, milyen nagy jelentősége van ezeknek a megtéréseknek, mivel arra a Propaganda Kongregáció is már igen hamar felhívta a figyelmet.¹⁰

A megtérésnek társadalmi funkciója is van, erre példa az örökké veszedő lutheránus házaspár esete. A férj a veszekedések során gyakran meg is veri a feleségét, ezért az asszony megmérgezi őt, majd az erdőbe menekül. Egy idő után azonban hazamegy, ahol életben maradt férje várja, mégpedig büntetéssel. Végül kibékülnek, de ezt követően is újra és újra kiújul közöttük a gyűlölködés, ezért a férj a misszionáriushoz fordul. A megoldást a katolizálás jelenti, onnantól kezdve ugyanis békességben élnek egymás mellett. A missziónak köszönhetően tehát helyreáll a társadalom alapjának tekintett család egysége.

A missziós munka nehézségeinek érzékeltetésére a kézirat szerzője kitér a protestánsok által támasztott akadályok ismertetésére is. Két prédikátor példáját idézi fel a jelentés. Egyikük azt terjesztette, hogy az egyik jezsuita atya, miközben a környéken kóborolt, hirtelen meghalt. Ez pedig – mint mondta – kétségtelen jele annak, hogy a jezsuiták hamis tanokat hirdetnek. A másik protestáns prédikátor maga is elment a misszióba, hogy ott könyveket osztogasson a saját felekezetéhez tartozóknak, és megtúltsa nekik, hogy végignéz-zék missziót. Végül azonban egyikük erőfeszítései sem vezettek eredményre, sikertelenségük pedig a misszió sikere melletti érvvé válik a beszámolóban.

¹⁰ Említi: GALLA Ferenc, *A magyar katolikus restauráció misszionáriusa*, Bp., Stephaneum, 1946, 49.

A megtérések után a gyónást tárgyalja a kézirat részletesebben. A jezsuiták a gyóntató–gyónó viszonyt orvos–beteg kapcsolatként, a gyónást a megtérés kapujaként értelmezték. Ennek a funkciónak még inkább megfelelt az egyre népszerűbb életgyónás, amelyről úgy tartották, hogy az egyén személyes fejlődéstörténetének és tökéletesedésének kezdőpontja, egy fordulópont, amely után teljesen új élet kezdődik.¹¹ A misszióleírás jelentőségének megfelelően számol be róla. Hangsúlyozza, hogy nagyon sokan akartak a bűnbánat szentségéhez járulni, ami miatt a jezsuitáknak segítségre volt szüksége: minoriták, kapucinusok, a Szentháromság Fogolykiváltó Rend tagjai, pálosok, plébánosok és a mosoni alesperes is gyóntatott, de így is egész éjjeleken át hallgatták a gyónókat. Szinte mindenki életgyónást akart végezni, volt, aki sok éve nem gyónt, és volt olyan is, aki korábbi szentségtörő gyónását javította ki. Távoli helyekről illusztris személyek érkeztek, és nyomorúságos viskókban laktak több napig, csak hogy életgyónást végezhesse nek. A misszionáriusokat szóban és írásban is kérték a gyóntatásra a hívek. Bizonyítékképpen a jelentés egy levélrészletet közöl is.

Akik esetleg eleinte nem tudták rászánni magukat a gyónásra, és sem a buzdítás, sem a pokoltól való félelem nem bírta rá őket, azokat Szűz Mária könyörületessége vitte rá. A bűnök után kirótt büntetést sokan kevesellték, ezért újabbakat szabtak ki magukra: böjtot, önostorozást, alamiznaosztást, imádságot és egyéb kegyes cselekedeteket. A gyónás jótékony hatására konkrét példákat is hoz a jelentés: a vadházasságban élők helyzete rendeződött; szétszakadt házasságok álltak helyre; egy személy, aki azért került börtönbe, mert ellene egy másik hamisan tanúskodott, kiszabadult; az ellenségek iránt táplált gyűlölet és harag megszűnt; káromkodást többé nem lehetett hallani; a babonás szokások helyett a szentek tisztelete honosodott meg. A lélek megtisztulását követően a test egészsége is helyreállt: az istenkáromló nyelvről a gyónás után elmúlt a daganat. Mindazok, akik a bűnbocsánat szentségében részesültek, azt kívánták, bárcsak ebben a pillanatban meghalnának, mert akkor üdvösségük biztosítva lenne. Az eredményességet bizonyítandó

¹¹ A gyónás szerepéről a kora újkorban: Adriano PROSPERI, *Tribunali della coscienza: Inquisitori, confessori, missionari*, Torino, Einaudi, 2009 (Piccola Biblioteca Einaudi, Nuova serie, Storia, 472), különösen a második rész, ahol a jezsuiták és a gyónás kérdésével a szerző a 485–507. lapokon foglalkozik; valamint Wietse de BOER, *The Conquest of the Soul: Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2001 (Studies in Medieval and Reformation Thought, 84), különösen a 43–83. lapok.

újra számadatot közöl a beszámoló: az utolsó napon az áldozók száma több mint húszezer volt. A korszak misszióleírásaiban gyakran találkozunk ehhez hasonló összegzésekkel, amelyek – még ha a konkrét eseményhez nem is visznek közelebb – a missziók céljairól tájékoztatnak bennünket.

Míg a gyónás a hitélet egyedül megélt része, amelynek során kizárólag a gyóntató van jelen, addig a *supplicatio* másokkal közösen végzett devóciós forma. Az 1717-es misszió során három *supplicatiót* tartottak. Az elsőben a még nőtlen ifjak és gyermekek szüleiktől külön csoportban vonultak, majd prédikáció hangzott el a szülői és a gyermeki kötelességekről. Ennek végén felszólították a gyerekeket, hogy kérjenek bocsánatot szüleiktől. Ekkor a gyerekek felugrottak a helyükről, és elkezdték keresni a nagy tömegben szüleit, majd letérdeltek előttük, és könnyek között kértek bocsánatot tőlük, valamint megígérték nekik, hogy a jövőben engedelmesek lesznek. Ebben újra a misszió társadalmi funkcióját fedezhetjük fel.

A második *supplicatio* alkalmával engesztelő, bűnbánati körmenetet tartottak. A résztvevők közül volt, aki töviskoronát tett a fejére, volt, aki karjait kifeszítve utánozta a keresztre feszített Megváltót, volt, aki keresztet vett vállára, volt, aki véres önostorozással törlesztett Istennek bűneiért. Mindannyian alázatosan, megrendült lélekkel gyakoroltak bűnbánatot. A bőséges könnyhullatáson kívül egy hangot sem lehetett hallani. Eközben gyászos hangon szólt az ének, a teret minden oldalról fáklyák erős fénye világította be. A misszionárius fellépett az emelvényre, és tüzes buzdító beszédével tovább fokozta a már egyébként is intenzív érzelmi hangulatot. A leírás jól mutatja, hogy a jezsuiták minden eszközt (bűnbánati ruházat, flagellum, sötétség-fáklyafény, zene, prédikáció stb.) megragadtak, hogy a résztvevőkben bűnbánatot ébresszenek. A jelentés szerint az eredmény nem is maradt el. A szív legmélyéből jövő fájdalom és a töredelem jele volt a sírás, a zokogás, a jajgatás, a sóhajtozás, a férfiak esetében pedig az erős ökölcsapások, amelyekkel mellkasukat ütötték. Mindenki egyszerre kiáltotta: ezerszer inkább a halál, ezerszer és ezerszer inkább a halál, mint még egyszer bűnbe esni.

A bűnbánati körmenet elsősorban a krisztusi szenvedésben való részesülést tette lehetővé a hívek számára, ugyanakkor a bűnbocsánat elnyerését megkönnyítő cselekedetnek is tekintették.¹² Azonban nemcsak a hívő, ha-

¹² A bűnbánati körmenet funkcióit tárgyalja: Fabiano GIORGINI, *Le forme penitenziali durante le missioni popolari = La predicazione in Italia dopo il Concilio di Trento tra Cinquecento e Settecento*,

nem az egész közösség, a társadalom életére is hatással volt: a bűnbánati supplicatiók során az egymással ellenséges viszonyban álló felek sokszor kibékültek, a társadalmi hierarchia különböző szintjein állók egy kis időre egyenlőkké váltak, és ennek nyomán a társadalmi feszültségek enyhültek.¹³

Az 1717-es beszámoló említést tesz arról, hogy protestánsok is jelen voltak a bűnbánati körmeneten, és közülük másnap nem egy kérte, hogy a katolikusok számát gyarapíthassa. A segneriánus missziók osztrák provinciabeli történetére vonatkozó későbbi forrásokban is előfordul, hogy megemlékeznek a protestánsok jelenlétéről, azonban gyakran éppen az ellenkezőjével találkozunk: az esti supplicatio az, amely elutasítást vált ki a nem katolikusokból, valamint a protestáns kritika céltáblájává válik.¹⁴ Valószínűleg éppen emiatt az 1749-es *Notanda pro Missionibus Segnerianis rité instituendis* címet viselő kéziratban a bűnbánati körmenetek száma az eredetileg három helyett már csak egy.¹⁵

1717-ben a harmadik supplicatióra a misszió utolsó napján került sor. Ezen a misszionárius beszédet mondott, amellyel a megkezdett úton való továbbhaladásra biztatta a jelenlévőket. Mindez – írja a szerző – azon a Nagyfalva melletti síkságon történt, ahol ötvenhárom évvel ezelőtt a Respublica Christiana nagy örömeire Raimondo Montecuccoli tizennégyezer törököt semmisített meg a csataterén. Châtellier úgy véli, hogy a szentgottárdi csatára való utalás jelentőségét akkor érthetjük meg, ha azt megfelelő kontextusba helyezzük. Magyarországon a török kiűzése után a Habsburgok mind az ország, mind a katolikus vallás védelmezőjének szerepében léptek fel, és ebben éppen a jezsuiták voltak a segítségükre. A győzelemről való megemlékezésnek pedig éppen az volt a célja, hogy ezt a szerepet erősítse.¹⁶

Atti del X Convegno di Studio dell'Associazione Italiana dei Professori di Storia della Chiesa, Napoli, 6–9 settembre 1994, a cura di Giacomo MARTINA e Ugo DOVERE, Roma, Edizioni Dehoniane, 1996, 491–502.

¹³ Nápolyi jezsuita misszionáriusokról írt könyvében a paenitentia publica társadalmi funkcióját hangsúlyozza: Jennifer D. SELWYN, *A Paradise Inhabited by Devils: The Jesuits' Civilizing Mission in Early Modern Naples*, Aldershot/Burlington–Roma, Ashgate–IHSI, 2004 (Catholic Christendom, 1300–1700).

¹⁴ A kérdés bővebb tárgyalását e tanulmány keretei nem teszik lehetővé, ezért itt csak néhány ide vonatkozó forrást említünk meg: ARSI, Aust. 175, f. 70; Aust. 12, ff. 286–286v; Aust. 12, ff. 456, 461v; Aust. 202, f. 56; Aust. 205, f. 19.

¹⁵ A bűnbánati körmenetről a kézirat: OSZK Kézirattára, Quart. Lat. 2579, ff. 24–27v, 32v–33.

¹⁶ CHÂTELLIER, *i. m.*, 78–79, 82.

A jezsuiták a szentgotthárdi csatáról már 1664-ben színjátékot mutattak be Augsburgban.¹⁷ A győzelem a továbbiakban a Habsburg-reprezentáció részévé vált, mivel alkalmas volt arra, hogy I. Lipótot és az utána következő császárokat is mint a török felett győzedelmeskedő katolikus uralkodókat népszerűsítse. Minden bizonnyal ezt a képet hivatottak közvetíteni a szentgotthárdi ciszterci kolostor 1750-ben készült falfestményei, majd a templom Dorffmaister István által 1784-ben festett kupolafreskója is.

A Habsburgok és a jezsuita rend által választott küldetéshez illett a misszió záróaktusa is. Ekkor a résztvevők köszönetet mondtak Istennek, Szűz Máriának, a misszió védőszentjeinek és a misszionáriusoknak, utóbbiaknak hosszú életet kívántak, hogy még sok-sok évig a keresztény népek vigasztalására és a katolikusok számának gyarapodására munkálkodhassanak. Ezután a misszió a pápai áldással ért véget.

A jelentés azonban itt még nem fejeződik be: az utolsó rész a misszió során történt csodákkal foglalkozik, nyilvánvaló propagandacéllal. A misszió védőszentjei Szűz Mária és az Európán kívüli missziók apostola, Xavéri Szent Ferenc voltak. Tiszteletükre az atyák vizet áldottak meg, amely aztán csodás gyógyulásokat vitt véghez. Néhány cseppjétől múlni nem akaró láz, fogfájás, kínzó fájdalom tűnt el örökre, egy vak pedig visszanyerte szeme világát. De nemcsak az emberek, hanem az állatok is meggyógyultak tőle. A vízből sokan haza is vittek magukkal, még a protestánsok is, hogy később, szükség esetén használhassák azt.

Xavéri Szent Ferenc kultuszát másképp is propagálták a páterek: képét a misszió emlékére egy helyen kitették a templomban, Mosonszentandráson pedig az új templom főoltárára Szűz Mária, Szent András és Xavéri Szent Ferenc képét tervezték elhelyezni. Szent Ignác tiszteletét is igyekeztek meghonosítani a jezsuiták. A rendalapító szent esetében a róla készített kép tett csodákat: hatására egy fiúnak a daganat múlt el a lábáról, máshol segítségével sikerült kiűzni az ördögöt a házból.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a segneriánus misszió a egyes felekezetű osztrák provinciában kettős funkciót hivatott betölteni: a misszionáriusok egyrészt a katolikusok vallásgyakorlatát akarták megtisztí-

¹⁷ Maria GOLOUBEVA, *The glorification of Emperor Leopold I in image, spectacle and text*, Mainz, von Zabern, 2000 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 184, Abteilung für Universalgeschichte), 54.

tani a babonás és protestáns szokásoktól, másrészt igyekeztek a protestánsokat áttéríteni. Előbbi cél érdekében különösen nagy hangsúlyt helyeztek a szentségekre, főleg a gyónásra. Megtanították a híveknek a szentségvétel helyes módját, és hogy gyakran éljenek vele. A hívektől begyűjtötték az eretnek és az obszcén könyveket, mágikus amuletteket, boszorkányos holmikát, majd nyilvánosan elégették azokat. A népi vallásosság babonás hajtásait így nyesték le, majd kegyes olvasmányokkal, szentképekkel, megszentelt gyermekgyűjteményekkel ajándékozták meg őket.

Megfigyelhető, hogy a misszió során igen fontos szerepe volt a rítusoknak. Térden állva kértek egymástól bocsánatot, a békét öleléssel vagy csókkal pecsételték meg.¹⁸ A szertartások a legösszehangoltabb módon az engesztelő körmenetben jelentek meg. A misszióknak ez volt az a része, amely a segneriánus módszer fő jellegzetességét adta. Az elbeszélés alapján úgy tűnik, hogy a bűnbánati supplicatióban a rítusok egyfajta szabályozói voltak a résztvevők lelkiállapotát tükröző megnyilvánulásoknak (sírás, jajgatás stb.), és végül a felfokozott érzelmek is a ceremóniák révén csillapodtak le.

Nem könnyű azonban képet adni arról, hogy mindez hogyan hatott a nem katolikusokra. A segneriánus misszió további történetéből azonban sejthető, hogy a protestánsok idegenkedtek a látványos, penitenciális elemekben bővelkedő missziós módszertől, amely a gyónást és Szűz Mária kultuszát propagálta. Erre engednek következtetni azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy az 1750-es évek végétől a jezsuita rend feloszlataáig terjedő időszakban a segneriánus misszionáriusok működési területe már csak a zágrábi, a zenggmódrusi, a pécsi és a győri egyházmegye volt, és csak ritkán tartottak missziót Magyarország más vidékein vagy Erdélyben.¹⁹

¹⁸ Olasz területre vonatkozóan a kérdést vizsgálta: Ottavia NICCOLI, *Perdonare: Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinque e Seicento*, Roma–Bari, Laterza, 2007.

¹⁹ Az éves katalógusokban az 1759-es évtől kezdve a segneriánusok külön kategóriaként szerepelnek, és a misszionáriusok neve mellett működési területüket is feltüntetik: ARSI, Aust. 130, f. 13 (1759); Aust. 129, f. 305 (1760); Aust. 230, f. 59 (1761); Aust. 230, f. 93 (1762); Aust. 231, f. 127 (1763); Aust. 231, f. 161 (1764); Aust. 231, f. 195 (1765); Aust. 232, f. 229 (1766); Aust. 232, f. 263 (1767); Aust. 232, f. 297 (1768); Aust. 232, ff. 331–332 (1769); Aust. 233, f. 365 (1770); Aust. 233, f. 400 (1771); Aust. 130, f. 30v (1772); Aust. 130, f. 47 (1773).

Függelék

Az átírási szabályok meghatározásakor a kiindulópontot a *Lymbus* ide vonatkozó alapelvei jelentették, amelyektől azonban több ponton eltértünk. A kézirat átírásakor nem tartottuk szükségesnek a később betoldott vagy kihúzott szavak jelölését, ezek ugyanis kizárólag másolási hibák javításai. A nyilvánvaló tollhibákat jelölés nélkül kijavítottuk. A „j” betűket megőriztük, a mellékjeleket elhagytuk. A kéziratban az ae betűkapcsolat kétféle módon (ligatúraként és az a-betűláb felső részéből jobbra enyhén felfelé hajló vonalkával) szerepel, a két írásmód használata azonban ugyanazon szó esetében sem következetes. Mivel elsősorban a könnyű olvashatóságot tartottuk szem előtt, ezért nem tettünk különbséget a kettő között, azaz az átírt szövegben mindig ae áll. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottuk. A tulajdonneveket betűhíven írtuk át. A kéziratban a következő esetekben szerepel nagy kezdőbetű:

1. a mondat elején
2. tulajdonneveknél és az azokból képzett mellékneveknél
3. Isten és Krisztus különböző megnevezéseinél (Deus Optimus Maximus, Deus Pater, Optimum Numen, Dominus, Christus Magister, Christus Dux, Salvator stb.)
4. Szűz Mária különböző megnevezéseinél (Beatissima Virgo, Mater, Dei Genetrix, Deipara, Tutelaris stb.)
5. szentek neveinél (Indiarum Apostolus Divus Xaverius, Divus Xaverius Missionum Tutelaris, Divus Patriarcha Ignatius, Divus Patavinus stb.)
6. intézményneveknél (Catholica Ecclesia, Societas)
7. a katolikus egyház hivatali elnevezéseinél (Parochus, Missionarius, Pater, Vice-Archidiaconus stb., valamint az Apostolicus szónál)
8. felekezetneveknél (Catholicus, Lutheranus, Luthericula)
9. világi tisztségneveknél és az azokhoz kapcsolódó jelzőknél (Caesar, Princeps, Comes, Illustrissimus, Celsissimus, Reverendus stb.)

A nagy kezdőbetű használata ezeknél – néhány jelentéstöbbletet nem hordozó esetet leszámítva (pl. divo, missionarius, luthericularum, hungarico stb.) – következetes, ezért itt a nagybetűket meghagytuk, ahol erre szükség volt, egységesítettük. A missio az egyetlen olyan szó, amelynek nagy és kis

kezdőbetűs írása ingadozik a kéziratban. Mivel előfordulása igen gyakori, a könnyebb olvashatóság érdekében mindegyiket kis kezdőbetűvel írtuk át. A szöveg bekezdésekkel jól tagolt, a központosítás és az írásjelek követhetővé teszik a tartalmat, ezért ezen nem változtattunk. A lapszélekre írt, témamegjelölésként vagy alcímként értelmezhető sorokat a lábjegyzetekben közöltük, valamint itt pontosítottuk a szövegben szereplő helység- és személyneveket is.*

Archivum Romanum Societatis Iesu, Aust. 229, Fructus ex Missionibus in Hungaria institutis Collecti Anno Domini 1717, ff. 104^r–104^v.

Currente hoc anno 1717 ter Maximus et Optimus tribus e Societate nostra Missionarijs ampliora contulit praesidia, et majora, quam anno superiore, missionibus dedit incrementa: hinc etiam uberiores eodem hoc anno Deo auspice, Beatissima semper Virgine sine labe concepta, et Indiarum Apostolo Divo Xaverio Tutelaribus relati fuere animarum manipuli.

Reverendi Domini Parochi hoc anno ad paraecias suas, Celsissimus Princeps Estorasiⁱ, Illustrissimi Comites de Battianiⁱⁱ ad dominia sua, item Illustrissimus Caesareus Ovarini administrator ad oppida suae fidei credita tota ferme hyeme certatim et ardentius sacras exposcebant missiones: parendum eorum votis, precibusque fuit, et sub Maij initium Apostolici labores, quo animarum zelus, et propria Societatis nostrae instituti ratio evocabant, resumpti fuere.

Neúsidl seu Nesideriumⁱⁱⁱ celebre, et vastum in Hungaria oppidum, quod ab ejusdem nominis lacu alluitur, non sine copiosa affluentium frequentia,

* Köszönöm Takács Leventének, hogy átolvasta a latin szöveget, Fazakas Gergelynek, hogy értékes tanácsokkal járult hozzá a forrásközlés elveinek meghatározásához, Szelestei Nagy Lászlónak, hogy segítségemre volt egy átírási kérdés megoldásában.

ⁱ Esterházy Mihály (1671–1721).

ⁱⁱ A későbbiekben még említésre kerülő Batthyány III. Ferenc (?–1721) és Batthyány I. Zsigmond (?–1728).

ⁱⁱⁱ Neusiedl am See (Nezsider).

nec absque magno animarum fructu primam excepit missionem.^{iv} Secundum laborum theatrum fuit ingens illa prope Ovarinum planicies, ubi Ovarini, in Raggendorff, Kitze, in Sancti Joannis, et Sancti Petri, ac Sancti Andreae oppidis institutae missiones.^v Laborum etiam sedes fuit Dunlskirchen, Okau, ex quo loco longa, et devota supplicatio in Rust ducta, ubi ad frequentem etiam acatholicorum concionem dictum.^{vi} Ultimus autem missionum campus fuit comitatus Castriferrei, qui ad Styriae confinia protenditur, ubi prope fanum S. Gotthardi in Magerstorff, item Pinkafeld, Schlaining, Műschendorff, Kissing, Rehniz, Pernau, Moniorokerek, sacrae habitae fuere stationes.^{vii}

Haec inter castella, et oppida non pauca inventa fuere, quae aut potissimi haeretici, aut ejusmodi Catholici incolebant, qui ope Eminentissimi a Kolloniz^{viii} retroactis annis ad orthodoxam fidem adducti, non dum plene Lutheri magistri sui obliti fuerunt: illi semel dumtaxat in anno, et non nisi a suis Parochis gravioribus paenis compulsi ad mensam divinam accubere; Ecclesiam subire, et missarum sacrificijs interesse opinione non nisi perversissima procul decoro habuere; vetitis ab Ecclesia diebus carnibus vesci, et domi suae privatos etiam conventus instituere fuit illis familiare, in quibus, ipsi solo nomine Catholici, impia Lutheri dogmata perlegebant, et volumina multis haeresibus infecta evolvebant. Verum ubi missiones accessere, tum publicis dictionibus, tum privatis adhortationibus id effectum est, ut templa devota plebe, sacra altaria pijs convivis, fora ipsa et compita publicis paenitentibus replerentur, pestilentium etiam illa ingens librorum, voluminum, et depravatorum bibliorum farrago flammis abolebatur, quae inter omnia Lutheri opera praegrandi complexa tomo in pium spoliū cesserunt. Audiebatur ab Illustrissimis personis locorum Dominis, a Parochis, alijsque spectatae vitae viris: nova facies oppidis nostris redijt, nunc apud nos senes, aequae et juvenes vera orthodoxa fides illuxit, et Christiana nunc primum vigeat pietas. Non nemo pius Sacerdos

^{iv} A margón: Loca Missionum.

^v Magyaróvár, Raggendorff (Rajka), Kittsee (Köpcsény), Sankt-Johann (Mosonszentjános), Sankt-Peter (Mosonszentpéter), Sankt-Andrä (Mosonszentandrás).

^{vi} Dundelskirchen (Fehéregyháza), Oggau (Oka), Rust (Ruszt).

^{vii} Magersdorf (Nagyfalva), Pinkafeld (Pinkafő), Schlaining (Városszalónak), Moschendorf (Nagysároslak), Gűssing (Németűjvár), Rechnitz (Rohonc), Pernau (Pornóapáti), Eberau (Monyorókerék).

^{viii} Kollonich Lipót (1631–1707).

ex quadam sacra familia, et ordine Religioso candide cujdam nostro fassus est, plus boni hoc missionum octiduo effectum, et plus mali impeditum, quam per meos confratres, a quo hoc monasterium usque in praesentia tempora conditum, effectum, impeditumque fuerit.

Cum harum missionum tenor et praxis quatuor potissimum innitatur rebus: primum dictionibus sacris; privatis dein in paenitentiae tribunali exhortationibus; tum paenitentiae alijsque publicis supplicationibus; demum Deiparae sine labe conceptae, et Divi Indiarum Apostoli venerationi; juvat singuliores omissis compluribus alijs ex quatuor hisce fontibus promanantes fructus historiae committere.

[f. 104^v] Singulae dictiones ad frequentissimam auditorum concionem habebantur, ad quas vehementiori animi ardore exciti, non modo oppidorum, ubi dicebantur, incolae;^{ix} sed etiam ex remotioribus pagis, oppidis, civitatibus, et provincijs, collium, praeruptorum montium, ac viarum impigre superatis difficultatibus, ferventes convolabant advenae, quorum fervorem nec urgentes messis labores, nec privatae occupationes, nec publica negotia suis in aedibus detinere potuerunt. Non modo sparsi, sed et in piam supplicum aciem divisi accurrerunt, ordinatam hanc aciem Deiparae, et Tutelarium icones, statuae et vexilla inter hymnos et cantica praelata elegantissime exornabant. Similes vero omnis sexus et aetatis supplicationes ad missiones tam frequentes affluebant, ut nunc sex, saepe novem, nonnuquam decem, et aliquando duodecim intra duarum, aut trium horarum spatium numeratae fuerint; earum autem multitudo ea fuit, ut cum pagis integra oppida commigrasse viderentur. Certe ubi ad Styriae confinia ventum est, tota fere vicinior Styria ex Harperg, Friperg, Firstenfeld^x urbibus alijsque insignioribus oppidis, tum curribus, tum equis, tum etiam pedibus constantissime advolavit: missi communi incolarum consensu honestissimi cives ipsi etiam urbium et oppidorum iudices, qui Missionarios ad contribules suos multis, repetitisque precibus invitarunt. Cum in Kitze, oppido tertio trans Danubium lapide a Posenio dissito, sacrae missiones instituerentur: jam supra duodecim, quindecim, jam supra viginti non in hoc solum, sed et in varijs alijs locis, hominum millia recensita fuere, qui omnes avidissime Dei verbum excipiebant, et ab uno dicentis ore

^{ix} A margón: Fructus dictionum.

^x Hartberg, Friedberg, Fürstenfeld.

pendebant. Poseniensi nautae, qui pios trajecerat advenas, centum et quinquaginta Rhenentes ex minutiori moneta collecti, in naulum obvenerant. Tres omnino putei aquis praedivites ab advenarum multitudine exhausti, venale vinum cum pane totum absumptum, una cum pane et vino aliunde copiosis curribus adducto; omnia privatorum domicilia, diversoria, horrea, tecta a frequentia hominum occupabantur, plurimi vero eorum ob locorum angustias noctes sub dio agere cogebantur, non nulli integro triduo absque panis etiam alimento jejuni perseverabant. Aderant quoque Excellentissimae, et Illustrissimae personae, quae missiones spectarunt primum, approbarunt deinde, et conscientias suas generali exomologesi expiarunt; imo milliaria non pauca etiam intempesta nocte confecerunt, ut repetitis vicibus diversis in oppidis functionum essent testes et spectatores; hos inter fuit etiam Mossoniensis Vice-Archidiaconus, qui quinquies longum terrae tractum decurrens, Missionarios secutus est, ut officijs suis et praesidio adesset, et animi solatia iterum atque iterum degustaret. Ex nobilitate utriusque sexus fere omnes, et spectatissimi viri publicis in hoc Apostolico Regno dignitatibus conspicui, Regni Vice-Comites alijque summo mane sub ipsa aurora, et vespertinis horis dictionibus quam solerter aderant, adfuere etiam Illustrissimi Comites Franciscus, et Sigismundus Battiani cum lectissima conjuge, et cum nobilissima et numerosa prolium corona, quibus sese antelucanis horis strato proripere quotidianum fuit, ut stato tempore concionibus rarissimo subditis suis exemplo interessent. Ea denique frequentia omnis aetatis, omniumque ordinum homines confluxere, ut eorum numerus non nisi multis capitum millibus definiretur; quapropter templa etiam vastiora tantae frequentiae imparia in fora et compita transferri debuerunt. Accidit, ut sacer orator die quadam pluvio tunc Caelo in templo etsi peramplo verba facere pararet; ast ab hominum multitudine praepeditus nec templi limen ipsi accedere concessum fuit: ergo extra templum suggestum conscendit, illa tot millium hominum capita alacri constantique animo, attenta aure immoti largum e Caelo imbrem, et verba dicentis hausere.

Id quod in tanto auditorum numero mirabantur omnes, ordo fuit, qui mirus et ad omnem decentiam compositus erat, quo id effectum, ut sine strepitu, et non moleste dictionum verba exciperentur singula: nam faeminae omnes, matronae quoque honestiores suggestui proximae sine

difficultate humi considebant, faeminarum hunc in modum dispositarum claudebat alterum virorum omni ex parte circumfusorum agmen.

Et vero videbatur ipsa Dei provida bonitas singularibus admodum favoribus Missionarijs et auditoribus assistere, dum in Kitzensis arcis vastissima area, missionum tunc sacra arena verba ad refertam concionem fiebant, fuere qui sese sub tectum reciperent, ut perfracta ibi murorum [f. 104^{kr}] coronide in sacrum oratorem despicerent: hic male caute emota tegula in aream delapsa ligneum cathedrae gradum suo pondere diffregit, oratorem et vicinissime adstantes illaesos, intactosque praeterijt.

In Múschendorff duorum civium ex urbe Firstenfeld devotae conjuges missionem sacram triduo sustinere, quo elapso ad propria rediturae, ubi curru prope ad Raubart^{xi} pagum pontem conscenderant, torrens multorum dierum imbribus tumefactus totum pontem, juxta et equos cum auriga, ac totum currum tunc ponti insistentem cum faeminis velocissimo alveo in praeceps egit, secumque abripuit bis terque volvit, revolvitque. Piae faeminae vix Divo Xaverio Missionum Tutelari, Divoque Patavino religiosum concepto voto emiserant suspirium, illico equi, auriga, et faeminae restitutae, et in pristinam securitatem assertae incolumes, votique reae manifestissimum vitae discrimen evaserunt.

His et alijs multis Optimum Numen beneficia contulit; non paucis vero missionum hostibus vindices paenas immissit. Hos inter fuit Joannes Staier Lutheri sectator trigintaquinque annos natus; hic octava Augusti 1717 in Paterstorff^{xii} pago, cujus sub Comitum Battiani dominio incola erat, affluentibus ad missiones ruricolis liberius, et impie illudere non exhorruit. Ite, ajebat, ad comaedos vestros, ligneo illo Christo muscas depellite, Pseudopphetas, quos Romanus emisit antichristus, iterum audite. Vix haec ille: cum dicendum inter vox illi faucibus haesit, et ex templo obmutuit, totoque eo, quo missiones peragebantur, octiduo, multa loqui conatus, nec verbum eloqui, aut vocem emittere potuit: subinde vero redijt illi quidem post terminatam missionem linguae usus; verum mente captus, et ferreis vinculis furibundus constrictus non nisi maledicta, deliria, et blasphemias scelestissimus mortalium evomebat. Tragicum hunc successum complures Patri Missionario viri fide digni retulere, suis se etiam oculis hunc

^{xi} Rauchwart (Rábort).

^{xii} Petersdorf (Németszentmihály).

perditissimum hominem conspexisse, testati sunt; ast fabulam potius esse sibi persuaserat, usque dum veritatis inquirendae gratia probatae fidei vir missus est, qui haec aliaque prout relata fuere, a se conspecta fuisse juramenti etiam religione firmare voluit.

Nec juvenis ille molendini hero ab obsequijs debitas evasit paenas. Hunc herus saepe saepius adhortabatur, impellebatque, ut missiones cum caeteris frequentaret, et conscientiam exomologesi expiaret; verum haec surda excepit aure, nec morem salutaribus gessit monitis. Interim sacrarum feriorum octiduum expiraverat, non tamen defuere stimuli, quibus juvenis vehementius et ita quidem exagitatus, ut subsequo a peractis missionibus die herum accesserit, et ab eodem adecendi templum, divinaque obeundi facultatem ferventius oraverit; herus votis non aegre annuit, ast ante haec impositum munus, ut celeriter exequeretur, demandavit; obsequutus est, et dum praepopere ponticulum trajicere attentabat, inopino casu in aquas delapsus, et a molendini rotis tanta vi collisus fuit, ut erepta opportuna confitendi occasione fata illi vitam extorserint: quod sanus ultro neglexit, hoc moribundus juste amisit. Nec desunt alij hujus ministerij maledici hostes, qui immissas sentire paenas: discant critici momi, et obrectatores, alienis sapere periculis.

Mira haec sunt, at sibi longe majorem admirationem vendicant heroici Christianae pietatis sensus, quos Optimum Numen in fidelium animis concionum beneficio inserere, et excitare voluit. Et ut non nulla paucis referamus, alia pleraque missa facimus. Nihil hic nobis de publicis alta voce inter dicendum ab auditoribus emissis vocibus, aut commixti populi vociferationibus pijs: malumus millies mori, vitam sanguinemque fundere, quam Deum amantissimum Patrem offendere. Nihil de suspirijs, gemitibus, et de copiosa lachrymarum effusarum vi, non plebeculae et faeminarum dumtaxat, sed et virorum et Illustrissimarum personarum etiam, quibus conceptum de commissis erratis dolorem testabantur. Nec hic loci enumerare visum est, gravissimas inimicitias, intestina odia, quae ad caedem usque exarserant, palam sedata, dum in publicis compitis infensissimi dudum hostes in mutuos sibi amplexus ruere, et in genua provoluti alter ab altero veniam precati sunt. Praetermittere etiam placuit copiosissimos haereticorum libros, obscaenos, magicos, amuleta ad maleficia composita, et schediasmata mox sub dictionum finem sacro oratori allata. Haec et

complura reticet calamus, quod si cum rebus superioris anni gestis conferantur, non admodum singularia sunt. Illud, quod praeteriti anni fructus excedit, haereticorum est bene magnus numerus, qui postquam dictionibus interfuissent, ipsimet ultro ad orthodoxam fidem aspiravere. Supra centum Luthero [f. 104^{bv}] et Calvino erepti, et ad Romanum ovile traducti. Hic eorum solummodo meminisse juvat, quorum conversio inopina fuit, et mira magis accidit.

Interfuit in oppido Raggendorff novem non admodum annorum puer dictioni, qua perituri orbis describebatur facies et justus aequissimi iudicis, et ultoris rigor.^{xiii} Genitor illi Catholicus, genitrix Lutherana fuit, ubi ergo a dictione domum puer redijt, sic matrem affatus est: audisti mater, quid Missionarius pro concione dixerit: ego et genitor meus inter oves ad dexteram Salvatoris collocati laetantes in domum Domini ibimus, et beatorum adscribemur choris semper beati et nunquam infelices; tu vero inter haedos a sinistris aeternis crucianda supplicijs, infelix semper beata nunquam: eja chara genitrix age, ut filius matri suae aeternum jungatur; quot innocui pueruli voces, tot fuere fulmina e Caelo delapsa, quae animum matris terruerunt primum, permoverunt deinde, ut ipsa aetate jam propecta et Missionarios ad Catholicae Ecclesiae gremium adjerit.

Alter duo de quadraginta annorum vir concionem audiijt, in qua et injurias condonandas, et inimicos diligendos esse intellexit. A dictione reducem Missionarium perhumaniter adsalutat, et in orthodoxa fide multis precibus ab eo instrui obtinuit. Inter caetera causam tam subitae conversionis Patre sciscitante rogatus: nostri, ajebat, pastores, et ministri hoc de Salvatoris praecepto nunquam tam diserte dixerunt, nec tam nervose inimicos diligendos esse, persuaserunt: inimicis parcere, eosque diligere hodie didici; nam quinquennio integro odia, et inimicitias a fratre meo gravius offensus alui. Hodierna, aliaeve vestrae dictiones doctrinam vestram longe Christo Magistro nostro conformiorem, ac ad aeternam salutem tutissimam esse comprobaverunt. Eam ego mihi a misericordiarum Patre veniam peccatorum meorum, meaeque pertinaciae, qua tot annis Lutheri dogmatibus obfirmato animo inhaesi, expeto, et haec sufficit mihi, quam ego ob irrogatam injuriam fratri et quidem libens et lubens concedo.

^{xiii} A margón: Haereticorum conversiones.

Catholicam fidem professus est, et per susceptam fidem Deum sibi propitium habuit, et cum fratre germana redijt amicitia.

Alterius faeminae Luthericulae conversio prodigio minime caruit. Illa non paucis annis omni omnino pedum facultate prohibita, sancte sponndit, religioseque devovit, si plene restitueretur illico sese Catholicis nomen daturam. Haec demum rectum integrumque pedum usum a bonis superis sacro missionis tempore obtinuit, et Missionarijs se voti ream stitit, ac orthodoxorum catalogum auxit.

In eadem secta vivebat conjugum par, quod mutuis sese odijs vix non confecit. Maritus quodam die verberibus uxorem durius tractaverat, verberum uxor impatiens toxicum marito parat, et propinat. Dum illa maritum ex hausto toxico decumbere, et ob frequentiores vomitus fere animam eijcere adverteret, in sylvas illico profuga inter tesqua, et dumos dies octo delituit, tum famis, et solitudinis perlaesa se marito salvo etiamnum et incolumi restituit, obortisque lachrymis veniam precata est; verum maritus patrati sceleris non immemor eam arcte funibus constrictam novis non paucorum dierum jejunijs emaciare voluit; sedato demum furore, obliteratedaque offensa nova conjugalis amoris faedera injvere. Sed paulo post antiqua recruduere odia, maritus, ut his tantisque malis opportunam afferret medelam, Missionarium cum uxore, quam aegerrime induxit, accessit, orat, ut mutuam stabilemque concordiam, quam hucusque ex acatholicis, et conjunctis persuadere potuit nemo, utrique persuadeat. Demum pijs exhortationibus effectum fuit, ut uterque animae quoque virus, quod ab haereticis parentibus hauserat, eijceret, quo ejecto hoc conjugum par divinis praesidijs roboratum pristina odia, et dissidia detestatum, ac novis et firmioribus pacis vinculis iterum feliciter conjunctum fuit.

Fuit in oppido Sancti Joannis unicus inter Catholicos acatholicus vir annos supra quinquaginta natus adeo obfirmati animi, ut rupe durior videretur, qui de suscepta secta nullo terrore periculove depelli potuit; idcirco /: cum Caesaris decreto omnino cautum sit, ne quis acatholicorum eo in oppido sedem figat, aut incola oppidi longiori ibidem commoretur tempore :/ in vincula, et arctam custodiam abreptus fuit: malle se et res omnes familiares amittere, et domicilium potius quam sectam mutare, clamabat identidem. Dominus Parochus, ne quid intentatum relinqueret, eum sanandum Missionarijs tradit; hic tandem se suavi alloquio, et

argumentis flecti, et deliniri est passus, ut omni errore deposito recte cum Catholicis sentiret.

Majus missioni attulit laetandi argumentum praeclara illa a Luthero defectio Joannis Radl civis Rechnizensis^{xiv}, hic inter suos non male eruditus, cujus aedes diebus festis templum erat affluentibus; ibi ille concivibus suis corrupta a Luthero biblia interpretari, ejusdem exponere dogmata, et primipilorum haeticorum volumina evolvere, et praelegere in more positum habuit. Verum post conventus varios, post colloquia repetita, et fidei disceptationes a Missionario convictus veritati locum dedit, et ad aram principem in frequentissimo hominum [f. 104^{lr}] accursu errores recantavit. Nemo fere oppidanorum haeticorum erat, qui bona fide damnatam ab eo, quam semper tantoque studio fovisset, doctrinam crederet. Rumorem hunc de se sparsum inaudit Rädrl jam neocatholicus: in publico igitur foro ipse ultro ad bene magnam Luthericularum multitudinem: hactenus, ait, fabulas ego vobis, et mendacia exposui, nunc me revisite, ut vobis etiam concedatur, pie et salubriter credere, veritatem ipsum ego vos daturus, quam nulla spe evocatus, nullo metu percussus, plena mea voluntate suscipere, et profiteri volui et debui. Hic idem alteri adfuit missioni pius advena, qui Hungarico implexam cingulo corollam Marianam palam ostentans, ac altera exomologesi animam expiavit. Huius exemplo complures Rehnizenses permoti fuere, qui post Missionariorum discessum se ad Matris Romanae Ecclesiae gremium receperunt.

Hic oppidani aliquot orthodoxam fidem amplexi sunt, integer alibi pagus non ignobilis /: Sumarain^{xv} vocant Hungari :/ nuncium ad Missionarios ablegat; qui eos communi eorum incolarum voluntate certos esse jubet, fore, ut omnes uno ore tum Lutherum, tum Calvinum abjurarent, si e Missionarijs aliquis adesset illis, qui Hungarici idiomatis gnarus sacrum juramentum exciperent, panem divini verbi esurientibus, et rudibus frangeret; per suas enim etiam domos res in adsitis oppidis admirabili fructu gestas plurimis testatas nuncijs pervagari. Vehementer ingemuit missio, quod per hujusmodi socij defectum in paratam tot animarum messem falcem immittere non licuerit, et quod tam opportuna ad orthodoxam fidem reducendorum totius pagi incolarum occasio erepta fuerit.

^{xiv} Rechnitz (Rohonc).

^{xv} Pusztasomorja.

Ultimus eorum, qui ab erroribus Catholicae veritati restitutus, fuit Franciscus Gazdag ex pago Isgo Szent Gergij^{xvi}, qui inter suos magno erat in pretio, egitque quatuor omnino annos in Gencs^{xvii} praedicantem et publicum Lutheranorum magistrum non vulgari suorum laude. Hic praeclara missionum fama excitus Missionarium accedit cum quo de recipiendis Catholicis ritibus, et de amplexanda orthodoxa veritate crebrius instat; dilutis demum objectionibus eundem Sacerdotem ad exomologesim sibi iudicem deligit, ejdem commissa errata ingenti animi sensu reteggit, et in templo frequentissima populi multitudine spectante Lutherum elata voce damnat, et se Catholicum publico juramento firmat. Maritum cum binis prolibus secuta est uxor.

Ex his neoconversis Ovarini puella Maria Sitta annos decem et sex nata singulare Christianae fortitudinis specimen edidit. Haec per patris absentiam opportunam missiones adeundi occasionem nacta est, quibus eo usque permota fuit; ut omnes actae vitae maculas rite ablueret, et Lutherum abjuraret; pater hoc interim spatio suas aedes revisit, comperitque filiam damnata secta orthodoxorum albo insertam fuisse; quocirca filiam compellat, et lenius primum expostulat, deque inconstantia accusat; dein blanditijs eam pellicere, et amplis pollicitationibus capere, ac ad vomitum revocare allaborat; verum illecebrae in vanum abjerunt, nam filia nil de bene caeptis deflexit, immobilisque in proposito perstitit: cum ergo paternae nil evincerent artes versis in saevitiam blandimentis a verbis ad verbera ventum est; quapropter pater filiam inflictis plagis ad defectionem urgere agressus est; sed nec hic patris furor, nec hae repetitae et graviores plagae eam deterruere, et a suscepta fide dimovere: malle se, identidem ingeminabat, sanguinem, vitamque fundere; nec unam, sed mille mortes praeeligere; quam juratam Deo fidem infringere. Verum quia pater in dies magis magisque saeviebat, et crudelius filiam torquebat. Haec, ut non tam quotidianas plagas, quam manifestum in haeresim relabendi periculum evaderet: patre, matre, fratribus omnibusque alijs relictis in fugam elapsa remotiorem petijt locum, et eum quidem, quem non nisi orthodoxi incolebant, ut ibidem pauperem potius Christum Ducem, sponsumque suum sequendo ageret vitam; quam ut domi fortunis omnibus afflueret, ac

^{xvi} Iszkaszentgyörgy.

^{xvii} Gencs.

iterum damnatis sectariorum erroribus, depravatisque eorum moribus coinquinaretur.

Nec his diutius immorari visum est, nomina eorum, quantum per ministerijs hujus functiones licuit, calamo adnotata sunt, qui Romanae Ecclesiae toto missionis tempore annumerati fuere. Sunt inter hos patres, et matres familias complures, quorum magnis animis susceptam religionem proles sanctoribus subinde legibus instituendae sequentur. Est per Illustris matrona, quae in Raggendorff exemplo suo rebus Catholicis haud exiguam accessionem fecit; sunt aliqui pulchra canicie venerandi, qui sexaginta, alij septuaginta et supra annos nati, alij praefecturis, et iudicum munijs clari; non querebantur aliud, quam sero se tales magistros nactos fuisse. Accidit, ut ab uno e Missionarijs septuagenarius senecio eadem die conversus, observatus fuerit, qui hortum inambulans, Caelumque intuens sibimetipsi multa loquebatur, [f. 104^v] nullumque Caelestibus favoribus succensus per divinam indulgentiam affluentibus finem faciebat laudandi, gratesque referendi, quod Deus se ad suorum votorum metam perduxisset. Complures alij, qui manus non dum veritati dederunt, mirifice tamen nunc, ex quo dictionibus, et missionis supplicationibus interfuere, rebus Catholicis afficiuntur, et propensus erga Romanam religionem voluntates et animos gerunt, et fovent. Ipsi licet a fide nostra alieni essent, sua conciones frequentia augebant, excipiebant monita, in publicis supplicationibus corollam Marianam gestabant, concomitabantur, et collachrymabantur Catholicis, aperte etiam fatebantur; fieri haud quaquam posse, ut a tam integra vita, tam sanctis moribus, tantoque pietatis fervore, quem in Catholicis hoc missionis tempore ipsimet spectarent, vera germanaque fides abesset: seipsos non nisi Caesaris supremam voluntatem publico decreto promulgandam praestolari; ut libere et sine suorum parentum offensa, et cognatorum strepitu ad Romana Sacra transire liceret.

Interea praeclaris his successibus infremebant haereticorum rabulae, et pastores, vulgo praedicantes bini praecipue: horum unus Czobariensis: est Czobar^{xviii} Luthericularum nidus, pagus una alterave a Gynsiensi^{xix} urbe leuca dissitus. Huc Dominicis et festis diebus ingens sit accursus acatholicorum omnium, qui eam late plagam incolunt. Hic igitur praedicans, cum complures

^{xviii} A települést nem sikerült beazonosítani.

^{xix} Kőszeg (Güns).

e suis ad Catholicos defecisse, accepisset, priusquam concionem suam, dimitteret, jussit aliquando auditores subsistere tantisper. Audite, inquit, acerbum tristemque Catholicis casum, unus eorum Jesuitarum, quos per pagos, et oppida vagari vidistis, inopino fato e vivis sublatus est: voluit nimirum hoc funesto casu Divinum Numen innuere, vosque admonere, quam falsam illi doctrinam spargant, haec et alia ille. Nitebatur commentum hoc levi fundamento, quod unus nostrorum sinistra valetudine tentatus ejus curandae causa sese ad nostrorum domicilium receperit.

Alter eorum praedicans et Soproniensium haeticorum coryphaeus est, qui ubi Missionarios in Schlaining urbe /: si binas excipias domos :/ omnino haeretica, et Luthero addicta morari intellexit, magnamque ad dictiones advolare multitudinem; adfuit ille quam primum Sopronio, ingentem haeticorum librorum supellectilem secum deferens, quam clandestinus inter suae sectae cives larga divisit manu, addiditque gravissima monita, ne functiones spectarent, eisque interessent, seque ab avita sua religione avelli non paterentur: sed utut ille multa movit, prohibere tamen omnibus suis sollicitis studijs non potuit, quin ea in urbe frendente illo bis seni octo dierum spatio Luthero erepti fuerint. Imo Numen ipsum impios ejusmodi conatus eludere visum est.

Parens filium Missionariorum opera neocatholicum ad vomitum, et Lutheri errores reducere studebat, blanditijs et minis imbellem adhuc animum territans: diem igitur statuit filio, quo Lutheranorum caenam secum accederet: verum eo ipso, qui praefixus fuerat, die inopina morte percussus haeticam animam exhalavit: unde filius in recens suscepta religione firmior et constantior perstitit. Et hi praecipui fuere dictionum fructus.

A suggestu ad sacrum paenitentiae tribunal descendamus.^{xx} Copiosissima ubique locorum ad expianda peccata affluebat multitudo, quibus audiendis cum spatia diurna non suffecissent, adjungebantur nocturna. Datae fuere aures Illustrissimis personis e remotioribus locis accurrentibus, quae, ut ab ultima pueritia vitae errata retexere possent, in angustis rusticorum casis complures dies delituerunt. Alij ex pia plebe Missionariorum obsidebant aedes, et ante fores cubabant humi, una alterave post dimidium noctis hora altis e pectore missis suspirijs somno excitis Missionarijs alter alterum praevertere studebat. Quaecunque adibant Missionarij oppida, piorum

^{xx} A margón: Fructus ex confessionibus.

supplicum sequebatur turba, quae precibus, gemitibus, et lachrymis, exaratisque epistolis politis etiam humi genibus, sibi aures expetebat. Placuit ejusmodi scriptum e multis unum annectere.

Plurimum Reverende Missionarie demississime oro, ut mihi summo et majori maximo peccatori paternam charitatem exhibere, et in sacro tribunali aures praeberere dignetur: nil perhorrent velim, mea enim commissa crimina immensa et immania sunt, et tanta quidem, ut his similia ad Paternitatis vestrae aures hucusque nunquam delapsa fuerint. Optimum Numen in vota mea advolo, ut peculiarem hanc gratiam consequi merear, totius videlicet vitae exomologesi scelestissimam expiare animam. A Paternitate vestra nil tale postularem, nisi me fructuosae dictiones vehementissimi conscientiae stimuli diu noctuque adurgerent. Iterum atque iterum per vulnera, et viscera [f. 104^{vr}] Salvatoris nostri, qui nos in sanguine suo lavit, obsecro, ne me paterno excludat sinu.

Inter hos paucissimi fuere, qui universae vitae exomologesim non instituere. Copiosissimi vero ex ijs auditi, qui a pluribus annis nunquam sacrum tribunal accesserunt, aut gravissimo animi languore laborantes syncere nunquam etiam letho vicinissimi sacris medicis peccatorum morbum patefecere; denique sacrilegae tot fuere virorum aequae ac faeminarum etiam provectoris aetatis confessiones, ut numerus earum ad justum calculum reduci non potuerit. Non pauci eorum in paenitentiae tribunali praesentissimum Deiparae praesidium senserunt: nam subinde non nulli immani sub criminum pondere fatiscientes, nec exhortationibus, nec incusso gehennae terrore permoti sine sufficientibus debiti doloris indicijs sacrum subibant tribunal, sublata autem ad gratiarum, et Misericordiae Matrem mente inexpectata metamorphosis in plene contritos, vereque paenites convertebantur. Alij suspensa e collo Mariana corolla, totoque cultu, et corpore ad Christianam modestiam compositi juges ad Caelum gemitus emittebant; manu una Cruci affixi Salvatoris effigiem ori pectorique admovebant, altera strophio obvoluta assidue deciduas ex oculis stillas excipiebant. Plures statutam pro commissis peccatis paenam levem nimis querebantur, ipsi spontaneas sibimet, ac longe graviores indicebant. Aliqui perpetuum solo pane et aqua diebus sabbati jejunium, aliqui sabbati et veneris, item longas flagellationes, largas elemosynas, stas in dies singulos preces aliaque opera pia. Varij autem a peccatorum nexibus

absoluti concepta, quibus affluebant solatia cohibere non poterant: O si nunc mori daretur! aiebant, quam nos rite ad agonem paratos extrema illa hora exciperet! O quot millia et millia animarum orco daemonique eripiuntur! Quae certissimas ille sibi victimas jam aeternis incendijs devoverat: O nos ter beatos, quaterque felices! suspirabant etiam candidissimi senes, quos Deus Optimus in haec tempora servare voluit. Haec et complura alia inter pijssima suspiria et vota repetebant, et testibus lachrymis confirmabant.

Unice deflendum erat, quod operariorum paucitas ardentioribus innumerae frequentiae votis satisfacere non posset. Hinc ad amplissimam messem e diversis longe dissitis Religiosorum ordinibus criminum cognitores evocandi fuere, qui etiam prompte alacriterque advolarunt; non solum e Seraphica familia Reverendi Patres Reformati, et Capucini, sed et Possonio de redemptione captivorum, item Reverendi Patres ex sacro ordine Sancti Pauli primi Eremitae, et ex varijs etiam paraecijs Reverendi Domini Parochi, ternni quoque Admodum Reverendi Vice-Archidiaconi, ac alij, qui omnes in excipiendis paenitentium peccatis a summo mane ad serum usque vesperum destinebantur: tot denique confluebant, ut bis deni etiam diebus singulis a prima luce, ad multam noctem assidue audiendo impares multitudini fuerint. Palam fatebantur isti, in sacro tribunali potissimum perspectum exploratumque fieri; quid nam boni, immensum esse dicebant, et omni alio medio efficacissimum, apud perditissimos quosque homines sacrarum missionum exercitium efficeret. Hic unum alterumve fructum ex rite peractis confessionibus delibare voluimus.

Vir et mulier viginti omnino annis nullo legitimi matrimonij vinculo legati impie convixerant, adeo utriusque mentem sordidissima peccandi consuetudo hebetaverat, ac penitus stupefecerat, ut pars altera ad ultimum agonem reducta vitae suae contaminate actae gravissima peccata Sacerdotibus recensere erubuerit. Missionum tempore excusso in tribunali criminum jugo scelestissimam inter uberes fletus damnarunt consuetudinem; pro viribus curatum, ut post improba commercia matrimonij vinculo unirentur, et salutaribus monitis imbuti sanctiorem deinceps vitae tenorem inirent.

Non nemo probum, et moribus integrum virum per calumniam gravissimi incendij authorem denunciaverat, ob quod scelus innocens in custodiam conjectus quinquennio inter carcerum squalores haesit. Calumniator ad Sacerdotis pedes provolutus, calumniam primum multis lacrymis detestatus

est, dein Sacerdotis imperijs obsequens omnes suos conatus applicuit, ut innocententi totus rediret honor et pristina famae integritas restituta fuerit.

Quidam alius ex alterius impostura in obscuros itidem detrusus carceres, et triennio integro ferrea constrictus catena; ut autem vinculis solutus fuit, vindictam meditari, et peracerbum fuere odium non destitit, ac ut illatae injuriae injuriam reponeret, non paucis annis ream conscientiam expiare neglexit. Hic obtenta a sacro iudice venia, mox offendentis aedes accedit, et infensum sibi hostem amice adsalutat, omnia etiam sua studia pollicetur, et illam ipsam dexteram, quae eum in tam arctam custodiam egit, ad pacis osculum expetit.

[f. 104^mv] Postremus gravissimorum criminum reus daemonem intempesta nocte orco excivit, adfuit illico veterator, blasphemum hunc, miserumque prehensum sic ungue stygio laniavit, ut multis diebus sanguinea in genis et capite circumferret stigmata; omnis deinde residua nox inter fluctuantes timoris metus inquietissima agebatur. Ast sanatis peccatorum ulceribus, et deterisis contriti animi maculis, stygiae etiam evanuerunt notae, et illi pristina pax, et animi serenitas reddita fuit.

Non nulli alij sacro in tribunali ab orthodoxa fide, etiam unus alterve a religiosis claustris apostatae sese stitere, qui ad sanctorum vitae frugem reducti. Horum plenior conversionem, nec non complura alia mira sane sigilli sanctitatis referre vetat. Sublati pellicatus; intestina odia restincta, inveteratae inimicitiae suppressae, publicae privataeque discordiae compositae, praesertim Ovarini non inter plebem, et inter nobiliores familias solum, verum etiam ipsos inter Lutheri, et Calvinii asseclas toto plaudente oppido penitus, et omnes omnino sublatae; jurandi, execrandi, blasphemandique lubricum apud plurimos vitium miro modo coercitum, et frequentioribus ex domicilijs, imo pagis, et oppidis omni fere ex parte eradicatum; nefanda cum daemone pacta recisa, schediasmata vetularum incantationibus notata collo, laterique avulsa, aliena bona, et res familiares majoris etiam pretij a proprijs dominis recepta, multa conjugum paria, quae vel toro, vel domicilio quinque, alia quae decem, alia pluribus adhuc annis divisa, iterum sacro vinculo restituta, plurimi denique mariti uxoresque dissentientes pristinae paci, et concordiae redditi. Haec et alia hujusmodi fere quotidiana in hac sacra missionum expeditione fuere.

Mirum profecto est, quod devotae Christi fidelium exomologeses non modo animabus sed et corporibus certam medelam et salutem pepererint. Quidam nefandum in Deum superosque blasphemus, manus enim Domini justissime tetigerat impium, magno insolitoque linguae tumore diu laborabat: cui rite impertita noxarum absolute quantocius periculosus resedit, et totus recessit tumor. Hic in accepti beneficij monimentum, tum etiam ne graviores deinceps experiri cogeret paenas, sibi tota omnino vita omnem vini usum interdixit, ut potissimum blasphemandi occasionem rescinderet.

Nil hic nobis agendum est de frequentia ad divinam mensam accumbentium, cujus numerus definiri non potuit; eam vero copiosissimam fuisse, argumenti loco sit, quod unius. Dumtaxat missionis tempore, decem nimirum dierum spatio triginti et amplius hominum millia Eucharistico epulo refecta fuerint. Hic tamen praeterire non licet, orthodoxorum pietatem in dies, et magnis quidem incrementis erga velatum hoc Numen accrevisse: nunc ab iisdem crebrius invisitur, et majori pietatis sensu adoratur; nunc etiam assecularum copia perfrequens est, quae praeter morem accensis cereis pios inter hymnos Sacerdotem Eucharisticam caenam moribundorum ad aeternitatem viaticum deferentem comitatur, cuj alias praeter aedituum aderat nemo. His omnibus accedat, quod non nulla oppida coram sub speciebus latente Deo perpetuo singulis sabbati diebus Marianam corollam decantare sese devoverit.

Tertium functionum genus, quod copiosissimam hominum vim ad missiones alliciebat, fuere publicae supplicationes, quae elegantiori, quo fieri poterat, ordine componebantur. Ubique locorum ad semi saltem horae spatium pagorum, oppidorum, urbiumque incolae quibus Illustrissimae personae, Comites, alijque altioris conditionis immisti sacro pastore stipante additisque maioribus vexillis ad significandam de adventu laetitiam obvij procedebant, et pulchra et nobili hac corona circumvallabant Missionarios, quos Dominus Parochus ore et affectu omnium perbrevis, ornataque dictione excipiebat. Sub haec eodem eleganti ordine omnes ad principem Ecclesiam reducti fuere; ubi e suggestu Missionarius verba faciendo sacrum missionum primordium figebat, ac summum indulgentiarum thesaurum ab omnibus missionis auditoribus obtinendum, proponebat. Altera supplicatio caelibum et parvulorum erat, quam dictio subsequabatur, qua parentibus infor-

mandarum prolium rationes tradebantur, prolibus vero omnis in parentes observantia commendabatur. Sub dictionis finem proles ad petendam a parentibus suis erratorum veniam admonebantur. Tum vero omni Christicolae dignissimum videre erat spectaculum, innocuos pueros, puellas etiam nobiliores et illustrissimas e medio repentine prosilire, et singulas tot inter hominum millia suos genitores quam solícite perquirere: exploratis, inventisque parentibus singulae ante suum patrem aut matrem humi provolutae insontes ad astra tollendo manus tam tenentes synceri animi affectu praeteritorum erratorum veniam precabantur, seriamque inter uberes fletus morum emendationem, et totam in posterum observantiam pollicebantur; ut parentibus aliisque matura aetate spectatoribus copiosissimae oborirentur lachrymae.

Huic accedat paenitentium supplicatio, quam novem, quindecim, subinde viginti, imo his plura hominum millia construebant: aut capita spinis redimere, aut expansis brachijs Salvatorem crucifixum imitari, aut crucibus humeros supponere, aut sanguinea flagellatione peccatorum suorum vectigal Deo pendere assolebant; omnes vultu modestiam, toto corporis habitu Christianam pietatem spirabant, cuncti ad humilitatem compositi, paenitentis contritique animis. [f. 104^r] Inter copiosas lachrymas signa palam nemo non edebat; his in patulo amploque foro carmina lugubri voce decantata addebantur; demum sequebantur omni ex latere facibus multo lumine refulgentibus exhortationes ardentiores inter affectus. Hic lugubris supplicum paenitentium ordo, argumenta dictionum, loci apparatus, orator in pegmate sublimis, resoni flagrorum ictus, noctis sacer horror, altumque silentium, maestissimi cantus, populi frequentia, omnia ad ciendum ex imo pectore de commissis peccatis dolorem erant aptissima. Dum haec fiebant, dici enimvero non potest, quonam fletu, quibus populorum gemitibus, et altissimis suspirijs resonarent compita, ipsa etiam oppida replerentur: puellas muliebris vanitatis ornatum sibi e suis capitibus violente avellere, comas spargere, faeminas interruptis singultu lachrymis ad deliquia usque difluere, viros vehementius pugnis pectora petere, universi, qui aderant, spectarunt. Omnes uno ore saepe saepius clamare et ex intimis praecordijs ingemere auditi sunt: millies mori, millies et millies mori, quam peccare. Complures haeretici spectatores, et rerum gestarum comites non solum famulis Catholicis, qui ab obsequijs erant,

demandarunt, ut omnibus domesticis occupationibus, et laboribus sepositis diligentissime accederent, et interessent, sed et suas proles Marianis corollis instructas supplicationem modeste et devote concomitari jusserunt, ipsique concione a sacro oratore dimissa domum gementes, et pectora percutientes revertebantur. Non nulli eorum die postero Catholicorum numero adscribi petierunt.

Tertium supplicationum genus ad omnem decorem, et Christianam pietatem constructum ultimo quoque missionis die ad ampliora fora aut prata educebatur, ut ibi tota ea supplicum cohors Papali benedictione donaretur, quae singulis missionibus evolutis octo, vel novem, aut decem sacrarum feriarum diebus coronidem imponebat. Si unquam alias ad hanc ultimam copiosiores confluebant, eratque advenarum frequentia omnium maxima. Vaste patens ille Posonium inter et Kitzense oppidum campus pio quasi exercitu vivebat. Alia item prope Mogerstorff pagum longe lateque diffusa planicies, ubi quinquaginta tribus abhinc annis quatuordecim Turcorum et barbarorum millia a supremo tunc belliduce Monteccuoli^{xxi} explicabili totius Christianae reipublicae gaudio deleta fuere, longe majori supplicum Christianorum numero oblegebatur.

In ultima dictione salutaria ad insistendum bene caeptis, continuandum -que initae sanctoris vitae institutum monita addebantur, cum his opportuna media praescribebantur. Vehementius illud quoque suadebatur, ut dominicis religiosisque alijs diebus a meridie faeminarum non nullae, quas cum honestate morum gravitas commendaret, in patulum campum puellarum supplicationes, vel ad alias sacras aedes non longe ab oppido dissitas, debito ordine educerent, ibidem praemissa piorum librorum lectione teneras earum mentes Christianae doctrinae praeceptis imbuerent, aut repetitis monitis, quae in missionibus tradebantur, rectam piamque vivendi rationem edocerent. Dicta sunt haec eo successu, ut in oppidis singulis in quibus missiones instituebantur, non sine singulari juventutis utilitate fructuque studiose etiam pluvio Caelo observarentur; piae lectioni, pij hymni, his laudes Lauretanae Virginis saepius etiam Marianamvolvendo corollam addebantur.

Nec minor est aliquorum puerorum fervor, qui constitutis sibi ducibus supplicationes non absimili modo statis certisque diebus instaurant, et devota inter cantica deducunt, interdum etiam eorum aliqui spinis et

^{xxi} Raimondo Montecuccoli (1609–1680).

funiculis in patientis Dei hominis memoriam corpus afflictant, et diverberant. Haec et alia testati sunt viri omni fide dignissimi. Terminata demum dictione omnes in genua provoluti eo quo par erat pietatis sensu Pontificiam excipiebant benedictionem; qua obtenta Optimo Numini, Deiparae et Tutelaribus primum, deinde Missionarijs uberrimas reponebant gratias, longaevam cum incolumnitate annorum seriem ad Christianorum populorum solatium, et orthodoxae fidei majus incrementum profusis lachrymis precabantur.

Quartus et postremus fons, ex quo ad Apostolici hujus ministerij utilitatem et comprobationem plurima commoda profluxere, et uberrimi ad aliorum emolumentum promanarunt fructus, fuere post Deum, Deiparae sine labe conceptae, ac Caelitum multiples gratiae, nec non singularia praesidia, quae Tutelares in suos clientes munifice, et affluenter divisere, quae quidem talia fuere, ut ea copiosissimam ad missiones^{xxii} [f. 104^{nv}] frequentiam convocaverint. Ad Dei igitur ter Optimi maximam gloriam, et ad majorem Dei Parentis, et Indiarum Apostoli honorem ex compluribus beneficijs et gratijs collatis pauciora dumtaxat referre aggredimur.^{xxiii}

Prima fuit puella in Schlaining, quae magnis tenebatur febribus, quarum vehementia saepe numero in terras prostrata diu multumque torquebatur; haec febrium violentia usque adeo pertinax fuit; ut omnem medicam artem integri anni spatio eluserit: quare ad divina, cum ab humanis nullum subsidium sperandum foret, confugit, totamque fiduciam in Virginem collocat, cujus ope implorata summis subinde labris modicas benedictae aquae stillas degustat, quibus praegustatis illico paroxysmus non tam defervescere, quam evanescere caepit, et hoc penitus consopito, puella ad pristinam integramque sanitatem redijt.

Alter in Preitenbrunn^{xxiv} fuit, quem tota hyeme saevientes dentium dolores ad insaniam fere, nec tanto malo remedium erat, excruciarunt. Afflictissimo huic exiguae sacri laticis guttae dulcem primum soporem conciliarunt, dein sopor in tam profusum abijt sudorem, ut cum sudore tota quoque dolorum immanitas recesserit. Hic pius in Mariam cliens divinae auxiliatrici in perennem tantae beneficentiae memoriam quotidianas refert grates.

^{xxii} A margón: Caelitum favores et praesidia.

^{xxiii} A margón: N. B. Hic loci addendum, quod in fine est. A szövegben: N. B. addantur quae in fine sunt.

^{xxiv} Breitenbrunn (Széleskút).

Tertius caduco morbo, cuj frequentissime obnoxius fuerat, gravissime, et periculose affligebatur. Huic contra tantam tamque frequentem morbi malignitatem benedicta aqua unicum praesidium et medela fuit: quoties enim hocce morbo se vel leviter tentari sentiebat, toties Deipara in vota advocata pauxillum aquae delibabat, quam contra morbi vim sibi totius quoties indubium certumque antidotum fuisse sancte testatus est.

Singulares sunt hi favores, quos in hos, nec minores sunt alij, quos in alios pijssima in omnes Mater plena manu effudit; quin imo his adhuc longe majora praestitit beneficia, siquidem vel ipsis prodigijs adesse voluit. Et quidem inter singularia praesidia illud reponendum est, quod in oppido Sancti Andreae Apostoli accidisse, accepimus. Mulier oppidi diu infelix incola, multos quippe annos ibidem luminibus orbam exegerat vitam; nihilominus dum eo in oppido missionum functiones peragerentur, se internis stimulis agi, et vehementius impelli sentit; ut nimirum novam, firmamque concipiat fiduciam, et ad potentissimum Deiparae praesidium confugiat; mulier his excitata et animata stimulis, ac Eucharistico pabulo roborata deteris prius omnibus actae vitae maculis frequentiores inter gemitus, et ardentiora vota Dei Genetricis opem auxiliumque implorat, quo implorato, ac utroque oculo sacra unda abluto, absque ulla mora totam contra omnium spem videndi recipit facultatem.

Verum non homines solum, sed et ipsa etiam bruta animalia Clementissimam hanc Matrem sibi aquae benedictae beneficio beneficentissimam habuere.

Herus varijs remedijs, et hinc et inde conquisitis pretiosis etiam utebatur pharmacis, nec sumptibus parcebat, verbo agebat omnia, nihil non faciebat, ut equus, de cuius salute jam conclamatum erat, ad pristina reduceretur; ast in cassum cuncta applicita, adhibitaeque, totique irriti fuere conatus: solae igitur pauculae benedictae aquae guttae equo humi prostrato, et cum morte luctanti aspersione novum illi robur attulerunt, et ad sui sensum, novamque vitam revocarunt.

Alius item herus ex omnibus medijs solummodo sacram hanc aquam unicum et quidem efficacissimum fuisse remedium, cujus subsidio praeter omnium opinionem binos equos mortis faucibus ereptos, conservatosque fuisse, testatus est.

His atque alijs beneficijs frequentissimi ex remotissimis etiam pagis, oppidis et urbibus exciti ad sacrum hunc fontem accurrebant, et hocce fonte repleta vasa ad propria aedes solícite deferebant, ut in occurrentibus necessitatibus, et afflictissimis casibus opportunum haberent pharmacum. Domus profecto fuit nulla, quae non sese pro omni sinistro eventu salutifero hoc remedio praemuniret.

Ipsimet haeretici collatorum per invocationem Dei Matris favorum, et patratorum prodigiorum spectatores et testes certatim sacras has undas hauriebant, et singuli ad sua deferebant domicilia, ne in ingruentibus periculis hoc contra omnia morborum genera antidoto, quod compluribus salutare fuit, destituerentur.

Nec Divus Patriarcha Ignatius passus est his missionibus suum deesse subsidium [f. 104^{or}] ut idem, qui missionum author et fundator fuit, earum etiam propagator et protector foret.

Hic mirus per universum orbem prodigiorum patrator icone sua sub ipsis missionibus tenero adhuc juveni opem attulit, et exoptatam peperit salutem.

Magnus, et insolitus quidam pedis tumor ex accremento, et lunae defectu juvenem hunc eum in modum, cruciabat, ut saepius totas noctes insomnes agere, altis et clamoribus crebrius suppetias deposcere, nunc patris, nunc matris opem invocare, et inclamare, et vociferari cogereetur. Tantorum, tamque vehementium dolorum acerbitatem nulla etiam peritissima chirurgorum manus lenire novit, nil igitur potuit ars, magna aeris vis, quam pater ad filij levamen profuderat, etiam potuit nihil, potuit tamen Divi Ignatij icon, acerbissimos juvenis dolores et cruciatus non tam lenire et mitigare, quam ab omnibus eum penitus immunem reddere. Hunc Thaumaturgum pater cum filio, totaque familia singulis diebus venerantur, et ad aeternam obtenti beneficij memoriam statutum precum pensum grati persolvunt.

Hic idem Sanctior Patriarcha non semel orco bellum indixit, et icone sua daemonum legiones fregit, et stygia spectra fugavit.

Atrox e styge spectrum aedes cujusdam patris familias infestabat, in quibus non nunquam horrisoni fragores, inconditi clamores, et rugitus perstrepebant; noctes pene totae saepe numero non sine manifesto periculo ducebantur; denique incola, tam dire exagitare consueverat, ut patrem familias proprijs divenditis aedibus, alienas comparare adegerit: migrat itaque

maritus, migrat cum prolibus uxor, familia denique demigrat tota; sed et terrificum monstrum domicilium mutat, novas etiam subit aedes, et ibidem sedem figit, quo in loco saepius atrae instar umbrae obambulare videbatur, nunc domesticos, dein advenas adoriri, modo illos, modo hos invadere, et praefocare attentabat; ipsas etiam teneriores proles aggredi non dubitavit; quin imo uni ex illis obstructis faucibus cum spiritu innocentem vitam eripuit. Nec his omnibus infestandi furor, et nocendi rabies extinguebatur; ipsa enim jumenta intempesta nocte rabiosi instar canis impetere caepit, quae assidue defatigabat, ac tam violenter arctabat, ut continuo sudore diffluent: sex itaque equos, et duo boum paria praeter modum dilassata oppressit, et exanimavit. Ad depellendam fugandamque ex aedibus hanc teterrimam et orci pestem non tot, quin plura salutaria sanctaque media adhibita fuere: inter caeteras Sanctorum trium Regum icones, aquae et cerei benedicti, missarum sacrificia, annuae exomologeses, longae ad aedes sacras prodigijs celebres peregrinationes, frequentia jejunia, amplae eelemosynarum elargitiones; aliaque multa, nil enim tentatum non fuit; quibus omnibus efferum monstrum pedem e domicilio efferre distulit, et integros duodecim annos infestare non destitit. Ventum est ad sacros exorcismos, his pij Religiosi, probique Sacerdotes frequentius adjectis sanctissimis nominibus adjurarunt saepius, et religionis metu monstrum percellere, et fugare allaborabant; ast ex spectro aliud nihil extorsere /: totus enim triumphus Divo Ignatio asservabatur :/ nisi quod aeternis incendijs se addictum funestissimo ejulatu, et rugitu fassum sit. Trium leucarum intervallum hoc inter et aliud oppidum erat, ubi hoc anno sacrae instituebantur missiones, ex hoc loco divulgatus missionum rumor illico invaluit, et celeriter etiam ad hujus patris familias aedes delapsus est, quo exciti maritus cum uxore, alijque contribules confestim advolant, et Missionarium adeunt, a quo summis precibus orant, et per humana et divina omnia gravissimo huic malo medelam, sacrumque pignus efflagitant: solatur primum afflictissimos, eosque sperare, ac bono animo esse vult, certum praeterea precum pensum, et annuam exomologesim die, qui Divo Patriarchae sacer est, praescribit, demum Divi iconibus instructos dimittit, eosque octiduo elapso remeare, et rei gestae seriem referre jubet: evoluta igitur octiduo solatijs pleni sese Missionario sistunt: feliciter, ajunt, actum est, et ad nostrum votum cessere omnia: sacrae icones suis locis affixae illico infensissimum hostem [f. 104^{ov}] nostrum ad orcum relegarunt,

quo teterrimo hospite ejecto infestationes etiam, et terrores omnes evanuerunt, et totis his diebus nihil molestiarum, nisi insolitum quendam per domicilium effusum calorem, qui paulo post abiit, experti sumus. Insuper altero evoluto octiduo iterum reversi sunt, aeternis Optimo Numini, debitisque Sancto Patriarchae repositij gratijs, plenam et optatissimam aedibus pacem tranquillitatemque redivisse, se domumque ab omnibus stygijs insidijs immunem esse, confirmarunt.

Haec et alia spectrorum terror patravit, ac suis praesidijs terris et oppidis hucusque ignotus, inclaruit, et novos sibi clientes, et honores conciliavit, novumque hisce missionibus etiam addidit decus, quae non solum unum ex praecipuis Societatis nostrae ornamentis, sed et inter caetera opportunius etiam et validius ad animarum conversionem medium sunt.

Non minor veneratio, nec minores honores magni Parentis magno filio Divo Xaverio Indiarum Apostolo, novique orbis Missionario accessere. Hunc pagi, hunc oppida et urbes hunc, quae Apostolicis missionum sudoribus irrigatae fuere, sibi in Patronum, et Tutelarem suum omnium votis, unaninique consensu delegerunt: ex quibus pars pictoribus commisit provinciam, ut hujus Thaumaturgi effigies eleganti peniculo elaboretur; pars altera ipsis sub missionibus Apostolum hunc vivis coloribus iam expressum sacrarum aedium parietibus in perennem missionum memoriam affixit, et ut etiam huic novo Tutelari perpetuus, nec interruptus diebus veneris cultus decurrat, praepremis vero, ut continua die anniversaria, quae solemniori apparatu agitur, Divo Xaverio veneratio habeatur.

Oppidum Sancti Andreae in Hungariae regno strenue allaborat, ut ex fundamentis novae aedes templi erigantur, quibus extractis decrevit, ut in principe ara sanctissima ac indivisa Trias cum Divo Apostolo, et oppidi patrono Andrea, in altera Virginea Parens sine labe concepta, demum in tertia Indiarum Apostolus collocentur, ac ut eadem templi aedes ad totius oppidi suorumque defensionem et tutelam iisdem quoque Patronis consecrentur; cum hi ipsi missionum Tutelares sint, sub quorum etiam sanctissimis auspicijs missiones erectae, institutae utiliterque ad multarum animarum salutem propagatae fuere. Hae igitur missiones iterum atque iterum ad sanctissimae Triadis maximam gloriam et majorem semper Immaculatae Virginis et Indiarum Apostoli Francisci Xaverij honorem cedant.

Sequentia referenda sunt ad superiorem locum proximi solij, ubi locus signatus est nota NB:

Nec minus hoc quam superiore anno centenae et centenae urnae, et cadi aquis refertissimi particula veli Thaumaturgae Virginis Crystallo inclusa benedicti fuere, quae benedictio undis infusa, praesentissimam plurimis attulit medelam, et ex hujus quidem aquae usu exoptatum aegri remedium, afflicti solamen, miseri praesidium, certam alij retulere salutem, ipsa etiam bruta animantia efficacissimum senserunt auxilium.

Omnia Ad Maiorem Dei Gloriam

SZELESTEI N. LÁSZLÓ*

A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században

A 17–18. századi győri laikus vallási közösségekről kéziratos és nyomtatott források is maradtak ránk. A jezsuiták 1627-ben telepedtek le a városban, iskolát indítottak, 1634–1641 között megépítették templomukat. 1631-ben már 400 fölött volt a gimnáziumuk tanulójának létszáma, 1676-ban pedig 798 diákot oktattak. Az ifjúság nevelésével párhuzamosan nagy gondot fordítottak a térítésre, a laikusok megnyerésére. Mária-társulatokat szerveztek a tanulóifjúság, a német és magyar ajkú végvári katonák, városi polgárság és környékbeli nemesség számára, akik részt vettek a gyakran emlegetett látványos programokban. E látványosságokról nem ritkák a feljegyzések, azok költségeit külön vagyon, kelléktár, saját pénztár, pénztárnok biztosította. Az egyéni áhítatról ritkábban emlékeznek meg forrásaink, arra inkább a társulat reguláiból és kiadványaiból következtethetünk. Ezekben a keresztény élet gyakorlati megvalósításának/megvalósulásának módjaival találkozunk. A társulatok a keresztény tanítás és a hívek egyházi tudatának összehangolási helyei voltak.

Nem ismeretlen a szakemberek előtt, hogy Győrött a barokk korban sok vallásos társulat működött. Ismerünk 16. századi társulatot is,¹ a barokk koriakkal (bár néha egymásnak ellentmondva) foglalkozott Mohl Antal,² Acsay Ferenc,³ Priszker Olivér.⁴ A legmegbízhatóbb (mindig forrásokon nyugvó)

* A szerző az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője.

¹ 1523-ban alapítottak a céhekhez hasonló, kifejezetten laikusok, a szabó-, posztónyíró- és szűcslegények számára vallásos társulatot. A collegium calendinumnak, más néven Fraternitas Beatae Mariae Virginisnek nevezett intézménynek ismerjük latin nyelvű alapszabályát. BEDY Vince, *A 16. és 17. századbeli győri kalendás egyesületek*, Győri Szemle, 1930, 162–173.

² MOHL Antal, *A Mária-kongregációk története, különös tekintettel hazánkra*, Győr, 1898.

³ ACSAY Ferenc, *A győri kath. Főgimnázium története*, Győr, 1901. A Mária-kongregációról: 151–166. – A Pannonhalmán őrzött források közt: *Acta Sodalitatis B. M. V. ab anno 1631*; *Liber congregationis B. M. V. ab anno 1687*; *Acta Sodalium et series officiorum congreg. B. M. V.*; *Catalogus discipulorum Jaurin. Gymn. SJ.*, I, II, III; *Annuae litterae Provinciae Austriae SJ ad a. 1739, 1740, 1741, 1743, 1745, 1749, 1751.*

⁴ PRISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*, Pannonhalma, 1933 (Pannonhalmi füzetek, 13). A Püspöki Levéltár Miscellanea anyagát használta.

adatokat Bárdos Kornél 1980-ban megjelent, Győr 17–18. század zenei életét feldolgozó monográfiájában olvashatjuk.¹ Horváth József hagyatékok elemző tanulmányozásából következtetett élénk 17–18. századi társulati életre.²

Az alábbiakban a magyar ajkúak számára létrehozott Magyarok Nagyszszonya Társulatról lesz szó az eseményeket egykorúan megőrkítő *Historia et acta* című kézirat,³ továbbá Sajghó Benedek pannonhalmi főapátnak, a társulat világi elnökének 1735-ben közzétett kiadványa alapján, amely a társulat 100 éves történetét is összefoglalta.⁴ A jezsuita vezetésre vonatkozó adatokat Lukács László jezsuita rendházak szerzeteseit felsoroló katalógusából⁵ ellenőriztük.

Győrött a tanulóifjúság társulata már 1631-ben létrejött, amelyet főünnepéről hivatalosan Gyümölcsoltó Boldogasszony Kongregációnak neveztek. Természetesen a római anyatársulat megalakulásuk után befogadta, vagyis saját kiváltságainak részeseivé tette a győri kongregációt is. 1746-tól az akadémiai tagozat különvált, ennek főünnepé a fájdalmas péntek (fekete vasárnap utáni péntek) lett.

A felnőtt férfiak anyanyelvük szerint két társulatot alapítottak. 1634-ben hívták életre a magyar ajkúak a Patrona Hungariae Kongregációt, Nagyboldogasszony főünneppel, Gyertyaszentelő Boldogasszony másodünneppel.

¹ BÁRDOS Kornél, *Győr zenéje a 17–18. században*, Bp., Akadémiai, 1980. A jezsuitáknál működő társulatokról: 143–209.

² HORVÁTH József, *Vallásos egyesületek a XVII–XVIII. századi Győrben*, Győri Tanulmányok: Tudományos Szemle, 14–15, 1994, 159–163; UÓ., *Győri kongregációk a XVIII. század közepén = Népi vallásosság a Kárpát-medencében*, III, szerk. L. IMRE Mária, Pécs, 2000 (Dunántúli dolgozatok, (D) Néprajzi sorozat, 3), 160–170; UÓ., *Végrendeleti adalékok a 17. századi győri vallásos társulatok (kongregációk) történetéhez*, Alba Regia, 2011, 145–154.

³ *Historia et acta Sodalitatis Dominorum Ungarorum sub titulo B. V. Mariae Patronae Ungariae erectae in Collegio Patrum Societatis Jesu Jaurini Anno 1634*. Kézirat az MTA Könyvtárának Kézirattárában, Egyh. és Bölcs. 2r, 17. A kéziratot Bárdos Kornél is használta imént idézett művében.

⁴ *A' Jesus Tarsasagnak győri templomában 1634-dik esztendőben [...] fel-alított Boldogságos Szűz Mária Congregatziójának eredeti, regulái, bucsui és némely istenes gyakorlatossági*, mellyek most elsöben [...] SAIGO Benedeknek [...] e' Congregatzióának fő-rectorságában nyomtatásban ki bocsáttattak, Nagy-Szombatban 1735, az Academiai bötükkal. 96. l. – 12°. (Példány: Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ac 1039.) Vö. KNAPP Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkénálat és művelödési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (*Historia Litteraria*, 9), 199.

⁵ Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, I–XI, Romae, Institutum Historicum S. I., 1978–1995.

Egyidejűleg alakult németajkúak számára a Győzelemről Elnevezett Mária Kongregáció, Szeplőtelen Fogantatás főünneppel, Sarlós Boldogasszony másodünneppel.⁶ A század közepe után a Halálra Vált Krisztus Társulatok is elkezdték működésüket. Egy ideig közös főünnepük fekete vasárnap (nagybőjt 5. vasárnapja) volt, 1676-tól a német kongregáció főünnep a Szent Kereszt feltalálásának napja (május 3.) lett.

(Győrött a 17. században főleg a ferenceseknél volt még élénk társasági élet (harmadrend, kordás társulat, rózsafüzér társulat), a 17–18. század fordulójától a karmelitáknál működött skapuláré társulat, a 18. században az orsolyitáknál, a székesegyházban és a győrszigeti plébánián is alakultak társulatok. Tanulmány eddig egyikről sem készült.)

A Mária-társulatokat mindenütt felszentelt pap (prézes, elnök) vezette. A tagság az ügyek intézésére világi vezetőt (rektor) választott. Létszámtól függően különféle tisztviselők segítették őket.

Lukács László jezsuita névtára szerint 1636-ban már külön-külön szerzetesi munkakört jelentett a magyarok és a németek Mária-társulatával való foglalkozás. Az elnevezések csak annyit mondanak, hogy a magyarok társulata, a németek (német katonák) társulata, a tanulók társulata (vagy ehelyett: latin társulat).

A névsorban 1654-ben tűnik fel először a haldoklók társulatának⁷ prézese, aki a következő években (1655–1657) a németek Győzelmes Mária Társulatát is gondozta. 1659–1661-ben árulkodó a mindkét német társulat elnevezés („praeses utriusque congregationis germanicae”). 1662-ben a jezsuita évkönyv a német katonák Maria de Victoria társulatát már „praeses congregationis civicae”-nek nevezi. A *Historia et acta* című kézirat a magyarok Krisztus Halála Társulatára 1662-ben úgy hivatkozik, hogy a nagyheti

⁶ Az alapítás centenáriumának ünnepi szónoka Groll Adolf püspök volt. GROLL Adolf [Ignatius a Matre Dei], *Der Sieg über den Todt, welchen Maria, die unbefleckte Mutter Gottes durch Jesum ihren Sohn erhalten, in einer Kirchen-Rede als eine Hoch-Löbliche Deutsche Bruderschaft unter den glorreichen Titul Mariae de Victoria ihr erstes Saeculum den 5ten September 1734. in der Kirche deren Wohl-Ehrwürdigen PP. Societatis Jesu zu Raab auff das feyerlichste begienge*, Raab, Joseph Anton Streibig, [1734].

⁷ Az első Agonia Christi Társulatot Vincenzio Caraffa jezsuita generális 1638-ban alapította. A *Litterae annuae* szerint is 1654-től működött Győrött, s már ekkor 70 taggal: „Jaurini, Dominica prima verni jejunii nova Agoniae Christi Congregatio initium sumpsit [...]”. Wien, ÖNB, Cod. 12051, 30.

eseményekről bővebben annak a [jegyző]könyvében lehet olvasni.⁸ 1663-ban közös vezetés alá helyezték a két magyar társulatot, a következő években mégis gyakran külön jezsuita azok prézese, 1682-től azonban mindig azonos személy. Jellemző, hogy az általunk tanulmányozott *Historia et acta* kéziratot 1680-ban arra hivatkozva fejezték be, hogy egy fólió alakú vörös könyvben folytatják a leírásokat.⁹

1686-tól egyre gyakrabban tükrözte az elnevezés, hogy immár nem katonák és nemesek társulatáról van szó. A „praeses congregationis Agoniae et civicae hungaricae” forma a leggyakoribb, de megjelentek a „pro natione hungarica”, „praeses hungaricus”, „praeses congregationis hungaricorum” változatok is.¹⁰ A 18. században a németek Győzelmes Mária és Krisztus Halála Társulatának külön vezetője volt, utóbbi gondozta általában a Kálváriát is, amely 1722-ben lett kész.¹¹

A Magyarok Nagyasszonya Kongregáció regulái rögzítették az ünneplés módját. Például Nagyboldogasszony napján fél nyolckor gyertyás menetben vonultak a jezsuiták templomából a székesegyházba prédikációt hallgatni, majd visszatérve részt vettek a jezsuitáknál a nagymisén. 1637-ben a monitor a székesegyházban prédikáció közben közölte a tagokkal, hogy még nagymise előtt összejövetelük lesz, ennek eredményeként majdnem kiürült a templom. Ezért megtiltották, hogy ünnepnap délelőtt gyűlést vagy buzdító beszédet (exhortatio) tartson a társulat. Draskovics püspök ezután gyakrabban osztott könyvet. Nem tudjuk, milyen könyvek osztásáról van szó. 1645-ben Pozsonyban Nádasi János *Maria, aeternitatis beatae porta sacra* című, a hónap 31 napjára elmélkedést és imádságot tartalmazó művét Kerti Fábián veszprémi kanonok, aki a könyv nyomtatása közben elhunyt, a nagyszombati és győri Mária-társulat számára nyomtatta ki.¹² A magyar nyelvű kiadvány kétségtelenül a győri magyarok társulata számára is készült, hogy

⁸ In Resurrectione, itum est ordine prius solito, prout notatum abunde in Libro Agoniae, etiam de Parasceve.

⁹ Anno 1680 Praeside patre Stephano Landovics quae acta sunt, fusius in libro Rubro, in folio descriptae sunt, siquidem in illo ceperunt priores historiam continuare.

¹⁰ Az elnevezések jól tükrözik azt, hogy csak a magyarok vagy magyarul jól beszélők (Hungarici), és nem általában a Szent Korona alattvalói (Hungari) kongregációjáról van szó.

¹¹ A jezsuiták feloszlatásáig a Kálváriáról: BEDY Vince, *Győr katolikus vallásos életének múltja*, Győr, 1939 (Győregyházmegye múltjából, 5), 101–115.

¹² RMNy 2112. A kötetről: TUSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János), Bp., Universitas, 1997 (Historia Litteraria, 3), 130.

hogyan jutott el a címzetekhez, nem tudjuk. 1646-ban a püspök engedélyezte, hogy a társulat tagjai gyűlésüket a prédikáció után havonta egyszer megtartsák a katedrálisban.

(Kopcsányi Márton *A boldog Szűz Mária élete* című műve 1631-ben jelent meg Bécsben Nyáry Krisztinának ajánlva. A szerző művét a ferences harmadrendbe tartozó világi asszonyok számára állította össze. Kopcsányi 1617–1630 között a visszatelepedett győri ferenceseknél tevékenykedett, aztán költözött az Esterházyak székhelyére, Kismartonba. Kötetét 1630-ban a Győrött keltezett ferences rendi jóváhagyás után Sennyei István győri püspök engedélyezte. Úgy tűnik, hogy a 17. század első felében a jezsuiták a tanuló ifjúság mellett elsősorban a férfiakat szervezték magyar és német társaságba, a nőkkel csak a férfiakon keresztül foglalkoztak.)

Sajghó Benedek szóhasználatát is idézve: a magyar társulatot 1634-ben 12 nemes alapította, „többire kik ebben az híres győri erősségben és akkori időben, a török hatalma ellen” tisztelt voltak. Látván, hogy más városokban az iskolából már kikerültek is kongregációt hoztak létre, Bellecius Pétert, a jezsuita kollégium rektorát megkérték, „hogyan istenes igyekezeteket előmozdítani, és ez eránt bullát, avagy pecsétes levelet Rómából megszerezni ne terheltelessék.” Szent Istvánra emlékezve a Patrona Hungariae titulust választották. Sajghó megfogalmazása szerint Szent István testamentuma, hogy „minden Magyar, aki igaz Haza fia akar lenni, a Boldogságos Szűzet kiváltképpen való Patronájának magának válassza”. Az ünnepélyes megalakuláskor a szokásos önmaguk Máriának ajánlása és a társulat törvényeinek kihirdetése megtörtént. A 15 pontban rögzített regula szerint taggá lehetnek a katolikus „magyarok, vagy akik a magyar nyelvet értik”. (A társaság törvényeit lásd a függelékben.) Rektorrá Zichy Pált, a győri és környékbeli helyőrségek helyettes parancsnokát választották,¹³ segítségül pedig két asszisztentst. 1636-ban a társasági létszám gyors növekedése miatt már titkárt, monitorot, kincstárnokot és hat tanácsost választottak; 1640-ben a jó és hatékony működést segítő 11 határozatot hoztak. Ősszel gondnokkal, két békéltetővel és titkárhelyetessel növekedett a „tishti kar”, a monitorok feladata lett a betegek látogatása is.

¹³ További alapító tagok: Sárkány Miklós keszthelyi főkapitány, Jagasics Péter győri lovas-hadnagy, Bonczhiday Márton győri harmincados, Kláris Péter és Horváth Ferenc győri gyalogparancsnokok, Káldi Miklós, Győr város írnoka, Angráno Márton Győr vármegyei esküdt, Opoka György, Somodi János, Szabó Mihály, Hollósi György.

1654-ben az asszisztensek száma négy volt, a tanácsosoké tizenhárom, a két monitor mellé két helyettest, sőt kincstárnok-helyettest is választottak. A békéltető és monitorok egyre gyakrabban városrészek szerintiék (Óváros, Újváros, Győrsziget, Révfalu). A taglétszám folyamatosan emelkedett, 1660-ban például 22 új tagot vettek fel. Rendszeresen megtartották a közeli Szent Vidhez és Szent Jakab ünnepén Lébénybe a körmenetet. Sajghó felsorolja a rektorokat,¹⁴ rövid jellemzéssel, majd a jótévedőket, adományozókat. A névsorból és a közölt összegek nagyságából kitűnik, hogy jó anyagi háttérrel működhetett a társulat, 78 főt név szerint is megnevez Sajghó Benedek.¹⁵ Már az alapítók bőkezűek voltak, összeadták a pénzt, „abból azonnal oltárt emelének, misemondó ruhákat szerzének, szövétnekeket, gyertyákat és gyertyatartókat vévének, zászlókat, képeket, koporsókra való bársonyt és egyéb szükséges eszközöket csináltatának.”

A lakossági helyzetnek megfelelően a magyar és német társulat is kivette részét a templom építéséből, díszítéséből. 1641-ben Sibrik Pál alkapitány volt a megrendelője a Szent Pál-oltárnak. A képen Damaszkusz helyett Győr látképét helyezték el. 1641-ben egy gazdag kereskedő, az olasz származású Beccaria Virgil állította fel a Szent Rozália-oltárt. Egyik fia egy évtized múlva a Magyarok Nagyasszonya társulat prézese lett. 1642-ben a német Mária-társulat készítette el a Katonák patrónusa-oltárt, amely a le-

¹⁴ Rektorok voltak: Zichy Pál helyőrségi parancsnokhelyettes, 1634–1638; Radics Miklós, 1638–1643; Zobri Márton őrkanonok, 1643–1644; Káldi Márton, 1644–1647; Peresztegi János, 1647–1653; Jagasics Péter főhadnagy, 1653–1655; Tar Márton, 1655–1666; Tarcsi János alispán, 1666–1670; Esterházy János helyőrségi parancsnokhelyettes, 1670–1691; nincs betöltve: 1691–1699; Esterházy Ferenc (az előbbi fia, Fejér vármegyei főispán), 1699–1715; Zichy Péter szabolcsi főispán, 1715–1726; nincs betöltve: 1716–1731 (Bíró István vicerektor irányított); 1731– Sajghó Benedek pannonthalmi főapát.

¹⁵ 78 megemlített jelentősebb adományozásból 11 a férj-feleség (egynek számítottak) együttes adományozása a vizsgált időszak végén. 21 nő önállóan adományozott, 10 fő egyházi személy volt, köztük Széchényi Pál kalocsai érsek. A másutt is bőkezű Lacza János őrkanonok 363 forinttal szerepel. Zichy Péter adta értékben a legtöbbet, 1000 forintot érő arany és ezüst mívet. A tárgyi adományok közt leggyakoribbak az ékszerek, arany és ezüst tárgyak, de előfordulnak textíliák (egyházi öltözetek, pl. casulák és oltárterítők, koporsótakaró), kép és könyv is. Néha magyarázatot kapunk a ruházat felhasználására: a Varjasi András kanonok által adományozott palástból koporsótakaró lett, a Babocsainé Márfi Krisztina által adott három standárból „egy kétszáz forint értékű casula”, bizonyára a veres és violaszín bársony szoknyák is hasonló sorsra jutottak. Az adományozók döntő többsége nemes, a 10 egyházi személyen kívül mindössze 12 esetben maradnak el a nemességre utaló szavak, többségében korszakunk végén.

pantói győzelem emlékére a „Győztes Immaculata” első ábrázolása. Ugyan-
ebben az évben a vármegyei nemesség megrendelésére készült a magyar
szentek oltára, a Patrona Hungariae képével. Az oltárkép a magyar barokk
művészetben később gyakori országfelajánlás-jelenet „első cselekményes
ábrázolása”.¹⁶

A tagok vallástétel után önmagukat felajánlották Máriának, életükben a ke-
resztény elvek mellé a regulákban megfogalmazottakat is elfogadták. Mindjárt
az első regula rögzíti, hogy a társulat minden tagja „Magyarország Patroná-
jának tiszteletit és szeretetit nemcsak magában, hanem egyebekben is tehetsé-
ge szerént elővigye, és amennyire lehet, az ő jóságos cselekedetét kövesse, és
azok által őtet magának engesztelje, hogy mindenkoron ugyan, de kiváltkép-
pen halála óráján legyen neki segítségül.” Természetesen a közösségi fellépé-
sek elválaszthatatlanok az egyéni hozzáállástól. A hónap első vasárnapi gyűlés
utáni héten két közös, litániás miséje volt a társaságnak: egyik az élő társakért
és jótevőkért, másik a halottakért, ahol egy-egy olvasó imádkozását ajánlották.
Ha valaki közülük nem lehetett jelen a kongregáció imaalkalmán, imádkozni
volt köteles „ott, ahol lehet”. Farsang végén szentségimádásra és nem a mu-
latságba mentek a tagok. Minden hónap elején a „holnapi patrónus” átvételé-
vel annak egy hónapi tiszteletét vállalták. A tagok a társulat élő és meghalt
tagjaiért naponta imádkoztak, s nemcsak a napi misehallgatást, hanem a ró-
zsafüzér, litánia elmondását is ajánlották nekik, és természetesen az esti lelki-
ismeret-vizsgálatot. A társulati tagnak gondoskodnia kellett családjáról, cse-
lédségéről, kiváltképpen maga magzatjainak jól felneveléséről. Alamizsnát
kellett adnia a szegényeknek, ha jómódú, „egy vagy két szegényt minden hol-
napban legalább egyszer étessen”. Ha pedig valaki közülük beteggé vált, a
monitor köteles volt a prézesnek ezt hírül adni.

Mi történt akkor, ha egy társulati tag elfordult a keresztény elvek szerinti
élettől? Bibliai megoldást tartalmaz az alapszabály: Ha valaki súlyosan vét-
kezik, lelkiatyja vagy a prézes titkon megdorgálja, „ha nem használ, a gyüle-
kezetben nyilván megpirongattassék, ha az sem fog rajta, tehát mint rothadt
tagja a Kongregációnak, attól elvágattassék és elvettessék.”

¹⁶ GALAVICS Géza, *A magyarországi jezsuiták és a barokk művészet – Az identitás jelei = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák, 2), 338; UÓ., *A barokk művészet kezdetei Győrben*, Ars Hungarica, 1973, 97–126. A magyar szentek oltáráról: 112–120.

Az 1661. évi feljegyzések közt nem kis öntudattal jegyezte meg a társulat annalistája, hogy az úrnapi körmenetre felállított sátruk kert perspektíváját nyújtotta, a bejáratnál Jézus szívében „Veni in hortum meum”, Máriáéban „ego rigavi”, belül a sátorban pedig a Szentlélek felirata: „ego plantavi” volt olvasható.

Ugyanezen évben az újévi ünnepi esemény másnapján, amely vasárnapra esett, a társulati tagok összejövetelén kiosztották a havi szent patrónust, egyúttal egy papíron képet kaptak az új évre, folytatásként, hogy a társasági tagok otthoni falai folyamatosan jámborul befedessenek – olvashatjuk a kéziratos *Historiában*.¹⁷ Borgia Szent Ferenc¹⁸ egy családjából hozott szokást vezetett be a holnapi (havi) patrónus osztásának szokásával, amely a különféle titokcserék révén máig él. Ekkor talán még csak kis lapocska lehetett a holnapi patrónussal kapcsolatban az erénygyakorlatra, imaszándékra felhívó mondat. 1653-ban Bécsből a győri Mária-kongregációk számára nyomtatott képeket is szereztek.¹⁹

1680-ban, Landovics István prézessége idején, miként a kéziratos *Historia* megőrizte, a főünnepen a megholtak névsorát Szűz Mária mennybevitelének ábrázolásával osztották szét. „Distributus Catalogus Defunctorum Sodalium cum icone Beatae Virginis Assumptae”.

Sorolhatnánk tovább a társulat közösség-szervező szerepét, a hivatalos liturgiában való közös részvételről bőven írt Bárdos Kornél. De vajon a társulat tagjainak milyen egyéni elvárásoknak kellett megfelelniük, társulati tagságukkal milyen mindennapjaikat befolyásoló otthoni feladatokat vállaltak?

A Sajghó Benedek által 1735-ben kiadott társulati könyvben is megtalálhatóak a mondani szokott litániák, továbbá a rózsafüzér imádkozásról való tanítás. „Jóllehet pedig az egész olvasó tizenöt Miatyánkot és másfélszáz Üdvözetet foglal magában: mindazonáltal amely olvasóval közönségesen szoktunk élni, az hét Miatyánkból és hatvanhárom Üdvözetből áll a Boldogságos Szűz teljes életének emlékezetire. Mivelhogy közönségesen a

¹⁷ „Altera die, quae fuit Dominica, convenere iidem sodales: acceptoque S[ancto Patrono] Menstruo, imaginem etiam in philtera quisque obtinuit pro Novo Anno: quod continuandum erit; ut Domesticici sodalium Parietes pie vestiantur successive.”

¹⁸ Sajghó Benedek névetimológizálása szerint a Borgia család ősei pogány magyarok maradékaik voltak, a pogány kalandozó korból maradtak spanyol földön. (Borgia – borjas, a címerben ott a borjúfej.)

¹⁹ MOHL, *A Mária-kongregációk története...*, i. m., 126.

szent atyák írják, hogy Boldogságos Szűz hatvanhárom esztendeit élt e világon.” Az örvendetes, fájdalmas, dicsőséges titkok azonosak a ma szokásossal. De hatodik tizedet is imádkoztak, ahol „kettőzd meg mind az öt titkokat, úgy hogy az első két üdvözet után mondjad az első titkot, más két Üdvözleten a másodikat” stb.

Ugyanitt az *Úrangyala* imádkozásra buzdítva annak és a harangozások pápai elrendelésének történetéről, majd a holnapi patrónus kiosztásával kapcsolatos tudnivalókat olvashatunk. Kiemeli a hónap első vasárnapján kiosztott holnapi patrónushoz kapcsolódó szentencia hasznos voltát. Ám a második intésből felhívta a figyelmet arra is, hogy a szentencia nem jövendőlés.

A 18. századból a nagyszombati nyomda termékeként ismerünk egylevelű szentképsorozatokat latin és német változatban, *Patroni menstrui* közös címlappal. Feltételezésünk szerint Győrött már a 17. században is magyar nyelvű szentenciával oszthatták a Magyarok Nagyasszonya Társulat tagjainak a holnapi patrónust, esetleg még illusztráció nélkül.²⁰ 1630-ban jelent meg először Andreas Brunner *Fasti Mariani* című összeállítása a müncheni Mária-kongregáció számára, amely az év napjainak sorrendjében levelenként egy-egy szentről tartalmazott metszetet, elgondolkodtató idézetet és ima-szándékot, a verzón a szent legendájának részletével. A kötet népszerűségét bizonyítja, hogy Esterházy Pál a szövegeket magyarra fordította és közzétette 1698-ban.²¹ Most a győri társulat alapítása utáni évtizedekben gyakran megjelent műben található magyar szentek közül – győri társulatról lévén szó – a Szent László-metszetet és a hozzá kapcsolt szövegeket mutatom be.²²

²⁰ Vö. KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Barokk társulati kiadványok grafikai ábrázolásai*, Magyar Könyvszemle, 1999, 3: „a társulati könyvek és az ajándékkönyvek, egyéb áhítati művek csoportjában az illusztrációk már a 17. század második felében megjelennek, a felvételi lapokat és az alkalmi nyomtatványokat csak a 18. század 30-as, 40-es éveitől kezdve látják el ábrázolásokkal.”

²¹ ESTERHASI Pál, *Regina Sanctorum Omnium, Minden Szentek Királynéja, Boldogságos Szűz Mária tisztelete, Az az az esztendőnek minden napjaira kiosztott szentek élete, melyekben foglaltatnak ugyan azon Boldogságos Szűznek csudálatos jó-téteményi, és hét innepei a' változó sátoros innepekkel együtt*. Mellyet írt Deákul [...] BRUNNER András, most pedig a' magyar nemzetnek nagyobb lelki vigasztalására magyar nyelvre fordítottatott és ki-bocsátatott. Nagyszombat, 1698. (RMK I. 1534.)

²² Andreas BRUNNER, *Fasti Mariani cum illustrium divorum Imaginibus et Elogiis prope DC in singulos Anni Menses Diesque S.S. Natales distributis [...] Serenissimo Electori Maximiliano [...] a Sodalitate Mariana Monacensi civica consecrati*, [Monachii, 1658?]. Példány: OSZK, 327.847 (csak I. félév).

Szent László személyét a jezsuiták több ponton is csatlakoztatták a Regnum Marianum eszmekörhöz.²³ Andreas Brunner *Fasti Mariani* című művének metszetén nem a grafikában gyakoribb motívumok (pl. kard, korona felajánlása, vízfakasztás) szerepelnek, hanem a Bonfinitől vett jelenet, Lászlónak a Salamon elleni, angyaloktól támogatott harca. A kép verzójának

²³ Vö. KERNY Terézia, „Szent Máriaanak választott vitéze” (Egy barokk kori Szent László ábrázolásról), *Ars Hungarica*, 1997, 255–268; Uő., *Szent László és a magyar szentek tisztelete a jezsuitáknál = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. SZILÁGYI Csaba, Píliscsaba, PPKE BTK, 2006 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák, 2), 424–440.

legendaleírása a nagy Mária-tisztelők sorába állítja be László királyt.²⁴ A kép alatt elhelyezett szentenciához Szent Bernát Szent Kelemenről szóló beszédéből olvasható idézet (Esterházy Pál fordításában idézem): „E’ világnak minden gyönyörűsége, és minden dicsősége, és valami abban lattatik, éppencsak kevés ama boldogsághoz képest, hogyha még kevesnek-is kell mondatni, és nem inkább semminek, és kevés ideig tartó párának.” A szentencia: „Testi gyönyörűségnek megutálása Magyar-Országért.”²⁵

Bizonyára az ezen kalendáriumokban holnapi patrónusként terjesztett ábrázolás is hozzájárult a téma népszerűvé válásához, Salamon és László történetét feldolgozó jezsuita és más iskolai színjátékok keletkezéséhez.²⁶

²⁴ Esterházy Pál fordításában (ESTERHASI, *i. m.*, 538–539) a metszet hátlapjának szövege: „Lászlót Első Bela Magyar Király fiát látod, sőt Szüz Mária fiának mondhatom, egész életében ugy függött az ő emlőitül, mellyektől, még a’ mint meg-hallod, halála oráján sem válék el. Azonban alig vólt valaki a’ Királyok közül, a’ ki annyi jó cselekedetekkel királyi bársonnyát, vagy korónáját fel-ékesítette vólna ugy hogy ne igen kellessék rajta csudálkoznunk, ha az Angyaloknak udvarába való gyakor menetét halljuk-is. Ő látá az Angyaltúl egy testvér Attyafiát meg koronáztatni, de tüzes szarvakkal való szarvas képében is látá ettől helyet mutatattni, melyben a’ Boldogságos nagy Anyának ígért szent-egyházat építtetne. Ezeknek az Angyaloknak segítségével más sok csatákban is, de kiváltképpen Salamonnal való bajvivásban győzedelmes lön. Mert midön ez vélné hogy csak magával Lászlóval kellene néki meg ütközni, látá az ütközet előtt hogy két Angyal ellen-is kellene néki harczolni, kik éles törökkel ellene valának. Azért bár Herculesnek tartatná-is magát; ennyi és ilyen vitézek ellen harczolni nem mere, hanem a’ fegyvert le-téven békességben marada. Annyiszor győzedelmes lévén László, még sem akará a’ Magyar Ország Koronáját viselni, nagyobra és dicsőségesbre tartván magát, melyhez hogy annál könnyebben jutna a’ szent föld vissza nyérésére szándékozik vala. Azért ebben a’ hadi készülletben midön minden seregek vezérivé választatott vólna, imé a’ készülletben szép halállal világban való vitézkedését bé-fejezé. Azért hólta után szekérre tétetvén, minden emberek, és marhák vonása nélkül, a’ templomba, mellyet boldogságos Szüz tiszteletére építetnek mondek, nem annyira viteteni mint futni láttaték. Almélkodék e’ világ ezen a’ csuda dolgon, de nem almélkodom én. Mert ki csudálkoznék rajta ha a’ fiu az Annjához siet? Ex Ant. Bonfin.”

²⁵ A metszet változatát (német kalendáriumképet) közölte KERNY Terézia, *Salamon magyar király ábrázolásairól (14–19. század) = Romantikus kastély: Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*, szerk. VADAS Ferenc, Bp., Hild–Ybl Alapítvány, 2004, 33–51. A metszeten (40. l.) az oválisban a bal- és jobboldal a most közölthöz képest fordítva szerepel, a sematikus várból csak jobboldalt felül egy bástya látható. Az egész kompozíció téglalap alakú keretbe helyezett, a metszet része a felső feliratban a XXVII MRJA JUN. A főalakok, illetve a Lászlót kétoldalt segítő kardos angyalok, továbbá az ovális alá helyezett szarvasüldözés jelenete is azonos a két metszeten.

²⁶ Két Szent Lászlóról szóló győri iskolai színjátékot említenek a jezsuiták éves beszámolóí. Az 1639-ben előadott darab közelebbi témáját nem ismerjük, az 1693-ban játszott darab: *Divus Ladislaus de Aco Cunorum rege victor triumphans*. A *Litterae annuae* adatait (Wien, ÖNB,

F ü g g e l é k

A Magyarország Patrónusa Szűz Mária Kongregáció
regulái²⁷

Béajánlás.

Szentséges Szűz Mária, Istennek tisztaságos Anyja! Én NN. (itt ki-ki nevén nevezi magát) tégedet e mai napon asszonyomnak, gondviselőmnek és szószólómnak választlak, és erősen fogadom, hogy én Tégedet soha el nem hagylak, sem ellened soha semmit nem mondok, sem nem cselekszem, sem el nem szenvedem, hogy az énalattam valóim a te tisztességed ellen valaha valamit cselekedjenek. Kérlek annak okáért Tégedet, fogadj bé engem örökös szolgálódnak, légy velem minden cselekedetemben és el ne hagyj engem halálomnak óráján. Amen.

A Kongregáció Törvényi, avagy Regulái

I.

Ennek a kongregációnak, avagy Társaságnak célja és vége az, hogy ki-ki szodálisok közül Boldogságos Szűznek, Magyarország Patronájának tiszteletit és szeretetit nemcsak magában, hanem egyebekben is tehetsége szerint elővigye, és amennyire lehet, az ő jóságos cselekedetét kövesse, és azok által őtet magának engesztelje, hogy mindenkoron ugyan, de kiváltképpen halála óráján legyen neki segítségül.

II.

Bévétetnek ebbe a Társaságba a magyarok, avagy akik a magyar nyelvet értik. Azok ugyan, akik már egyszer azelőtt valamely Boldogasszonykongregációba bévétettek volt, csak béirattatnak a Kongregáció albumába, avagy Lajstromos könyvébe. A többi pedig, minek utána a tridentumi szent gyülekezetinek formája szerint a katholika hitről vallást tésznek, és arra megesküsznek, és magokat a Boldogságos Szűz Mária szolgálatjára bé-

Cod. 12218, 1639, 83; Cod. 12089, 1693, 30.) idézi STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai, II, 1561–1773*, Bp., MTA Könyvtára, 1986, 12, 16.

²⁷ SAJGHÓ, *i. m.*, 21–32.

ajánlják, a Kongregációnak fő rektorától, avagy akire az bízza, szokott ceremóniákkal Kongregáció tagjai közé befogadtatnak.

III.

Minek előtte pedig valaki a Kongregáció számába bévétessék, tartozik meggyónni, avagy egész életének vétkeiről, ha azt azelőtt soha nem cselekedte; vagy ha cselekedte, az utolsó generális gyónásától fogva, és a Krisztus testét áitatosan magához venni.

IV.

Akik ilyenképpen a Kongregációba bészereztetnek, annak rektorának, lelki atyjának és a többi tisztviselő személyeinek mind engedelmességgel, mind tisztelettel légyenek.

V.

Ennek a Kongregációnak két ünnepe vagyon. Az egyik, melyet titolare festumnak, avagy fő renden valónak hívunk, és ez a Boldogasszony mennybe felvétele, avagy Nagyboldogasszony napja. A második festum secundarium, avagy másodrenden való ünnep, és ez a Boldogasszony megasztulása, avagy Gyertyaszentelő Boldogasszony napja. Mind a kettőt a szodálisok, mennél nagyobb áitatosággal lehet, megülnék. Szokott áitatoságnak pedig ez a módja: 1. Mind a két ünnepnek első és második vecsernyéje előtt, úgy Gyertyaszentelő Boldogasszony napján az öreg mise előtt a Kongregáció kápolnájába mindnyájan öszve gyűljenek, és onnét labarum alatt meggyújtott gyertyákkal a templomba menjenek: a tiszték ugyan a stallumokba, a többi pedig a sanctuariumba (nem a székekbe) megállapodjanak. 2. Az napokon teljes búcsú lévén, mindnyájan meggyónjanak, és Gloria alatt kinek-kinek égő gyertya kezében lévén, megáldozzanak. 3. Hasonlóképpen meggyújtott gyertyákkal, renddel (a tiszték előre menvén) offertoriumra menjenek. 4. Nagyboldogasszony napján nyolcadfél órakor a Jézus Társasága templomából az öreg szentegyházba processzióval menjenek, ahol meghallgatván a prédikációt, hasonlóképpen processzióval visszatérjenek a Jézus Társasága templomába, az öreg misének meghallgatására. De a többi Boldogasszony ünnepeit is áitatosan megülnék.

VI.

Mikor a Hamvazószerda előtt a Jézus Társasága templomában negyven órai imádkozások tartatnak, a szodalisosok is az őnékik elrendelt órára a Kongregáció kápolnájába öszvegyűljenek, ahonnét labarum alatt meggyújtott gertyákkal stallumokba és sanctuariumba kimenjenek, és elvégződvén az óra, hasonló renddel a kápolnába visszatérjenek. Úgy nagypénteken is Krisztus koporsóinak látogatására, nagyszombaton, Úrnapja oktávája között való vasárnapon, és egyéb kongregációinak processzióira öszvegyűlni igyekezzenek.

VII.

Mikor a Társaságnak gyülekezete léssen, mely (hacsak valami akadály nem érkezik) minden holnapnak első vasárnapján, délután két órakor szokott lenni, arra mindnyájan öszvegyűlni, az exhortációt figyelmetesen meghallgatni, az holnapi patronust pater praesestől elvenni, és azt mindaddig, valamедdig más holnapi patronust nem vesznek, tisztelni el ne mulassák.

VIII.

Minden gyülekezet után való hétben két miséje szokott lenni a Társaságnak, utána való litániákkal a Kongregáció kápolnájában. Egyik az élő társainkért és jótevőinkért. A másik az Úrban kimúltakért. Mind a kettőn szodalisosok jelen lenni igyekezzenek, és azok alatt azon igyekezetre egy olvasót imádkozzanak. Aki pedig azokon jelen nem lehetne, ott, ahol lehet, misét hallgasson és olvasót imádkozzék.

IX.

Ki-ki minden nap (ha üressége léssen) misét áitatosan hallgasson, és Boldogságos Szűz Máriának Koronáját, avagy amint közönségesen mondjuk, olvasóját elmondja arra az igyekezetre, amelyre neki tetszik, és ha kedve tartja, Loretumi litániát is. Estve pedig lelke isméretitől számot vegyen, megismért bűneit megszánja, bánja, és életének jobbítását fogadja.

X.

Ki-ki minden nap imádkozzék három Miatyánkot, és három Üdvözlégy Máriát az élő társaság-béliekért és Kongregációnak előmeneteléért. A kimúlt szodalisink lelkeikért pedig 129. zsoltárt, mely így kezdődik: A mélységből

kiáltottam, etc., aki pedig azt nem tudja, három Miatyánkot és három Üdvözlégy Máriát.

XI.

Kinek-kinek szorgalmatos gondja légyen háza népére, kiváltképpen maga magzatjainak jól felnevelésére, tudván azt, amit mond Bölcs Salamon Péld. Besz. Könyv. 22. rész. 6. versében: Az ifjú az ő útai szerént, midőn megvénhedik sem távozik el attól.

Hasonlóképpen cselédi között, vagy cselédjének mással való gonosz társalkodást, semmiképpen el ne szenvedjen; annál inkább, ha eszébe venne olyan vétket, mellyel az isteni Felség és a Boldogságos Szűznek tisztasága igen megsértődnék. Hogyha valaki cselédi közül ellenkező vallásban találtnék, tanácskozzék a Kongregációnak lelki atyjával, miként lehessen Istennek megnyerni.

XII.

Hogy a Társaságnak szeretete egyebekre is, de kiváltképpen a szűkölködőkre kiterjedjen, akinek értéke vagyon, egy vagy két szegényt minden holnapban legalább egyszer étessen.

Aki pedig szinte annyira nem érkezhetik, tehetsége szerént adjon alalmazsnát.

XIII.

Mikor a Társaság közül valakinek nehéz betegségét megértik, mindjárt az monitornak értésére adják, ki a pater praesest, avagy a Kongregációnak lelki atyját betegnek állapotja felől megtudósítsa, hogy a Társasággal együtt vigasztalására lehessen néki.

XIV.

Ha valaki a Társaság közül meghal, aki halálát elsőben megtudja, tartozik arról a gyülekezetet bizonyossá tenni, hogy aki pap misét, aki pedig nem pap, egy olvasót érette elmondjanak.

XV.

Végre ki-ki azon légyen, hogy semmi olyant ne cselekedjék, ami az Istennek és a Boldogságos Szűznek tiszteletivel ellenkeznék. Ha ki pedig gonosz életével másoknak botránkozására lenne, az olyan elsőben a lelki atyától, avagy a praesestől titkon megdorgáltassék, ha az nem használ, a gyülekezetben nyilván megpirongassék, ha az sem fog rajta, tehát mint rothadt tagja a Kongregációnak, attól elvágattassék és elvettessék.

Intés.

Ezen regulák, még csak bocsánandó vétek alatt sem köteleznek senkit is, hanem ha (ami távul légyen) valaki azokat megvetné. Mindazonáltal mennél nagyobb szorgalmatossággal valaki azokat megtartja, annál nagyobb kedvet, malasztot és segítséget vészen az Istentől és Patronájától mind éltében, mind pedig halálának utolsó óráján, amelytől függ boldog, avagy boldogtalan örökkévalóság.

VOIGT VILMOS

Lang János „Kateketika Beszédjei”

Ha rendkívül primitív módon különítjük el a magyarországi történelem főbb korszakait, három nagy csoportot említhetünk. Az elsőben királyok, harcok, évszámok domináltak. A másodikban a gazdaságtörténet volt a fontos. Mára a művelődéstörténet és mentalitástörténet a vezéreszme. Minthogy hasonló tendenciák világszerte voltak megfigyelhetők, még azt sem mondhatjuk, hogy e cikkcakkos fejlődést jó lett volna kikerülni. Ha azonban a „lelkiség-történet” tényeit vizsgáljuk, néhány meggondolás már eleve célszerű. A magyar nép vallási gyakorlatát bizony befolyásolta a Dózsa-felkelés, az utána bekövetkező megtorlás. A 16. század végétől a német területekre irányuló szarvasmarhaexport nemcsak a hajdúk életét, hanem lelkiségüket is meghatározta. A nyomtatott imakönyvek, énekeskönyvek tárgyalása nélkül, a nép körében az írni-olvasni tudás mértékének ismerete nélkül nem tudjuk leírni az „egyszerű nép” életét az 1800 előtti generációk esetében sem.

Ám ehhez a kutatáshoz nem könnyű biztos adatokat találni, például olyan áhítatos irodalmat, amelyről biztosan tudjuk, hogy a nép számára szánták őket. A most bemutatandó könyv ilyen céllal született, és a „katekizálás” egyébként is bonyolult történeti kereteibe illik.

Mellőzve most a katekizálás világtörténetének bemutatását, azzal kezdhetjük, hogy Európában és magyar földön is a 16. század végétől kezdve a reformáció és ellenreformáció eseményei, az egyházi irodalom műfaji fejlődése voltak a meghatározó tényezők. A magyarországi egyháztörténet több szempontból foglalkozott e témával, ám a minket érdeklő nézőpontból eddig mégsem készült áttekintés. Tudjuk, hogy Luther úgynevezett *Kis Kátéja* 1529-ben jelent meg nyomtatásban, és a protestánsok vagy területek nyelvére igen hamar lefordították és kinyomtatták. (A legnevezetesebb közülük három „óporosz” katekizmus-fordítás, az azóta kihalt nyelv legfontosabb emlékei. A legrégebbi közülük a *Catechismus in preußischer sprach / und da gegen das deüdsche*, Königsberg, 1545.) Heltai Gáspár 1530-ban adja ki magyarul a *Catechismus minor* szövegét, amely nem is a nép, hanem az azt tanító lelkészek számára készült.

A katolikus egyházban évszázadokon át Petrus Canisius „kis” és „nagy” katekizmusa (eredetileg: 1554, 1556) volt a hitoktatás alapja. I. Ferdinánd az egész Német-Római Birodalom számára ezt tette kötelezővé (1560). Ennek két magyar fordítása is készült, Telegdi Miklóstól (*A kereszténységnek fundamentomiról*, Bécs, 1562) és Vásárhelyi Gergelytől (1599). Ezek természetesen több kiadásban is megjelentek. A következő évszázadok során azonban változtak a társadalmi és vallási körülmények. Immár nem kellett az új hit oldaláról oly hevesen támadni a római egyházat, annak pedig nem kellett ugyanannyira határozottan védekezni. Noha konfliktusokkal teljes módon, ám mégis valami status quo alakult ki a két fél katekizálási gyakorlata között is.

A 18. század végén azonban több súlyos társadalmi változás is bekövetkezett. Nem is annyira a deizmus és ateizmus népszerűsödése, hanem az iskoláztatás elterjedése és reformja volt a legfontosabb új tényező. Az időközben sokat változott francia katekizmusokat végül Napóleon császár rendszabályozta. Mária Terézia egész birodalmában (nem csak Magyarországon) egészen új oktatási rendszert építettek ki. Ennek keretében 1777 augusztusában Mária Terézia egyenes utasítására létrejött a „Normálkatekizmus”, amelyet az egész birodalomban közvetlenül és a további hitoktatás számára is fundamentumnak tekintettek. Ennek alapja Johann Ignaz Felbiger (1724–1788) hét kötetes, több fokozatú katekizmusa volt (amelynek végleges formája 1787-ből való: *Katholischer Katechismus zum Gebräuche Katholischer Schulen in drei Classen mitgeteilt*, Salzburg, 1787). Ezt a nagyszabású művet természetesen nem lehetett közvetlenül adagolni a nép számára.

Ugyanakkor elsősorban német földön (ahol a Habsburgok akkor még jelentékeny területekkel bírtak) különböző új hittétel-kézikönyveket készítettek, bizonyos fokig a kor „kihívásainak” megfelelően. Ezek közül az egyik a merleni plébános (Landvogtei Ortenau), Johann Nepomuk Lang kézikönyve: *Erklärungen über den großen Katechismus in den Kaiserlich-königlichen Staaten, hauptsächlich zu dem Unterrichte des Landvolkes eingerichtet und seiner Pfarrgemeinde vorgetragen* (számos kiadásban: 1787, 1789, 1794, 1801, 1805, és még több újabb kiadásban is). Ez voltaképpen a „Normálkatekizmus” prédikáció stílusú népszerűsítése, tekintélyes méretű kézikönyv. Ennek jelent meg 1800-ban Vácott magyar fordítása: Lang János [...] *Kateketika beszédjei* [...]. Az öt részből álló könyv (a hitről, a reménységről, a szeretetről, a szentségekről, a keresztény igazságról) együttesen mintegy 800 lapon nem iskolás kérdés-

felelet rendszert vagy az egyházi szent szövegeket és azok magyarázatait tartalmazza, és még ez a nagy könyv sem alkalmas közvetlenül „a falusi nép oktatására”. (Az egyes részek német címe *Von den Glauben, Von der Hoffnung, Von der Liebe, Von den heiligen Sakramenten, Von der christlichen Gerechtigkeit* volt.)

Célját tekintve sem német, sem magyar földön nem társtalan ez a mű, azonban eddigi mentalitástörténeti kutatásainkban nemigen vették figyelembe. Ezért próbálok most némi képet adni e munkáról.

A magyar kiadás adatai a következők (ezek megtalálhatók nemzeti bibliográfiáinkban is): „Lang János Németh Országi Buzgó Plébánus Úrnak A’ Felséges Tsászár’ Tartományaiban-lévő Német, kivált falusi köz-nép’ oktatására érdemessen világosságra botsájtatott, Most pedig Magyar Országi ugyan azon Nép’ lelki hasznára Hazánk’ nyelvére fordítottatott Kateketika Beszédei. Az Öreg Katekismus’ Rendje szerént. [Embléma.] A’ Felsőség’ Engedelmeivel. Vátzon, Nyomtat. Máramarosy Gottlieb Antal’ betűivel 1800.” (Azaz nem egyházi kiadónál jelent meg, ám ez a mi esetünkben nem jelent különbséget.)

A nyolcadrét kiadvány öt részből áll (mindegyikük 1800-ban már megjelent, későbbi kiadásáról viszont nem tudok), ezeket külön lapszámozták, és a címlapokon a változatlan szöveg után jön a tartalomra mutató megjegyzés (a kiadó négyféle emblémája egyikével): Első rész: A’ hitről (3 levél és 203 lap); Második rész: A’ reménységről (2 levél és 84 lap); Harmadik rész: A’ szeretetről (2 levél, 218 és 1 lap); Negyedik rész: A’ szentségekről (2 levél és 162 lap); Ötödik rész: A’ keresztény igazságról (2 levél és 135 lap).

Az egyes kötetek felépítése azonos. A címlap után „Az első résznek foglalatja” címmel részletes tartalomjegyzék következik. Ezeket „Beszéd” – „Tzikkelly” – „Szakasz” megnevezésekkel rendelik egymás alá. Az első kötetben például 18 beszédet, 1 cikkelyt és 3 szakaszt különböztettek meg. A szakaszokat § és a), b) jelekkel bontják kisebb részre. Végül is a 187 lapnyi első könyvben 27 kisebb szövegegység van. A kötet a hitről szól, és tárgyalja az Istent, a Szentháromságot, a világot, az angyalokat és az emberek teremtését, a *Hiszkekely* alapján fontos tanításokat. A második rész a reménységről, imádságról szól, a *Miatyánk* kéréseit veszi sorra. Legvégül az *Angyali üdvözlet* kerül bemutatásra. A harmadik könyv témája a szeretet. Ide veszi a *Tízparancsolatot*, illetve az anyaszentegyház öt parancsolatát. A negyedik rész a

szentségeket veszi sorra (keresztség, bérálás, oltáriszentség, gyónás, utolsó kenet, házassági kötelességek). Az ötödik rész (a keresztyény igazság) voltaképpen dogmatika: bűnöket és erkölcsi jóságot, a nyolc boldogságot és a négy utolsó dolgot (halál, ítélet, pokol, mennyország) tárgyalja.

Az egyes részek megőrizték a katekizmusok kérdés-felelet felépítését, ám a kifejtés nem egy valamely vizsgán felmondható felelet, hanem egy hittételnek tartalmi kifejtése. Nem iskolai hittanóravázlatot, hanem teológiai rendszerezést nyújt. Az egyes kötetek végén „Mutató-tábla” címmel a tárgyalta fogalmak, hitigazságok, nevek betűrendes mutatója található. Ily módon például a „csoda”, „harangozás”, „rágalmazás”, „szentek”, „búcsú”, „fáraó” vagy „mennyország” jelenségeit bemutató részek könnyen megkereshetők. Ám csak kötetenként, úgyhogy ha valamit az egyik kötet mutatójában nem találunk, a többiben is meg kell nézni. Ez a megoldás nyilván a könyv konzultációs használatát könnyítette meg. „Mária” például az első, a második és az ötödik könyv mutatójában is keresendő.

Az egyes szakaszok vagy beszédek után „Intés” címmel imaszöveg következik, amelyet az „Amen” szó fejez be. (Néhány esetben ez a rész tartalmának összefoglalása, olykor hosszabb elmélkedés.) A kötetekben nincsenek jegyzetek, forrásokra hivatkozások, a zsinati döntések megemlézése. Még az egyházatyákat sem említik, a pápák neve szinte nem is fordul elő. Viszont a *Szentírás*ból származó idézetek helyét megadják. Versek, zsolozsmák, képek nincsenek a kötetekben. A mű nem apologetikus, nem támadja a protestánsokat, az eretnekeket vagy a nemkeresztyényeket, sőt az ateistákat sem. Nem is említi őket. Pontosabban a „felebarátaink szeretéséről” szóló részben ezt olvassuk:

Parantsolván Isten, hogy Felebarátainkat szeressük, akarja, hogy minden embert kivétel nélkül szeressünk, akár barátink, akár ellenségeink, akár jól-tévőink, akár üldözőink, akár elől-járóink, vagy alatt-valóink, akár gazdagok, vagy szegények, jámborok vagy gonoszok, nemesek vagy nemtelenek, kül-földiek, vagy ithonyosok, vallásunk-béliek, vagy el pártoltak, Keresztyények, vagy hitetlenek, Zsidók, Törökök, vagy Pogányok legyenek. Kristus Urunk nem tesz kivételt, tehát mi se' tehetünk. Állítván pedig, hogy tartozunk a' bűnösöket, a' vallás-béli tévelygőket szeretni, azt nem úgy kell értenünk, mintha a' gonoszságot, a' tévelygéseket szeretnünk kellene. Semmi-képpen. A' gonoszságot a' bűnösökben, a' tévelygést a' tévelygőkben gyűlölnünk kell, de a' személyt szeretnünk. (3. rész, 9. lap.)

Az ez után következő ima (Intés) a maga barokk pompájával jól jelzi, milyen rangos, szép, mélyértelmű – és gondosan megszövegezett, tömör – ez a katekizmus, illetve annak oktatásra szánt változata:

Keresztény Híveim! Szeressétek az Istent. Mi szebb, mi jobb nála? A' szépség és jószág mindenestől tőle van. Szeressétek, mert igen szép, gazdag, hatalmas, irgalmas, jó, és tökéletes. Szeressétek, mert véghetetlenül méltó a' szeretetre: Szeressétek, mert ő annyira szeretett benneteket, hogy értetek egyetlen Fiát adta; és mennyi jót nem tett néktek az Isten' fia? [...] Szeressétek minden embert; mert az Isten parantsolta. Ha csak egy embert is gyűlölünk, nem szeretjük az Istent. [...] Ne örüljetek valakinek szerentsétlenségén, ne szomorkodjatok szerentséjén. Senkit se' tsúfoljatok, senkinek se' ártsatok, se' szóval, se' tselekedettel, kinekinek édest örömet jót tegyetek. E' kettős szeretetben áll a' Keresztény' tökéletessége, a' Törvénynek, és a' Próféta'knak bé-töltése. Amen. (3. rész, 14. lap.)

Az öt könyvre tagolás és az egyenkénti lapszámozás praktikus okokból is keletkezhetett. Az első három könyvben megtalált nyomdai hibák javítása a harmadik rész végén fél lapon olvasható. (Már német földön is ez volt az „első” könyve a munkának.) A negyedik–ötödik részről tudtunkkal nem készült ilyen hibajegyzék.

Nem ismerjük a mű magyarra fordítóját, aki az első könyv elején a maga munkáját a 12 éves Jézusnak ajánlja:

[...] A' Kisdedeknek leg-szívesebb Barátja, [...] ki emberi életének 12-dik esztendejében a' böltességben, és időben, és kedvességben Istennél és Embereknél nevekedvén, minden kisdedeknek leg-szentebb példát mutatott, mély imádással ajánlja ezen munkát: A' Szerző után a' Fordító.

A nagy terjedelmű munkát minden bizonnyal egyetlen pap fordította. Jól tudott németül, magyar stílusa gördülékeny, és az „Intés”- imákban emelkedett. Nyilván rendelkezett szónoki gyakorlattal. Konkrét társadalmi vagy történeti körülményekre nem utal, és azt is csak a címlapról tudjuk meg, hogy a Habsburg birodalom német nyelvű lakosai számára készített mű fordítását tartjuk a kezünkben, amely császárnői rendeletből minden magyar katolikus számára készült. A címlap azt is elmondja, hogy e mű „Az Öreg Katekizmus' Rendje szerént” készült. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy még mindig Canisius katekizmusának rendszerét és érveit ismétli meg. Emiatt valószínű, hogy jezsuita volt a fordító. (Egyébként ezt a tematikus beosztást Canisius csak hivatalossá tette és népszerűsítette, ennek több fontos része és ezek sorrendje a középkori, tomista teológia megoldását követi.)

Egyébként is tudjuk, és a fordító ajánlása is egyértelművé teszi, hogy eredetileg gyermekek oktatására készült a könyv. Ám hogy egyetlen 12 éves diák sem érthette meg a teológiai kézikönyv 800 lapját, az is nyilvánvaló. A „falusi köznép” megjelölés pedig pontosan arra vonatkozik, hogy nem a főúri magánhitoktatás vagy a szerzetesi iskolák számára készült.

Tanulságos feladat lenne a német eredetit és a magyar fordítást összevetni, erre azonban nincs terünk. Általában azt mondhatjuk, hogy némi stilisztikai változtatással az eredetit pontosan visszaadja a fordító, még annak a gyermekekhez forduló, nyájas stílusát is.

Az ötödik könyv szövege így kezdődik:

Das fünfte Hauptstück, welches ich heute zu erklären anfangte, handelt von der christlichen Gerechtigkeit, welche dasjenige ist, was unsern Glauben lebendig machet, und ohne welches derselbe weiter nichts Anders, als ein todter Körper ohne Seele ist. Ich bitte euch, meine geliebte Pfarrkinder! indem ich euch über eine so wichtige Sache unterrichte, um eure Aufmerksamkeit.

Magyarul:

Az ötödik Tzikkely, melyet mai nap' kezdek magyarázni, szől a' Keresztényi igazságról, mely által hitünk elevenítettik, 's a' mely nélkül az merő holt test, mellyben nints Lélek. Kérlek, oktatásomat e' fontos dologról haljátok. (5. rész 1. lap.)

Érdemes megfigyelni, hogy a magyar fordítás nem beszél gyermekekről!

Ugyancsak „A keresztény igazságról” írott könyv ötödik beszédének d.) pontja a „kilenc idegen bűnökről” szól. Ezek a következők:

1. A' bűnre tanátsot adni. 2. Vétkes dolgot parantsolni. 3. A' vétekben mással egyet érteni. 4. Mást bűnre ingerelni. 5. Másnak bűnös tselekedetét dítsérni. 6. Másnak bűneit el-vesztetgleni. 7. Másnak bűneit el-engedni. 8. Azokba segítség, vagy meg engedés által részesülni. 9. Mások bűnét óltalmazni. (5. rész, 48. lap.)

Nem hiszem, hogy az iskolás gyerekek vagy a falusi lakosság nagy többsége élvezte volna a bűnpártolás kilenc fajtájának egymástól való tüzetes megkülönböztetését. Még akkor sem, ha az ilyen dogmatikai felsorolások után vannak a könyvben köznapi példák is.

A kötetben azonban olykor az egyes tanácsok kitérnek az ájtatosság gyakorlásának módjára is. Az ötödik rész közepén a jócselekedetekről és a „három isteni jószágrol” esik szó. Itt a szerző közvetlenül javasolja a megfelelő ájtatossági cselekedetet.

Tanátsos volna minden nap meg-újítanunk a’ Hitet, Reménységet, és Szeretetet, mely leg-illendőbbben meg-történhetik estve, minekelőtte le-fekszünk. XIII. Benedek Római Pápa, hogy a’ Híveket a’ Hit’, Reménység’, és Szeretet’ gyakor meg-újítására serkentse, hét esztendő Bútsút engedett azoknak, a’ kik ezen három Isteni Jóságokat akár mennyiszser el mondják, és akármelly szókkal, tsak a’ Hitnek, a’ Reménységnek és a’ Szeretetnek indító okait jól ki-mondják. A’ ki pedig egész egy hónap által minden nap el mondja, és egyszer meg gyónik, és meg-áldozik, nem tsak akkor, hanem halálos óráján is telyes Bútsút nyer, mellyet vagy önnön magának tulajdoníthat, vagy a’ Purgatóriumi Lelkeknek. Mind ezeket XIV. Benedek Pápa meg erősítette 1756. esztendőben. (5. rész, 60–61. lapok.)

Ez voltaképpen a purgatóriumbeli lelkek, illetve az egyén javára mondott magánima szorgalmazása, amelynek még kötelező formája sincs. Tudjuk, hogy a lefekvés előtti (és felkelés utáni) magánimák milyen rendkívül gazdag művelődéstörténeti háttérrel rendelkeznek, és a „nép körében” szinte mindmáig érvényesültek.

Azért Lang könyve mégsem a mindennapi (magyar vagy akár német) vallási gyakorlatot mutatja be. A Karácsony, Húsvét vagy Pünkösd szavakat hiába keresnénk a mutatókban. Viszont az *Angyali Idvezletről* szólván a következőket mondja:

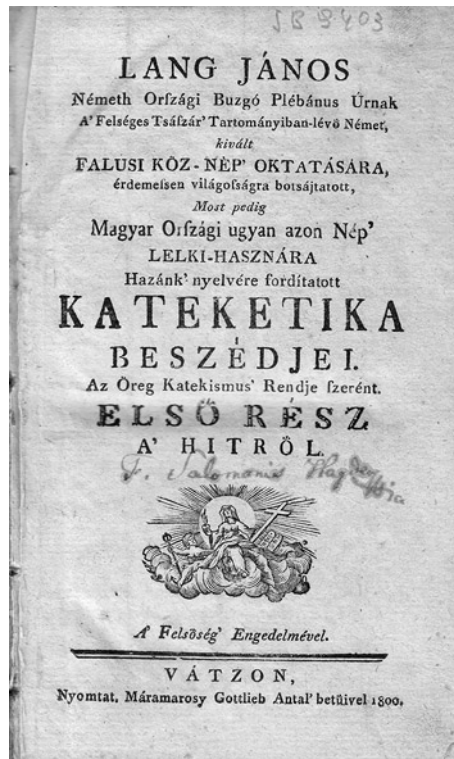
Mindenütt az egész kereszténységben szokás napjában háromszor harangoztatni, a’ melly mindenütt nem egy időben kezdődött. A’ reggeli harangozást bé-hozta VIII-dik Orbán Római Pápa, a’ déli harangozást III-dik Kalixtus Pápa, az estvélit V-dik Hadriánus Pápa. E’ közönséges szent szokást nem kell meg-vevünk. A’ szülék idein meg-tanítsák gyermekeiket arra, hogy a’ harang-szóra az Angyali Idvezletet szépen el-mondják, melly e’ képpen szól: *Az Úr’ Angyala köszönté Máriát, és méhében fogadá a’ Sz. Lélektől.* Idvezlégy Mária ’s a’ t. *És az Ige testé lón, és mi bennünk lakozék.* Idvezlégy Mária s’ a’ t. Midőn az Anyaszentegyház e’ szokásával élünk, vigyázzunk, hogy azt imígy amúgy ne tegyük. (2. rész 75. lap.)

Ebben a részben nem is az érdekes, hogy a magyarra átültetett könyv nem is említi a nálunk „nándorfehérvárinak” tekintett déli harangszó közismert magyar vonatkozásait, hanem az, hogy a szerző védi a harangozást: „nem kell megvevünk e szent szokást”, ugyanakkor óv a mindenféle eltérő változatoktól. Azt sem tudom, Lang idejében éppen kik vetették meg a harangszót, és milyen nem szabályos gyakorlatra gondolt.

E nagyszabású munkát még sok szempontból tárgyalhatnám, erre nincs időm. Most csak a figyelmet szerettem volna felhívni rá, annál inkább, mivel tudtommal senki sem foglalkozott nálunk e művel vagy hatásával. Pedig, ha volt olyan hitoktatási segédkönyv az akkori Magyarországon, amelyről feltehetjük, hogy csakugyan figyelembe vették (akár úgy is, hogy az „osztrák

császárnőtől parancsolt” szöveget megkerülték), Lang kézikönyve ilyen. A megjelenési év (1800) már elvett a birodalmi és jozefinista rendeletek elleni ellenszemből. Azt azonban nem tudom megmondani, nem e körülmény miatt felejtődött-e el egyháztörténet-írásunkban. És ha azt nem is állíthatjuk, hogy minden szava el is hangzott a „falusi köz-nép” előtt, az biztos, hogy az iskolákban elhangozhatott, és befolyásolhatta a vallási gyakorlatot.

Természetesen igazán akkor tudjuk értékelni e munkát, ha összevetjük más korabeli és nem is csak katolikus hittantanító kézikönyvekkel. (Mint-hogy dolgozatom évekkal ezelőtt íródott, megjegyezném, hogy azóta sem tudok érdemi munkáról a fent említett témakörben, és nem tudok Lang művének új vizsgálatáról sem.) Érdekes, hogy manapság a magyar antikvár könyvpiacra többször is feltűnik a könyv, noha nem mindig mind az öt kötet. Ez azt jelzi, hogy elég sok példányban jelenhetett meg annak idején, és mindmáig megőriztek példányokat.

Személynévmutató

- Acsay Ferenc 203
Adalbert, Szent, püspök 99
Adorján, V., pápa 225
Afra, Szent 97
Ágoston, Szent 30, 67
Alvinczi Péter 111
Ames, William 159, 162–164
András, Szent → Zoerard, Szent
András, Szent, apostol 175, 200
Andrási Rafael 145
Angelierus, Georgius 97
Angelo, Bartolomeo d' 138
Angráno Márton 207
Annás 140, 141
Antal, Páduai Szent 33, 35, 67, 177, 182
Anzelm, Canterburyi Szent 49, 138
Apor Péter 39
Aquaviva, Claudio 58, 60
Aries, Philippe 135, 137
Arisztotelész 119
Arndt, Johann 26
Arouet, François-Marie 115
- Babocsainé Márffy Krisztina 208
Baka János 151
Balás Ágoston 145
Balassi Bálint 110
Balbín, Bohuslav 36
Bálint Sándor 11, 47, 52, 53, 79
Ballagi Aladár 160
Balthasarus → Boldizsár
Bánffy Gáspár (I.) 111
Bánffy Judit 111, 117
Bánffy Kristóf 110
Bánffy Miklós (VI.) 110, 111
Bánfi Szilvia 110
- Barcsay Ábrahám 115, 116
Bárdos Kornél 204, 210
Barna Gábor 8, 52, 72
Baróti Szabó Dávid 8, 81–83, 85, 89
Bárth Dániel 7, 11–19
Bartócz József 79
Báruk 26
Batthyány Ferenc (III.) 169, 178, 181, 182
Batthyány Zsigmond (I.) 169, 178, 181, 182
Baxter, Richard 161
Becanus, Martin 58
Beccaria Virgil 208
Beczковский János 36
Bedy Vince 203, 206
Bél Mátyás 29
Béla, I., magyar király 213
Beleznay Miklós 115
Bellarmino, Roberto 133–135, 137, 139, 140, 143
Bellecus Péter 207
Bene Sándor 62
Benedek, XIII., pápa 225
Benedek, XIV., pápa 32, 33, 225
Benedek FidéL 32, 39
Benedek, Nursiai Szent 16, 97
Benedek, Szent, remete 95, 96, 98–102, 107, 108
Bercovitch, Sacvan 165, 166
Berkes Katalin 149
Bernát, Clairvaux-i Szent 49, 138, 213
Bèze, Théodore de (Beza) 26
Bireley, Robert 56–60
Bíró István 208
Bíró Vencel 33

- Bitskey István 47
 Blahó Vince 46, 47
 Bocskor János 90
 Boda Júlia (Julianna, Judit) 114
 Bodó László 112
 Boer, Wietse de 172
 Boetzerus, Antonius → Bötzer, Anton
 Bogár Judit 8, 21, 23
 Bohus György 22, 29
 Boldizsár 128
 Bolingbroke, Henry Saint John (Bolingbroke) 115
 Bona, Giovanni 144
 Bonczhida Márton 207
 Bonfini, Antonio 103, 212, 213
 Borbála, Szent 140
 Bornemisza Váci Menyhárt 109
 Boschius, Petrus 93
 Botezát György 149
 Bötzer, Anton 104
 Bradstreet, Anne 161
 Branca, Vittore 167
 Brill, Matthijs, ifj. 96
 Brunner, Andreas 211, 212
 Brúnó, Querfurti Szent 97
 Bruno, Vincenzo 65
 Buchholtz György, id. 24
 Buchholtz György, ifj. 21–25, 27–30
 Buffon, Georges-Louis Leclerc de 115
 Bunyan, John 161

 Calenius, Gerwin 65
 Calvin, Jean 184, 186, 192
 Canisius, Petrus 220, 223
 Caraffa, Carlo 69
 Caraffa, Vincenzio 205
 Carolus → Károly, I., Nagy
 Casparus → Gáspár
 Caussin, Nicolas 59
 Cerroni, Bernardo 169
 Châtellier, Louis 168, 174
 Chave-Mahir, Florence 11
 Coreth, Anna 56, 65, 66

 Costa, Leonida 167
 Costadoni, Anselm 98
 Cotton, John 165, 166
 Cuperus, Guilielmus 93
 Czegei Vass György 27
 Czegei Vass László 27
 Czobor Erzsébet 110

 Császtvay Tünde 166
 Csepregi Zoltán 22, 28
 Cserei Mihály 27
 Csorba Dávid 160, 163

 Dávid 95, 151, 152, 160
 Dersffy Orsolya 110
 Desericzky József Ince 93
 Dietel(), Franz Ambros 102
 Diós István 23, 82
 Divald Kornél 79, 98
 Dlugosz, Jan 103
 Dobokay Sándor 110
 Dobozi István, id. 160
 Dobszay László 149
 Doebler, Bettie Anne 137
 Domingo de Jesús Maria 66
 Dominkovits Péter 142
 Domokos Mária 146, 147, 149, 152
 Domokos Pál Péter 146, 152, 153, 155, 157
 Dorffmaister István 175
 Dovere, Ugo 174
 Dózsa György 219
 Döme Károly 81
 Draskovics György 206
 Duclow, Donald F. 138
 Ducreux, Marie-Elizabeth 56, 57, 59, 68
 Dudás Lajos 72, 74, 76, 79
 Dudik, Beda 58, 59
 Duhr, Bernhard 168

 Ecsedi Báthori István 109
 Emericus, Johannes 95
 Emmerám, Szent, püspök 99

- Eölbey Ilona 142
 Eperjessy Géza 79
 Erdélyi Péter 71
 Erdélyi Zsuzsanna 84, 85, 87, 88, 146
 Erzsébet 164
 Erzsébet, Árpád-házi Szent 99
 Esterházy Ferenc (E. János fia) 208
 Esterházy Ferenc (E. Miklós fia) 117
 Esterházy János 208
 Esterházy László 117
 Esterházy Mihály 169, 178
 Esterházy Miklós 110, 117
 Esterházy Pál 117, 211, 213
 Eszter 26
 Eszterházy Károly 9
 Evans, Robert John Weston 57
- Fábíán István 71
 Fábíán Margit 145
 Fábri Gergely 24
 Farmati Anna 7, 31
 Fáy Zoltán 42
 Fazakas Gergely Tamás 178
 Fazekas István 168
 Fedi, Andrea 167
 Felbiger, Johann Ignaz 220
 Felvinczi Sándor 7, 159–165
 Ferdinánd, I., magyar király 220
 Ferdinánd, II., magyar király 8, 55–63, 65–69
 Ferdinánd, III., magyar király 60
 Ferenc, Assisi Szent 85, 121, 122
 Ferenc, Borgia Szent 210
 Ferenc, Szalézi Szent 85
 Ferenc, Xavéri Szent 67, 170, 175, 177, 178, 182, 200
 Ferenczffy Lőrinc 111
 Fontana, Fulvio 167
 Forgách Miklós 110
 Forgó András 9
 Forrai Ibolya 145, 146
 Francke, August Hermann 28, 29
 Franz, Adolph 11
- Frauhammer Krisztina 9, 41
 Friedrich Orbán 46, 47
 Fülöp, apát 95, 98
 Für Lajos 168
- Gábor Csilla 133
 Gabriel Hermannus → Patachich Gábor
 Galavics Géza 209
 Galla Ferenc 171
 Gally Simon 27
 Garnefelt, Georg 104
 Gáspár 128
 Gáspár Simon Antal 145–149, 157
 Gazdag Ferenc 187
 Gellért, Szent 100, 101
 Georgiceo, Athanasio 66
 Gerardus → Gellért, Szent
 Gerendás Ernő 74
 Gerold, Szent 97
 Gerson, Johannes 138
 Géza, magyar fejedelem (Geysa) 100
 Giorgini, Fabiano 173
 Gizella, Boldog 100
 Góg Mihály 79
 Goloubeva, Maria 175
 Görgői Márton 25
 Grembs, Ignatius 169
 Groll Adolf (Ignatius a Matre Dei) 205
 Grün Orbán 47
 Gudwalf, Szent 97
 Guidetti, Armando 167, 168
 Guilhermy, Élesban de 169
 Guitman Barnabás 8, 55
 Gusztáv Adolf, II., svéd király 64
 Günther, Szent 101
 Gysela → Gizella, Boldog
- Gyovai B. Lajos 79
 Gyöngyössy Orsolya 9, 71, 72, 74
 György, Szent 33
- Hadrianus → Adorján, V., pápa
 Hajnal Mátyás 110, 111

- Hargittay Emil 58–60
 Hegy Mihály 143
 Hegyi Antal 77, 78
 Heltai Gáspár 219
 Hemerken, Thomas 26, 65, 85
 Henrik, II., Szent, német-római császár 100
 Heródes 140
 Hevenesi Gábor 101, 102, 107, 108
 Hieronymus → Jeromos, Szent
 Hillebrand, Gerhard 56
 Hofer Tamás 11
 Hoffhalter, Rudolf 110
 Hoffmann, Johann Jacob 101–103, 107
 Holl Béla 111
 Hollósi György 207
 Horn Ildikó 168
 Hornyák Árpád 44
 Horváth Ferenc 207
 Horváth György 128, 129
 Horváth József 141, 142, 204
 Horváth Sándor 9
 Hosschius, Sidronius (Hossche, Sidronius de) 81–87, 89–91
 Hörman János 101
 Hubert Ildikó 8, 81, 110
- Ignác, Loyolai Szent 63, 64, 67, 170, 175, 177, 198, 199
 Ilkó Krisztina 8, 93, 104
 Illelly, Sigismundus 126
 Illyés István 145, 147
 Imre Mária, L. 204
 Imre, Szent 16, 76, 99
 Inchofer Menyhért 99, 104, 106
 Isaac 25
 István, I., Szent, magyar király 16, 33, 93, 97, 99–101, 207
- Jagasics Péter 207, 208
 Jakab, Szent 208
 Jakab Viktória → Kiliánné Jakab Viktória
 Jankovics József 166
- Jankovits Miklós (III.) 114
 János, Keresztelő Szent 33, 67, 75
 János, Nepomuki Szent 31–39, 71
 János, Szent, apostol 15, 33
 János, Szent, vértanú 19
 Jeromos, Szent 94, 95, 97
 Jézus Krisztus 8, 13, 14, 16, 17, 22, 27, 38, 42, 49, 62–64, 76, 81–89, 91, 119–129, 134, 138–141, 143, 151, 154, 164, 177, 182, 184, 187, 193, 205, 210, 215, 216, 222, 223
 Jónácsik László 58
 Jordánszky Elek 53
 József, II., magyar király 74, 114
 József, Szent 33, 123, 149
 Judit 26
 Juhász Kálmán 53
 Julius Caesar 149
 Juvenel, Paul 60, 61
- Kabai Bodor Gellért 159, 160
 Kadlubek, Wincenty 103
 Kaifás 140, 141
 Kájoni János 145–147, 151–153, 155–157
 Kajtor 113
 Kakucska Mária, H. 8, 109, 112, 115, 116
 Káldi Márton 208
 Káldi Miklós 207
 Kallixtus, III., pápa 225
 Kallós Zoltán 149, 152
 Kanyó András 72
 Károly, I., Nagy, frank király, római császár 100
 Károlyi Antal 71, 72
 Károlyi Sándor 27
 Kasper, Walter 43
 Kastal János 33
 Keczer Ambrus 27
 Kelemen, VIII., pápa 67, 95
 Kelemen, Szent 213
 Kempelen Béla 109

- Kempis Tamás → Hemerken, Thomas
 Kerny Terézia 212, 213
 Kerti Fábián 206
 Khevenhüller, Hans Christoph 59
 Kilián István 8, 119, 121
 Kiliánné Jakab Viktória 120, 121
 Király Erzsébet 62
 Király Gergely 78
 Kirschbaum, Engelbert 96
 Kisbán Eszter 141
 Kiss Lajos 146
 Kláris Péter 207
 Klobusiczky Ferenc, Zetényi 33
 Knapp Éva 31, 32, 49, 65, 204, 211
 Kollonich Lipót 169, 179
 Komárik Dénes 213
 Kónya Franciska 7, 133
 Koós Szabó István 143
 Kopcsányi Márton 207
 Kornis Zsigmond 33
 Korondi Ágnes 133
 Kovács Anna 143
 Kovács Sándor Iván 62
 Köleséri Sámuel 160, 164
 Kőnig Kelemen 41
 Kőszeghy Péter 111
 Kővári Réka 9, 145, 149, 152
 Kruzslíc István 72
 Kubinyi András 79
 Kulcsár György 110
 Kutassy János 58
 Kürzeder, Christoph 20

 Lacza János 208
 Ladányi Sándor 159
 Laffert Anna Mária 118
 Lajos, I., Nagy, magyar király 66
 Lambertini, Prospero Lorenzo → Benedetto XIV., pápa
 Lamormaini, Heinrich 58, 59
 Lamormaini, Wilhelm 57–69
 Landolfi, Idolina 168
 Landovics István 206, 210

 Lang, Johann Nepomuk (Lang János) 7, 219–221, 225, 226
 Lányi Dániel 22, 28
 Lányi Pál 22
 László, I., Szent, magyar király 16, 99, 211–213
 László István 147
 László Márton 145
 Lehfeldt, Werner 59
 Leidinger, Hannes 69
 Leopold → Lipót, I.
 Leporini, Heinrich 102
 Léránt Andrea 149, 152
 Lerou, Paule 37
 Leu, Thomas de (De Leeuw) 94
 Limentani Viridis, Caterina 96
 Lipót, I., magyar király 175
 Lipót, főherceg 59
 Lipsius, Justus 56
 Lipták, Johann 27
 Liptay 131
 Listius László 55
 Loewe Antal 114, 115
 Lowance, Mason J., Jr. 161
 Lucza 8
 Ludewig, Carl 68
 Lukács László 169, 204, 205
 Luther, Martin 22, 26, 171, 179, 182, 184, 186, 187, 189, 192, 219

 Madzsar Imre 95
 Magdolna 51
 Mágocsy Ferenc 110
 Makkai László 19
 Máramarosy Gottlieb Antal 221
 Margit, Árpád-házi Szent 100
 Mária Anna, bajor hercegnő 65
 Mária, Szűz 9, 14, 17, 25, 39, 41–53, 60, 63–66, 75, 76, 82, 84, 86, 87, 91, 99, 123, 137, 138, 140, 146, 149, 156, 170, 172, 175–177, 196, 203–214, 216, 217, 222, 225
 Mária Terézia 33, 34, 72, 74, 220

- Martina, Giacomo 174
 Márton, Bragai Szent (Martinus Gallicensis) 99
 Márton, Tours-i Szent 16, 26, 99
 Martonfalvi Tóth György 159–164
 Marucci, Valerio 167
 Máté, Szent, apostol 163
 Mather, Cotton 164, 165
 Mátyus János 74, 75
 Maurus → Mór, Boldog
 Maximilianus → Miksa, bajor választó
 Mayer, Johann Friedrich 26
 Medgyesi Pál 137–139, 159
 Medgyesy S. Norbert 89, 90
 Meiberg, Antonius 168
 Melichartus → Menyhért
 Melith Anna Mária (Mária Anna) 111, 117
 Menyhért 128
 Metód, Szent (Methodius) 100
 Mihály, Szent 140
 Míkó Gyula 159
 Miksa István 131
 Miksa, bajor választó 211
 Müller, Perry 161
 Mittarelli, Gian Benedetto 98
 Mód László 72
 Mohl Antal 203, 210
 Molnár Antal 44–47
 Montecuccoli, Raimondo 174, 195
 Mór, Boldog 95–98, 100, 103
 Moretus, Balthasar 60
 Moritz, Verena 69
 Moulin, Jacobus du 93
 Muntagné Tabajdi Zsuzsanna 8

 Nádas János 206
 Nagy Gyula 27
 Nagy Iván 109
 Nagy János 131
 Nagy Márta 58
 Napóleon, I., francia császár 220
 Németh Gábor 141–143

 Németh István 146, 149, 152
 Niccoli, Ottavia 176
 Nider, Giovanni 137
 Nottenstein 93

 Nyáry Ferenc 117
 Nyáry István 117
 Nyáry Krisztina (III.) 110, 111, 117, 207
 Nyári Miklós (IV.) 111, 117
 Nyáry Pál (I.) 109–111, 117
 Nyáry Zsigmond (II.) 111, 117
 Nyáry Zsuzsanna (III.) 111, 117
 Nyerges Judit 166

 O’Connell, Daniel 43
 Oláh Szabolcs 47
 Ondrej → Zoerard, Szent
 Opoka György 207
 Orbán, VIII., pápa 225
 Orbán Balázs 34
 Orczy Gergely (IV.) 114
 Orczy Imre (Henrik) 111
 Orczy István 112
 Orczy István (VIII.) 109, 111, 113, 114, 118
 Orczy János (I.) 112
 Orczy József 109, 114
 Orczy Lőrinc (I.) 109, 111–116, 118
 Ordinánsz Konstantin (Ordináncz József) 41–53
 Orichovius → Orzechowski, Stanislaw Okrzyc
 Orlandi, Giuseppe 167
 Orosz István 52
 Ortutay Gyula 23
 Orzechowski, Stanislaw Okrzyc 103

 Paep, Johannes 95
 Pál, Szent, apostol 67, 208
 Pál, Szent, vértanú 19
 Pál, Thébai Szent 96, 105
 Passionei, Domenico Silvio 33
 Patachich Gábor 14

- Pataky Dénes 101
 Patavinus → Antal, Páduai Szent
 Paternostro, Rocco 167
 Payr Sándor 24, 28
 Pázmány Péter 12–14, 58, 66, 110, 111
 Pekri Krisztina 34
 Pellegrini, Franca 96
 Peresztegi János 208
 Péter, Damiáni Szent 97
 Péter, Szent, apostol 8, 67, 81–85, 89–91
 Petersen, Johann Wilhelm 28
 Pethő Katalin 111
 Petrás Ince János 146
 Petrovay György (II.) 109
 Petrovay János (IV.) 111, 117
 Petrovay Zsuzsanna 109, 111, 118
 Petróczi Éva 7, 116, 159, 164, 166
 Pfeffel, Johann Andreas 36
 Piccin, Gemma 96
 Pilátus → Poncius Pilátus
 Pilgrim, Szent (Piligrimus) 99
 Pinius, Joannes 93
 Pintyer Feri Marcika → László Márton
 Pócs Éva 11, 18, 146
 Podmaniczky Anna Mária 115
 Podmaniczky Judit 115, 118
 Poletti, Andrea 167
 Poncius Pilátus 83, 139–141
 Ponte, Ludovicus de 65
 Pope, Alexander (Póp) 115
 Pozsár István 73
 Pražák, Richard 97, 98
 Priszker Olivér 203
 Prosperi, Adriano 172
 Pyber Benedek 82

 Radics Miklós 208
 Radl, Joannes (Rädl) 186
 Radnóti Miklós 166
 Radó Polikárp 11
 Rákóczi Ferenc, II. 114
 Ramaix, Isabelle de 95
 Ranbeck, Aegidius 100, 102, 107

 Ráttkay György (Ratkaj, Juraj) 59, 62
 Reizner János 42, 53
 Renn Oszkár 120
 Réti Ferenc 77
 Reusch, Franz Heinrich 97
 Révai Miklós 114, 115
 Reysa Regina 100
 Ribadeneira, Pedro de 63
 Rimay János 110
 Romuald, Szent 97
 Rosnyai János 160, 162, 164
 Rozália, Szent 208
 Rózsa György 61
 Rudolf, I., német király 68
 Rusina, Ivan 94, 102

 Sadeler, Aegidius I 95
 Sadeler, Johan I 94, 95, 97, 100, 102, 104, 105
 Sadeler, Raphael I 94, 95, 97, 100, 102, 104, 105
 Sajghó Benedek 204, 207, 208, 210, 214
 Salamon 42, 115, 148, 217
 Salamon, magyar király 212, 213
 Samber Ferenc (Sambar) 131
 Sándor, Nagy, makedón király 149
 Sárkány Miklós 207
 Sarnicki, Stanislaw (Sarnicius) 103
 Sartorius 22
 Sas Péter 33
 Saul 95
 Savonarola, Girolamo 134
 Schippler, Berndt 69
 Schott, Johann Sigmund 101, 103, 108
 Schott, Theodor 58
 Schuckman, Christian 95
 Schwartz János 24, 28
 Scotti, Mario 167
 Sriver, Christian 26
 Sebestyén István 79
 Segneri, Paolo, id. 167, 169
 Selwyn, Jennifer D. 174
 Sennyei István 207

- Shakespeare, William 90
 Sibrik Pál 208
 Simon András 72
 Sirák 26
 Sitta, Maria 187
 Sohlya Gyula 76
 Sollier, Jean Baptist du (Sollerius, Joannes Bapt.) 93
 Sólymos Szilveszter 98, 103
 Somodi János 207
 Sorger Gergely, Alsómeccencéfi 33
 Spener, Philipp Jacob 28
 Staier, Joannes 182
 Staud Géza 122, 213
 Steinacker, Roland 27
 Stengel, Karl 97, 99, 106
 Step.; Stephen → István, I., Szent, magyar király
 Sterlicz 115
 Sthäal, Eustachius 57
 Stiegele, Rudolf 58, 59
 Streibig, Joseph Anton 205
 Supka Géza 69
 Surlus, Laurentius 65, 102
 Svorad → Zoerard, Szent
 Swierad → Zoerard, Szent
- Szabados Imre 75
 Szabó András 116
 Szabó Flóris 58, 138
 Szabó Károly 133, 160
 Szabó Magdolna, N. 52
 Szabó Mihály 207
 Szabó Mihályné 143
 Szabo Terentianus 128
 Szádeczky Lajos 74
 Szalay László 27
 Szalay Olga 146, 149, 152
 Száraz Orsolya 7, 167
 Széchényi Pál 208
 Szegedi Antal Kilit 53
 Székely Gábor 142, 143
 Székesy Gábor 45, 46, 48, 50
- Szelestei N. László 7, 29, 145, 178, 203
 Szentpétery Imre 95
 Szepes Erika 82
 Szerb Antal 98
 Szerdahelyi István 82
 Szigeti Jenő 7
 Szilágyi Anna Rózsika 8
 Szilágyi Csaba 209, 212
 Szilágyi Tönkő Márton 163
 Szilárdfy Zoltán 93, 94
 Szórád, Szent → Zoerard, Szent
 Szűcs Jenő 79
- Takács Levente 178
 Tamás Péter 45
 Tamburini, Michelangelo 169
 Tar Márton 208
 Tarczai György → Divald Kornél
 Tarczy János 208
 Tari László 79
 Tarnóczy István 7, 133–141, 143, 144
 Tasnádi Nagy Gyula 27
 Taylor, Edward 161
 Tekulics Sándor 79
 Telegdi Anna 117
 Telegdi István 117
 Telegdi Miklós 220
 Telegdy Pál 109
 Telek József 43–49, 52
 Telekessy István 114
 Tenenti, Alberto 134, 135, 137, 142
 Teréz, Avilai Szent 67
 Teszáry Miklós 149, 152
 Thieme, Ulrich 102
 Thomas, Keith 19
 Thomas, Trevor V. 57
 Thoroczkay György 34
 Thoroczkay János Joachim 33, 34
 Thurzó Erzsébet 110, 117
 Thurzó György 110
 Thurzó Imre 110, 111, 117
 Thurzó Krisztina 110, 117
 Tóbiás 26

- Toppertzer Péter Pál 27
 Tóth István György 66, 69
 Tóth Zsombor 27
 Tömörkény István 53
 Török Zsuzsanna, Enyingi 109, 111, 117
 Třanovský, Jiří (Tranoscius) 26
 Trüewirts 131
 Tschochner, Friederike 96
 Turner, Jane 95
 Tüskés Gábor 11, 31, 32, 45, 49, 53, 65,
 206, 211

 Ulrik (Ulrich), Szent 97

 Üveges János 74, 75

 Vadas Ferenc 213
 Vajdók Jánosné Gyurka Anna 146, 149–
 153, 155–158
 Vanossiana 131
 Várday Katalin 109, 110, 117
 Varga András 44
 Varga Imre 23, 25, 29, 162
 Varga Lajos 52
 Vargyas Lajos 18
 Varjasi András 208
 Vásárhelyi Gergely 220
 Vass Imre 128
 Venerius, Szent 97
 Verebélyi Ambrus 46
 Viczián János 23, 82
 Vid, Szent 208
 Villery, Bartholomaeus (Villarius) 58
 Vilmos, V., bajor herceg 64
 Vitári Zsolt 44

 Vitelleschi, Mutius 58
 Vizkelety András 58
 Voigt Vilmos 7, 219
 Vos, Marten de 94–97, 100, 105

 Wallenstein, Albrecht von 63
 Wandruszka, Adam 57
 Weber Samu 25
 Wendelin, Markus Friedrich 162
 Werner, Karl 58
 White, Peter 161
 Wiebel, Christiane 97
 Williams, Roger 165
 Winkelbauer, Thomas 56, 57, 63, 65–68
 Wion, Arnold 96, 97
 Woodbridge, Benjamin 165

 Zakariás 164
 Zalán Menyhért 11
 Zarka Zsuzsanna 44
 Zender, Matthias 53
 Zénó, Szent 96, 105
 Zervan, Marián 94, 102
 Zichy Ferenc 203
 Zichy Pál 207, 208
 Zichy Péter 208
 Zobri Márton 208
 Zoerard, Szent 8, 93–107
 Zombori István 52
 Zosimas (Zosimus), apát 98
 Zoványi Jenő 159
 Zrínyi Miklós 62
 Zrínyi Orsolya 110, 111
 Zwek 131

Inhalt

Das Programm der 4. Konferenz der Forschungsgruppe zur Frömmigkeitsgeschichte	7
BÁRTH DÁNIEL	
„Halboffizielle“ Benediktionen in der frühen Neuzeit in Ungarn Versionen der Gewitterverdrängung	11
BOGÁR JUDIT	
Momente der Religiosität im Leben eines evangelischen Pfarrers am Anfang des 18. Jahrhunderts	21
FARMATI ANNA	
Andachtsübungen der St. Johannes Nepomuk Bruderschaft in Klausenburg	31
FRAUHAMMER KRISZTINA	
„Eine kleine Bemühung, um die Heilige Maria fromm verehrenden Gläubigen zu trösten...“ (Die Weihstättebeschreibung als Quelle der Andachtserregung)	41
GUITMAN BARNABÁS	
Elemente der Religionsübung vom „heiligen Fürsten“ Ferdinand II.	55
GYÖNGYÖSSY ORSOLYA	
Gildenflaggen in der Pfarrkirche Unserer Lieben Frau in Csongrád	71
HUBERT ILDIKÓ	
In den Gegenden der Literatur – Die Übersetzung der Christus- und Petrus-Lamentation von Dávid Baróti Szabó Eine in die Tradition einfügbare Übersetzung	81
ILKÓ KRISZTINA	
Die Ikonographie des Heiligen Zoerard-Andreas im Spiegel von Grafiken aus dem 17–18. Jahrhundert	93

H. KAKUCSKA MÁRIA	
Glaubensleben im Kreis der Familie Orczy und in den mit ihnen verwandten Familien.....	109
KILIÁN ISTVÁN	
Weihnachten und Epiphanie in einigen Jesuitenkirchen im 18. Jahrhundert.....	119
KÓNYA FRANCISKA	
„Es gibt keine größere Not als der Tod; aber es gibt keine grö- ßere Freundschaft als der Dienst dabei“ Vorbereitung auf den Tod im Bestseller von István Tarnóczy	133
KŐVÁRI RÉKA	
Totengesang in der Bukowina und der Moldau Die Beziehung gedruckter Gesangbücher zu Volkshandschriften.....	145
PETRŐCZI ÉVA	
Sakrament und Alltag – einige Bezeugungen aufgrund der gereimten Laudatio von Sándor Felvinczi	159
SZÁRAZ ORSOLYA	
Eine Art der penitentialen Volksmission im 18. Jahrhundert in Ungarn	167
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
Die Patrona Hungariae Bruderschaft in Raab im 17. Jahrhundert.....	203
VOIGT VILMOS	
„Katechethik-Reden“ von Johannes Lang.....	219
Personenverzeichnis	227